

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

SZOCIALIZÁCIÓ A POSZTMODERN
TÁRSADALOMBAN, ÉS ENNEK
HATÁSA A FIATALOK
CSALÁDKÉPÉRE

MAJZIKNÉ LICHTENBERGER
KRISZTINA

2008.

Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Doktori disszertáció

Majzikné Lichtenberger Krisztina

Szocializáció a posztmodern társadalomban,
és ennek hatása a fiatalok családképezére

Neveléstudományi Doktori Iskola
(Vezetője: Dr. Bábosik István)

Neveléstudományi Kutatások Doktori Program

A bizottság tagjai:

A bizottság elnöke:	Dr. Nádasi Mária CSc., egyetemi tanár
Hivatalosan felkért bírálók:	Dr. Szabolcs Éva PhD., habil. egyetemi docens Dr. Györgyiné Koncz Judit PhD.
A bizottság titkára:	Dr. Rapos Nóra PhD.
A bizottság további tagjai:	Dr. Gombocz János egyetemi tanár Dr. Schaffhauser Ferenc Dr. Vizelyi Ágnes
Témavezető:	Dr. Bábosik Zoltán PhD.

Budapest, 2008.

TARTALOMJEGYZÉK

I. BEVEZETÉS	5
1. PROBLÉMAFELVETÉS, A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA	5
2. CÉLKITŰZÉSEK	6
3. A TÉMA FELDOLGOZÁSÁNAK MÓDSZEREI	7
II. TÉMAKIFEJTÉS	8
1. A GYERMEKKOR KUTATÁSÁNAK ÚJ PARADIGMÁI, GYERMEKNEK LENNI NAPJAINKBAN.....	8
1.1. A gyermekkor kutatásának új megközelítése.....	8
1.2. Gyermeknek lenni napjainkban	13
2. KORUNK FILOZÓFIÁJA, VILÁGKÉPE ÉS EMBERKÉPE – A SZOCIALIZÁCIÓ KÖZEGE	15
2.1. A posztmodern, mint korunk filozófiája	16
2.2. Az európai társadalmak világa napjainkban	22
2.3. Az ember, mint a társadalom által is meghatározott lény	30
3. SZOCIALIZÁCIÓ A POSZTMODERN TÁRSADALMAKBAN	35
3.1. A gyermekvállalás motivációi	37
3.2. A családi kapcsolatok alakulása.....	41
3.3. A gyermekeket érő tudatos nevelő hatások.....	48
3.4. A szocializáció nem tudatos elemei	54
3.5. Szociális integráció, nemi szerepek	62
3.6. A gyermeki tevékenység jellemzői	67
3.7. Tér és idő a gyermekek életében.....	72
3.8. Példaképek napjainkban.....	78
4. IFJÚSÁG, JÖVŐKÉP – KORÁBBI KUTATÁSOK TAPASZTALATAI	85
4.1. Magyar és német ifjúságkutatások.....	85
4.2. Jövőkép, jövőképkutatás	87
4.3. Magyar és német jövőképkutatások.....	91
4.4. A jövőképkutatások legfontosabb aktuális eredményei.....	96
5. EMPIRIKUS, KVALITATÍV VIZSGÁLAT NÉMET ÉS MAGYAR FIATALOK CSALÁDKÉPÉNEK MEGISMERÉSÉRE	108
5.1. A vizsgálat célja és részei, kutatómódszertani megfontolások.....	108
5.2. A minta bemutatása.....	112

5.3. A kutatás lebonyolítása	119
5.4. „A család olyan, mint...” – Családmetaforák	122
5.4.1. Metafora, metaforakutatás	122
5.4.2. A metaforagyűjtés célja, technikája, elvei	124
5.4.3. Fontos változók és hipotézisek	126
5.4.4. A család, mint célfogalom jelentésvizsgálata	127
5.4.5. A metaforák bemutatása és elemzése	129
5.4.6. Következtetések	140
5.5. „Egy napom 2025-ben” – Fogalmazások kvalitatív tartalomelemzése	146
5.5.1. A kvalitatív tartalomelemzés módszere, kutatásetikai kérdések	146
5.5.2. Vizsgálatunk kérdésfeltevése, az elemzési folyamat lépései	149
5.5.3. Az elemzés tárgyának ismertetése – a fogalmazások keletkezése	151
5.5.4. Az elemzés iránya, kérdései – előzetes feltételezéseink	153
5.5.5. A fogalmazások elemzése	155
5.5.6. Az eredmények értelmezése a kérdésfeltevés és a hipotézisek irányában	191
5.6. Kvalitatív interjúk	198
5.6.1. A módszer alkalmazásának motívumai, céljai	198
5.6.2. A kvalitatív interjú módszere – a választott interjúforma	199
5.6.3. A megkérdezett fiatalok	201
5.6.4. A beszélgetések	202
5.6.5. Az egyes interjúk elemzése, belső összefüggések	204
5.6.6. Az interjúk eredményei, következtetések	222
5.7. A vizsgálat eredményeinek összegzése, következtetések	231
III. ÖSSZEGZÉS.....	236
1. A VIZSGÁLAT AKTUALITÁSÁNAK ÉS SZUBJEKTIVITÁSÁNAK KÉRDÉSE	236
2. A DOLGOZAT VÁLASZAI	237
3. A SZAKIRODALOM MEGÁLLAPÍTÁSAINAK ÉS KUTATÁSUNK EREDMÉNYEINEK ÖSSZEVETÉSE	238
4. NEVELÉSI FELADATOK, LEHETŐSÉGEK	242
IRODALOMJEGYZÉK.....	244

I. BEVEZETÉS

1. PROBLÉMAFELVETÉS, A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA

A gyermekkor új, szociológiai megközelítése a pedagógiának új szemléletet adott. A fejlődéslelektanilag leírt törvényszerűségek helyett a társadalmi változási folyamatokra helyeződött a hangsúly, és a gyermekkor meghatározójává az adott kor társadalmi közege vált. A személyiségfejlesztés meghatározója több szempontból is a szociológiai valóság: Az adott társadalom elvárásai adják egyrészt a nevelés és oktatás célját, ez az a közeg, ahova a gyermekek a szocializáció eredményeképpen beilleszkednek. Másrészt minden gyermeki tulajdonságot, véleményt, a nevelési elveket és módszereket az adott kor keretei között kell értelmezni, illetve alkalmazni. A nevelésnek tehát nem csak a végcélja, de kiindulópontja is a társadalmi valóság, amely koronként változik.

A jelen nevelési, oktatási kérdéseihez közelebb juthatunk, és azokról pontosabb képet alkothatunk, ha tanulmányozzuk korunk társadalmát és világképét. A saját kor elemzése azonban előnyökkel és hátrányokkal, illetve veszélyekkel jár, amelyeket tudatosítani kell, és az eredmények értékelésénél ezeket a szempontokat is figyelembe kell venni. A jelen tanulmányozásának megvan az az előnye, hogy az elemezhető jelenségek tényleg jelen vannak, a kutatót nem korlátozza az a minden más kor esetében felmerülő nehézség, hogy sohasem lehetünk biztosak benne, hogy valóban az adott időszak leglényegesebb jelei maradtak-e az utókorra. Az ezzel szembehelyezhető hátrány: a saját korra még nincs elegendő rálátásunk, nem látjuk, hogy a tendenciák közül mi lesz maradandó, mi bizonyul jelentősnek, és mi kevésbé (KAPITÁNY – KAPITÁNY, 2000. 9. o.).

Mégis elengedhetetlen a jelenre való folyamatos reflexió, hiszen a sokféle ellentmondás, egymásnak ellentmondó értelmezések, és a valóság végletes megítélései ellenére a felmerülő problémákra aktuálisan kell választ adni, a gyors változások miatt gyors válaszok és megoldások szükségeltetnek.

A család értelmezése és megítélése is ellentmondásos, a fiatalok családról alkotott gondolatai lehetnek magyarázatok, és adhatnak eligazítást arról, hogy a jövő milyen családokat rejt, vagy milyen nevelési feladatok állnak a pedagógia előtt, ha ezt a családképet és a fiatalok jövőképét formálni akarja. A családot azért is tartjuk lényeges elemnek a gyermekek világképében, mivel abban nagyon sok érték, norma, hit és vélemény tükröződik. „A család a világ mikrokozmosza. Így ha a világot akarjuk megérteni, tanulmányoznunk kell a családot.” (SATIR, 1999. 15. o.)

Mindenféle oktatás és nevelés kiindulópontja a helyzetfeltárás. A társadalmi valóság megismerése, a tanulók előzetes tudásának, jelen esetben inkább attitűdjének vizsgálata hasznos szempontokat adhat a jövő nevelési céljaihoz, az oktatás és nevelés hangsúlyainak megválasztásához.

2. CÉLKITŰZÉSEK

Pedagógiai és szociológiai szempontokat ötvözve célunk e dolgozat megírásával kettős: Szeretnénk összegyűjteni és összefoglalni azokat a társadalmi tényezőket, amelyek korunk posztmodernnek nevezett társadalmát leginkább jellemzik, és ezért a fiatalok szocializációját leginkább meghatározzák. Ezt az összetett társadalomképet a filozófia, az emberkép és a mindennapi élet számos elemében megnyilvánuló világkép témáin keresztül szeretnénk megragadni. Ezek alapján rajzolódhat ki egy olyan korkép, amely közel sem teljeskörű, de a társadalomba illeszkedés és illesztés folyamatait, hangsúlyait is jelezni tudja. A fiatalok szocializációjának aktuális sajátosságait tehát egy össztársadalmi keretbe ágyazzuk, és abból vezetjük le.

Ez a nevelési közeg természetesen hat a fiatalok mindennapjaira, világlátásukra, gondolataikra. Fontosnak tartjuk, hogy ezeket a gyermeki világképeket megismerjük, és azokat a nevelés kiindulópontjának tekintjük. A gyermekek életkörülményeiről, gondolkodásukról, világképükről ők maguk is sokféle információval tudnak szolgálni, a kutatásokba aktívan bevonhatók, értelmezéseik lehetővé teszik, hogy az oktatás és nevelés kiindulópontjaként a ránk bízott fiatalokat jobban megismerjük. Jelen dolgozat keretei között a fiatalok világszemléletének egy szeletére, a családról és ezzel kapcsolatban a jövőről való gondolatokra tudunk összpontosítani, és szeretnénk azt a jelen kor keretei között társadalmunkban értelmezni. Lehetőségünk nyílt e vizsgálat német mintán történő felvételére is, így a társadalmi és kulturális sajátosságokat egy másik kultúrával való összevetésben még pontosabban láthatjuk.

Dolgozatunk kettős kérdésfeltevését tehát a következőkben foglalhatjuk össze:

- Hogyan hat korunk filozófiája, társadalmi valósága és emberképe a fiatalok szocializációjára?
- Korunk szocializációjának eredményeként a fiatalok hogyan gondolkodnak jövőjükéről, különösen is a családról?

3. A TÉMA FELDOLGOZÁSÁNAK MÓDSZEREI

Dolgozatunk első részében a szakirodalom elemzésére, és ennek alapján egy pedagógiai szempontú szociológiai leírásra törekszünk. A társadalom és a család jelenségeinek kutatása több tudományterületet érint. Legfontosabbnak a szociológiát, a pedagógiát és a pszichológiát tartjuk. Az egyes tudományok sajátosságaiból és funkciójából eredően az egyes megközelítések eltérnek egymástól, de véleményünk szerint össze is kell, hogy kapcsolódjanak. Vizsgálatunkban a szociológiai és pedagógiai szempont ötvözésére törekszünk, e két szemléletmód a jelen kérdésben jól kiegészítheti egymást.

Kutatásunk szemléleti hátterét az új szociológiai gyermekkor–felfogásban találtuk meg, amely megpróbálja kiragadni a gyermeket a felnőtt állapothoz való viszonyításból, és a konkrét társadalmi gyakorlat keretében vizsgálja a gyermeket, a gyermek életét. E kutatási paradigma alapján építettük fel gondolatmenetünket, és választottunk vizsgálati módszereket.

A társadalomrajz és a szocializációs feltételek és sajátosságok összegyűjtéséhez német és magyar szakirodalmat használtunk fel. A szakkönyvek és tanulmányok lehetőség szerint az utóbbi években kerültek kiadásra, illetve 1990 utániak. Fontosnak tartottuk ugyanis az aktualitást, a mára vonatkoztatható álláspontokat, eredményeket.

A posztmodern filozófiát nem klasszikusan filozófiai értelemben jártuk körül, hanem azt igyekeztünk megragadni, hogy a kor filozófiája, szelleme hogyan jelenik meg az emberi élet és a szocializáció területein. Így a posztmodern társadalmi és pedagógiai vetületeit kutatjuk.

A dolgozat empirikus vizsgálati része arra reflektál, hogy a szakirodalom alapján leírt szocializációs körülményeket hogyan élik meg a fiatalok, hogyan gondolkodnak saját élethelyzetükről, életterveikről, illetve ennek egy részeként a családról és jövőbeli családjukról.

Lehetőségeink keretein belül kis mintán vizsgáldtunk, így a kvalitatív kutatási utat választottuk. Mélyebb összefüggéseket kerestünk, és a mintán belül több módszerrel is nyertünk információkat. A kapott eredmények tehát különböző szempontokból világítják meg ugyanazt a kérdést, a megfogalmazott következtetések pedig pontosabbak lehetnek az egymást erősítő, vagy éppen cáfoló eredmények alapján.

Négy iskolai csoportban volt alkalmunk a kutatás felvételére Németországban és Magyarországon. A fiatalok családképéről és jövőterveiről metaforák, fogalmazások és interjúk segítségével gyűjtöttünk információt. A vizsgálati módszerek, és a vizsgálat körülményeinek részletes bemutatása az 5.1., 5.2. és 5.3. fejezetekben olvasható.

II. TÉMAKIFEJTÉS

1. A GYERMEKKOR KUTATÁSÁNAK ÚJ PARADIGMÁI, GYERMEKNEK LENNI NAPJAINKBAN

Dolgozatunk gondolatmenete alapján illeszkedik abba a folyamatba, amely a pedagógia tudományának kutatási területein az utóbbi években zajlik. Ezek a változások érintik a kutatási módszereket is, de ez inkább csak következménye a kutatási területeket, a kutatások nézőpontját érintő tendenciáknak.

Az ismeretelméleti újdonságok, a konstruktivizmus térhódítása a gyermeki aktivitást hangsúlyozva a pedagógia egész területén (a kutatásokban, az elméletben és az iskolai gyakorlatban is) szemléletváltozást idézett elő. Segítették ezeket a változásokat a napjainkban zajló, a társadalmat szinte gyökeresen átalakító történések, és a tudományokban az interdiszciplinaritás, a komplexitás erősödése. Így tehát több egymásra ható és párhuzamosan jelentkező folyamatról van szó, amelyek ezt a változást eredményezik: a kvalitatív kutatások megjelenése, a mentalitástörténet és az egyéni történelem előtérbe kerülése, a hermeneutikai szempontok hangsúlyosabbá válása, és a normativitás gyengülése.

A gyermeki gondolatoknak, viselkedésnek, „naiv” gyermeki elméleteknek, világmagyarázatoknak így egyre nagyobb szerepe lett a pedagógiában. Változást hozott mindez a gyermekkor értelmezésében, és a kutatás új paradigmái körvonalazódtak.

1.1. A GYERMEKKOR KUTATÁSÁNAK ÚJ MEGKÖZELÍTÉSE

A gyermekkor kutatásának és értelmezésének új szempontjai leginkább a korábbi nézőponttal való összehasonlításban válnak világossá. A korábbi gyermekkép az adott társadalmi struktúráktól független, mondhatni univerzális volt, így egyrészt nem vette figyelembe azt a kulturális, szociális környezetet, amelyben a gyermek felnő, másrészt a gyermekkor egészét felnőtt szemmel próbálta vizsgálni.

E gyermekkorfelfogás legfőbb jellemzőjének David Buckingham is a felnőtt irányítást tekinti: „A felnőttek mindig is kisajátították maguknak a gyermeklét meghatározásának jogát. Rögzítették azokat a feltételeket, amelyek alapján a gyerekeket össze lehet hasonlítani és meg lehet ítélni. Meghatározták az egyes életkoroknak megfelelő viselkedési mintákat. Olyankor sem sikerült elkerülniük a normatív jellegű definíciók alkalmazását a gyermekségnek

tekintendő állapotról, amikor csupán megpróbálják jellemezni a gyerekeket, illetve szót akarnak emelni a nevükben.” (BUCKINGHAM, 2002. 33. o.)

Ez a gyermekfelfogás mindig egyetemesnek tekintett gyermeki tulajdonságokat emelt ki, és a felnövekvő nemzedékre úgy tekintett, mint az inkompetencia, éretlenség, irracionális megtestesítőire, egy olyan hiányállapotnak tekintette a felnőttkor előtti szakaszt, amely megelőzi, tanulási folyamatát képezi a későbbi autonóm életfázisoknak. A kritika, amely e megközelítéssel szemben megfogalmazódott, a különbözőségek (pl. társadalmi) figyelmen kívül hagyását, a merev szakaszolást, a gyermek feltételezett passzivitását fogalmazta meg (ld. bővebben: GOLNHOFER – SZABOLCS, 1999., 2006., SZABOLCS, 1995.).

Golnhofer Erzsébet és Szabolcs Éva: A gyermekkor kutatása új megközelítésben című tanulmányukban angol szakirodalmakat is feldolgozva mutatják be az új kutatási paradigmát, és ennek kialakulását. Legfontosabb gondolataikat idézve szeretnénk e témát német pedagógiai könyvekkel és cikkekkel kiegészíteni, mivel a szerzők által kifejtett változások nyomai a német szakirodalomban is fellelhetők.

A szerzők azt a gyermekfelfogást, amely társadalomtól, kultúrától, kortól függ, és a gyermeket aktívnak, a gyermekkor önmagában értelmezhető, értékes életszakasznak tartja szociológiai gyermekfelfogásnak nevezik. Az elnevezésben a gyermekkor szociológiai alapokra helyezését látjuk.

„Chris Jenks, a londoni egyetem professzora már a 80-as években azt vallotta, hogy differenciáltabb gondolkodásmóddal kellene közelítenünk a gyermekek világához. Az általa szerkesztett, 1982-ben megjelent »A gyermekkor szociológiája« című kötet modern korunk gyermekcentrikusságát nemcsak a pszichológia, a pedagógia talaján tartja értelmezhetőnek, hanem a társadalomtudományok, a szociológia felismeréseit, elméleteit is igyekszik felmutatni és figyelembe venni a gyermeki lét, a gyermekkor megértéséhez. (...) Tömören összefoglalva ez az új megközelítés nem tartja elegendőnek a gyermekkor olyan értelmezését, amely a szocializáció, a fejlődés hagyományos fogalmainak tudományos kifejtésével operál, hanem igyekszik kiragadni a gyermeket a felnőtt állapothoz való hasonlításból, és a konkrét társadalmi gyakorlat keretében kínál vizsgálódási szempontokat a gyermekkel kapcsolatban.” (GOLNHOFER – SZABOLCS, 1999. 175. o.)

Jenks mellett még két angol szociológus nevét kell említeni. Allison James és Alan Prout is foglalkoztak munkáikban a gyermekkor problémájával, és eltávolodtak a hagyományos gyermekkor-értelmezéstől.

Az újítók között sorolhatjuk fel Marie Winn-t is, aki az amerikai társadalmi tapasztalatokat elemezve, *Gyerekek gyermekkor nélkül* című könyvében (WINN, 1990.) ír korunk gyermekeiről új megközelítésben. A szerző az utóbbi években, Amerikában zajló változásokat úgy értelmezi, mint a határok elmosódását a fiatalok és a felnőttek világa között. A nevelésben megnyilvánuló új elképzelés szerint a gyerekeket minél hamarabb meg kell ismertetni a felnőtt-világgal, hogy képesek legyenek megállni a helyüket az egyre összetettebb és átláthatatlanabb társadalmi folyamatok között. A „védettség” korának vége, tehát nincsen egyetemes gyermekkor-értelmezés. A gyermeki életszakasz eltűnése a mindennapokban is jól látható, a szociológus a játék eltűnését, a szexuális normák lazulását, a szülők-gyermek közötti partnerszerű kapcsolatot, a gyermekekkel való kevesebb törődést említi (WINN, 1990).

Az amerikai tendenciák ma már az európai, különösen a nyugat-európai országokban is témák a szociológiai irodalomban, de mindig az adott társadalom kulturális és történelmi hagyományai határozzák meg, hogy a folyamatok milyen színezettel, erősséggel jelennek meg.

A német szakirodalom a gyermekkorral kapcsolatban változásról beszél. Valamiféle társadalmi meghatározottság, illetve egy történelmi korszak nyomai jellemzőek és felfedezhetők minden kor gyermekén, de ezzel a pedagógiai szakirodalom a 80-as, 90-es évekig nem foglalkozott behatóbban. Az utóbbi évtizedben azonban több olyan jelzés van, amely a tudományok és a szakirodalmak, kutatások szintjén is a szociológiai gyermekkor-szemléletet mutatja. Az egyetemeken a pszichológia, de inkább a szociológia alapvető stúdiumok a pedagógiát hallgató fiataloknak, és a történetiség szemlélete helyett sokkal inkább a jelen társadalmi problémáiból indul ki az elméleti oktatás is.

A szakirodalomban a 80-as évektől él a „veränderte Kindheit”, megváltozott gyermekkor kifejezés, amely az utóbbi két évtized technikai, információs, társadalmi változásait veszi alapul, és egy egészen más gyermekképet fest, mint az előző, vagy az azt megelőző generáció gyermekora. Hangsúlyozza tehát a nevelésben is azt a társadalmi meghatározottságot, amely nem csak a nevelés céljait módosítja, de a pedagógusok számára is fontos, új információkat ad az osztályaikba kerülő tanulókról.

A megváltozott gyermekkor kifejezés Maria Fölling–Albers nevéhez fűződik, (1989, 1990.) aki több könyvében és tanulmányában is foglalkozik a gyermekek életében tapasztalható új irányokkal és tendenciákkal, és a megváltozott gyermekkor aspektusait, fő összetevőit a következőkben határozta meg:

- változások a családok életében, a családok szerkezetében
- a játéktevékenység és a szabadidő eltöltésének változásai
- a média hatásai a gyermekekre
- a nevelési normák változásai
- multikulturalitás

A szerzőnő ezeket a folyamatokat a társadalmi változások következményeinek tekinti, és kutatásait elsősorban általános iskolás korú gyermekek körében végzi. Érinti munkáiban a gyermekek elmagányosodásából és a tapasztalatok közvetetté válásából eredő problémákat, és e témában országos konferenciát is szorgalmazott. A problémakörrel az oktatás átalakítása szempontjából foglalkozik. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy a megváltozott szocializációs feltételek hogyan befolyásolják az iskolai életet, az oktatás milyen módon kell, hogy figyelembe vegye ezeket a változásokat.

Kevésbé didaktikai, inkább nevelési céllal és szempontból foglalkozik a gyermekek helyzetével a mai európai társadalmakban Ulf Preuss–Lausitz. Magyarul is megjelentek cikkei pedagógiai folyóiratokban, és hazánkban akkor még az elsők között tőle olvashattunk diagnózist arról, hogy a posztmodern társadalom milyen szocializációs körülményeket biztosít a gyermekeknek, milyen új élethelyzetekben és problémák előtt találják magukat a fiatalok (PREUSS-LAUSITZ, 1994., 1997.). A megközelítés a nevelés szempontjait szem előtt tartja, de a gyermekeket aktív, saját életüket alakító, életútjukat barkácsoló lényekként kezeli. Az angol szerzőkhöz hasonlóan hangsúlyozza a társadalmi folyamatokból való kiindulást:

„Nem hiszem azt, hogy elegendő lenne antropológiai vagy fejlődéslélektani értelemben véve »a gyermekből« kiindulni. Napjainkban sokkal nagyobb szerepet játszanak a szocializációnak azon történelmi-társadalmi feltételei, amelyek alapvetően meghatározzák a jelenlegi ifjú nemzedék jellemző arculatát. Korunk fiataljai a válság és fogyasztói lét gyermekei, és ez a tény legalább olyan fontos, mint a szükségletekről, ösztönökről, és fejlődési tendenciákról szóló antropológiai alaptételek.” (PREUSS-LAUSITZ, 1994. 56. o.)

A szerző munkáiban összefoglaló jelleggel tárgyalja a gyermekek életét befolyásoló folyamatokat, megfogalmaz néhány következtetést a nevelésre vonatkozóan, és olyan új képességek, készségek fejlesztését szorgalmazza, amelyek a megváltozott társadalmi körülményekben való könnyebb boldogulást eredményezhetik (ld. döntési képesség, folyamatos tervezés, érvelés).

A német szakirodalom tekintetében említenünk kell még további szerzőket. Hans Günter Rolff (1990.), Peter Zimmermann (1989.), Gerd Harms – Christa Preissing (1988.), Peter

Büchner (1990.), Jürgen Zinnecker (1990.) szociológusként, illetve pedagógusként foglalkoznak a posztmodern kor kihívásaival a gyermekek szempontjából.

Az a megközelítés, amely kutatásunk szemléleti háttérét adja, és amely gyermekkor értelmezésünket meghatározza, az új szociológiai gyermekfelfogás. Szempontjai és jellemzői a következőkben foglalhatók össze:

- A gyermekkor, illetve gyermekkorok társadalmi képződmények, az egyes társadalmak speciális, kulturális összetevője, amelyet ezért önmagában kell vizsgálni, az adott társadalmi struktúrában, nem a mai, európai összefüggésekből kiindulva.
- A gyermekkor a komplex társadalomrajz egyik változója, amely nem választható el a többi változótól, pl.: osztály, etnikum, nem. Nincsenek tehát univerzális jelenségek, történelmileg és társadalmilag is különböző gyermekkorok léteznek egymás mellett.
- A legújabb vizsgálatok a gyermekek életkörülményeit, szociális kapcsolataikat önmagukban vizsgálják, elszakadnak a felnőttek világától, mint értelmezési kerettől.
- A gyermekek aktív alakítói saját életüknek, részt vállalnak az életüket érintő döntésekben, szociális kapcsolataikat maguk választják, szervezik.
- A kutatások és vizsgálódások nézőpontjának és témáinak (pl. gyermekek térkezelése, időkezelése, lányok–fiúk szociális kapcsolatainak eltérései, stb.) változása mellett a kutatómódszertani hangsúlyeltolódás is megfigyelhető. A résztvevő megfigyelés, a kis mintán, mélységekre törekvő kvalitatív módszerek, a hermeneutikai összefüggések keresése vált hangsúlyossá.

(GOLNHOFER – SZABOLCS, 2006. 38–48. o.)

A gyermekkorral kapcsolatos elméletek és megközelítések legfrissebb összefoglaló munkája Golnhofer Erzsébet és Szabolcs Éva: *Gyermekkor: nézőpontok, narratívák* című könyve, melyben a szerzők összefoglalják a történetileg kialakult, és a napjainkban is ható, a gyermekről alkotott modelleket. Azt vallják, hogy egymás mellett élő, egymással vitatkozó, sokszor egymásba érő és mindig újra- és továbbírható narratívákat észlelhetünk a gyermekkorról. Szerintük korunkban alapvető fontosságú a gyermekkor plurális szemléletének észlelése (GOLNHOFER – SZABOLCS, 2006. 11–12. o.).

1.2. GYERMEKNEK LENNI NAPJAINKBAN

Korunk gyermekkoráról, pontosabban az európai társadalmak, különösen Magyarország és Németország ma felnövekvő gyerekeiről mi is e szerint az új paradigma szerint szeretnénk képet alkotni. Szeretnénk a szocializáció és a társadalom jelenségeit is a gyermekek szempontjából vizsgálni, és őket, mint életük aktív élőit és alakítóit bemutatni. Mit is jelent ma gyermeknek lenni Európában?

Csak a veszélyeket, problémákat tekintve, gyermeknek lenni nehéz feladat, amely sok új feladatot és felelősséget jelent: Szülőket birtokolni, akik el akarnak válni, vagy már el is váltak, egy új családtaghoz alkalmazkodni, sok–sok időt egyedül lenni, gondozók, bébiszitterek felügyelete alatt lenni, enivalóról gondoskodni, emberi hangokat legtöbbször csak gépekből (ld. televízió, rádió, telefon) hallani, olyan szülővel élni, akiknek egy csomó problémájuk van és először magukkal akarnak tisztába jönni.

Ez a kép nagyon árnyalatlan és borúlátó, ugyanakkor valós helyzeteket, ténylegesen megélt élményeket és érzéseket ír le. Nem ritka ma a családokban a válás, a gyermek egyedüli otthonléte, a média meghatározó szerepe, a személyes kommunikáció arányának csökkenése.

Nézhetjük azonban ennél egy kicsit reményteljesebben is a helyzetet, miszerint így a gyermekeknek nagyobb önállóság jut, ügyesebbek az életük szervezésében, programok kitalálásában, lépést tartanak a technika és az információ fejlődésével, és korán megtanulják életútjuk tervezését.

A társadalmi változások, melyeket jobb, ha elfogadunk – és nem jónak, vagy rossznak, hanem inkább lehetőségnek értelmezünk – gyors és erőteljes hatást gyakorolnak a fiatalok életmódjára, életlehetőségeire, értékvilágára. A lépéstartás, a szembehelyezkedés, a szelektálás, a szűrés, a menekülés megoldásait választhatják, választhatjuk mi, mint nevelők.

Ez az összegzés kétségkívül leegyszerűsít néhány igen összetett kérdést, és nem is tükrözi híven a társadalmi változások különféle hatásait. Annyi azonban biztos, hogy sok lényeges vonatkozásban a gyermek – mint különálló társadalmi csoport – státusa és élményvilága jelentős változáson ment át az utóbbi két–három évtized során. Az már bonyolultabb kérdés, hogy mindezt értelmezhetjük-e úgy, mint a gyermeklét válságát vagy halálát (BUCKINGHAM, 2002. 124. o.).

Ahhoz, hogy véleményt alkothassunk, egy árnyaltabban megrajzolt képre van szükség a gyermekek élethelyzetéről. Összetettebben és több részletre kitérve kell a gyermekek életállapotát, és lehetőség szerint ezzel kapcsolatos saját attitűdjüket is megvizsgálni. Ezeket az életkörülményeket azonban jelentős mértékben meghatározza az a társadalom és kultúra, amelyben a gyermekek felnőnek. A szocializációs feltételek részletes bemutatása előtt tehát szeretnénk korunk európai társadalmairól rövid elemzést adni, mely elemzés elsősorban az embert, mint a társadalomban élő egyént tekinti kiindulópontnak és szempontnak.

2. KORUNK FILOZÓFIÁJA, VILÁGKÉPE ÉS EMBERKÉPE – A SZOCIALIZÁCIÓ KÖZEGE

Posztmodern, szélsőséges individualizmus, információs társadalom és globalizáció: ezek a legutóbbi 10-15 év talán legtöbbet használt társadalomtudományi fogalmai. Tartalmuk egymástól eltérő, sok esetben egymásnak ellentmondó definíciók kusza dzsungelében találjuk magunkat. Egy azonban biztos: mind a posztmodern, mind pedig az információs társadalom és a globalizáció az utóbbi években elkezdődött, a jelenben is tartó, s feltehetően a jövőben is folytatódó olyan változásokra utalnak, melyek alapvetően átformálni látszanak az emberi létezés majd valamennyi szféráját.

Ezekkel a fogalmakkal reflektálunk azokra a jelenségekre, amelyekben benne élünk, amelyek körülvesznek ma bennünket, amik hatnak ránk, attól függetlenül, hogy ennek tudatában vagyunk-e. A posztmodern korunk filozófiája, és egyben e korszak világképének összefoglaló neve. Több mint világmagyarázat, mint a történelem korábbi filozófiai korszakai, irányzatai. A posztmodernhez szorosan hozzákapcsolódik korunk művészete, és az embereknek a világhoz való olyan új viszonyulásmódja, amely a mindennapi élet szinte minden területén tanulmányozható. Megjelenik és felfedezhető az emberek életterében, ahogyan laknak, az uralkodó értékekben, amelyek a kor hőseiben is testet öltenek, az emberi kapcsolatokban, és természetesen a gyermekekhez való odafordulásban is. Mindezen szempontok átfogó vizsgálatára természetesen nem vállalkozunk, de a feltüntetett nézőpontok talán jelzik, hogy dolgozatunk e fejezete nem kíván a szó klasszikus értelmében filozófiai lenni, sokkal inkább azt szeretné megragadni, hogy egy kor filozófiája, szelleme hogyan jelenik meg az emberek életében, a társadalomban, és így milyen szocializációs közeget biztosít a felnövekvő fiataloknak.

Az elemzés tárgyát a posztmodern fogalmának és általános jellemzésének leírása után a társadalmi jelenségek és az emberkép képezik. A német és magyar szakirodalom hasonlósága miatt ez a társadalomkép az európai társadalmak világát írja le. Az egyes tényezők határfokában természetesen vannak különbségek, és ezekre a fiatalok világát és a gyermekek életkörülményeit leíró fejezetekben részletesen is kitérünk, de az itt felsorolt változások és tendenciák a német és magyar társadalmat egységesen érintik. Nem is értelmezhetjük ma már izoláltan a magyar vagy német társadalmi jelenségeket, mivel a globalizáció miatt társadalmakat, országhatárokat átívelő folyamatokról van szó. Eltérés abban van, hogy

történelmi tapasztalatok, gazdasági fejlettség és kulturális sajátosságok alapján hogyan reagálunk rájuk.

2.1. A POSZTMODERN, MINT KORUNK FILOZÓFIÁJA

Posztmodernről szélesebb körben a 80-as évek óta hallunk, de minden fogalomnak, jelenségnek van egy kialakulási, kiforrási ideje. Előbb csak szűkebb körben jelenik meg, majd a kulturális és szociális világban meggyökeresedik, és csak ezután hagy nyomot szélesebb körben, illetve kerül be a mindennapi szóhasználatba.

Jellemzőit kutatva keressük először a fogalom történeti gyökereit!

Heinz-Günter Vester a posztmodern szociológiáról írt művének bevezetőjében Welsch-re hivatkozik, aki a posztmodern gyökereit kutatva, egészen a 19. századig megy vissza. 1870-ben jelent meg ugyanis először a posztmodern jelző angol festők egy csoportjával kapcsolatban, akik festészetükkel a francia impresszionizmust kívánták meghaladni. Ez a korai megjelenése a fogalomnak azonban epizód maradt (VESTER, 1993. 15. o.).

A posztmodern ember első megrajzolója Vester szerint Nietzsche volt (VESTER, i.m. 16. o.). Filozófiájában ő is a modern társadalom kritikáját adta, a megújulás szükségességét hangsúlyozta, és ennek a megújulásnak a kimunkálója szerinte az „Übermensch” lehet, aki hősként haladja túl a modern emberét. (Itt Nietzsche eredeti gondolataira hivatkozunk és nem a történelem és bizonyos ideológiák által félreértett, majd félremagyarázott nietzschei eszmékre.)

Bár ezek nagyon korai kezdeményezések és posztmodern előjelek, mégis felfedezhetők bennük olyan sajátosságok, amelyek később felerősödnek: a modern kritikája a nyugati civilizáció, a filozófiai gondolkodás, az esztétika és az ember önmagához való viszonyulása területén.

A posztmodern jelző ténylegesen stiláris értelemben terjedt el a világon. Az építészet volt a példa, amely szemléletessége révén közérthetővé tett bizonyos posztmodernnek minősített jellegzetességeket. Historizáló eklekticizmus és több elem kollázsa jellemzi, összességében a modern építészet elidegenítő hatásainak kiküszöbölésére törekszik (PETHŐ, 1992. 46. o.).

A posztmodern világjelenséggé válásában nagy szerepet játszottak a technikai médiumok és a globalizáció jelensége, az a folyamat, ahogyan politikai, gazdasági és kulturális szinten egy globális függőség alakul ki.

Elterjedésében szerepet játszott az is, hogy maga a jelenség az irodalomból indult ki. Az feltételezhető ugyanis, hogy a szövegelemzések során állapíthatók meg leginkább olyan

jellemzők, amelyek a modern irodalomtól elkülönülnek, és ezek a jellemzők analógiaként átvihetők nem-irodalmi területekre is. Így szövegként értelmezték a mindennapi kommunikációt, a politikai programokat, törvényeket és tudományos elméleteket, sőt az emberi cselekvést is, és ezekből vontak le következtetéseket a posztmodern világra vonatkozóan (VESTER, i.m. 18. o.).

A társadalomtudományokra a posztmodern fogalmat J. F. Lyotard francia filozófus alkalmazta először, és tartalmát A posztmodern állapot című művében fejtette ki. Ő a posztmodernt végsőkéig leegyszerűsítve a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságként határozza meg. Lyotard a posztmodernnek kapcsolatban egy korszakváltásról beszél, a posztmodernt sajátos társadalomtípusnak, a posztindusztriális kor civilizációjának tekinti (ld. bővebben: LYOTARD, 1993.).

Így a posztmodern kifejezés egyre inkább érzékelhetővé vált a mindennapokban, a kifejezés fokozatosan szélesebb jelentést kapott, megjelent a képzőművészetek mozgalmak utáni sokféle szélesedésében, általában a világállapot leírásában, a modernizmust követő korszak összefoglaló jelzőjeként.

Ezzel a kifejezéssel illették a dolgok és ötletek összemosását, a többértelműséget, a művészetekben a normákat vesztő szabadságot, a szubjektum előtérbe kerülését, és a támpontok elvesztését az élet minden területén.

Egy olyan művészeti stílusról, irányzatról van tehát szó, amely betört a reklám, a film, a kultúra minden területére, ma pedig már hat a szociális szférában, a társadalom intézményrendszerében és az emberi kapcsolatokban is.

De mi is az a posztmodern, hogyan ragadható meg mássága, újszerűsége?

A posztmodern fogalom a modern kifejezésből eredeztethető, modern utánit jelent maga az elnevezés, a modern és posztmodern tartalmi viszonyáról azonban különféle vélemények léteznek.

Zrinszky László szerint jelentéstartalma kettős, mivel részben promodern, tehát folytatása a modernnek, másrészt antimodern, azaz tagadja a modernizmust (ZRINSZKY, 2002.).

Más szakirodalmak szerint a posztmodern nem tud újat felmutatni, s bár folyamatosan hangsúlyozza különállását, mégis a modern része. Bujalos István így ír erről:

„Árulkodó már maga az elnevezés is – posztmodern. A ’poszt’ jelző a szakítás igényét, de az elszakadás képtelenségét fejezi ki. (...) Még árulkodóbb azonban az, hogy noha radikálisan ítéli meg a modernt: merthogy az túlélte önmagát, ugyanakkor a posztmodern újat nem mond ahhoz képest, amit a modern a maga kérdéseire válaszolt. Csak akkor tűnik úgy, hogy a posztmodern újat mond, ha a modern fogalmát megengedhetetlenül leszűkített értelemben

használjuk, ha a modernre visszatekintve abban sok mindent a posztmodern előzményének tekintünk.” (BUJALOS, 1998. 3. o.)

Vajda Mihály sem tekinti a posztmodernnt antimodernnek, sőt úgy gondolja, hogy részleteiben semmi újat nem hoz. Nem a modern tagadása. Nem észellenes, csupán az ész univerzális igényét nem ismeri el jogosultnak. Pluralista világszemléletnek nevezi azt (VAJDA, 1992.).

Heller Ágnes szerint a posztmodern, melyet gondolkodási módnak nevez valójában a modern rejtélyét kutatja. A napjainkban zajló tendenciákat és jelenségeket a modernség dinamikájával magyarázza, amely a modern kor életető eleme. Úgy véli, hogy a mai művészetet és életformákat nem azért nevezik sokan posztmodernnek, mintha mi már túl lennénk a modernségen, hanem azért, hogy a modern fogalmát ne a „jó, szép, igaz, mert haladó” ma már hagyományos, s ebben a történelmi pillanatban nem követhető szellemében értelmezzük (HELLER, 2004.).

Kimutathatók tehát átfedések és párhuzamok, de egy új korszak kialakulása körüli bizonytalanságok a múltban is érzékelhetőek voltak, és talán a posztmodern definiálásának nehézsége is posztmodern sajátosság. Bizonyos azonban, hogy a modern, a modern társadalom, kultúra és a modern ember változik, s ez új elméletek kialakulásának kedvez. Erről az új korszakról már a sajátosságai és sokfélesége miatt sem tudunk egységes képet adni. A cél csupán a jelenről való képalkotás a jellemzők felvonultatásával, az egymás mellett élő, a jelenségek sokféleségét magukban hordozó sajátosságok leírásával.

A posztmodern **tagadja a világ átfogó magyarázatának lehetőségét**. Megrendült az emberek bizalma a nagy világmagyarázatokkal szemben, mindaz, ami történelem volt, már csak mítosznak számít. Nincs egységes múlt, mint ahogyan egységes jelen és jövő sem, azaz nincsenek kollektív értelmezési módok. A világot az egyén alakítja magának, a központi szerepet ebben a világban az egyén kapja, aki világot konstruál magának (SEBŐ, 2002.).

A világmagyarázatot segítő értékrend is elbizonytalanodott, így a problémák leírása, az adott korról való diagnózis készítése sem egyszerű.

„Ma sokkal nehezebb diagnózisokat írni. (...) A világ is bonyolultabbá vált. Nem népmese már. Nem mindig tudjuk már, ki-mi a jó, a jó tündér, a hős, a sárkány. (...) Túl sok a szempont, túl sok az egymást keresztező jogos és jogtalan társadalmi érdek, nincsenek egyszerű és hatásos igazságok.” (HANKISS, 2002. 9. o.)

Pedig Hankiss Elemér szerint minden civilizáció alapvető funkciója a válaszadás. Meg kell magyaráznia azt, hogy hogyan jött létre a világ, mi emberek hogyan kerültünk ide, mi a célunk, mi a jó és a rossz, mik az alapvető értékek (HANKISS, 2005. 325. o.). A posztmodern

e kérdésekre nem ad egységes választ, az élet és e válaszok megalkotását az egyes ember kezébe adja vissza, aki szorongva küzd e feladattal.

A modern sajátossága volt bizonyos hangsúlyok meghatározása, és középpontok kijelölése. A filozófia középpontjában például az emberi nem állt. A posztmodern azonban annyira szubjektívvé teszi a világmagyarázatot, hogy annak középpontjában már nem állhat az ember, mivel ez csak egy fiktív kifejezés az egyének összességére. De ez a **decentralizáció**, a középpontok elvesztése más területen is megfigyelhető.

Ugyanilyen elbizonytalanodás és hangsúlyeltolódás tapasztalható a szociális struktúrákban és a szociogeográfiában is, ahol nem lehet már választóvonalat húzni centrum és periféria közé, mert szempont kérdése, hogy mikor mely csoport, érték, ország, eszme van a középpontban (VESTER, i.m.).

A jelenkori civilizáció a kétértelműségek és bizonytalanságok, a csalóka látszatok és a szerepjátszás, az állandó változás és a töredékesség, a különbözőség és a káosz, a nyelvi játékok és az irónia világa (HANKISS, 2005. 46. o.).

A **töbértelműség**, polivalencia és az ambivalencia nem új fogalmak, de a posztmodern világlátásában újszerűen viszonyul hozzájuk. Az egységes, felülről érkező világmagyarázatok helyett teret enged a töbértelműségnek, amely így megszünteti az áttekinthető világ képét, de a bennünket körülvevő világ heterogenitását jobban visszaadja. Ez a többféleség toleranciát követel, és toleranciára tanít másokkal, más vélekedésekkel, vallásokkal szemben, de a relativizmus veszélyét is magában rejti, azaz értékmentesen egyformának tekint minden szempontot, jót és rosszat egyaránt.

A posztmodernben hangsúlyossá váló sokféleség azonban nem új jelenség, már a modern korban elindult. A jelenség kezelésében tapasztalható az eltérés. A modern a differenciálásra, a különféle dolgok elkülönítésére törekedett. A társadalom funkcionális differenciálódása például új intézmények kialakulását, egyre pontosabban körvonalazott munkamegosztást, és a társadalmi komplexitás folyamatos növekedését hozta magával. Így a társadalmi rendszerek az egyén számára egyre inkább átláthatatlanná váltak.

E folyamat ellenhatásaként indult meg, posztmodern jelenséggént az összerosódás. Ez nem egyszerűsödést jelent, hanem a dolgok **collage-szerűségét** (VESTER, 1993.). A sokféleségből hoz létre kereszteződéseket, integrációkat, kombinációkat. A sokféleséget új

rendszerbe illeszti össze, játszik vele, időben, térben, stílusban eltérő dolgokat kombinál. Mindennapjaink példája erre a konzumkultúra, a divat, és a társadalom szociális struktúrája.

Jellemző a **referenciák és reprezentációk elvesztése**, amely a művészetekben ragadható meg leginkább.

A modernitás társadalma számára a realitást a tárgyi világ jelenti, ezzel szemben a posztmodern korszaknak a jelek, mindenekelőtt a képek világa testesíti meg a valóságot. A kép eredetileg a valóságra vonatkozik, azonban egyre inkább új életet kezd élni, technikai eszközöknek is köszönhetően szinte tökéletesebb a valóságnál. Eltűnnek a határok a képi világ és a tárgyi világ között (KOVÁCS, 1998. 38. o.). A reklám, és a hétköznapi kommunikáció (ld. e-mail, sms) is telis-tele van szimbólumokkal, ifjúsági csoportosulásoknak komplex jelrendszere van, amely elkülönülésüket fokozza, és a csoporttudatot erősíti.

A művészet tehát felhagy a valóságot visszatükröző funkcióval és indirekt módon értéket, eszmét, valamilyen tanítást képvisel. A kortárs műalkotásokban ez a rejtett – a színeken, absztrakt formákon, anyagok kombinációjában megragadható – tanulság vagy kritika megfigyelhető.

A posztmodern lényege tehát a hiperrealitás és a szimuláció. Azt próbálja megmutatni, hogy nem lehetünk olyan naiv-realisták, hogy azt gondoljuk, csak a dolgokat kell megvilágítani, és a tényekhez kell tartani magunkat, és már biztos talaj van a lábunk alatt. Ha tényekről akarunk beszélni, és a valóságról akarunk kijelentéseket tenni, akkor a szövegek hálójában találjuk magunkat. A szövegek pedig csak szövegek, amelyek csak más szövegekre utalnak, nincs köztük a valósághoz (VESTER, i.m. 24. o.).

A **tér és az idő** olyan filozófiai alapfogalmak, melyekhez minden kor sajátos viszonyt alakít ki, és ezzel a posztmodern sincsen másképp.

Az idő a modernben a tér fölé helyeződik. Már „az idő pénz” kifejezés is jelzi, hogy az idővel való gazdálkodás döntő szempont a modern ember számára. Az élettempó felgyorsulása miatt csak a naprakész ember tud talpon maradni, a változás, a rugalmasság elengedhetetlen tényezők. Az időbeosztás, és az ebből adódó konfliktusok folyamatos feszültségforrások és beszéd témák.

Mindezt meghaladva a posztmodern nem kezeli lineárisan az időt, különböző idősíkokat hoz össze, és az idő sebessége is végleteket mutat. Az események lefolyása kuszának tűnik, bizonytalanság, egyidejűség, az „itt és most”-ra való koncentráció jellemzi. Szociális téren

mindez az életút tervezhetetlenségében jelenik meg, amelyről a fiatalkorral kapcsolatban még részletesebben szólunk.

A tér tekintetében a modern technikai eszközöknek köszönhetően a tér és az idő szétválnak, így új terek nyílnak. Új tér, amely a valós, bennünket körülvevő térrel egyenlő rangra emelkedik, és össze is mosódik vele: a virtuális tér. A számítógép kínálta képzeleti világ a lehetőségek tere, melyben sokszor ott a lehetetlen is, vagy az, amit lehetetlennek gondolunk. A szimulációk segítségével folyamatok, terek kombinálhatók, visszajátszhatók és korrigálhatók. A tér és idő különleges összemosódásának ennél mindennapibb színtere sajátos szolgáltató intézményeivel a modern nagyváros.

A posztmodern kifejezés együtt jár a **tudás és információ** fogalmakkal is. Lyotard erről úgy nyilatkozik, hogy a posztmodern kort a tudás és a hatalom összekapcsolódása jellemzi, azaz nem az a kérdés, hogy „mi az igazság?”, ennél fontosabb szempont a hasznosság, az alkalmazhatóság és a hatalomszerzés kérdése (LYOTARD, 1993.).

Az információs társadalom korunk egyik önmeghatározása is. Az információrobbanás a 20. század végének legérdekesebb és legellentmondásosabb jelensége. Az információ gyakran pénzben és hatalomban kifejezhető értékkel bír, ugyanakkor a fölösleges, haszontalan információk özöne az embert elbizonytalanítja, kiszolgáltatottá teszi, az információk szűrésével, elhallgatásával, vagy sajátos kiemelésével pedig manipulálhatók az emberek. Az információ, valamint a terjesztéséhez szükséges technika a posztmodernben a legfontosabb hatalomgyakorlási eszközzé vált. Nem csoda tehát, hogy birtoklásukért nyilvánosan, vagy a színpalak mögött állandó küzdelem folyik (GAÁL, 1996. 111. o.).

A modern áttekinthetősége és végletes racionalitása után a posztmodern az energiát, a spontaneitást, a játékot, a játszmát emeli az alkotás és az élet alakításának kritériumaivá.

Szembetűnő a különbségek leépülése, összefolyása és a létesítés, létesülés súlytalansága.

A filozófiai írások ezeket a fő szempontokat hangsúlyozzák, korunk világlátása ezekben a jellemzőkben ragadható meg.

Összesítve és elemezve korunk sajátosságait Hankiss Elemér a válság fogalmáig jut, bár azt is megfogalmazza, hogy a válság nem egyértelműen negatív jelenség (HANKISS, 1999.). A krízisek többsége ugyanis nem pusztuláshoz, hanem megújuláshoz vezet, a rendszer átalakul, alkalmazkodik a megváltozott környezethez. Napjainkban véleményünk szerint is egy ilyen civilizációs válságot élünk, amelynek legfőbb megnyilvánulása, hogy a társadalom nem tud választ adni a lét alapvető kérdéseire.

„Következésképpen az emberek magukra maradnak, a társadalom atomikussá válik. Megzavarodnak az emberi kapcsolatok, felbomlik a társadalmi szolidaritás, erejüket veszítik az erkölcsi normák, az emberek nem találják a helyüket, szerepüket, önmagukat, életcéljaik elhomályosodnak, életük értelme bizonytalanná válik. Vagyis, más szóval eltűnnek a társadalmi létből és az emberi életekből olyan tényezők, amelyek hiányát a társadalmak és emberek súlyosan megsínylik. Eltűnik, hiánycikké válik a bizalom és a biztonságérzet, az emberi méltóság, a tartalmas szerep, az emberi élet értelme, és eltűnik az emberi halhatatlanság hite, illúziója.” (HANKISS, 1999. 20. o.)

Nehéz a történelemre visszatekintve nyilatkozni arról, hogy a reneszánsz, a felvilágosodás, a polgárosodás mennyire szolgálta az egyes ember boldogságát, kiegyensúlyozottságát. Mégis olyan kép alakul ki bennünk, hogy ez a fajta biztonságvesztés egészen újszerű és az új célok, értékek, magatartásformák krízisekbe, kudarcokba sodorják az embereket az önkibontakoztatás és a boldogság megtalálása helyett. Az „Éld ki szabadon a vágyaidat!”, „Keresd a könnyű, gyors sikert!”, „Légy független és szabad!”, és „A gazdagság az igazi siker!” – parancsok nem nyújtanak elegendő és megfelelő támpontot.

Úgy tűnik tehát, hogy a posztmodern objektív, leírható jelenségeit a filozófia ma már meg tudja ragadni, és le tudja írni, de az értékelés, megítélés nem ilyen egyszerű. Az ember egyelőre biztonságvesztett állapotban kutat új megoldások, újrakezdések, magatartások után. Nézzük meg a következőkben azt, hogy a társadalom különféle színterein hogyan zajlik ez az útkeresés!

2.2. AZ EURÓPAI TÁRSADALMAK VILÁGA NAPJAINKBAN

A társadalom szintjén egészen konkrét jelenségekben mutatkozik meg a posztmodern. Természetesen vannak az egyes országok között hangsúlyeltolódások, de egy általános biztonságvesztés mindenhol érzékelhető. Mintha az értékekből, közösségi hagyományokból, szokásokból álló talajt kihúzták volna az emberek lába alól.

Nyugat-Európában, így Németországban ez a folyamat korábban kezdődött, de megoldást, megnyugtató válaszokat még ők sem találtak.

Magyarországon ugyanazok a jelenségek érhetők tetten, megkésve ugyan, és egy igen sajátos indulással. A válságnak nevezett elbizonytalanodás egybeesett ugyanis a rendszerváltozás okozta politikai biztonságvesztéssel. Ez azt jelentette, hogy a tradicionális, a megszokott kétszeresen sem volt már támpont, tehát az egyes ember súlyosabbnak élte meg korábbi értékrendje, élete sikertelenségeit.

A mindennapi antropológiában leírható jelenségek közül azokat a területeket szeretnénk röviden ismertetni, amelyek pedagógiai szempontból fontosak lehetnek. Amelyek jelentős mértékben határozzák meg az iskola, a család életét, és ezáltal indirekt módon a szocializáció tényezőivé válnak.

A **posztindusztriális társadalom, fogyasztói társadalom** kifejezések korunk társadalmának legfőbb meghatározói.

A szolgáltató társadalomban a foglalkoztatottak fele a tág értelemben vett szolgáltatások területén dolgozik. „A társadalom egységévé az egyén válik, tanulása, ügyessége és mobilitása révén.” (PETHŐ, 1992. 39. o.) A társadalmi hierarchia csúcsán a tudással rendelkezők vannak. Ennek a társadalmi formának a kialakulását az tette lehetővé, hogy az emberek szabadideje, életszínvonala, és a tudás jelentősége megnőtt.

A tudás szerepe mellett azonban a pénz uralmát is érzékelhetjük. Az információ és a tudás csak tőkéhez kapcsolódva hozhatnak sikert. A kor uralkodó intézményei a bankok, a pénz uralkodik a tudomány, a művészetek, az oktatás felett. A jólét megmutatásának igénye áthatja a mindennapokat: a lakásokat, az ünnepeket. A családi kapcsolatokban üzleti elemek vannak, a gyerekjátékok a szülők anyagi lehetőségeit tükrözik. Az anyagiak központi szerepe idézi elő, hogy a témák között, mind a magánbeszélgetésekben, mind a művészetek alkotásaiban a pénz, a gazdagodás, a gazdagság kerülnek elő.

(KAPITÁNY – KAPITÁNY, 2000. 251-252. o.)

Az ipar és a termelés háttérbe szorulása, valamint az életszínvonal és a szabadidő felértékelődése a fogyasztás növekedését hozta, olyannyira, hogy korunk társadalmának jelzőjévé is vált. A modern gazdaság rátelepül az emberi lét és az emberi életkor különféle szakaszaira. Ami végbemegy az nem más, mint az életmód forradalma. „Többé már nem egy adott társadalmi csoporthoz való tartozás határozza meg az életmódot, hanem fordítva: az egyént életmódja, életstílusa teszi egyik vagy másik társadalmi csoport tagjává. Életmód és életstílus pedig mindenekelőtt a fogyasztási szokásoknak a függvénye.”

(KOVÁCS, 1998. 39. o.)

A fogyasztás, vásárlás szabadidős program lett, a bevásárlóközpontokban való időtöltés jelenti a család hétvégi „kikapcsolódását”, a termékekhez kapcsolódó reklámok uralják egész magatartásunkat, szabadságot, egyediséget, folyamatos megújulást hirdetnek, de valójában a fogyasztás rabjaivá válunk, uniformizálódunk, és a reklámok kiszolgáltatójaivá leszünk. Különösen veszélyes napjainkban, hogy a gyermekek is a fogyasztás célpontjaivá válnak, ennek veszélyeiről és konkrét területeiről dolgozatunk következő fejezetében lesz szó.

Magyarországon csak a rendszerváltás után, Európa nagyvárosaiban már évtizedek óta látható és szembeszökő mind a **szegénység**, mind a **gazdagság**. A gazdagság-kifejezés egyik leglátványosabb területe a lakásépítés, s eredménye az újjgazdag negyedek kialakulása, villák és kastélyok építése, felújítása. E hivalkodó gazdagság szimbólumait még jobban kiemeli, hogy egyidejűleg a szegénység is látványosan megjelent, s nem csak a peremterületeken, hanem a városok szívében is. Ezt jelzik a nagyvárosok hajléktalanjai, a „second hand” üzletek, a takarékoskodás praktikái a médiában, a karitatív intézmények számának megnövekedése.

A szegénység és gazdagság elkülönülését, látványos megjelenését a társadalom intézményrendszerei is jelzik. Megjelennek a szegényeket támogató különféle állami és magán szervezetek, a bankok, biztosítók, multinacionális cégek pedig a gazdagok igényeit hivatottak egyre fejlődő formában kiszolgálni (KAPITÁNY – KAPITÁNY, i.m. 13–35. o.).

Érdekes átalakulásokat tapasztalhatunk ugyanakkor olyan kulturális és szociális intézmények terén, amelyek korábban egységes rendszert alkottak. Az egészségügy, a társadalombiztosítás és a kultúra kasztosodni kezdett, szolgáltatásaik nagy részét ugyanis a társadalom egy része nem tudja megfizetni.

Az oktatás területén is kialakultak olyan intézmények, amelyek jóval magasabb státuszúak, mint az állami iskolák, és az esélyegyenlőség csökkenését maga az állami oktatásirányítás is növelte az iskolarendszer alternatív útjaival (ld. 4-6-8 évfolyamos gimnáziumok). A művelődés és oktatás tehát jelentős mértékben pénz függvénye (nyelvtanulás, korrepetálás, zeneiskola, külföldi tanulmányutak), és a legnagyobb veszélyt itt az jelenti, ha az oktatás révén újratermelődik, illetve még inkább elmélyül a társadalmi rétegek közötti különbség, és itt már nem csak az anyagi oldalról beszélünk.

A szocializációt befolyásolja még az anyagi különbségekből eredően a szabadidő eltöltésének eltérő lehetősége, és a lakáskörülményekből adódóan a környezet ingergazdagságának mértéke.

A társadalmi egyenlőtlenségekből eredő társadalmi polarizáció azt is jelenti, hogy az egyes rétegekhez eltérő életstílusok, értékek, szokások, fogyasztási stílus kapcsolódik. Ezek a csoportok egyre inkább elkülönülnek egymástól, és ütközéseik, de már egymás mellett való létezésük is erősíti a **plurális társadalom** képét.

Ez a pluralitás toleranciát és relativizmust is hoz magával. Tolerancia a másság elfogadásához, eltérően gondolkodó embertársak megértéséhez, és egy általánosan nyitottabb

hozzaálláshoz szükséges. A relativizmus annak megélése, hogy a saját világlátásunk csak egy a lehetségesek közül, neveltetésünknek, szociális háttérünknek köszönhetően mi így gondolkodunk, de nem biztos, hogy ez az egyedüli igaz, és az sem valószínű, hogy mások is így élnek, így látják az életet.

A pluralitásnak egy, az utóbbi években sokat hallott területe, mely az oktatás kérdésével kapcsolatban is felmerül a multikulturalitás. Hazánkban a nagyarányú roma lakosság, Németországban a bevándorló török vendégmunkás családok jelentenek olyan csoportosulást, akik nagyon eltérő kulturális közegekből jönnek, de a velük való békés együttélés és együttműködés elengedhetetlen. Ehhez az elfogadáson túl szükséges az adott kultúra megismerése is.

A szociális élet színterén az életformák sokfélesége jelenik meg. Az egyének nagyon különböző kapcsolatokban, családformákban élnek egymás mellett a társadalomban. Az életformák korábbi, ellentmondás nélküli hierarchikus elrendeződései már nem számítanak. Az életformák egymás mellett élnek, egyenrangúak. Ez természetesen egy hosszú folyamat eredményeként jött létre, amelyben a társadalom egyre inkább toleránssá vált a tradicionális család alternatíváival szemben (SCHRÖDER, 1995.).

Az együttélés tágabb lehetőségei legalizáltak nem csak a viselkedésben és a közvéleményben, de törvényi szinten is.

A fiatalok számára ez a jelenség a szabadság és a lehetőségek szélesebb köre mellett szorongást is okoz, hiszen a választás ebben az esetben nagy felelősséget is jelent, nincsen támpont és minta az élet elkezdéséhez.

Talán nem létezett még olyan kor, amelyben a jelent ne mint a **hagyományok eltűnésének**, eljelentéktelenedésének korszakát élték volna meg. Ennek lehetséges magyarázata az, hogy az ember lelki beállítódásának köszönhetően a világban való eligazodáshoz, a változásokhoz való alkalmazkodáshoz, múltbeli tapasztalataihoz nyúl, ott keres fogódzót.

Napjainkban különösen is fontos lenne a múltba való kapaszkodás, a biztonságvesztett állapotban valamiféle stabilitás megteremtése. Nem végletes konzervativizmusra gondolunk, hanem közösségekre, kapcsolatokra, tradíciókra.

A posztmodern azonban a **társadalmi kötelékek felbomlásához** vezetett, „a társadalmi közösségek individuális atomokból álló tömegekké alakulnak át.” (HABERMAS, 1993.)

Az egyén a megszokott, biztonságot nyújtó kapcsolatrendszerből összetett, változékony viszonyok szövevényében találja magát. A családnak, baráti köröknek, közösségeknek éppen

a tartósság és hosszú távúság volt a funkciójuk, a pihenés, kikapcsolódás, feltöltődés nagyon fontos szerepét töltötték be a modern kor emberének életében.

Popper Péter a tradíciók, ünnepek és szimbólumok szerepét a felnőtté válás folyamatában hangsúlyozza. Az archaikus kultúrák avató szertartásait emeli ki, amelyek a fiatalok és szüleik számára is egyértelművé tették az önálló élet kezdetét. A fiatal felnőttet szociális próba elé állították, ahol az volt a fő kérdés, hogy el tudja-e majd tartani a családját. Ma a szokások szintjén sincsenek meg ezek a kötöttségek majd azok elvesztése, így az egyre hosszabbodó tanulásnak is köszönhetően a társadalomban prolongált infantilizmus van jelen, nem történik meg a felnőtté válás (POPPER, 2002.).

A hagyományok elvesztését a médiában hangoztatott értékek is gyorsították: a folyamatos megújulás, a kreativitás, a másság, a szabadság követése olyan közösségeket és kötöttségeket is megszüntetett, amelyek véleményünk szerint az élet alapjai, és hiányuk új, modernnek látszó, de veszélyes kötöttségek, szabályok keresését eredményezi (ld. szekták, bandák, szenedélyekben kiélt függőségek).

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor optimistábban látják a posztmodern emberének viszonyát a hagyományokhoz, ők ugyanis éppen a tradíciók keresésével és közösségkereséssel jellemzik korunkat. „A hagyományok felé fordulást egyrészt megfigyelhetjük a különböző régebbi korszakok szemléleti felelevenítésében, s még inkább a néphagyomány, a vallási tradíciók keresésében, vállalásában. (...) A családformák, nemi szerepek tekintetében is egy tendencia a hagyományoshoz való visszakanyarodás.” (KAPITÁNY – KAPITÁNY, i.m. 260. o.)

A posztmodern ellentmondásossága, hogy abban mindkét véglet megfér egymás mellett.

Popper Péter előbbi gondolata tulajdonképpen arra is utal, hogy hiányoznak a világos, mindenki számára egyértelmű határok a gyermekkor és a felnőttkor között. De nem csak a növekedés, fejlődés folyamatában, hanem az ember szinte valamennyi antropológiai meghatározottsága területén érzékelhető ez a határelmosódás. Az egyértelmű kritériumok hiánya így újabb bizonytalanságokhoz vezet, és a fiatalok számára sem nyújtanak eligazodást a döntésekben, saját életük kialakításában.

Szembetűnő a nemi szerepek közötti egyenrangúsodás, a klasszikus férfi és női szerepek özszemosódnak, az adott család, vagy pár döntése, hogy ki mely szerepelvárásoknak felel meg. A nemi szerepek szélsőségesebb özszemosódása látható a homoszexualitás, a transzveszticizmus témájának előtérbe kerülésében. Több film témája a férfiként viselkedő, szélsőséges, férfias helyzetekben is helytálló nő, s e típus tükörképeként megjelenik a viselkedésében „nőies férfi” is.

A **határelmosódás** területe a zseni és a csökkent képességű ember. Gyakori filmtéma napjainkban, de emellett a hétköznapiakban is megnyilvánul, folyamatos beszédtema a zsenivé nevelés kérdése, az agy teljesítőképességének megsokszorozása.

Csak felsorolásképpen utalnánk még azokra a területekre, ahol ilyen bizonytalanságok, szélsőségek, illetve határjelenségek tűnnek fel: az ember és állat közötti határvonal, az élő és halott közötti határ, az ember és gép közötti határvonal, a tudományos határok kikezdése (paratudományok megjelenése), vallások és kultúrák határainak elmosódása stb. (KAPITÁNY – KAPITÁNY, i.m. 153–170. o.).

A különböző határelmosódások okaként a következőket fogalmazhatjuk meg:

A változások komplexek, sok minden alakul a világban, és az új viszonyok sokszor átrendezik a korábbi hangsúlyokat, a kategóriák, fogalmak határai sem feltétlenül ott húzódnak, ahol azelőtt. A demokratizálódás, a liberalizmus, az individualizmus kikezdi a korábbi kasztjellegű határokat, mert azokat korlátként éli meg szabadsága kiteljesítésében. Ezzel azonban a biztonságot adó támpontok is elvesznek, ideiglenesen mindenképpen. A nevelésben ez az átadandó, vagy preferált magatartások, értékek körüli bizonytalanságban jelenik meg.

A modern kor lényegéhez tartozik, hogy történelmileg **új technikai médiumok**ban forrta ki magát, miközben maga is generálta az újabb és újabb technikai médiumokat. A média hatalma a posztmodern korra odáig nőtt, hogy felforgatja azt a világot, amelybe az ember alkotta. Az egyén tehát lemarad attól a civilizációtól, amely az ő közreműködésével terebélyesedett és nőtt a fejére (PETHŐ, 1992. 55–57. o.).

Az új médiumok alatt a tömegkommunikációs eszközöket és a számítógépes hálózatokat értjük. A nyomtatott és elektronikus sajtó képes egyszerre sokakhoz eljuttatni az információkat, mindennapjaink részévé válva kitüntetett szerepet játszik a közvélemény formálásában. Eljuttatja az információkat és a híreket „tekintet nélkül azok jelentésére, hasznára, vagy kárára, igazságára, féligazságára vagy hazugságára.” (GAÁL, 1996.)

A számítógépek otthoni megjelenése, és a világot átölelő számítógépes hálózatok szintén sok új lehetőséget rejtenek magukban. Kiszélesedik az információáramlás, a kommunikáció új útjai nyílnak meg. Ma már az ismertség alapvető feltétele az interneten való megjelenés, a vállalatok, cégek munkája és irányításuk elképzelhetetlen a számítógép segítségével nélkül.

A fiatalok egy egészen új technikai világba nőnek bele, amely a lehetőségek mellett természetesen óriási veszélyeket rejt magában. Ezekről részletesebben a szocializációs tényezőket taglaló fejezetben szólnunk.

A tömegkommunikáció befolyásoló szerepe nem csak a már említett reklámokon keresztül nyilvánul meg, hanem ma már minden műsor, film, az információk szűrése és kommentálása is sajátos magatartásformákat közvetít.

A preferált értékek és viselkedésformák között szembevetendő a fiatalodás és a fiatalság hangsúlyozása, és az ezzel összefüggő gyorsaság, amely a kép ritmusában, a zenében, a reklámok képvilágának gyorsulásában, a beszélgető műsorokban a kérdések és válaszok tempójában, a klip-műfaj terjedésében figyelhető meg. Hasonlóan értéként közvetíti a média az egyediséget, a frissesség, lendületesség mellett a rámenősség, az önreklám és az önreprezentáció képessége váltak fontossá. A tévés személyiségek alakja, és a játékműsorokban a tudás helyett a szerencse döntő szerepe a mindenhatóság érzését közvetítik. A médiahatalommal tehát minden elérhető, pénzzel a világban minden érték megszerezhető (KAPITÁNY – KAPITÁNY, i.m. 209–227. o.).

Szabadidejét a média előtt töltő gyermek és felnőtt ezeket a magatartásformákat látja nap, mint nap. Ezt a sok ponton torz valóságképet közvetíti a televízió, és olyan értékeket alakít ki, amelyek egy, a média és a fogyasztói világ érdekeit továbbra is maximális mértékig kiszolgáló személyiséget formálnak.

A már többször említett biztonságvesztéshez az eddigi tényezőkön túl az is hozzájárul, hogy az emberek egy **globális veszélyeztetettség állapotában** vannak.

Ez a válság részben a környezeti ártalmakból eredeztethető, amit valójában az ember maga idézett elő.

„A világ válságban van. (...) Ásványi tüzelőanyagainkat elpazaroljuk, ezzel a civilizációt fenyegetjük. Ha az élő természetet elpazaroljuk, magát az életet veszélyeztetjük. A környezetszennyezés óriási méreteket öltött. Az ember által gyártott mesterséges anyagok felhalmozódnak, mivel nincs természetes ellenségük, s így rendkívüli veszélyeket hordoznak magukban (pl. atomreaktorok hulladéksugárzása).” (VENCZELNÉ, 1996. 75. o.)

A környezettel kapcsolatos magatartás jellemző vonása az a felelőtlenség, amely a jelen kényelmére irányul, de nem gondolkodik globálisan, a jövőre is tekintve.

A természetes környezetét tudatosan pusztító ember számára így ma már veszélyt jelentenek a lételemeik: a szennyezett levegő, víz, az ózonlyuk miatt a napsugarak, az AIDS miatt a szexualitás.

Kivédhetetlen fenyegetettségben van az ember a gyógyíthatatlan betegségektől, háborúktól, atomkatasztrófától. A technikai és tudományos vívmányok egyre több bizonytalanságot és félelmet keltenek, a genetika, a nukleáris energia szélsőséges kísérletei ugyanis az egész

emberiséget veszélyeztetik. Mindezek azt jelzik, hogy az ember által teremtett civilizáció ma már uralja az emberek életét.

A német és a magyar szakirodalmat olvasva érdekes volt látnunk, hogy a **népesség számát érintő statisztikák**, és ezek magyarázata a szociológiai szakirodalom középpontjában vannak. Az európai társadalmak szintjén a lakosság lassan, de biztosan fogy. Ez a gyermeki szocializációban is változásokat eredményez (ld. testvér nélkül nőnek fel), a felnőtt társadalom szintjén pedig előregedéshez vezet, és megoldatlanná válik az idősök ápolása, gondozása és eltartása.

E változások okait kutatva Louis Roussel a következő magyarázatra jut:

A családdal kapcsolatos változások és tendenciák (a nyugati országokban a 70-es évek óta regisztrálhatók) olyan jelenségek, amelyek a történelmi körforgás folyamatába illeszkednek, egyensúlyi helyzetet idéznek elő. Valamennyi túlnépesedési hullám után minden korban történt valami, amittől a népesség újra kevesebb lett. Ez a mostani változás a piacgazdasággal, a munkaerőpiac telítettségével hozható összefüggésbe. Kevesebb a születés, mert a lehetőség is kevesebb (ROUSSEL, 1988.).

Európán túl tekintve, a fejlődő országokban ez a tendencia éppen ellentétes. Világszintű kérdés, hogy az életszínvonalbeli különbségek, a népcsoportok keveredése, és az ebből adódó kulturális konfrontáció hogyan oldhatók meg hosszú távon, békés úton.

A kort övező elbizonytalanodás, a sok kérdés és megoldatlan új helyzet természetesen teszi fel bennünk a kérdést a jövőről.

Hankiss Elemér a válság kiútját bizonytalanoknak látja. Nem lehetetlen, hogy a maga módján ez a történelmi korszak pozitív szerepet töltsön majd be. Lebonthatja a hagyományos civilizáció beidegződéseit, intézményeit, és előkészíti egy új emberi magatartásnak, világlátásnak, cél- és normarendszernek: a nyugati civilizáció egy új korszakának kialakulását. Ma még nem tudhatjuk, hogy így lesz-e, túlságosan korán van még ahhoz, hogy korunk jelenségeit hitelt érdemlően értelmezni tudjuk (HANKISS, 1999. 40. o.).

Sebő József a világ, a család jövőjéről két forgatókönyvet ír le, egy a tradíciókhoz kötődő pesszimistább, és egy liberálisabb, optimistábbnak tűnő magyarázatot.

A platóni forgatókönyv szerint a megismerés határait kitágító ember egyre szabadabbnak hiszi magát, valójában egyre inkább a fogyasztói társadalom láncszemévé lesz. Ez a mentalitás nap mint nap kikezdi a tradíciókra épített család intézményét, az élet minden szférájában a relativitás hódít.

A kolumbuszi forгатókönyv szerint a helyzet nem ennyire reménytelen. A személyiség felértékelődése éppen egy humánusabb társadalom velejárója, az életformák sokfélesége és szabadsága az egyéni lehetőségek széles körével nagyobb boldogságot hozhat (SEBŐ, 2002.). Azt gondoljuk, hogy a jelenlegi társadalmi folyamatok nem ennyire kétpólusúak, a jövő sem ilyen végletes, de legalábbis a válsághelyzetből többféle kiút létezhet.

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor az említett elképzeléseken túl megemlítik a teljes összeomlást, gazdasági és társadalmi folyamatok következményeként egyaránt; az iszlám fenyegetését a világgal és a nyugati civilizációval szemben; de valószínűbbnek azt tartják, hogy egy szellemi megújulás fog bekövetkezni a világban, mivel a korunkat jellemző perspektíva hiány, hit- és jövőhiány már nem tartható fenn sokáig (KAPITÁNY – KAPITÁNY, i.m. 264–265. o.).

A jövő természetesen nem rajtunk kívül álló, tőlünk független történés lesz. A kor embere alakítja, alakíthatja és hitünk szerint jó irányba is fordíthatja. Kérdés, hogy képes-e rá, van-e elég kitartása, hite és reménye a posztmodern emberének.

2.3. AZ EMBER, MINT A TÁRSADALOM ÁLTAL IS MEGHATÁROZOTT LÉNY

Egy korszak társadalom- és emberképe a nevelés számára a célképzésben tölt be fontos szerepet. Elengedhetetlen megvizsgálni, hogy a filozófiai, társadalmi folyamatok hogyan hatnak az egyénre, milyen új helyzetekhez, értékekhez, szociális változásokhoz való alkalmazkodást kíván tőle az adott kor. Ezeket összegyűjtve tudunk a nevelés számára a társadalmi változásokkal lépést tartó célokat megfogalmazni.

Az eddigiekben az ember létezésének jellemzőit érintve arra jutottunk, hogy a támpontokat, a hagyományok és szokások fogódzóit elveszítve, lehetőségei sokaságában az egyén bizonytalanul válogat, hol sikeresebb, hol téves döntéseket hozva.

Pethő Bertalan nagyon képszerűen a posztmodern emberről így ír:

„A posztmodern korszakváltozás »az embert magát« tekintve abban mutatkozik, hogy a lét eltántoríthatatlanjából a lét tántorgójává válik. Célszerűségét magán kívül hordó sokadalmi lényként tántorog a végek között, bár a dolgok végére csak a beleveszés kockázatával járhat.

A lét született deviánsa marad, mert a civilizátumhoz, ami saját történelmi létesítménye, többé nem érhet fel.” (PETHŐ, 1992. 105. o.)

Elsőként tehát élni kell tudni a szabadsággal. Ez azonban nem egy ösztönösen, eleve adott képesség, hanem tanulni kell. A **szabadság** ugyanis ellentmondást hordoz magában: minél erősebben előretör az egyéni szabadság, annál inkább elfelejtődik, hogy a szabadság egy sor

szociális, szocioökonómiai, kulturális és jogi feltételt is jelent (RUMMEL, 2000.). Ez azt a veszélyt rejti magában, hogy az egyén szabadsága akkor is érvényre jut, ha másokét veszélyezteti.

Ez könnyen vezet szabadossághoz, illetve az érzelmek korlátok nélküli kiéléséhez. Ezt a nyughatatlan, békétlen pszichológiai embert Pethő Bertalan így jellemzi:

„...akinek már nincs büntudata, csak szorongása és düh-indulata, akinek nincsenek szexuális tabui, de nem talál békét a nemiségben, aki a felszínen türelmes, társas, fesztelen és protektív, de nem vállal kötelezettséget, és mindenki bennetűtársat szimatol, mert nincs biztonságot nyújtó csoporttudata, akiben az önszeretet öngyűlölettel, a túlzott önbecsülés belső ürességgel, a sebezhetőség érzéketlenséggel elegyedik.” (PETHŐ, i.m. 40. o.)

Az élet tehát a lehetőségek terévé vált, de mindenki saját projektjévé is. A hagyományos életutak, szerepek, az ezekhez kötődő magatartásformák, közösségek eltűnése, de legalábbis szerepük megkérdőjelezése magányossá tette az egyént életfeladatai megvalósításában. Így vált az **individualizmus** korunk másik fő jelzőjévé.

Az individualizáció az a központi fogalom, amellyel az utóbbi években a társadalmi struktúraváltozásokat és a szubjektív élet alakulását meghatározzák. Talán azért is olyan vonzó ez a fogalom, mert nagyon jól összekapcsolható más fogalmakkal és folyamatokkal. A társadalmi szintű változásokat jól megokolja, és a különféle tendenciákat közös nevezőre hozza (HEITMEYER – OLK, 1990.).

Ulrich Beck az individualizmus kialakulásának három részfolyamatát határozza meg:

A szabadság fázisában az egyén kitör a korábbi szociális formákból és kötelekekből, új, egyénibb utakat keres. Ezzel párhuzamosan hitvesztés alakul ki, a hagyományos biztonságok, hitek, vezető normák szerepüket veszítik. A folyamat zárásaként új kötések alakulnak ki, tehát az ember új támpontokat, újfajta szociális kötődéseket teremt magának. Saját maga teremt kontrollt az életébe egyéni döntések eredményeként, és ez már tényleges szabályozóvá válhat, hiszen önmaga vállalta fel (BECK, 1986.).

Itt két újabb képességet kell megemlítenünk, amelyek az egyéni életút alakításhoz szükségesek. Megsokszorozódik az egyéni döntések száma, amelyeket már egészen fiatal kortól kezdve meg kell hozni az iskolaválasztással, iskolán kívüli választható tevékenységekkel, később az életformával, lakhellyel, munkahelyválasztással kapcsolatban.

A döntéseket pedig egészen kis kortól felelősségteljesen meg kell élni, tehát azokat minden következményükkel együtt az egyénnek fel kell vállalnia. Ez a felelősségvállalás a fiataloknak, de a jól szabályozott, előíró társadalmi rendszerben felnőtt embereknek is szokatlan és tanulási folyamatot igényel.

Az individualizáció feltételeit vizsgálva U. Beck három olyan szociálstrukturális fejlődést említ, amik az individualizációs folyamat motorjai: az életszínvonal emelkedése, és az anyagi jobblét lehetővé tette a fogyasztás és az életstílus individualizálódását. A lakosság körében megmutatkozó szociális és földrajzi mobilitás kiszakítja az embereket a hagyományos életformákból, tradíciókból. Végül a képzési expanzió, illetve a képzési idő hosszabbodása, az önkeresési, önreflexiós életszakasz megnyúlása is a tradicionális életformáktól való távolodást eredményezi. (BECK, i.m.)

Érdekes megfigyelés, hogy a lakás, mint élettér, tükrözi ennek az individualizációs tendenciának. Egyre több lakás apartmanszerű lakóterekből áll: külön hálószoba, több fürdőszoba, lehetőség szerint minden gyerek számára külön gyerekszoba. Az egyéni kényelmet és „hatalmat” szolgálják a távirányítás terjedése, a test kényeztetése a lakás több helyiségében (KAPITÁNY – KAPITÁNY, i.m. 93. o.).

Az individualizáció pozitív és negatív elemeket is rejt magában, egyszerre evolúciós és eróziós folyamat. A globális, mindenkire veszélyt jelentő problémákkal az egyén elszigetelten szembesül, egyedül kell azokkal megküzdenie. A magára hagyatottság érzése mellett a társadalmi együttélésre veszélyes, ha az egyéni életutak, döntések nem kapcsolódnak össze a szolidaritás gyakorlatával, és nem jön létre egy szociális (a mások érdekeit is szem előtt tartó, szociális értékeket is magáénak tekintő) individualizmus.

Összességében az életlehetőségek bővülése újfajta, eddig kevésbé hangsúlyos magatartások és készségek gyakorlását teszi szükségessé. Kiemelt szerep jut a folyamatos tervezésnek, és a megelőzésnek. Mivel a dolgok nem adódnak, hanem meg kell őket szerezni, ezért a kitartás, a határozott fellépés, az érvelési készség, a ma a menedzser-világban hangoztatott emberi erősségek ténylegesen hangsúlyosak. Az életút ma nem sors, hanem lehetőségek tere, és egyéni felelősség, hogy ezekkel a lehetőségekkel ki milyen módon él.

A biztonságvesztett, szabad, életútját maga barkácsoló ember szükségszerűen szorong. Az egyedüllét, a döntési feladatok és választási lehetőségek özöne kiszakítja az embert abból a harmóniából, amit akkor teremthet magának, ha ura feladatainak, jövője kiszámítható és viszonylagos biztonságban van. A **szorongás és félelem** természetesen nem csak ennek a korszaknak a sajátja, de a világ áttekinthetlensége és a jövő-tudat általános elbizonytalanodása megsokszorozták az emberi aggodalmakat.

A posztmodern ember fél a bűnözéstől. Ez a félelem spirálisan terjed, s válik szorongásos állapottá: az általa kiváltott védekező lépések, a fenyegetettség mindennapi életünkben szaporodó jelei ugyanis maguk is még tovább növelik félelemérzetünket. Ilyen, a biztonság veszélyeztetettségére utaló jelek sokasága vesz körül bennünket: berácsozott ajtók, folyosók,

videokamerák, őrző-védő kft-k, várfalszerű kerítések, riasztórendszerek (KAPITÁNY – KAPITÁNY, i.m. 36–40. o.).

Félelmünk tárgya a számítógépes rendszerek által létrehozott totális ellenőrzöttség, a munkanélküliségből adódóan szorongunk a feleslegessé válástól, az előző fejezetben már említettük a természet pusztulását, mint veszélyforrást, de ez egyben szorongásunk tárgya is. Ugyanígy félünk a háborútól, az idegenektől, és a döntéseinkkel járó felelősség miatt gyakran a döntésektől és következményeiktől is.

Ezek a félelmek azt jelzik, hogy az egyén racionalizmusba vetett hite meggyengült, a természet és az ember egyensúlya felbomlott, a szolidaritási mechanizmusok meggyengültek, a többi ember, mint potenciális vetélytárs, esetleg veszélyforrás jelentkezik.

Mindezek következtében nincsenek dinamizáló, vagy akár csak megnyugtató vélekedések arról, hogy mi vár az emberre. Annyit tehet, és tesz, hogy minden lehetséges veszélyforrással szemben igyekszik védeni, körülhatárolni magát, kénytelen önmaga számára szorongáscsökkentő, félelmeit feloldó technikákat, új harmóniát teremteni, hiszen ez életfeltétel.

Az elidegenedettséggel szemben az ember több úton is próbálja energiáit bekapcsolni, a virtuális számítógépes világban szorongó egyén **a béke és nyugalom szigeteit keresi**.

Ezek az utak három fő irányba sorolhatók: az ember befelé, saját rejtett belső világa, képességei, tartalékai felé fordulása; a kozmosz felé, a világgal való közvetlen kapcsolat új átélése, a természethez való viszony átalakítása; a közvetlen kapcsolatok, közösség, hit újrafelfedezése (KAPITÁNY – KAPITÁNY, i.m. 257. o.).

Az ember önmaga felé fordulásának külső jeleit már láttuk a lakásberendezésben, a kényelmet szolgáló új bútorok, berendezések terjedésében. De ide kapcsolódik az egészségkultusz, a helyes táplálkozás divatja, és e téma virágzása minden területen. A leglényegesebb azonban az egyén belső erőinek felértékelődését mutató tréningek, technikák terjedése (agykontroll, bioenergia, öngyógyító technikák).

A természethez való visszatérést a kertkultúra virágzása, a „bio-kultusz”, a nagyobb városokból való tömeges kiköltözések, a kiránduló, természetjáró hobbyk terjedése jelzik.

A transzcendencia iránti igény azzal magyarázható, hogy hiányoznak az átfogó világmagyarázatok, illetve az ezzel próbálkozó materialista filozófiák kudarcot vallottak. Ebbe az irányba hat az is, hogy a jelen hosszú távú célokat nem nagyon rajzol az emberiség elé, és ilyenkor a jelenből való kilépés egyik lehetősége a transzcendens világok felé nyitás (KAPITÁNY – KAPITÁNY, i.m. 259. o.).

Ez a tendencia számos formában ölt alakot. Megnyilvánul a hagyományos vallások megújulásában, egy új típusú, közvetlen-személyes vallásosság előretörésében, és ide kapcsolható a más kultúrkörhöz tartozó vallások népszerűsödése is (ld. buddhizmus, krisnaizmus).

Tettenérhető tehát itt is a posztmodernben tapasztalható ambivalencia, miszerint egy adott folyamat, tendencia, magatartás, de annak ellentettje is fellelhető a korban. Az egyén magára marad, de keresi a közösségeket, kapcsolatokat, szabadságot harcol ki magának, de új kötöttségeket keres, szorong és fél a bizonytalanságban, ugyanakkor menekül ebből, és harmóniát keres.

Ez az a felnőtt világ, ez az a társadalom, amely környezetként, védelemként, biztonságként, de elvárásként is körülveszi a gyermekeket, biztosítja a szocializációs tényezőket, és kereteket, célokat ad a nevelésnek, személyiségfejlődésnek.

3. SZOCIALIZÁCIÓ A POSZTMODERN TÁRSADALMAKBAN

A szocializáció Brim meghatározásában „folyamat, mely által az egyének olyan tudásra, képességekre és állapotokra tesznek szert, amely alkalmassá teszi őket arra, hogy a különböző csoportoknak, és a társadalomnak többé-kevésbé hasznos tagjaivá váljanak.” (idézi: RANSCHBURG, 1996. 15. o.)

Használatos azonban ez a fogalom a pszichológiában is, ahol inkább azt a folyamatot jelöli, amelynek során az emberi személyiség kialakul, tehát összességében a személyi és tárgyi környezet személyiségformáló hatásairól van itt szó (ANDORKA, 1997. 491. o.).

A szociológiai meghatározás a közösség normáihoz való alkalmazkodást hangsúlyozza, a pszichológiai pedig ugyanennek a folyamatnak a másik oldalát, az individualizálódást. Láthatjuk tehát, hogy nem szükséges e két folyamat szembeállítás, mint ahogy az a pszichológiai irodalomban többször megtörténik. „Az én és a másik elkülönülése, önmagam és környezetem tagjainak felismerése a fejlődés azonos folyamatának, két egymástól elszakíthatatlan oldala.” (RANSCHBURG, i.m. 16. o.)

A szocializáció folyamatának értelmezésében három szemléletmódot különít el Somlai Péter (SOMLAI, 1997.). Véleményünk szerint a három nézőpont ötvözésére van szükség ahhoz, hogy a gyermekek életkörülményeit korszerűen elemezni tudjuk. Munkánkban tehát e három felfogás egyesítésére törekszünk.

Az első megközelítést a „rekonstruktivizmus” jellemzi. Eszerint az újabb nemzedékek tagjai akarva-akaratlanul mindig csak újjáteremtik azokat a kulturális és szociális mintázatokat, amelyek már az előző generáció számára is természetes keretei voltak az egyének magatartásának. Így a felnőtté válás nem más, mint beilleszkedés egy társadalom normatív rendjébe.

A kritikai irányzatok arra mutatnak rá, hogy a beilleszkedés keretei nem természeti adottságok, hanem történelmileg kialakult és változó viszonylatok emberek és embercsoportok között. Erkölcsünk, ízlésünk, jogérzékünk éppúgy társadalmilag meghatározottak, mint érzékelésünk és gondolkodásunk mintázatai.

Időrendben is harmadikként alakult ki a „konstruktivizmus” szemléletmódja. Eszerint a beilleszkedés gyakran csak felszínes jelenség, hiszen a társadalmi élet szereplői nem passzív befogadók, nem tárgyak vagy lenyomatok, hanem maguk az emberek, mint egy-egy helyzet szereplői értelmezik és határozzák meg magatartásuk normatív támpontjait és szabályait.

A szocializációt tehát befolyásolja az adott társadalom, annak elvárásai és konkrét állapota (anyagi, kulturális, szociális jellemzői), a családok szerkezete és légköre, a spontán ható tényezők sokasága.

A szocializáció számunkra azért nagyon fontos fogalom, mert dolgozatunkban éppen a társadalom és a gyermekkor, egy konkrét társadalomban való felnövekvés problémáit és szempontjait kutatjuk. Mivel elemzésünk szempontjai pedagógiai és szociológiai jellegűek is, ezért a tudatos nevelő hatásokon túl célunk a spontán ható tényezők feltárása, és a gyermeki aktivitás szerepének hangsúlyozása saját fejlődésében.

A folyamat tehát, aminek oldaláról a gyermekek életkörülményeit meg szeretnénk ragadni, a szocializáció. Egy komplex folyamat, amelyben tudatos és spontán tényezők hatása mellett nagy részben az egyén közreműködésével és tevékenységeinek keretében megvalósul a társadalomba való beilleszkedés, amelynek eredményeképpen az ember képessé válik életfeladatainak megoldására. Úgy gondoljuk tehát, hogy a mai gyermekek életkörülményeinek tanulmányozása alkalmas keretet kínálhat arra, hogy ráláthassunk a szocializáció átfogó menetére, erőire és szabályszerűségeire.

A következőkben megkíséreljük a szocializációs körülmények megragadását posztmodern társadalmunkban. A gyermekvállalástól indítva, a családi kapcsolatokat elemezve, majd a tudatos, nevelő, és spontán (nem mindig fejlesztő jellegű) hatásokat tárgyalva bemutatjuk a gyermekek világát, megvizsgáljuk tevékenységeiket, tér- és időszemléletüket, majd példaképválasztásaikat kutatva egy sok szempontú, de nem teljes képet rajzolunk.

Az elemzés nem terjed ki a szocializáció teljes folyamatára. A családi kapcsolatok mellett kitérünk a kortárskapcsolatokra is az egyes alfejezetekben, de az iskolai szocializációt csak annyiban érintjük, amennyire az az egyes témákhoz kapcsolható.

A magyar és német fiatalok közötti különbségeket a leglényegesebb pontokon emeljük ki, de mint ahogy a társadalom bemutatásánál említettük, a németországi tendenciák néhány éve elérték hazánkat is, és az ott 10-20 éve tapasztalható folyamatok ma a magyar gyermekek szocializációjának is hatótényezői.

3.1. A GYERMEKVÁLLALÁS MOTIVÁCIÓI

Az életkörülmények illetve szocializációs feltételek tárgyalása előtt szükségesnek tartjuk megvizsgálni azt, hogy a gyermekek ma milyen motivációkkal születnek a világra. Meghatározza ugyanis a család légkörét, a nevelést, a feltételek megteremtését az, hogy mi volt a szülők motivációja és elvárása a gyermek születése előtt. Miért vállalnak gyermeket a fiatal párok, illetve miért nem? Milyen szempontok játszanak szerepet ebben a döntésben? Mi a posztmodern társadalom elvárása ezen a téren? Ezekre a kérdésekre keressük a következőkben a választ, részben kutatásokra, másrészt elméleti fejtegetésekre alapozva.

A pedagógiai alapszakirodalmat jól ismerve tudjuk, hogy a család egyik fő funkciója, de a társadalom továbbélésének is feltétele a biológiai reprodukció. Ezt a családi funkciót nehéz ellenőrizni és befolyásolni, mivel az individuumok legintimebb szféráját érinti, és minden szabályozás ellenére végső soron egyéni döntés joga az utódlás.

Nem is lenne probléma, ha néhány éve nem lenne ellentmondásban a társadalmi érdek, amely legalább az egyszerű reprodukciót kívánná és az egyéni érdek, amely a civilizációs igények miatt csökkenő gyermekszámot eredményez (UTASI, 1989.).

Mi az oka a gyermek nélküli élet választásának? Mit is jelent ez az új gyermekszemlélet?

Egy optimistább megközelítés szerint a nők nem tudatosan választják a gyermektelenséget, hanem a gyermekvállalás halogatása eredményezi azt, hogy az életkoruk miatt aztán már nem képesek gyermeket szülni. Varga Balázs a magyarországi helyzetet elemezve arra jut, hogy a gyermekcentrikus értékrend és a csökkenő gyermekszám áll egymással szemben. Szerinte a családok gyermekcentrikus beállítottsága továbbra is egyértelműen érezhető, sőt idézi a Hungarostudy 2002-es felmérést, amely statisztikailag is bizonyította, a kívánt és a megvalósult gyermekszám között nagy különbség van hazánkban. Meglepő módon például a magas iskolai végzettségű nők szeretnék a legtöbb gyermeket (VARGA, 2005. 165. o.).

Theodor Hellbrügger a társadalom gyermekszemléletét teszi felelőssé az alacsony gyermekszámért. Szerinte a gyermekeket ma zavaró tényezőnek tekintjük. Régen egy család gyermek nélkül nem is tudott boldogulni (pl.: kézművesek, parasztok), ma pedig luxuscikknek tartják, aminek megengedése vagy nem megengedése egyedül a szülők döntése. A többgyerekes családokat szinte sajnáljuk, és egészen a politikáig arról beszélnek, hogy a sokgyermekes szülők az egzisztenciális minimumon élnek, és szociális segélyekre szorulnak (HELLBRÜGGER, 1989).

Vance Packard egészen a gyermekellenes társadalom kifejezésig jut, és a szociálpolitikát, a szülői felelőtlenséget (válás), és a társadalmi attitűdöt okolja emiatt (PACKARD, 1984.).

Más szerzők szerint azonban a társadalmi elvárások nem ennyire egyhangúak. Fiatal nőkkel készített mélyinterjúk során próbálták német szerzők feltárni, hogy ténylegesen milyen társadalmi igényeknek próbálnak megfelelni, melyek hatnak rájuk. Az eredmények azt mutatják, hogy a fiatal nők két, egymásnak ellentmondó elvárás között vannak. Személyiségükből is fakad az önállósodási és a kötődési vágy, de a társadalom is erősíti ezt. Egyik részről tehát az önellátás és függetlenedés fogalmazódik meg, másrészt a családalapítási kötelezettségek (DIEZINGER, 1991.).

A szülők döntését befolyásolja tehát egy korszellem, de a konkrét döntést mégiscsak maguk hozzák meg, amelyben a gyermekvállalás elhárításakor a következő szempontok lelhetők fel:

- a gyermek az önmegvalósítás akadálya
- a szakmai karrier nem teszi lehetővé a gyermekvállalást
- a gyermek anyagi teher, sok kiadást jelent
- a házastárssal való boldog, kiegyensúlyozott kapcsolatot megzavarná egy gyerek
- a gyerek a „csak háziasszony” szerepbe kényszerítené a nőt

(PACKARD, i.m.)

Egy 1992-es, egész Németországra kiterjedő vizsgálat eredményeit vizsgálva Julianne Roloff és Jürgen Dorbritz a felsorolt szempontok mellett a következőket említik (fiatal nők válaszait idézve):

- a gyermek jövője miatti aggodalom
- a lakáskörülmények nem teszik lehetővé
- bizonyos szabadidős tevékenységet fel kellene adni
- félelem a terhességtől és a szüléstől

(ROLOFF – DORBRITZ, 1999.)

E szerzőpáros vizsgálatait és magyar mintán végzett kutatások (PONGRÁCZ – S. MOLNÁR, 2000., UTASI, 2000.) is azt bizonyítják, hogy a fiatalok alapvető attitűdje a családdal, családalapítással kapcsolatban nagyon kedvező, nagy arányban a tradicionális mintákat követi. Terveikben szerepel a gyermekvállalás, nem utasítják azt el. Így arra következtethetünk, hogy valóban az időből való kicsúszás lehet az oka annak, hogy a vágy ellenére kevesebb nő szül gyermeket, mint tervezte. A fent említett okokat és indokokat inkább időszakos, pillanatnyi kifogásnak tekinthetjük, nem tartós döntés melletti érveknek.

Azok aránya, akik a gyermekvállalást tartós párkapcsolat ellenére egyáltalán nem tervezik, nagyon alacsony.

Érdekes és fontos lenne megnézni a másik oldalt is, azokat a fiatal párokat, akik a gyermekvállalás mellett döntenek, hogy ezt mivel indokolják.

Hans Günter Rolff és Peter Zimmermann a gyermekek és szülők kapcsolatában jelentkező változásokat vezetik vissza a gyermekvállalás motivációira, és úgy gondolják, hogy a mai szülők a gyermeket egy projektnek tekintik. Céljuk egy tökéletes gyermek nevelése, aki értelmet ad az életüknek. Ennek a hozzáállásnak pozitív oldala, hogy a szülők több törődéssel, empátiával viszonyulnak gyermekük felé, azonban felmerülhet egy tökéletes szocializáció hite és gondolata is, ami a gyermek életének túlszervezésében, gyengeségeinek (amik lehet, hogy csak egyéni sajátosságok) javításában és erősítésében, fejlesztő programokon való részvételben testesül meg. Így a gyermeket nem fogadják el olyannak, amilyen, és a túl magas elvárások magában a gyermekben is szorongásokat és stresszt idéznek elő. Ez a viszonyulás, amely már a gyermek születése előtt kialakulhat, a teljesítményalapú társadalmi elvárásoknak is következménye (ROLFF – ZIMMERMANN, 1990.).

Nagy teher van tehát a születendő gyermekek vállán. Különösen, ha csak egy gyermek van a családban, és ő kell, hogy értelmet adjon a szülők életének, akkor nagyon törekednie kell, hogy az álmokat megvalósítsa.

E motívum mellett rejtve vagy kimondva is a következő okok sorolhatók fel, amik a gyermekvállalást pozitívan befolyásolják:

- érzelmi biztonságot nyújt a szociális élet szempontjából
- kielégíti a szeretet és együttlét iránti vágyat a nőben
- a gyermek a házaspár számára a közös felelősség és egy „közös alkotás” megtestesítője
- az identitáshoz is szükséges, a nők hovatartozását segít meghatározni
- boldogságot hoz, erősíti a házastársak közötti kapcsolatot
- a gyermekekben tovább élnek a szülők
- idősen nem maradnak egyedül

(WAHL ÉS TÁRSAI, 1980. 34. o.)

Az érvek között sok olyan is található, amely ha a gyermek vállalásának kizárólagos oka, akkor azzal a veszéllyel járhat, hogy a későbbiekben a gyermekhez való viszonyulást és a szocializációs feltételek megteremtését kedvezőtlen irányba befolyásolja.

Meglepő volt a gyermek projektekkal való azonosítása is, Günther Oppitz pedig úgy látja, hogy a gyermek napjainkban konzum-termékké válik (OPPITZ, 1984.). Egy élethosszig tartó fogyasztási cikk, amely újfajta kiadásokat jelent a család számára, behatárolja az eddigi fogyasztói magatartást, és mindez együttesen jelentősen befolyásolja a gyermek vállalását.

Megfigyelései szerint azok a párok, akik nem szeretnék gyermeket, sok időt és pénzt áldoznak szabadidős tevékenységekre és nyaralási célokra, valamint nagy és drága autóval rendelkeznek.

Meghatározott a pároknak öt kategóriáját a gyermekvállalás szempontjaiból is, és ezekhez százalékos arányokat is rendelt. Csak 10%-ot tekint családoorientálnak, akik sok gyermeket szeretnének, és akiknek a gyermek és a család fontosabb a karriernél és a konzumjavaknál.

30%-ot tesz ki azoknak az aránya, akik nem akarnak választani a gyermek és a fogyasztói lét között. Fontos számukra a szabadidő és a jólét, de szeretnének 1-2 gyereket is. Próbálják tehát összeegyeztetni az életről való elképzeléseiket.

A következő három típus összesen 60%-os arányban fordul elő. Egyik csoportjuk az „öntudatos fogyasztók”, akik a legtöbb pénzzel rendelkeznek, és számukra a szabadidő és a jólét jelenti a legtöbbet, a fogyasztás előbbre való a gyermeknél. A „világjárók” a szabadidőt és kikapcsolódást helyezik az első helyre. A „kispolgári házépítők” pénzüket a házba vagy lakásba fektetik, hogy a státuszszimbólumokkal elismerést szerezzenek maguknak. Kevés gyermeket szeretnének, de a fogyasztóknál és világjáróknál többet (ld. bővebben: OPPITZ, i.m.).

Gyermek vagy fogyasztás? Meglepő választás és döntés előtt állnak a fiatalok, a közgazdasági szemlélet a társadalomban még a gyermekvállalást is áthatja. Nem felelőtlenül nagy család alapítására van szükség, amit esetleg az anyagiak valóban nem tesznek lehetővé, hanem felelősségteljes, egyéni és társadalmi felelősségünket is felvállaló gyermekvállalásra, amely az élet természetes rendje, és amelyben benne van az életünk továbbadásának titka és szépsége.

Amit e változásokban és tendenciákban mindezek mellett a gyermekek szempontjából előnyként fogalmazhatunk meg, az a gyermekek tényleges vágya ott, ahova születnek. Jellemző napjainkban, hogy a gyermekek egyre nagyobb számban vágyott és tudatosan akart gyermekek, ezért nagyobb érzelmi odafordulást kapnak, és a nagyon szegény társadalmi rétegek kivételével anyagilag is több dolog adatik meg a most felnövekvő generációnak, mint az előzőeknek.

3.2. A CSALÁDI KAPCSOLATOK ALAKULÁSA

Egy tervezett és vágyott gyermek megszületik a világra. A korai gyermekkori szocializációban kiemelkedő szerepe van a családi kapcsolatoknak, e körben zajlik ugyanis a gyermek élete, itt találjuk a hozzá legszorosabban kötődő személyeket.

Ez a szocializációs közeg azonban átalakulóban van, bár e változások megítélése nagy eltéréseket mutat. Egyes szerzők szerint a statisztikák a család halálát mutatják (HELTAINÉ, 1996., Ackermann, idézi: NEMÉNYI 1988.), míg mások szerint a statisztikák megnyugtatóak, a helyzetet csak azért látjuk elkeserítőnek, mert naiv szemmel csak a problémás eseteket vesszük észre, a közgondolkodásban az extrém, a negatív marad meg (BÜTTNER – KREBS – WINTERHAGER – SCHMIED, 2000. 10. o.).

A családok szerkezetében és életmódjában, nevelésében az utóbbi években tapasztalható változásokat sokan sokféle nézőpontból kifejtették és elemezték már. A szociológiai és a családpedagógiai irodalom is igen gazdag, mi most azonban inkább a gyermek szempontját követve megkíséreljük az egyes kapcsolatformák áttekintését és azok változásainak leírását a gyermek családban eltöltött életének nézőpontjából.

- szülőkkel való kapcsolat

A szülőkkel való kapcsolatot jelentősen meghatározza a családszerkezet. A gyermekeknek szüleikkel való kapcsolata sokféle mintázatú lehet, nem csak a család légkörétől függően. Lehet csak egy szülője, lehet új anyukája, legújabb apukája, vasárnapi apukája, igazi apukája, és velük ki kell alakítania valamiféle kapcsolatot, meg kell tanulnia azt az új szerepfelosztást, amit az új családszerkezet eredményezett. Ha valóban a gyermek oldaláról nézzük ezeket a változásokat, akkor talán könnyebben felismerhető a családi biztonság fontossága és a szülők döntésének felelőssége a gyermek életét is érintő, és saját életét meghatározó döntésekben.

A statisztikák azt mutatják, hogy a gyermekek többsége még mindig két szülővel él, tehát apai és anyai mintát is kap, de egyre nagyobb azoknak a családoknak az aránya, ahol ez a stabil, és – ha működik, akkor véleményünk szerint a gyermek szempontjából – a legideálisabb családszerkezet felbomlik. Kialakulnak tehát a családformáknak különféle, a tradicionálistól eltérő változatai, amelyek nem önmagukban és alapvetően problémásak, de a családi funkciók típusaiból és sajátosságaiból adódóan bizonyos családformák nehezebben tudnak feladatainak megfelelni (pl.: kapcsolat kontinuitása, normák és a kapcsolat megbízhatósága, jelen lenni a

gyermek életében). A gyermek nem szabad, hogy áldozata legyen olyan körülményeknek, amelyeknek ő csak ki van téve.

A családszerkezet megváltozása, illetve a gyermeket érintő családi kapcsolatok változásai közül a válással, az egyszülős család jellegzetességeivel és a rekonstruált családdal foglalkozunk részletesebben. Ezek azok a családi életformák, amelyek terjednek, és a tradicionális családforma mellett a legnagyobb arányban előfordulnak.

Napjainkra kialakult az az álláspont, hogy a házasulandók a konfliktusok legitim megoldási módjának tekintik a **válás** lehetőségét. Szomorú tény, hogy a „legfeljebb elválunk” szemlélettel kötődnek házasságok, nem gondolva arra, hogy egy ilyen felelőtlen döntés később már nem csak az ő életüket befolyásolja.

Nehéz igazságosnak lenni a válások kérdésében, hiszen egy sikertelen házasság, amely mind a házaspár, mind a családban élő gyermekek egészséges életét veszélyezteti, lehet, hogy jobb, ha felbomlik, és a benne élők új életet kezdenek, ugyanakkor egy család felbomlása érzelmi feszültségekkel jár. A gyerekek ezeknek a folyamatoknak saját akaratukon kívül is részeseivé válnak, és kapcsolataik, biztonságérzetük csak évek múlva rendeződik. „Magyarországon tíz év alatt hozzávetőleg negyedmillió volt az érintett gyermekek száma.”

(SOLTÉSZ, 1980. 141. o.)

A gyermek számára a válás utáni alkalmazkodás folyamatát nagyban befolyásolja az, hogy mennyit veszekednek a szülők a válás előtt, mennyi időt a gyermek, milyen a kapcsolata külön-külön az apával és az anyával, milyen gyakran láthatja szüleit a válás után.

Egy amerikai kutatásban 131 gyereket vizsgáltak abból a szempontból, hogy szülei válása milyen következményekkel volt a gyermekek érzelmi életére. A gyermekek közül szinte mindegyik intenzív érzelmi zavarokat élt át a válás idején. Az iskoláskor előtti gyerekek összezavarodtak, és félni kezdtek, és gyakran magukat vádolták szülei válása miatt. Az idősebb gyerekek jobban megértették a válás indítékait, de gyakran aggódtak a saját sorsuk miatt, és erős indulatokról tettek tanúbizonyságot (GIDDENS, 1995. 193. o.).

De nemcsak maga a válási folyamat, hanem az új szituációhoz való alkalmazkodás is pszichés megterheléssel jár a gyermekek számára.

Életkoruktól függően más-más nehézséget jelenthet számukra a velük élő szülő „érzelmi támogatása” s a „vasárnapi szülővel” kialakítandó új kapcsolat. De folytatódhat a harc az elvált szülők között is a válás után a gyereken keresztül (LENGYEL, 2000. 223. o.).

A család felbomlása megközelítőleg egy ötéves nehézségekkel teli időszakot jelent. A már említett amerikai vizsgálat ugyanis azt találta, hogy az ötéves időszak végén a gyerekek kétharmad része legalábbis elfogadhatóan alkalmazkodott a megváltozott otthoni

körülményekhez és a külső feladatokhoz. De szomorú az a tény, hogy a gyermekek egyharmada kifejezetten elégedetlen volt az életével, depresszió és magány kínozta őket (GIDDENS, 1995. 393. o.).

A házasságok bomlása, mint láttuk elsősorban a gyermek számára nehezen feldolgozható, egy érzelmileg és pszichikailag is fejlődésben levő szervezet sérülékenyebb, életre szóló fájdalmakat és sajnos negatív mintákat is szerezhethet.

A válással, özvegyé válással, illetve ritkábban a „tudatosan egyedülálló anyák” esetében **egyszülős család** alakul ki.

Azok a nők, akik arra törekednek, hogy gyermeküket partner nélkül neveljék fel, általában karrierambíciókkal rendelkeznek, és megfelelő anyagi háttérük van ahhoz, hogy apa nélkül is ellássák a gyermekeket (GIDDENS, i.m. 394. o.).

Az özvegyesség miatt egyszülössé vált családok életében az új körülmények elfogadásának és az újrakezdésnek az első lépése a gyász feldolgozása. Az apa vagy anya halála a gyermeknek óriási trauma, a szülő elvesztése, és az emiatt érzett fájdalom személyiségzavarokat is okozhat. Különösen két gyakori hibát követnek el ilyenkor a felnőttek: veszélyes lehet, ha a gyermek környezete nem őszinte, eltitkolják a tényeket, vagy hamis információkkal próbálják őt megkímélni. Ugyanilyen problémát jelent, ha „erősséget mutatva”, vagy bármilyen más okból nem megengedett, hogy a gyermek a fájdalmát nyíltan megélje (NAPP – PETERS, 1987. 88. o.).

Az egyszülős családokban a gyermekeket általában a következő változások, illetve új helyzetek érintik:

Változások történnek az anyagi körülményekben, mivel az anyagi lehetőségek általában szűkebbé válnak. Gyakran előfordul ennek ellenére, hogy a gyermeknek több minden megengedett, mivel a szülő így próbálja büntudatát kompenzálni a gyermek felé. Büntudatot érezhet ugyanis amiatt, hogy saját fájdalma, problémái és hirtelen bekövetkező túlterheltsége miatt türelmetlenebb a gyermekkel és kevesebb ideje van a számára.

Problémát jelenthet ezekben a családokban a gyermek felügyelete és a szabadidő megszervezése is. A két véglet általában: a teljesen kontroll nélküli magányos vagy társas időtöltés, és a változó összetételű csoportokban (napközi, különórák, szomszédok) illetve váltakozó felnőttek (nagy szülők, szomszédok, nagyobb testvér, bébiszitter) felügyelete alatt történő játék vagy más tevékenység. A gyermek szociális kapcsolatait, illetve a szociális tanulás folyamata problémás lehet. A családon kívüli kapcsolatok mellett változik a jelenlevő szülővel való kapcsolat is, általában a viszony sokkal partnerszerűbbé válik, és ezek a

gyerekek hamarabb kényszerülnek önállóságra, sokszor szembesülnek az ő életkorukban még nem feldolgozható nehézségekkel (NAPP – PETERS, i.m.).

Veszélyeztetett az egészséges nemi szerep szocializáció, és összességében az egész személyiség fejlődését is sokkal több károsító tényező fenyegeti.

Természetesen nem törvényszerű, hogy az egyszülős családokban minden gyermek szocializációja hiányt szenvedjen. Ez azért sincs így, mert a szülők nagy része újrarázasodik, és egy új, teljes családot próbál rekonstruálni.

Ez az újrarázasodással keletkezett mostohacsalád, de a szóhoz tapadó negatív asszociációk miatt nevezzük inkább **rekonstruált családnak**.

Magas számuk ellenére bizonytalanság jellemzi ezeket a családokat több szempontból is. A bizonytalanságnak az egyik forrása, hogy hiányoznak a jól körülírt normák, szabályok, például az egyes szerepekre vonatkozóan, nincsenek kialakult modellek.

„A mostohacsaládokat a kutatások gyakran magas rizikójú családokként írják le. Az ilyen közösség nem olyan zárt egység, mint a »normális« nukleáris család, határai átjárhatók, a volt házastárs, a biológiai szülő »behatol« a közösségbe. A szülői tekintély megoszlik a nevelő- és a tényleges szülő között. A rivalizálás és féltékenység nemcsak a felnőttek között fordul elő, hanem a gyerekek és felnőttek és a gyerekek (»édes« és »mostoha«) egymás közti viszonyában is. A mostohacsaládban felmerülő pszichológiai problémák listája hatalmas, és ezek az egyes tagokon keresztül az egész családot érintik.” (NEMÉNYI, 2000. 269. o.)

Az újrarázasodással egy teljesen új típusú családi szerveződés jön létre, amely nem hasonlítható, és nem is szabad hasonlítani az első családhoz. Az addigi egyensúlyi helyzet, illetve az egyszülős családként kialakult szerepek és szabályok felbomlanak, és egy kritikus állapotot követően kialakul egy új egyensúlyi rend.

A rekonstruált család egyensúlyi állapotának kialakulása mindig hosszú időt vesz igénybe, míg az új apa vagy anya elfogadtatja magát a gyermekekkel, kialakulnak és megszilárdulnak az új családi szerepek, funkciók és normák. Idő kell végül ahhoz is, hogy a környezet is elfogadja az új együttélési formát családként.

A családi „rekonstrukció” folyamatának legproblémásabb része a mostohaszülő és a gyermek vagy gyermekek közötti kapcsolat kialakítása.

Neményi Mária 1988-ban végzett vizsgálatot e családtípus sajátosságainak feltárására, és e kutatás is azt az eredményt hozta, hogy a legfőbb nehézséget a mostohaszülő – mostohagyerek definíciója jelenti. Konfliktusforrást jelenthet e szerep eltérő meghatározása, rivalizáció, féltékenység veszélyezteti a családi életet. Nem ritka az édesanyáknak az a félelme, hogy a nevelőapa „elhódítja” tőlük gyermeküket. Ugyanakkor a mostohaapák

gyakran arról az élményükről számolnak be, hogy bár a szülői feladatkör mindennapi mozzanataiból ki kell, hogy vegyék a részüket, a családi érzelmi kapcsolatrendszer intim közösségéből kiszorulnak. A mostohaszülő szerepkör kialakítását természetesen befolyásolja a biológiai szülő léte és kapcsolattartása a gyermekekkel, illetve az új házasságból születő közös gyermek (NEMÉNYI, i.m. 274 – 276. o.).

Természetesen a gyermek életkora, és főként az anya (biológiai szülő) viselkedése és empátiája nagyban befolyásolja, hogy ezeket a változásokat a gyermek hogyan éli meg. Szükséges, hogy mindvégig folyamatosan biztonságban érezze magát és a benne felmerülő kérdéseket, tisztázatlan viszonyokat életkorának megfelelően, de őszintén megbeszélhesse.

Az eddigiekben a kisebb arányú, de több problémalehetőséget magukban hordozó családformákat tekintettük át. Vannak azonban az ép és **hagyományos családok** életében is olyan változások, amelyek a **szülőkkel való kapcsolatot** érintik.

Sokáig próbálták a szocializációs problémákat és a gyermek személyiségében fellépő zavarokat az anyák munkába állásával magyarázni, különösen Németországban, ahol csak a 70-es évektől vált általánossá a kétkeresős családmodell. Mára azonban már világossá vált, hogy nem a gyermekkel töltött idő mennyisége a döntő, hanem a szülők hozzáállása és az érzelmi légkör. Tény azonban, hogy a családok együtt töltött ideje naponta csak percekben mérhető, így a gyermekek magukra hagyottabbak.

A szülőkkel való kapcsolatban általánosságban az a tendencia érvényesül, amit egyelőre inkább a német szakirodalom hangsúlyoz – amelynek következményeit a nevelő hatások terén még kifejítjük – hogy a fiatalok kapcsolata szüleikkel egyre jobb. Ez annak köszönhető, hogy a szülők arra törekednek, hogy megértést tanúsítsanak gyermekeik felé, inkább barátként, mint autoriter személyként viszonyulnak hozzájuk, közösen hozzák a döntéseket, kompromisszumokat kötnek, a saját gyermekükhöz alkalmazkodnak, nem csak tőle várják az alkalmazkodást (SCHÜTZE, 1993. 340. o.).

A generációk így közelebb kerültek egymáshoz, több közös tevékenységet is tapasztalunk, illetve a szülők és gyermekeik életmódja is nagyon hasonló. Erre a határelmosódásra utalt Marie Winn, amikor a gyermekkor eltűnését vizsgálta.

Szerinte a szabályok és normák, a gyermekkorban a szülői tekintély biztonságot ad, és védelmet nyújt. A gyermekek erőszakos bevezetése a felnőtt világ rejtelseibe nemhogy segítene, de egyenesen oda vezet, hogy a gyermekek másként kezdik látni magukat és a felnőtteket. Ahogy fogy a bizalmuk, és egyre függetlenebbek lesznek, úgy kezdik egyre egyenrangúbbnak érezni magukat a felnőttekkel (WINN, 1990. 100. o.).

A gyerekek megváltozott attitűdjének az lesz a következménye, hogy a mai gyerekek idősebbnek hatnak koruknál, illetve egy önmagában is nagyon fontos és lényeges életszakasz, amely a későbbiekre nézve fontos „tudások” megszerzését jelenti, elveszik.

- testvérkapcsolatok

A dolgozatunkban már többször említett csökkenő gyermekszám nem csak a népesedési folyamatokra van hatással, hanem az egyes gyermekek életére is kihat. Mind több gyermek nő fel ugyanis olyan családban, ahol ő az egyedüli gyermek.

Az egykétet korábban sok előítélet övezte, zárkózottnak, magányosnak, kapcsolatszegénynek tartották őket. Mára már amerikai kutatásoknak köszönhetően hangoztatják a velük kapcsolatos pozitívumokat is, miszerint okosabbak, önállóbbak, könnyebben alakítanak ki szociális kapcsolatot idegenekkel, és szüleik kevésbé autoriterek (DÖRPINGHAUS, 1992. 52. o.).

A megítélés tehát nem egyértelmű, fontos, hogy a szülők tisztában legyenek a problémalehetőségekkel és megelőzzék azokat.

Nem szeretnénk azt a nézetet képviselni, hogy az „egyké” eleve hátránnyal indulnak a szocializáció folyamatában, de kétség kívül vannak pozitív hatásai a testvérkapcsolatoknak, amelyek az ő életükből hiányoznak, vagy más módon kell ezeket a hatásokat a szülőknek pótolni.

A családi szocializáció körébe tehát nemcsak a házastársak, illetve a szülők és gyermekeik kapcsolata tartozik, hanem a testvérkapcsolatok is. A testvér születése rendszerint frusztrációt okoz, és sokszor agressziót vált ki a gyermekből, de a testvér jelenléte később biztonságot jelent, és a testvérkapcsolat az egész személyiség fejlődésére összességében pozitív hatással van. Somlai Péter ezeket a hatásokat így foglalja össze:

„A testvérral folytatott kommunikáció és együttműködés egészen másfajta elvárások szerint zajlik, és másfajta szociális kompetenciákat fejleszt ki a gyermekben, mint amelyeket szüleivel, nagyszüleivel és más felnőttekkel való kapcsolatában érvényesíthet. A szerepjátékok, így például a felnőtt-, s főként a szülőszerepek játékaiban hozzájárulnak az egészséges személyiségfejlődéshez, s a testvérral folytatott ilyen játékok tudják a legközelebb hozni a gyermek számára a felnőttek világa és saját világa közötti különbségeket, illetve azokat a hidakat, amelyeken átjárhatóak ezek a világok. Ezért az egyén életkori és nemi szerepeinek, de én-identitása egészének kialakításában is döntő jelentősége lehet annak, hogy gyermekkorában ki nem tudott szüleivel szövetkezni testvére érdekében (illetve az ellen), sem

pedig testvérével szövetkezni szüleiért (illetve ellenük), vagy pedig testvérként volt módja minderre.” (SOMLAI, 1997. 154–155. o.)

A testvérek számának csökkenése azt is magában hordozza, hogy beszűkülnek az egyéb rokoni kapcsolatok is (pl.: unokatestvérek is kevesebben lesznek). Megszűnnek tehát azok a szociális kontaktusok is, amit a tágabb családdal való kapcsolat és együttlét adott.

Ettől a spontán tanulási, illetve fejlődési folyamattól fosztják meg a gyermekeket azáltal, hogy sokan úgy gondolják, a gazdasági nehézségek miatt ők csak egyetlen gyermeket vállalnak, hiszen az ő szükségleteinek maximális kielégítése is elég nagy anyagi és érzelmi terhet, illetve időt jelent. Nem biztos azonban, hogy az állandó felnőtt felügyelet, a szinte csak felnőttekből álló társaság és a szükségletek, igények folytonos teljesítése jobb hatással van a felnövekvő gyermekekre, mint a testvérkapcsolat, a kortársakkal együtt töltött idő, és a biztonságot, szeretetet adó, de nem állandóan jelenlevő szülői felügyelet.

- nagyszülőkkel való kapcsolat

A korábban gyakoribb nagycsalád, ahol három generáció együtt lakott, mára már kiveszőben van. A fiatalok sokszor már a házasságkötés előtt elköltöznak szüleiktől, függetlenedni akarnak, és talán a szüleikkel való konfliktusok elől is menekülnek, hogy a saját elképzeléseik alapján berendezett életüket éljék. Ennek másik végleteként az elhúzódó szülőkkel maradás is megfigyelhető, amit kényelmi és anyagi okok motiválnak. De mindkét esetben igaz, hogy a házasságkötéskor, illetve a gyermek születésekor a fiatal pár már külön él.

A nagyszülőkkel való kapcsolat így szűkebb időre korlátozódik, és más jelentést kap, mint a mindennapokban megélt tapasztalat. Változatlan azonban, hogy a nagymamák és nagypapák a mai társadalomban is a fiatal nemzedék nélkülözhetetlen támaszai. „A nagyszülők más nevelési közeget jelentenek, mint a munkába rohanó és onnan fáradtan hazaérkező szülők. Erre a sajátos nevelési közegre is szüksége van minden unokának, de minden nagyszülőnek is.” (FARKAS, 1991. 23. o.)

A nagyszülők szerepét jól összefoglalják maguk a gyerekek is:

„Engem a nagymamám nagyon szeret, még soha nem vert meg. Apu azt mondja, hogy elkényeztet. Amikor kicsi voltam, ő hordott óvodába, és rengeteg mesét tudott, mindig mesélt nekem hazáig.” (FARKAS, i.m. 24. o.)

Fontos hatással lehet tehát a gyermekek szocializációjára a nagyszülőkben felhalmozódott élettapasztalat és kultúra, a ráérő, türelmes és kicsit többet megengedő nagyszülőkkel töltött idő, különösen is a vidéki szünidő. A szülők és nagyszülők közötti kapcsolat pedig mintát ad a gyermeknek, elsősorban a saját szüleivel szembeni viselkedéshez. Nem elhanyagolható

járuléka továbbá az unoka – nagyszülő viszonyának az idősekkel való természetes kapcsolat megtanulása, az idősek iránti tiszteletre és megbecsülésre nevelés, esetlegesen a súlyos betegséggel, halállal való első szembesülés tapasztalata.

A többi családi kapcsolathoz hasonlóan napjainkban sajátos a nagyszülők jelenléte is. A nagyszülők egyre inkább csak látogatóba mennek, nem részei a családnak, a gyermekekkel való kapcsolat sem meghitt. Ennek csak részben oka a nagyszülők elhúzódó munkavállalása, véleményünk szerint a szülők és nagyszülők közti problémás, vagy konfliktusveszélyekkel terhelt viszony is okozója.

„A tudományos kutatásokból azonban egyértelműen kitűnik, hogy a nagyszülők hiánya érezhető veszteséget okoz az unokáknak. Nagyszerű dolog, ha egy gyermeknek vannak nagyszülei. Mert korunk természetellenes életmódja mellett gyermekeinknek sokkal nagyobb szükségük van, mint valaha arra, hogy oltalmazzuk és védjük őket, hogy félelem nélkül nőhessenek fel.” (MEVES, 2001. 8. o.). Írja Christa Meves – aki maga is nagymama – Nagyszülők ábécéje című könyvében.

3.3. A GYERMEKEKET ÉRŐ TUDATOS NEVELŐ HATÁSOK

A szocializáció tulajdonképpen egy hatásrendszer eredménye. Ezek a hatások részben tudatosan közvetített hatások, amelyek nevelő célzatúak, de vannak olyan spontán érvényesülő hatások is, amelyek a kortárs csoport vagy a médiák közvetítésével mindenképpen eljutnak a gyermekekhez, de irányuk nem minden esetben egyezik meg a nevelő hatások céljaival.

A nevelő hatások kérdését Bábosik István neveléstudományi modellje részletesen tárgyalja. Szerinte az aktivitás, a tevékenység közvetlen elindító és lefutasának irányító a heteronóm (külső) szabályozás fázisában a nevelő hatások. A tudatos nevelő hatásoknak két csoportját különíti el: a közvetlen (direkt, felnőtt tekintélyi személyek által gyakorolt) és a közvetett (indirekt, társas interakciók, kölcsönhatások által kifejtett) hatásokat (BÁBOSIK, 1999.).

A tudatosan közvetített nevelő hatások értékeket kell, hogy közvetítsenek, hiszen a nevelés lényege az értékközvetítés, értékteremtés (BÁBOSIK, i.m. 11. o.). A tudatos hatások, tehát a nevelés kerete pedig a kommunikáció, az interakciók és a tevékenység.

Ebben a fejezetben azt vizsgáljuk, hogy az értékközvetítés és a nevelő hatások tekintetében mit hozott a posztmodern, milyen új nevelési közegben találják magukat a gyerekek napjainkban.

Az értékek közvetítésére a gyermekek szempontjából azért van szükség, mert segítséget és stabilitást nyújt.

„A mindennapi szóhasználat azt nevezi értéknek, aminek az ember számára nyilvánvaló haszna, jelentősége van. Értékes tehát minden olyan tárgy, szolgáltatás, emberi tulajdonság stb., ami segít az életet jobbra, könnyebbé, szebbé, tartalmasabbá, érdekesebbé tenni.” (GÁSPÁR, 1992. 77. o.)

Az érték tehát azt a célt szolgálja, hogy a gyermek, és később a felnőtt is a társadalmi életben eligazodjon, és életvezetését konstruktív módon valósítsa meg.

Az értékorientáció tehát a szocializáció lényeges eleme, kérdés azonban, hogy a ma közvetített értékrend elegendő eligazodást jelent-e a gyermekeknek, valóban határozott és adekvát értékrendet kapnak-e?

Érdekes, hogy az értékek körüli bizonytalanságot nem csak a magyar szakirodalom emeli ki. Több német szerző is úgy véli, hogy a fiatalok sok ellentmondással találják szemben magukat.

„A társadalom értékei és viselkedései, amit a fiataloknak át kellene venniük, maguk is változóban vannak. Kialakítanak tehát sajátos értékeket és viselkedésformákat, és próbálnak egy olyan rendszerhez igazodni, ami nem stabil és állandó.” (BERTRAM, 1987. 7. o.)

A közvetített és elvárt értékek is egymásnak ellentmondóak: Nyitott és plurális körülményekről beszélünk, ugyanakkor behatárolóak az életforrások. Elvárja a társadalom a szabadságot, önállóságot és produktivitást, de növekszik a fiatalok idejét és terét szabályozó szervezetek száma. Az önállóságnak pedig a szociális orientáció szükségessége szab határt (THIERSCH – THIERSCH, 1997. 64. o.).

Magyarországon az értékek terén a helyzet a rendszerváltás idején vált labilissá, ami azt eredményezte, hogy a nevelési folyamat értékorientációs ereje meggyengült. Legalábbis ahhoz a hagyományos értékszerkezethez viszonyítva, amely az élet minden mozzanatára kiterjedően biztosította a tradíciók szemléletformáló erejét és az életvitelre gyakorolt befolyását.

„A korábban megalapozódott és a 90-es évek elejétől felgyorsult társadalmi változások negatív jelenségei: a munkanélküliség ugrásszerű megnövekedése, a társadalom növekvő részének az elszegényedése, a család válsága, a kilátástalan helyzet... stb. kifejezetten az erkölcsi felfogás fellazulásához, társadalmi anómiához vezetett.

Régóta ismert tény, hogy a fogyasztói társadalom kialakítása az emberek manipulálására: a hagyományok szétaprósítására, új, többnyire látszatszükségletek kialakítására irányul, s ez a hadjárat a korábbi értékeket veszélyezteti, sőt azok megsemmisítésére törekszik. Ezáltal az értéktudat is a manipuláció áldozatává válhat.” (LAPPINTS, 1998. 19. o.)

A korábbi értékek devalválódása és az értékek módosulása alapvetően két tendenciával jellemezhető. Az egyik folyamat az individualizmus hangsúlyozása. A modernizáció óta egyre nagyobb fontosságot tulajdonítanak az egyéni teljesítményeknek, társadalmi felemelkedésnek, egyéni sikereknek, meggazdagodásnak. Ez a túlzott egyénre orientáltság háttérbe szorítja a szolidaritást és a többi szociális, közösségi értéket.

A másik változás az értékek relativizálódása és adott helyzettől való függősége. Manapság mindenki az adott szituációnak megfelelően ítélheti meg, hogy itt és most mit tart a maga számára helyesnek. Az általánosnak hitt értékeket, normákat mindig a konkrét cselekvési helyzet függvényében értelmezik.

„A becsületesség kétségtelen erénye például manapság nem mindig hozható összhangba más személyes értékekkel. Tehát a mindenkori helyzettől függ, hogy a becsületességet gyakorolhatjuk-e. Már az egészen fiatal gyermekek is tisztában vannak azzal, hogy olykor erkölcsösebb és okosabb dolog nem becsületesnek lenni, legalábbis elleplezni az igazságot. Ami ma igaz, az holnap már könnyen lehet hamis.” (PREUSS – LAUSITZ, 1997. 196. o.)

Itt nem arról van szó, – ahogy a cikk szerzője is hangsúlyozza – hogy az értékek megszűnnének értékek lenni, hanem arról, hogy bizonyos öröknek tekintett elvárások, magatartási normák és erények megkérdőjeleződnek.

Az értékek témaköréhez érdekes adalék Hankiss Elemér gondolata, aki az értékek átrendeződését a bűnökből vezeti le: „A katolikus egyház századokon át szigorúan előírta a betartandó magatartásnormákat és a mindenképpen elkerülendő bűnöket. A hét főbűn például, amely elkerülését szigorúan megkövetelte, a következő volt: kevélység, fősვნყség, bujaság, irigység, torkosság, harag, a jóra való restség. Manapság teljes a zavar e fogalmak körül, illetve a fejük tetejére álltak. A fogyasztói civilizáció ugyanis napi huszonnégy órában győzködi az embereket, hogy mindezek inkább erények, mintsem bűnök (HANKISS, 2005. 271. o.).

Ezek a fő tendenciák tapasztalhatók az értékek világában, de nézzük meg most konkrétan, hogy mely értékek, értékrendek jelentek meg az utóbbi években.

Egy 1997-es német vizsgálat a fiatalok értékválasztását vizsgálta az ország újraegyesítése után, és azt találták, hogy a keletnémet fiatalok nagyon hamar feladták konvencionálisabb értékeiket és a nyugatiakhoz hasonultak.

A fő értékek, amelyeket a fiatalok megneveztek az önmegvalósítás, az élet élvezete, a teljesítmény, a kötelességtudat, a kritikai képesség (ez jelenti a hamis vádakkal szembeni védekezést, a kritikusságot és a saját akarat keresztülvitelét is) voltak.

(PETRI, 2002. 38-42. o.)

Az individuális szükségletek és önmegvalósítás után tehát a fiatalok a tradicionális értékeket is követik, de a szociális értékek veszítettek hangsúlyukból.

Az értékek világa természetesen hat a nevelésre is, így a gyermekek szocializációja egyre inkább az autonómia és az önállóság felé mozdul el. Ezek a nevelési célok nem csak a nevelés **demokratizálódását** jelzik, hanem praktikus szempontokat is: az önálló gyerek mellett a szülőnek is nagyobb szabadsága és önállóbb élete lehet (BÜTTNER – KREBS – WINTERHAGEN – SCHMID, 2000. 21. o.).

A tekintélyelv gyengülésével napjainkban a nevelési normák liberálisabbak lettek. A szülők több megértést, egyenrangúságot és időt adnak a gyermeküknek. A nevelés helyett a kapcsolat válik fontossá, parancs helyett a meggyőzés és tárgyalás lesz a fő módszer. Ez a partnerszerű kapcsolat tehát a felek közötti kommunikációt is meghatározza.

Manapság a szülők is sokkal nyíltabban és őszintébben beszélnek életükről és problémáikról a gyermekek előtt vagy éppen a gyermekeknek. És mindent meg kell indokolni, mert a gyerekek megkérdőjelezzik a mondottakat. S a szülők ugyanezt várják el a gyermektől is:

„Indokold meg, miért akarod ezt! – mondja a papa, hiszen manapság már a család mindennapi dolgairól szóló beszélgetésekben is mindent meg kell indokolni. A modern szülő többé nem utasít, és nem hivatkozik olyan informális evidenciákra, mint például, hogy ezt vagy azt így vagy úgy szokás tenni, hanem hasonlóan a piaci alkudozásokhoz, megfogalmazza kívánságait és figyeli, miként viszonyul ezekhez a gyermeke.”

(PREUSS – LAUSITZ, i.m. 194. o.)

Nevelési elvekké tehát a barátság, a megértés, a közös döntés, a kompromisszum és a kölcsönös alkalmazkodás váltak. Ezeket a nevelési elveket a fiatalok is jobban elfogadják, egy német vizsgálat ugyanis azt mutatta ki, hogy a fiatalok többsége (66%) nagy részben osztja, és jónak találja szülei nevelési nézeteit (SCHRÖDER, 1995.).

Érdekes lenne megvizsgálni, hogy a társadalmi változásokon túl mi játszott szerepet a nevelés demokratikus irányba való elmozdulásában. Véleményünk szerint Magyarországon és Németországban mások az okok, amiknek azonban ugyanaz a változás az eredménye.

A nevelés jellegének megváltozásában nyugatnémet területen nagy szerepe van a történelmi háttérnek. A világháború után a fasizmusnak köszönhetően nagyon megkérdőjeleződött az autokratikus nevelési stílus létjogosultsága és léte, ezért a 60-as évektől általános demokratizálódás és liberalizálódás figyelhető meg. Nagyobb szabadságfok, több racionalizálódás, lazább magatartás a nevelésben (SCHRÖDER, i.m.).

Magyar és keletnémet viszonylatban ez a tekintélygyengülés szintén történelmi okokkal magyarázható, de a merev keretektől való kitörés csak a szocializmus bukása után következhetett be.

A demokratizmusnak a nevelésben a **konfliktusok hiánya** is következménye. A tárgyalásos nevelés és a szülői tekintély gyengülése, valamint a szülők távolléte az oka annak, hogy a családokban nem alakulnak ki feszültségek és ellentétek, illetve egyre kevesebb. Nehezen kap kifejezést a harag, hiányzik a vita, a szülők a problémák megoldását sokszor másokra bízják. A gyermek így nem látja, hogyan lehet nehézségeket megoldani a konfliktusok vállalásával. Ritkán tanítja annak, hogy szülei az ellentétesség révén egészítik ki egymást és állítják helyre a családi harmóniát. Nem tapasztalja meg azt sem, alkalomadtán hogyan lehet és kell felhagyni az alkalmazkodással, és miként lehet azt tisztelettel, tapintatos szembeszállással helyettesíteni (CSEPREGI, 1994. 896. o.).

A házastársi és családi konfliktusok egyik értéke tehát abban áll, hogy ebben is a szülő a gyermek modellje, és a konfliktuskezelés technikáit is egy sajátos tanulási folyamatban sajátítja el a gyermek.

Csepregi Gábor a családi konfliktusokról írt tanulmányában azonban még további érveket sorakoztat fel a konfliktusok szükségessége mellett. Jelentőségük tehát a következő:

- a házastársi viszony meghatározó tényezője, a társ megismerését és elismerését segíti
- a gyermek önismeretének és függetlenedésének eszköze, az érettség elérésének feltétele
- szükséges az önfegyelem és önuralom tanulásához, gyakorlásához
- toleranciát, tiszteletet alakít ki az eltérő értékek szerint élő emberek iránt

(CSEPREGI, 1994. 897 – 901. o.)

Fontos elemei tehát a konfliktusok a családi életnek, és még fontosabb azok megoldása, mert a konfliktusok kerülése mellett sajnos a másik tendencia a nem megfelelő megoldások terjedése. Utánzásra kap mintát a gyermek azzal, ha erőszakkal, zsarolással, és más pszichés ráhatással oldunk meg problémákat nyílt kommunikáció és vita helyett.

Frans J. van der Linden családok konfliktusmegoldó módszereit vizsgálva arra az eredményre jutott, hogy vitás esetekben a családok nagyobb része inkább passzív megoldásmódokat részesít előnyben: ráhagyják a másokra, amit mond; hagyják a vitát elcsendesedni. A megbeszélést, kompromisszumkeresést csak 27% választja, míg az előbbi két megoldásmódot összesen 51% (VAN DER LINDEN, 1990. 145. o.).

Összességében a nevelési stílusok változása nem ilyen egyértelmű. Megtaláljuk a hatásközvetítésben azokat a **szélsőségeket**, amelyek a demokratikus nevelés mellett, illetve

ahelyett jelen vannak. Részben tehát egy demokratizálódásnak vagyunk tanúi, erre utal az individualizáltabb nevelési felfogás, a tekintély hangsúlyozása helyett a partnerszerű kapcsolat. Észre kell vennünk azonban, hogy az „egyenrangúság” felé való elmozdulás nagyon gyorsan történt, nem voltak előképek és begyakorlott nevelési technikák, ezért a szülők az autokratikus módszerek ellenhatásaként „laissez faire” megoldásokat kezdtek alkalmazni (KAPITÁNY – KAPITÁNY, 2000. 139. o.). Hiányoznak a világos, de szükséges korlátok, a gyermekek nagy része szabadidejét is kontrollálatlanul tölti.

Érdekes magyarázattal szolgál Marie Winn e kérdéskör tárgyalásakor. Ő úgy találja ugyanis, hogy a szülők figyelmének lanyhulása mögött egy determinisztikus szemlélet húzódik meg, miszerint a dolgok már kisgyermekkorban eldőlnék, a gyermek személyisége még az iskoláskor előtt kiforrálódik. Ez a későbbiekben felmenti a szülőket (legalábbis véleménye szerint sok szülő így gondolja), és nem kell azzal törődni, hogy mennyi időt töltenek együtt gyermekeikkel, odafigyelnek-e arra, hogy mit csinálnak, vagy elég körültekintőek-e, amikor irányt mutatnak nekik (WINN, 1990. 41. o.).

A szülői ellenőrzés lazulása tehát az egyik szélsőség, de a másik véglet is terjed, illetve megmaradt a demokratizálódás ellenére. Különösen az alacsonyabb társadalmi rétegekben tapasztalhatók az autokratikus stílus jegyei, a gyermekekkel szembeni erőszak, és a szülők társadalmi, megélhetési konfliktusainak a gyermekek fölötti önkényuralommal való kompenzálása.

Számtalan pedagógiai szakkönyv elemzi e két nevelési stílus káros következményeit, a legnagyobb veszély talán az önértékelés súlyos zavara és a gyermekkori neurózisok kialakulásának lehetősége a gyermekeknél.

A napjainkban tapasztalható, nem koherens, sokszor ellentmondásokkal teli „posztmodern pedagógia”, illetve tudatos szocializáció jellemzői tehát a következőkben foglalhatók össze:

- A hatásközvetítés individuálisabb. A gyermekszám csökkenésével a szülők is egyénre orientáltabban foglalkoznak a gyermekekkel, nagyobb teret engednek személyes szükségleteiknek, véleményüknek, jobban figyelnek egyéni sajátosságaikra.
- Nincsen abszolút igazság és érték, tehát ahhoz, hogy a gyermekek sikeresen boldoguljanak rugalmasságot, alkalmazkodóképességet és kreatív önállóságot kell, hogy tanuljanak.

- Mivel a bizonyosságok minden tekintetben megkérdőjeleződnek, ezért a bizonytalanság a szülőkön, nevelőkön is érződik. Gyermeküknek jó esetben alternatívákat kínálnak, és azok között szabad választási lehetőséget biztosítanak. Rosszabb esetben bizonytalanságukat leplezik, és értelmetlen szabályok közé szorítják őket.
- A posztmodern nevelés reflektív, tehát tulajdonképpen csak reagál a gyermek viselkedésére. Ez a tendencia abban nyilvánul meg, hogy a szülők egyre kevesebb korlátot állítanak és több „laissez faire” megoldást alkalmaznak.

A posztmodern társadalomban zajló tudatos szocializáció tehát ellentmondásokkal teli, a sokféleséget, a pluralizálódást és az individualizálódást támogató folyamat. A gyakorlatot sok esetben a megoldások, lehetőségek keresése jellemzi.

A személyiségformálás terén tapasztalható tendenciákat, az ezredforduló változásait Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor így összegzi:

„Az individualisztikus értékrendszer térhódítása mellett a szülő – gyerek viszonyban is a modellkeresés pluralizmusa jellemző; olyan, egymással ellentétes tendenciák terjedése, amelyek közös nevezője a korábbi családmodelltől való különbözés, az attól való eltávolodás, a korábbi szülő és gyerek szerepeket meghatározó értékrendek elbizonytalanodása.”
(KAPITÁNY – KAPITÁNY, i.m. 141. o.)

3.4. A SZOCIALIZÁCIÓ NEM TUDATOS ELEMEI

A személyiség formálódásában és a szocializációban az utóbbi években megfigyelhető egy radikális hangsúlyáttevéődés. A szocializációs tényezők között egyre nagyobb hangsúlyt kap az egyén önfejlesztése, illetve önfejlesztő képessége, és a hagyományos ágensek mellett egyre nagyobb szerepe és befolyásoló ereje van a tömegkommunikációnak és a fogyasztásnak.

A társadalmi szocializációban napjainkban tehát egy olyan strukturális változásnak vagyunk tanúi, amelynek során a család, az iskola és a kortárs csoportok is változóban vannak, és a hatások nagyobb részét a fiatalok olyan forrásokból kapják, amelyek nem mindig nevelő jellegűek, befolyásoló hatásuk nem mindig pozitív.

E tágabb értelemben vett hatások forrásait és szerepüket fogjuk a következőkben részletesebben is megvizsgálni. E fejezetben kitérünk azokra a tényezőkre, amelyek a mai gyermekek viselkedését tudattalanul is befolyásolják: a kortárs csoportokra, a televízióra, a számítógépre, a fogyasztásra és a zenére.

A **kortársakkal való kapcsolatok** szocializációs szerepét a testvérkapcsolatok tárgyalásakor részben már érintettük. Szerepük abban van, hogy a gyermek általuk „könnyebben tanulhatja meg, hogy az emberi együttműködés alapelvei nem természettörvények, de nem is tetszés szerint választhatók. Nem biológiai erők határozzák meg, hiszen a tekintély kivívható, elérhető, de az idősebbek és fiatalabbak közötti erőviszonyok tanúsítják, hogy azért vannak szabályszerűségei.” (SOMLAI, 1997. 155. o.)

A kortársak között szerzett tapasztalatok tehát előkészítenek a felnőtt szerepekre. Bevezetnek a másik nemmel való érintkezés formáiba, lojalitást, intimitást, a kapcsolatba lépés és fenntartás formáit tanítják meg. A barátságok által fejlődik az egyén empátiája, a kölcsönös elfogadás hatására növekszik önbizalma, és egy biztonsággal körülvett helyzetben jobban fejlődik a személyisége is.

A kortársi kapcsolatok mellett jelentős a csoportok szerepe is. Míg korábban ritualizált, a nemi különbségeket figyelembe vevő csoportosulások voltak, addig mára a fiúk és lányok érintkezése sokkal kötetlenebb lett, a csoportosulások esetlegesebbek, a csoportos lét intenzitása és tartalma a tagok akaratától függ (SOMLAI, i.m. 157 – 158. o.).

A kortárs csoportok gyakorlóterepi minden későbbi csoportos létnek, sok csoport kifejleszt egy hierarchikus szervezetet is, amely alkalmas a tekintély és az alkalmazkodás tanulására is. A kortárs csoportok szocializációs hatását vizsgálva napjainkban két tendenciát figyelhetünk meg. Egyrészt az egész mai társadalom életét nagyban meghatározó individualizálódással összefüggésben csökken a kortárs csoportok szerepe is. A gyermekek szabadidejüket egyre gyakrabban otthon, magányos tevékenységekkel töltik, így a barátságok, kortársi interakciók szerepe gyengül. Ugyanakkor terjedőben vannak különösen kamaszkorban azok az „anonim tömegszórakozási formák” (PATAKI, 2003.), amelyek sajátos fogyasztással kapcsolódnak össze, nem teremtenek tulajdonképpen igazi kapcsolatot a fiatalok között, magányos egymásmellettség valósul meg. Ilyen szabadidő eltöltési lehetőségek a koncert, a disco, a tömegsport. Ha létre is jön valamiféle interakció a résztvevők között, az gyakran nagyon személyiségromboló magatartásformák terjedését eredményezheti, hiszen ezek a kikapcsolódási formák hálót is teremtenek a kábítószer terjedéséhez.

Veszítenek tehát szerepükből a kortársak, a gyermekkori szocializáció az iskolán kívül inkább magányosan zajlik, nagy szerepük van az elektronikus szórakoztató berendezéseknek, a televíziónak, a számítógépnek és a telefonnak. Érdekes néhány mondatban a telefonos kommunikáció hatásairól is szólnunk. A kortársakkal folytatott kommunikáció nagy része telefonon történik, ami azonban meghatározza nem csak a beszéd témákat, hanem a kapcsolat jellegét is. A korábbi kis számú mély barátság helyett a telefonnak köszönhetően sok felszínes

kapcsolatot tartanak fenn a gyerekek. A spontán alakuló programok helyett gyakori a telefonos egyeztetés, illetve a „lustaság” miatt a kizárólagos telefonos kapcsolat.

A kortársi interakciók jelentősége egyértelműen csökken. Az általuk közvetített tudást így a fiataloknak máshol kell megszerezniük, különben felléphet az a veszély, hogy a szocializáció hiányt szenved és a társadalmi beilleszkedés nem sikerül.

A televízió és a számítógép mellett keveset foglalkozunk a **zene**hallgatással, mint szabadidős tevékenységgel és a fiatalok által hallgatott zenével, mint befolyásoló tényezővel.

Napjainkban indultak magyar vizsgálatok a zene mentén szerveződő ifjúsági szubkultúrák megismerésére, és így a zene szerepének feltárására (ld. Szapu Magda 2002., 2004. kutatásait). E vizsgálatok kiemelik, hogy e korcsoport minden tagja – ahol, és amikor csak lehet – zenét hallgat, és a hallgatott zene műfaja megosztja az egységesnek látszó ifjúságot. Olyan – egymással rokon, vagy éppen egymással szemben álló – csoportosulások jöttek létre, amelyek sajátos kultúrájú közösségeket eredményeznek. Így elkülöníthetők például a rockerek, a metálósok, az alternatívok, a punkok, a rapperek, a diszkósok, a house-osok (SZAPU, 2004. 110 – 111. o.).

A Magyarországon most kezdődő vizsgálódás nemzetközi szinten már több éve, évtizede tart. Egy nemzetközi konferencián 1989-ben Bonnban, amerikai szakemberek már rámutattak arra, hogy a zenének milyen befolyásoló, romboló ereje lehet, és az amerikai példából tanulva, az európai fiatalokat értékesebb zenék felé kellene terelni.

Deborah Herbeck és Peter Herbeck a zenében a család ellen ható szocializációs tényezőt neveznek meg. A mai fiatalok szerintük szabadságra és függetlenségre vágyanak, de a zene és a média csalódáshoz vezeteli őket. A zeneipar az utóbbi években arra törekszik, hogy kiszakítsa a fiatalokat a szülők befolyása alól, és saját céljai, elképzelései szerint befolyásolja őket. A zene szerepe azért is jelentős, mert kb. heti 40 órát hallgatnak a fiatalok zenét, és jelentős a televízióban a zenei csatornák szerepe is (HERBECK – HERBECK, 1989. 224-231. o.).

A dalok egy része egy látszatideált közvetít, a „minden jó” filozófiáját próbálja elhitetni, és a fiatalok ezt magukénak vallva üresnek érzik életüket, csalódottak, elveszítik örömeiket, optimizmusukat. A dalok társadalomkritikát megfogalmazó részében az erőszak, a lázadás, a keretek széttörése, a hagyományellenesség, a szexualitásba, alkoholba és drogokba menekülés fogalmazódik meg. Ezek káros hatása egyértelmű, konstruktív alternatívát ugyanis nem kínálnak.

Amerika példája tanulság lehet a többi ország számára, és azért is kell ezt a hatást komolyabban vennünk, mivel a zene internacionálissá vált, az amerikai zene ma már mindenhol elér, és az angol nyelvtudás miatt még a szövegek is hatnak.

Fontos lenne, hogy számoljunk ezzel a hatással, és kezünkbe vegyük, értő kezekbe adjuk az ifjúsági kultúra közvetítését, alakítását. Ezt ugyanis felnőttek alakítják, és tették ilyenné. Segíthet a fiatalokkal való beszélgetés is a zenéről, jó volna megtudni, hogy mit és miért hallgatnak. Képesse kellene tenni őket az optimizmusra, a reményre, a realitások belátása mellett a konstruktív változtatásra. A spontán hatásokat tehát szabályozni kell, hatásukat befolyásolni, ellensúlyozni, a fiatalok számára megvilágítani.

Az utóbbi években sorra jelentek meg azok az új médiumok, – televízió, videó, számítógép – amelyek gyökeres változást hoztak a kommunikációban, számottevően módosították a régi közlési eszközök szerepét és jelentőségét, döntő hatást gyakoroltak az emberi érzékelésre és megismerésre, az ismeretszerzésre és a személyiségformálásra (MOHOS, 1989. 15. o.).

E médiumok közül elsőként a **televízió** vált családtaggá a huszadik század második felében. Mára már a gyerekek úgy élnek együtt a technika világával, mintha az öröktől fogva létezett volna.

A tévé eredendően sok jó lehetőséget is rejt magában. Alkalmas arra, hogy az embereket gyorsan és egyszerre tájékoztassa, és ahogy korábban a falu, a kisváros részt vett a családok életében, most a nagyvilág költözött az otthonainkba. Hihetetlen lehetősége lehetne az emberiségnek, hogy a tömegtájékoztatás révén átélhesse az egységet. Valójában azonban a tömegtájékoztatás alig él ezzel a lehetőséggel (KOPP, 1994.).

A szocializációban ma a televízió inkább károsan befolyásoló ágensként van jelen. Szerepe azért is jelentős, mivel annak világnézet- és látásmódformáló hatásai voltaképpen a többi tényezőre is kiterjednek. Nyilvánvaló azonban, hogy a televízió, mint befolyásoló tényező és a többi szocializációs ágens viszonya nem feltétlenül harmonikus.

A család társadalmi státuszától függően hol fellázad a televízió ellen, hol tudatos nevelési eszközként használja, hiszen ez a legkényelmesebb fegyelmezési eszköz, máskor pedig tehetetlenül sodródik a televízió szocializációs hatásainak árával (CSEPELI, 1989. 73. o.).

Elkerülhetetlen tehát, hogy a szocializációról képet alkotva ne vegyük figyelembe azt a hatást, amit a televízió gyakorol. A gyermekek személyiségfejlődésében a következő változásokat, jellemző veszélyeket eredményezheti:

A kortárskapcsolatok helyett a gyermekek sok időt töltenek a televízió előtt. Ez egy nagyon magányos tevékenység, amely a társaság illúzióját kelti (KOPP, 1994. 909. o.). Valójában a fiatal teljesen magányos, társas fejlesztő hatások nem érik. A szereplők nem jeleznek vissza, nem dicsérik, nem mondanak ellent, így a gyermeknek ezekben a helyzetekben nem alakul reálisan az önképe, nem tanulja meg a kritikát feldolgozni.

Jelentős az a hatás is, amit a képernyő a gyermekek fizikumára gyakorol. A fiatalok egészségkárosodása ugyanis azzal is magyarázható, hogy sok időt töltenek a képernyő előtt. Ez rontja a szemet, a félfekvő állapot rossz testtartást, gerincferdülést eredményezhet, a szobai levegő nem pótolja, és nem hasonlítható össze a természettel, a sok ülés, fekvés pedig leszoktat a mozgásról, ami az egészség megőrzésének legfontosabb tényezője lenne.

A készen kapott képi kultúra természetesen a belső képalkotást, azaz a képzeletet sorvasztja (VEKERDY, 1999.). A képzelet működtetése egy aktív tevékenység, energiát, „erőfeszítést” kíván. Az olvasás és a mesehallgatás természetes velejárója, a kreativitás, képi gondolkodás és kombinálás gyakorlóterepe. A tévénézés ezzel szemben egy passzív, energiát nem igénylő tevékenység. Fejlesztő hatása ilyen módon nincsen, és mivel a semmittevés vonzóbb, mint az energia-befektetés, ezért előkelőbb helyet nyer a szabadidős tevékenységek sorában.

Talán észre sem vesszük, de a családok napirendjét is leginkább a tévéprogram befolyásolja. A műsoroktól, sorozatoktól való függés átalakítja a család jellegzetes szokásait, időbeosztását és hagyományait. Az interakciókban új problémát jelent az eltérő programigény összehangolása (bár ezt sajnos sok család a több készülék vásárlásával oldotta meg), a közös ebéd időzítése, a gyermek lefekvésének időpontja (FODOR, 1996. 5. o.).

Egy német kutatásban családok két csoportját vizsgálták, és így próbálták következtetéseket levonni a kábeltévére előfizető és az azt nem igénylő családok életmódjára, kapcsolataikra vonatkozóan (HURRELMANN – NOWITZKI – POSSBERG, 1989. 456. o.). Egyértelműen kimutatták, hogy minél jobb a család légköre, annál kevesebbet néznek tévét. Érdekes eredmény volt, hogy a kábeltévével rendelkező családok gyakran néznek tévét azért, hogy a konfliktusokat elkerüljék, elnyomják. Ezekben a családokban a gyermek alárendeltebb szerepben van, a szülők is magasabbra értékelik a tévé szerepét, gyakrabban használják azt nevelő eszközként, illetve jutalomként és büntetésként.

A televízió agressziónövelő és az agresszióra mintát adó hatását már régóta vizsgálják. A műsorokban jelen levő erőszak hat a gyermekekre, hiszen sok időt töltenek azzal, hogy a dokumentumszerű és a fikciós erőszakot nézik.

„Minden országban egyöntetűen megállapítást nyert a tény, hogy az erőszak-műsorok szaporodásának hatására nőtt az agresszió, és ezt nem befolyásolta sem a gyermekek intelligenciája, sem a társadalmi státusz, noha az alacsonyabb társadalmi szinten élőknel a televíziózás sokkal nagyobb szerepet kap. (...) A televízióban megjelenő erőszak különösen akkor lesz meghatározó egy gyerek viselkedésére, ha a tévében látott magatartást jutalmazták, és azzal valamilyen szinten azonosul.”

(LEDINGHAM – LEDINGHAM – RICHARDSON, 1996. 24. o.)

Veszélyt jelent a gyermekek későbbi szociális életére, hogy a televízió hatására mintegy hozzászoknak az erőszak látványához, és érzéketlenné válnak a mindennapi életben látott erőszakkal szemben.

A televízió, mint szabadidős elfoglaltság terjedését és kedveltségét az is magyarázza, hogy információt közvetítenek, és a mai ember információéhsége óriási.

Az informálódásnak ez a módja az ember számára gyors, kényelmes, szórakoztató. És még egy előnye van: a médiumok által olyan tudáshoz jut az ember, amelyet egyébként semmilyen más módon nem tudna megszerezni. Az információk befolyásolják a felnőttek és a gyermekek szinte egész életét is. Boldogságra hangolnak, vagy boldogtalanságra; az információk ráirányíthatják a figyelmet bizonyos problémákra, ugyanakkor az adatok sajátos csoportosítása révén el is kendőzhetik azokat. Az információk ösztönző ereje ráviheti az embert bizonyos cselekedetek megtételére, vagy ellenkezőleg, visszariaszthatja tőle (BODA, 1992. 75. o.).

Jelentős tehát a televízió és a tévés műsorok befolyása, óriási erők, lehetőségek és veszélyek rejlenek benne. Önálló, és a családtól, iskolától nagyon független, sokszor ellentétes hatást közvetítő szocializációs ágens, mégis vonzó és a gyermekek számára különösen a szülői és felnőtt tekintély tagadása és elutasítása idején jelent befolyásoló tényezőt.

Az utóbbi években a fiatalok körében a televízió szerepét egyre inkább átveszi a számítógép, és szabadidejük, sokszor éjszakáik nagy részét is ezzel töltik. A számítógép és a számítógépes gondolkodás terjedése a tévéhez hasonló veszélyeket rejt magában, ugyanakkor ma már nélkülözhetetlen segítője szinte minden emberi tevékenységnek, tehát a benne rejlő lehetőségek óriásiak.

Ezt a kettősséget, illetve a számítógép önmagában nem jó vagy rossz voltát emeli ki David Buckingham is az elektronikus nemzedékről véleményt nyilvánítva: „Egyfelől igen borúlátó véleményeket hallani a gyerekek életére gyakorolt hatásáról. Ez az álláspont nem a számítógép oktatási lehetőségeire koncentrál, hanem szórakoztató eszköz voltára, amivel kimondatlanul elválasztja egymástól ezt a két funkciót. Másfelől van egyfajta látomásos utópizmus is: ez viszont a szórakozás helyett a tanulásra helyezi a hangsúlyt. Eszerint a számítógép a hagyományos, elsősorban a »lineáris« módszerek korlátain túllépő új tanulási formákat hoz létre. A gép felszabadítja természetes kreativitásukat és tanulásvágyukat.” (BUCKINGHAM, 2002. 78 – 79. o.)

A számítógéppel kapcsolatban az is problémát jelent, hogy még a gondoskodó, gyermekét az értékek felé terelgetni próbáló szülőnek is gondot okoz, hogy nem tud lépést tartani, nem látja át, hogy a gyermeke a szabadidejében mivel is foglalkozik. A computer-világ olyan gyorsan

fejlődik, hogy a felnőttek egyre inkább lemaradnak, és a fiatalok kontrollálatlanul töltik az időt hol magányosan a gép előtt, máskor társaikkal a gépeket összekapcsolva.

A televíziónál említett információéhséget elégíti ki az internet is. Amíg a televízió információszűrése torzíthatta a tényeket, addig itt a korlátlan információáradat az, ami különösen a fiatalok „gyermekségét” felszámolja, és hozzáférhetővé tesz számukra olyan tudásokat is, amelyek védettségüket, naivitásukat, lassú érzésüket megszüntetik.

Az Interneten a chat és az e-mail új utakat nyit az emberi kapcsolatokban is, de túlkapasai sokszor virtuális kapcsolatokat hoznak létre fiktív személyek között. Fontos emberi értékekkel, a bizalommal, őszinteséggel, hűséggel játszanak ezekben a tét nélküli, pusztán szórakozást jelentő kommunikációs formákban. Ezek a kapcsolattartási formák szintén jó lehetőségek, hasznos vívmányok, de a fiatalok nem tudják őket ésszerűen és mértékkel használni.

A virtuális kapcsolatok mellett az egész számítógépes – s mindinkább: számítógépen létrehozott – társadalom kulcsfogalma a „virtuális valóság”. Az utóbbi évek fiataljai mindinkább virtuális valóságban élnek. Az információkat virtuális könyvtárakban szerzik, a valóság a képernyőn virtuális valóságként bagatellizálódik, virtuális kapcsolatokat tartanak fenn, áttételessé válik tehát számukra a realitás.

(KAPITÁNY – KAPITÁNY, 2000. 256–257. o.)

A számítógép azonban nem csak a kamasz és fiatalkorú gyerekek életében jelenik meg, hanem a játékok révén már egészen kicsi kortól jelen van. Ha nem is szorítja ki a gyerekszoba hagyományos kellékeit, de jelentős időmennyiséget átvesz a gyerekeknek a kézbe fogható játékszerekkel való foglalkozásra fordított óráiból. A számítógéppel való játék könnyen vezethet egyfelől erős függőséghez, másfelől komoly frusztrációhoz. Egyfelől növeli az egyén alkalmazkodóképességét, másfelől viszont irányítottságát is a program determinált keretei között (KAPITÁNY – KAPITÁNY, i.m. 117–118. o.).

A harci játékok, szimulációs játékok, stratégiai játékok mára már olyan ingergazdagok, gyorsak és vonzóak lettek, hogy a hagyományos és sokszor értékeesebb tevékenységek, vagy akár játékok nem tudják felvenni velük a versenyt.

A szocializációs hatások között az utóbbi éveket tekintve meg kell említenünk a **reklámokat** és a **fogyasztói-létet** is. A gyermekkor tehát társadalmiasodik, a társadalmi szervezetek, intézmények, a fogyasztást irányító reklámok, áruházak, cégek befolyása alá kerülnek a gyerekek, ízlésüket, szokásaikat, ruházatukat, tevékenységeiket sokkal inkább meghatározzák ezek a tényezők, mint a családi hagyományok, a szülők, vagy az iskola elvárásai, és közvetített értékei.

A német szakirodalom jelen korunkat a „konzum–gyermekkor” kifejezéssel illeti. A konzumvilág ugyanis „komolyan veszi” a fiatalokat, szól hozzájuk, figyelembe veszi az igényeiket, vagy inkább kihasználja szükségleteiket a saját céljaira (BAACKE, 1995. 74. o.).

Körülbelül az utóbbi két-három évtizedben ismerte fel a gazdaság, hogy a gyermekkor fogyasztói szempontból még kiaknázatlan, és kihasználva a sport- és szabadidőipar fellendülését mára a reklámok szinte csak a fiatal generációnak szólnak, csalóka, ámulatot keltő képvilágukkal őket tudják a fogyasztás rabjaivá tenni. A vonzó, szinte tökéletes modellek elhitetnek, és szükségletté alakítanak egy olyan életformát, ami látszólag boldogsággal, külsőségekkel teli étellel kecsegtet. „A hirdetőik felismerték, hogy a gyermekeknek nincs sok elkölthető önálló jövedelmük, de rendelkeznek egyfajta »szekírozási erővel«, mely jelentős befolyást gyakorol a család többi tagjának vásárlási döntéseire.” (BUCKINGHAM, i.m. 232. o.).

A gyermek önálló, és szinte a szülőkétől független fogyasztását pedig segíti a zsebpénz (amit korábban a gyermekek gyűjtögettek, ma inkább kiadják), a szülők közötti presztízs–harc, és az üzletek bárhol, bármikor elérhető léte.

A fő konzumcikk a játék, egy német játéküzletben 20–25.000-féle játék található. A probléma nem is a nagy szám, hanem a játékok milyensége. Első pillanatra vonzó, de nem hosszú távra gyártott tárgyakról van szó (ROLFF, 1990. 62. o.). Ez okozza azt, hogy a fogyasztói lét valóban rabságot eredményez, a folyamatos vásárlás igényét, az új, a jobb, a szebb, a divatosabb keresését.

„Újabb fejlemény pedig, hogy manapság a vásárlási döntés és a reklám egyre inkább az internetre összpontosul, ahol a televízióhoz, egyéb médiumokhoz hasonlóan elburjánzottak a gyerekeket célzó kereskedelmi site-ok. A gyerekek itt is jelentős célpiacként kezdenek megjelenni, és közben egyre inkább elmosódnak az »ismeretterjesztés« és a »szórakozás«, a tartalom és a reklám közötti határok.” (BUCKINGHAM, i.m.. 233. o.).

A vásárlás tehát egyre inkább életmód, és program lett, szomorú látvány a napsütéses kirándulósidőben a családok, gyermekek egész napos időtöltése a légkondicionált, étkezési lehetőséget is kínáló bevásárlóközpontokban.

A fogyasztói létre is nevelni kellene, mint ahogy a korai életszakaszban a tudatos nevelői hatásokat kellene erősíteni, majd később a társadalmi hatásokat szűrni, illetve a fiatalokat olyan értékekkel felvértezni, amelyek azután ellenállóbbá teszik őket a személyiségüket károsan befolyásoló ingerekkel, tényezőkkel szemben.

3.5. SZOCIÁLIS INTEGRÁCIÓ, NEMI SZEREPEK

A kultúra átörökítéséhez és a személyiség fejlődéséhez az egyének közötti együttműködés rendjére, szabályozottságára, tehát szociális integrációra van szükség. A társadalmi integráció fenntartásához szükség van pozíciók elfoglalására, és az ezzel összefüggő kulturális mintázatok reprodukálására (SOMLAI, 1997, 92–94. o.).

A társadalomban való élet tulajdonképpen **szerepek** megélését és a szerepekhez kapcsolódó elvárások teljesítését is jelentheti. A személyiség fejlődése és a szociális tanulás a szerepek sokaságán alapul, a gyermek utánzásos alapon szerepeket sajátít el ebben a folyamatban, illetve a szerepekhez kapcsolódó magatartásformákat.

Ilyen szerepek az életkori, foglalkozási, munkaköri, nemzetiségi szerepek, de minden közösségben, így a családon belül is vannak szerepek, melyek részben a nemi szerepekből, másrészt az apa, anya, gyermek pozíciókhoz kapcsolódó viselkedésekből tevődnek össze.

Parsons szerint a szereptanulás azért is nagyon fontos a szocializációban, mert a szerepekben kapcsolódik össze a személyiség a társadalmi rendszerrel. Ezt az álláspontját a következőkkel indokolja:

- egy szerep a társadalom és a személyiség rendszereinek mindig csak egyik metszetét jeleníti meg
- a személyiség fejlődése és a szociális tanulás a szerepek sokaságán alapul
- amikor a gyermek megért és elsajátít egy szerepet, akkor az internalizált magatartásformákon keresztül a szociális rendszerek működését sajátítja el
- ezért a személyiség és a szociális rendszer kölcsönösen áthatja egymást a szerepben

(Parsons, 1955, idézi: SOMLAI, 1997. 95. o.)

A szereptanulás elengedhetetlen feltétele, hogy legyenek a gyermek körül szociális minták, lépjen interakcióba, létesítsen szociális kapcsolatokat más személyekkel, hiszen így tud egy adott jelenséget a másik nézőpontjából szemlélni, kilépni egocentrizmusából és azonosulással elsajátítani egy adott viselkedést, aminek gyakorlásához megint csak szükséges egy szociális háló.

Változó világunkban, ahol az elbizonytalanodás, a biztonságvesztés oly nagy mértékű, a szerepek kínálnak valamiféle állandóságot, a nemeket és életkorokat övező magatartásformák azok, amelyek módosulnak ugyan, de nagyon lassan, és nehezen. Ez fogódzót nyújthat a gyermekeknek, egy olyan alapot, amelyet saját felnőtt életükben kiegészíthetnek, újíthatnak, de alapvetően identitásuk stabil része.

Módosuló, de mégis viszonylag stabil a **nemi szerepek** tanulása, a nemekhez kapcsolódó magatartásformák alakulása a társadalomban. E szerepek elsajátítása elengedhetetlen feltétele az eredményes beilleszkedésnek.

A szocializáció egyik legismertebb megnyilvánulása az, hogy a felnövekvő gyermeknek fiúként vagy lányként kell viselkednie, vagyis olyan magatartásmintázatokat kell követnie, amelyeket nemileg „természetesként” határoztak meg a környezetében.

(SOMLAI, i.m. 103. o.)

A nemi szerepek kialakulását a szakirodalom régóta kutatja. Próbálkoztak azzal, hogy elkülönítsék egymástól az örökletes és tanult tényezőket. Ezek az eljárások azonban problémásak, hiszen a szülők már egészen kis kortól gyermeküket fiúnak vagy lánynak kezelik.

Az azonban tény, hogy vannak eredendően olyan különbségek, amelyekből arra következtethetünk, hogy bizonyos tulajdonságok, képességek megszerzéséhez a fiúk és a lányok nem egyforma alapokról indulnak. De ami befolyásolható, és a szülők, felnőttek kezében van, az a nemi szocializáció, a tanulás szerepe a nemre jellemző magatartásformák kialakulásában.

„A gyermekek nemi identitástudata két–három éves korukra alakul ki, addigra elsajátítják azokat a különbségeket is, amelyeket a környezetük tulajdonít a két nem tagjainak.”

(SOMLAI, i.m. 106. o.) Ez azonban nem azt jelenti, hogy a szerep, a férfias, nőies magatartásformák nem módosulhatnak, a szerep nem egészülhet ki új elemekkel. Intenzívebben ható minták hatására nagyobb mértékben is megváltozhat a nemi viselkedés.

Nemi identitásukat, és a nemi szerep első mintáit a gyermekek a családban kapják.

Az egyik elmélet szerint, a szülők egy szelektív hatásrendszer működtetésével erősítik meg a nemének megfelelő viselkedésformákat, és büntetik az ellenkező nemre jellemzőket. A szülőknek ez a kondicionáló magatartása az első perctől működik, már az újszülötteknél különbséget tesznek fiúk és lányok között. Később ez a hatásrendszer különösen is két területen látványos: a gyermekjátékok és az öltözködés terén.

(RANSCHBURG, 1996. 208. o.)

Ez a feltételezés azonban nem magyarázza teljes egészében a nemi szocializációt. Szerepe van abban az azonosulásnak is, amelyet Freud fejtett ki részletesen munkáiban. A lányoknál eszerint a nemi szerep az elsődleges, az anyával való korai azonosulás alapján alakul ki, míg a fiúknál az ödipális konfliktus feloldásaként az apával való azonosulás eredményezi, hogy a nemre jellemző magatartásokat produkálnak.

Valójában mindkét elsajátítási forma jelen van, és a kettő kombinációja eredményezi a sikeres nemi szocializációt. A gyermek mindkét nem viselkedéseleleit modellálja, de nyílt viselkedésrepertoárjába csak a megfelelő nemű modellek mintái kerülnek, mert a környezet ezt megerősíti, az ellenkezőt viszont bünteti (RANSCHBURG, i.m. 215. o.).

Fontos még hangsúlyozni, hogy az egészen korai szülői minták után a gyermek kortársi és más felnőtt mintákat is átvesz, és ezek együttesen befolyásolják nemi viselkedését. Az identitásnak egy olyan szeletéről van itt szó, amely észrevétlenül, de az egész életünket, boldogságunkat, későbbi családalapításunkat, a családban való életünket is meghatározza. Lényegesek tehát a gyermekek felé közvetített minták, és fontos, hogy a szülők, nevelők a szocializációnak ezen a területén is olyan minták legyenek, vagy olyan mintákat emeljenek ki a gyermekek számára, amely valóban követendő, és ami kompenzálja a reklámok, a divat hamis és valótlan illúzióit.

A nemi érés az iskoláskor és pubertás idején összekapcsolódik a heves konfliktusokkal is kísért személyes identitás keresésével. Ez összefügg a növekedéssel, a testi változásokkal, a szexuális érettséggel és a párkapcsolatok alakulásával. Ilyenkor a nemi szerepeknek és a rájuk vonatkozó sztereotípiáknak talán még nagyobb jelentősége van a fiatalok döntéseiben és választásaiban, a továbbtanulási tervekben éppúgy, mint a pályaválasztásban. Ez a nemi érés, és viselkedés a felnőtt kor elérésével, saját család alapításával stabilizálódik (SOMLAI, 1997. 107. o.).

A következőkben a szerepekhez kapcsolódó magatartások időbeli változásairól szólunk, eljutva egészen napjaink **nemi szerep változásáig**. (A változások leginkább a családi szerepeken keresztül ragadhatók meg, így azt vizsgáljuk.)

A társadalom történeti fejlődése az európai kultúrákban a nőket mindenekelőtt a családban, és ezen belül is anyai szerepükben fogalmazta meg, és számukra, mint legfontosabbat, az anyai szerepet írta elő. A polgársággal kialakuló nukleáris családban az anya a feleség, a gyermeknevelő és gondozó szerepét töltötte be, az apa volt a kenyérkereső, ő határozta meg a család státusát, függetlenebb volt, és ezekkel együtt járt tekintélye is a családban. Az apa a családon kívül dolgozott, így tevékenysége ismeretlenné, követhetetlenné vált a felnövekvő gyerekek számára. Ebből következően az apai, nevelői feladatok is elbizonytalanodtak, és nőtt az anya családon belüli szerepe, anyai tudata és feladatai is.

Ez a hagyományos szerepfelfogás Talcott Parsons szerint két tengely mentén történő differenciálódással írható le. Az egyik tengely a hatalmi helyzetben elfoglalt pozíciókat jelzi, míg a másik tengely az instrumentalitás és expresszivitás mutatója. Az instrumentalitás az

apára jellemző, aki a családot más társadalmi rendszerekhez kapcsolja, és egyensúlyi helyzetet teremt. Az expresszív szerep az anyáé, ő tartja össze a családot, szabályozza a feszültségeket (idézi: CSEH – SZOMBATHY, 1979. 177. o.).

Az amerikai szociológus szerint ez a szerep–struktúra nemcsak egy történeti helyzetre jellemző, hanem általánosan érvényes. Kritikusai azonban úgy vélekednek, hogy bár bizonyos különbségek a szerepekben feltétlenül visszavezethetők biológiai adottságokra, tehát állandóak, azonban a különbségek mértéke kultúrától, társadalomtól, kortól függően változó. Lassú, de mindenképpen változás figyelhető meg ezekben a szerepekben az utóbbi évtizedekben.

A változás fő tendenciája a különbségek csökkenése felé halad. A nemek egyenrangúságának igénye legerősebben a hatvanas-hetvenes évek nemzedékének életében jelentkezett: ennek a nemzedéknek az életében kezdődött a hagyományos nemi szerepek határainak elmosódása, aminek viszont természetes velejárója az is, hogy a nemi szerepek elbizonytalanodtak és a családi szerepek is módosultak (KAPITÁNY–KAPITÁNY, 2000. 137. o.).

A nemi szerepekre ható egyik legfontosabb tényezőként a szakirodalom a nők munkába állását említi. A dolgozó nők anyagi függetlenséget élvezhetnek, a családban való jelenlétük más, mint a háziasszonyoké és a főállású anyáké. Szinte minden nyugati országban és hazánkban is megfigyelhető, hogy egyre több nő számára válik fontossá a karrier, fontosabbá annál, mintsem, hogy kizárólag a családi otthon megteremtésével törődjön.

„Megváltoztak a jellegzetes női életutak. Lerövidült bennük a gyermekszüléssel kapcsolatos életszakasz, megnövekedett, az azt megelőző, főként pedig az azt követő életszakaszok hossza. A fejlett országokban a 20. század végére a családalapítás és gyermeknevelés mellett a tanulás, pályaválasztás, munkavégzés követelménye már beletartozik a lányok felnőtt szerepeibe. Sőt, egyes régiókban ezek a tevékenységek és szerepkörök nyomatékosabbak lettek, mint pl.: a házasságkötés.” (SOMLAI, 1997. 108. o.).

A nő szerepeivel párhuzamosan zajlik a férfiszerepek és a férfiidentitás alakulása is, illetve a női szerepek változása vonja maga után szükségszerűen a férfi szerepek változását is.

A szerepekről való gondolkodásban érdekes, hogy a fiúk, férfiak inkább a hagyományos nemi szerepek mellett foglalnak állást, míg a lányok, nők főleg saját szerepeikről modernebb, függetlenebb nézeteket vallanak (KNOTHE, 2002., PONGRÁCZ – S. MOLNÁR, 2000.).

A nemi és családi szerepek változásait az ezredfordulón Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor a következő jellemzőkben foglalják össze. Ezek a tényezők hatnak a fiatal szülőkre, így rajtuk keresztül a gyermekek szocializációjára, de közvetlenül eléri a fiatalokat is. Különösen a fiatal lányok próbálnak a nemi szerepek, és viselkedések tekintetében új utakat keresni.

- Magyarországon is, de egész Európában jellemző, hogy a feminizmus különböző irányzatai újra megjelentek a nyilvánosság különböző fórumain. Fellépnek az ellen, hogy a természet törvényeire, hagyományokra hivatkozva a nőket az alávettség pozíciójába kényszerítik. Radikális változatai szinte minden nemek közötti különbségtételt tagadnak.
- Nem kivételes már az, amikor a nő keresete jóval meghaladja a férfiét, vagyis amikor tulajdonképpen a nő lesz a hagyományos értelemben vett családfenntartó. (Ide tartozik az a mind kevésbé ritka eset is, amikor a férfi marad GYES-en vagy GYED-en.)
- A házasságkötéskor egyre gyakoribb, hogy a nő megtartja leánykori nevét, ami indirekt módon a függetlenség megtartását mutatja.
- A férfi szerepben újszerű, illetve terjed az apa segítő jelenléte a szülésnél (vagyis a szülés traumájának és örömeinek megosztása, együttes átélése), egyre több a gyermeket fürdető, pelenkázó, etető stb. apa és az otthon a házimunkákban résztvevő, részt vállaló férfi.
- A férfiaknak jobban megengedett az expresszivitás irányába való elmozdulás, sőt egy harmonikus párkapcsolatban elengedhetetlen, hogy a férfi is az érzéseiről beszéljen, gyengéd legyen.
- A női szerepváltozáshoz tartozik a már említett gyermekszám csökkenés, illetve a gyermekeit egyedül nevelő nők számának növekedése. Erre az okra vezethető vissza, hogy az első gyerek születésének időpontja kitolódik és a nők közül egyre többen idősebb korban még vállalkoznak a gyermekszülésre.

(KAPITÁNY – KAPITÁNY, i.m. 135-137. o.).

Az említett szerepváltozásokat az értékrendszer alakulása mellett számos kényszer is meghatározhatja. Előfordulhat például, hogy az apa munkanélkülivé válik, vagy éppen ő egyedül a családfenntartó és munkája kivonja a családi életből.

Véleményünk szerint az említett tendenciák a családok életét pozitívan és negatívan is érintik. Az anyák szerepének csökkenése – főleg időtartamban – természetesen olyan életformát alakít ki, amelyben kevés a közös tevékenység, közös élmény a családban, és ez negatívan hat a gyermekek szocializációjára, de az apák nagyobb részesedése a nevelési feladatokból mindenképpen előnyös változásnak tekinthető. Fontosnak tartjuk azonban, hogy mindkét nemű felnőtt jelen legyen a gyermek életében a korai életkortól kezdve, hiszen a modellhatás csak így érvényesülhet.

A családi szerepek megélése és az ezekkel kapcsolatos magatartásformák tehát elsősorban a gyermekek miatt fontosak. A szerepfeszültségek ugyanis bizonytalanságot teremtenek, és szorongóvá teszik a gyermeket, és innen már csak egy lépés, hogy elutasítsa szüleit. A szülői,

nemi szerepek mintát jelentenek egyrészt a nemi szerepek elsajátításában, másrészt meghatározók a gyermekek által alapított családban saját apai, anyai szerepük megélése szempontjából.

A szerepek tehát nem egyenlíthetődnek ki, mert a szocializáció szempontjából döntő jelentőségű, hogy a gyermek a családban milyen szerep-struktúrát lát, és abban hol helyezi el magát.

Pálhegyi Ferenc erről a szereposztásról a következőket írja:

„Legalább arra múlhatatlanul szükség van, hogy a férfi férfi legyen, és a feleség nő legyen. Ha már biológiailag különbözők vagyunk, merjük vállalni szerepkörbeli különbözőségünket is.

Jó lenne, ha fiúgyermekünk otthon is láthatnának férfit apa személyében, ne csak a TV nyújtson nekik mintát.

Ugyanez vonatkozik természetesen az asszonyokra, illetve a kislányokra is. Ha a nemi szerep mintái otthon nem egyértelműek, gyermekeink számára megnehezítjük saját nemi identitásuk kialakulását.” (PÁLHEGYI, 1993. 93. o.).

A szóban forgó változások egyrészt szükségszerűek voltak, és nem hozták a nemi szerepek régebbi mintázatainak teljes megváltozását, csak a lehetőségeket növelték. Ugyanakkor ezek a tendenciák nem szabadsághoz, hanem anómiához vezettek. Példaként szoktak hivatkozni fiúk és lányok szocializációs zavaraira, súlyos azonosulási nehézségeikre, amit az apák tartós távolléte idézhet elő. Kétségtelen, hogy a mai gyermekek a korábbi nemzedékek tagjainál sokkal többféle férfi és női sorsot, szerepváltozatot találnak környezetükben (SOMLAI, i.m. 110. o.). Az is kétségtelen, hogy a legtöbb fejlett országban a szexipar, a pornográfia elárasztja a tömegkommunikációt és a gyermekek szimbolikus környezetét. A tudatos nevelés felelőssége a nemi identitás és az egészséges nemi magatartás alakítása, terelgetése.

3.6. A GYERMEKI TEVÉKENYSÉG JELLEMZŐI

A gyermekek tevékenységét tudatosan, direkt, vagy később indirekt módon irányítjuk azért, hogy az irányított tevékenységben olyan belső magatartás-reguláció fejlődjön ki, amely a társadalom és az egyén szempontjából egyaránt értékes autonóm aktivitást eredményez (BÁBOSIK, 1999. 40. o.).

A nevelés folyamatának közege a gyermeki tevékenység. A különféle tevékenységek végzése közben van alkalma a gyermeknek arra, hogy a világgal manipulálva azt megismerje, hogy bizonyos mintaként látott magatartásformákat gyakoroljon, önállóságát és identitását

próbálgassa, hogy fizikumát fejlessze. A tevékenységi keret az, amelyben a szocializáció zajlik.

A nevelés gyakorlati tényei és a kutatási eredmények is azt bizonyítják, hogy a nevelés célkitűzéseit mindig nevelő hatásokkal és nevelési eljárásokkal – tehát a tanulók kívülről irányított tevékenységének rendszerében – törekedtek realizálni, kialakítani. Azt, hogy ez ténylegesen így van, jól jelzi az a tény, hogy a pedagógiai gyakorlat megújítására irányuló erőfeszítések általában a tanulók tevékenységrendszerének permanens tökéletesítésével kapcsolódtak össze (BÁBOSIK, i.m. 39. o.).

A nevelélmélet, pontosabban a nevelési gyakorlat tudatos hatások közvetítésével irányítja, szervezi a fiatalok tevékenységét. Hozzá kell azonban tennünk, hogy a nem tudatos szocializációs tényezők is különféle tevékenységeken keresztül (ld. televízió-nézés, játék, számítógépezés) hatnak.

Fontosnak tartottuk tehát, hogy dolgozatunk részeként áttekintsük a legjellemzőbb gyermeki tevékenységformákat, illetve megvizsgáljuk azokat a tendenciákat, amik a tevékenységek formáiban, jellegében, tartalmában az utóbbi években, évtizedekben megjelentek.

A nevelélmélet foglalkozik a tevékenység szabályozás mechanizmusaival. Ezeket a kereteket felhasználhatjuk ahhoz, hogy a gyermekek mai tevékenységeit és azok szabályozottságát értékelni tudjuk.

Szemponjtjai lehetnek ilyen módon a vizsgálatnak a következők:

- mennyire irányítottak a tevékenységek, milyen mértékben adnak teret a gyerekek ötleteinek, kezdeményezésének, kívánságának, érdeklődésének
- mennyiben vannak jelen a gyermeki tevékenységek között olyan spontán tevékenységek, amelyek a világ szabad felfedezését, egymás megismerését, a társas együttműködés tanulását szolgálják
- a szocializáció a gyermeki aktivitással kapcsolódik-e össze, vagy a verbalitás, a befogadás a hangsúlyosabb
- a tevékenységek mennyire mozognak széles skálán, különösen fiatal korban van-e lehetősége a gyermeknek, hogy alkotó-, művészi-, munka-, önkormányzati tevékenységekben gyakorolja magát
- a tevékenységek alkalmasak-e a közösségfejlesztő magatartásformák gyakorlására, vagy hangsúlyosabb az önfejlesztés

Ezekre a kérdésekre próbálunk a következőkben kitérni, és a mai gyermekek tevékenységeit áttekinteni.

A gyermekek szabadidős elfoglaltságaiban és tevékenységében az utóbbi években megfigyelhető az **elmagányosodás**. Erre már részben utaltunk a televíziózás és a számítógépezés kedveltségénél. A felnőtt társadalom szintjén, illetve a fiatalok életút-alakításában megjelenő individualizmus tehát már a gyermekkori játéknál kezdődik.

Ezt az elmagányosodási tendenciát Maria Fölling–Albers két okra vezeti vissza (FÖLLING–ALBERS, 1990.). Az egyik a családok életében zajló változás, amely azt eredményezi, hogy egyre több gyermek nő fel testvér nélkül. A testvérekkel folytatott interakciók, és az együttes játék szerepéről a családi kapcsolatokról szóló fejezetben szóltunk. De a családokkal kapcsolatosan magányossághoz vezet az egyszülős családok növekvő száma is. Ezek a gyerekek ugyanis napi idejük 70%-át váltakozva a szülő és más felnőtt felügyelete alatt töltik, önállóbbá válásuktól kezdve pedig a délutánok nagy részét egyedül. Így hiányzik számukra a társakkal való szabadidős együttlét, amit még a szülővel való közös tevékenység sem pótol, hiszen a szülővel töltött idő sokszor házimunkával és a napi események megosztásával telik (NAPP–PETERS, 1987. 80. o.).

Az elmagányosodás másik oka a szabadidő átalakulása. A gyerekek szabadidejük nagy részét különböző különórákon töltik. Ezek részben magánórák (nyelvóra, zeneóra), ahol gyermekközösséggel nem is találkoznak, de a közösségi tevékenységek is heti egy szervezett időpontra korlátozódnak, ami nem teszi lehetővé barátságok kialakulását, spontán együttes tevékenységek szervezését.

Német vizsgálatok szerint a gyerekek többsége egyetlen kortársával tart kapcsolatot már egészen kicsi kortól, így a gyerekcsoport, a klikk hiányzik a szabadidejükből.

A tevékenység irányítottságával kapcsolatban a **szabadidő szerezetttségét** kell megemlítenünk. A tevékenység ilyen módon a különóra által meghatározott, külső tényezők által irányítottak a különböző tevékenységformák, és a programok egymásutánisága. Mivel ezeket az elfoglaltságokat először a szülő választja, ezért kevés teret ad a gyermeknek saját tevékenysége megválasztásában, szervezésében.

Létezik emellett a családoknak egy olyan csoportja is, akik gyermekük szocializációját nem megfelelő módon segítik, és egy nagyon szabadon engedő, vagy sajnos elhanyagoló attitűdöt és magatartást tanúsítanak, ami a gyermek minden tevékenységének kontrollátlanságát eredményezi. Ezek a gyerekek találnak közösséget, de sajnos legtöbbször destruktív közösségeket, és a hatások, modellek többsége itt éri őket.

A tevékenység szabályozásában tehát egy olyan középútra kell törekedni, amely lehetőséget ad a szabad, csoportos tevékenységekre, de indirekt kontrollal fejlesztő irányba is terelget. Ez szolgálja ugyanis leginkább a gyermek szocializációját, és juttatja őt társas tapasztalatokhoz is.

A gyermekek tevékenységei korábban inkább a gyermekek ötleteire, fantáziájukra alapoztak. A tárgyak, játékeszközök a környező világ darabjai voltak, vagy speciálisan gyermekeknek szánt játékok, de akkor is kellett valamit hozzátenni, amitől azzal játszani lehetett.

Mára a gyermeki tevékenységekhez, különösképpen is a játékhoz, és a gyermekeket érintő ünneplésekhez sok olyan **külsőség** kapcsolódik, ami kiszolgálja ugyan a konzum-világ érdekeit, de nem töltik be személyiségfejlesztő szerepüket.

Az **ünneplés** kifelé is láttatása, az ünnep lényegének szinte elvesztése a külsőségek mögött a gyermekeket is érintő tendencia. Felfigyelhetünk arra a folyamatra is, hogy a korábban szokásos születésnap gyerekszűrok jellege is átalakul „gyerek-party”-vá, mind több elemében hasonulva a felnőttek külsődleges, formai mozzanatok által meghatározott party-jaihoz (KAPITÁNY – KAPITÁNY, 2000. 103. o.). Tehetősebb családok gyorsétteremben, játszóházakban, cirkuszban ünneplik, vagy inkább ünnepeztetik gyermekük születés-, vagy névnapját.

A játékok a **játék** tevékenységét alakították át. A külsőleg nagyon mutatós, színes, sokfunkciós játéktárgyak kevés teret hagynak a gyermeki fantáziának, behatárolják a játékot monoton mozdulatokra. A spontán játék helyett összekapcsolódnak rajzfilmekkel, játékfilmekkel, így a mozi, könyv, pólók, matricák, füzetborítók mellett a játéktárgyak is egy árudömping részei, amelyek elárasztják a gyermekek környezetét.

Ez a fogyasztással szorosan összekapcsolódó játékipar megfosztja a gyermekeket a világ felfedezésének örömétől, a természettel, természetes anyagokkal való manipulációtól.

A játék és a szabadidős tevékenységek, különórák egyre inkább anyagi helyzethez is kötődnek. A társadalom fragmentálódása, a **szegényebbek és gazdagok elkülönülése** jellemző tehát a gyermekek tevékenysége szempontjából is. Az olló nagyon szélesre nyílt a különböző minőségű elfoglaltságok – és az ezek megszerzésére, megteremtésére képes szülők, az ezek birtokába jutó gyerekek – között.

A televízió természetesen ezeket a lehetőségeket nivellálja, de nem éppen konstruktív módon. A gyerekek között ilyen módon létrejön egy horizontális differenciálódás, amely azt jelenti, hogy mindegyikük rendelkezik valamiféle identitás-jellemzővel, amit a hobbyja, szabadidős

elfoglaltságai határoznak meg. Az egyikük a lovaglóló, a másik teniszező, a harmadik úszik és gitározik, egy másik kínaiul tanul. De az alacsonyabb szociális helyzetű gyerekekre is lesz valamiféle jellemző: ő a focista, a könyvmoly, a nagy biciklis.

A problémát az jelenti ezzel kapcsolatban, hogy egy vertikális differenciálódás is kialakul, ahol már maguknak a gyerekeknek is presztízskérdést jelent, hogy milyen különóra járnak, hova megy a család nyaralni, milyen felszerelt elektronikus eszközökkel a szobájuk, hol tartják a szülinapi zsúrt, hány vendéget hívnak. Így a bicikli, a focilabda, a játszótér kevesebbet ér a számítógépnél, és bármi olyan tevékenységnél, ami anyagi áldozatokat kíván (FÖLLING–ALBERS, i.m. 144. o.).

A manipulációs, szabad tevékenységek csökkenése egyre inkább azt eredményezi, hogy a gyerekek **saját tapasztalatai** a világról **beszűkülnek**, ismereteiket másodkézből nyerik.

Ezt a tendenciát idézik elő a játéktárgyak ismertetett jellemzői, a tömegkommunikációs eszközök és a számítógép előretörése a fiatalok életében is.

A saját, aktív tevékenységek hiánya azt jelenti, hogy a tervezés és előállítás mozzanatai kimaradnak a gyerekek játékaiból. A szabad alkotó játékok és tevékenységek ugyanis tág teret engednének a fantáziának, és éppen a tervezés, előállítás révén a dolgokat a legmélyebb valójukig megismerhetővé tennék. Egy tárgy belső szerkezete, működésének alapelvei, és így a tágabb valóság is csak úgy fedezhető fel, ha azt elemeire szedjük, majd újra összerakjuk, vagy alkotóelemekből valamit felépítünk (ROLFF, 1990. 61–62. o.). Ezek a játéktárgyak pedig éppen a világot modellezik, úgy gondoljuk tehát, hogy fontos tapasztalatokkal lesznek szegényebbek a ma gyermekei, és ezt a média közvetett úton nem tudja pótolni.

A közvetett megismerést idézik még elő a „technikai” képek, azok a mesterséges, virtuális ábrázolások a televízióban és a számítógépen, amelyek a valóságtól messze esnek. Az információszerzésnek ez a módja tehát rendkívüli mértékben csökkenti az egyén aktivitását, és az élmények sokat veszítenek mélységükből. Aki csupán az audiovizuális információhordozókra hagyatkozik, általában elveszti a mindennapi élethelyzetekkel kapcsolatos realitásérzékét. Ez a fiatalok számára ma jelentős veszélyt hordoz.

Összegezve tehát a leggyakoribb tevékenységeket, azt mondhatjuk, hogy a fiatalok szabadidejük legnagyobb részében a számítógéppel foglalkoznak, vagy a televíziót nézik. Sok időt tölt ki napjaikból a tanulás, az iskolában töltött idő, és mindazok a délutáni elfoglaltságok, amelyek nem a klasszikus szabadidős tevékenységek közé sorolandók, inkább az iskolai előmenetelt segítő (pl. korrepetálás, felzárkóztató foglalkozás), gyorsító

(tehetséggondozás, szakkör, nyelvvóra) vagy az egyoldalú intellektuális tevékenységet kompenzáló (pl. szervezett sportfoglalkozások) elfoglaltságnak számítanak.

A gyermekek tevékenység repertoárja, amely ideális esetben széles, és így alkalmas sokféle képesség és készség gyakorlására, változik a szülők anyagi helyzetétől, a család értékrendjétől, a lakókörnyezet lehetőségeitől függően. Az említett tendenciák azonban valamilyen szinten minden fiatal életében megjelennek, és a szocializációs folyamatokat ezek a változások is befolyásolják.

3.7. TÉR ÉS IDŐ A GYERMEKEK ÉLETÉBEN

Tér és idő dimenziói határozzák meg a dolgok rendjét. A dolgok egymásutánisága és egymásmellettsége ad eligazodási szempontokat az életben. Ezek a létezési alapformák részben tőlünk függetlenek és így meghatározzák az életünket, másrészt alakíthatók is, ezáltal manipulálhatunk velük, kitágíthatjuk, saját életünk kereteivé szabhatjuk őket. Érdekes képet alkothatunk tehát a mai kor emberéről és különösen a fiatalokról, ha megfigyeljük, hogy milyen jelentősége van életükben a térnek és időnek, hogyan bánnak velük.

„A fiatalok térhasználatának vizsgálata, a tér és identitás kapcsolatának felderítése újszerű bepillantást enged a fiatalok világába, szocializációs folyamataikba, társas kapcsolataikba, személyiségük alakulásába.” (VIDRA, 2004. 140. o.).

A szociológia ezzel a témakörrel csak az utóbbi években kezdett foglalkozni, a filozófiában azonban tér és idő alapvető kategóriák. Különösen a felismeréssel, megismeréssel kapcsolatban foglalkoztak filozófusok a tér és idő kérdéseivel. A klasszikus megismerélmélet keretében Descartes, Spinoza, Kant írtak a megismerés térbeli és időbeli folyamatairól, a modern megismerélmélet képviselői pedig Husserl, Heidegger, Whitehead voltak (VESTER, 1993.).

A tér és az idő szemlélete, kezelése napjainkban jelentős változáson megy keresztül. Különösen is látható és jellemző ez a változás a gyermekek világában, és ezek a dimenziók hatnak az életmódra, az életritmusra, a tevékenységek szervezésére is. A modernnel összevetve próbáljuk ezeket a változásokat vizsgálni, és bizonyítani azt a feltételezésünket, hogy a mai gyermekek számára a tér és az idő egyszerre lett szűkebb és tágabb is.

- térkezelés

A német szakirodalom fiataljainak térkezelésére három fogalmat használ: „házasodás”, intézményesedés és elszigetesedés (THIERSCH – THIERSCH, 1997. 95–100. o.).

A „házasodás” jelenségét más kifejezéssel **szobaszocializáció**nak is nevezik. Néhány évtizeddel ezelőttig a gyermekek szabadidejüket szinte mindig házon kívül, a szabadban töltötték. Ez legtöbbször a háztömb előtti tér, játszótér, udvar, park volt. A társas együttjátásokhoz a lakás, vagy szoba kicsi lett volna. Ez a szabadtéri játék rosszabb időben is jellemző volt, csak az eső űzte a gyerekeket a szobába, a hideg nem.

Ez az „utcai szocializáció” kielégítette a gyerekek mozgásigényét, tág teret biztosított mindenféle, de főként mozgásos tevékenységhez, de mára már vidéken is fokozatosan visszaszorul a szabad, nagy térben való lét és tevékenység. A szobai szocializáció terjedésének több oka van.

A szabad terek, helyek egyre szűkebbek lesznek, kevés, különösen a városokban a zöld, a tér, a park, a díszként telepített parkok unalmassá válhatnak a gyerekeknek, és olyan más funkciókat kapnak, amelyek a gyerekektől, fiataloktól már függetlenek (pl.: kutyasétáltatás, esztétikai funkciók, ami miatt még a füre lépést is tiltják) (THIERSCH – THIERSCH, i.m. 59. o.).

Egy másik ok a gyermekek saját tereinek, a gyerekszobának egyre vonzóbbá válása. A gyerekek a család anyagi helyzetétől függően nemenként, de ahol lehet inkább egyéneként külön szobában laknak. A gyerekszoba önállósága egyre hangsúlyosabbá válik, például a jobb módú családokban külön televízió, hi-fi, nem ritkán számítógép kerül a szobába (KAPITÁNY – KAPITÁNY, 2000. 88. o.).

Így néhány négyzetméteren megteremtődik a lehetőség a legkedveltebb tevékenységek folytatására, a gyermekek fő tevékenységi tere tehát a szobájuk lesz, nem is vágnak a szabadba. Ha társaságra vágnak, akkor ide hívják barátjukat, barátait és ott tudnak együtt tevékenykedni.

A szobaszocializáció terjedésében a szülőknek is szerepe van annyiban, hogy a sok szempontból veszélyessé váló nagyvárosban, és ma már a kisebb településeken is nagyobb biztonságban érzik gyermeküket, ha otthon, vagy egy barátjánál van. Különösen is a gyermeküket egyedül nevelő szülőknek fontos ez, hiszen ők hosszú délutánokra is egyedül kell, hogy hagyják gyermeküket.

A gyermekek életének helyszínei egyre inkább a szoba mellett a különféle **intézmények** lettek. A gyermekek hétköznapijainak jellegzetes zónáihoz tartoznak az iskolák és óvodák tantermei, folyosói, udvarai is, ezekben a terekben nagyon sok időt töltenek (Somlai, 1997.

31. o.). Ezek is zárt terek, a fiatalok folyamatosan felnőtt felügyelet alatt vannak, tehát a szabad, kontroll nélküli tapasztalatszerzés itt sem valósul meg.

Az intézmények másik csoportját, ahol a gyerekek időt töltenek, a szabadidős intézmények, az iskolán kívüli oktatási intézmények, később a magánórák terei alkotják. Ezekben a játszóházakban, zeneiskolákban, nyelviskolákban, sportkörökben a gyerekek specializált tapasztalatokat szereznek, felnőtt felügyelete alatt vannak, zárt térben, az adott tevékenységhez szabott berendezett térben.

Az intézményesedés azt is eredményezi, hogy a gyerekek életébe a szolgáltatások nagyon korán bekerülnek. Itt a programokat készen kapják, a tér még a játszóházakban is berendezett és kötött (PEUCKERT, 1996. 134. o.). A szabadidő, a művelődés, a kultúra, a mozgás ezeken az intézményeken keresztül kapcsolódik össze a fogyasztói léttel és válik szinte szükségletté.

A szabadidő individualizált eltöltése különböző intézményekben azt eredményezi, hogy a gyerekek élete **elszigetesedik**. Nem kötődnek egy adott gyermekcsoporthoz, minden tevékenység, foglalkozás más csoportban és más helyszínen zajlik (THIERSCH – THIERSCH, i.m. 101. o.).

A különböző életterek és tanulási terek – az iskola, a barátok lakása, az egyesületek, a különóra – már nem a közvetlen lakókörnyezetben vannak, ahogy korábban, így nem érhetők el közlekedési eszköz igénybevétele nélkül. Olyanok ezek a terek, mint a szigetek, amelyeket valamilyen hálóval össze kell kötni (THIERSCH – THIERSCH, i.m. 76. o.).

Ennek az elszigetetésnek természetesen a gyermekek egész életmódjára is következményei vannak. Fontosakká válnak az előre történő megbeszélések, egyeztetések, az idő mellett a találkozásokkor a helyszín összehangolása.

Egy másik következmény a napirendre, időbeosztásra nézve, hogy a közlekedéssel töltött idő jelentősen meghosszabbodik, a kisebbeket pedig még a szülők szállítják az iskolából a különprogramra, az egyik programról a másikra, majd haza.

Az élettér összességében tehát beszűkül részben a gyerekszobába, másrészt a programokat kínáló intézmények közé. Ezek a kínálatok a lakóhelytől is nagyban függenek, de érdekes kérdés, hogy vajon szegényebbek-e azok a gyerekek, akik a ház körül, nagy térben, szabadon tevékenykedhetnek.

Az idézett német és magyar szakirodalmakat, kutatásokat alátámasztja az angol David Buckingham írása is, aki a szabadidőről, annak helyszíneiről értekezve szintén arra a következtetésre jut, hogy a gyerekek szabadideje egyre inkább magánjellegetűvé vált, és egyre

nagyobb mértékben került a felnőttek felügyelete alá. Színtere pedig áthelyeződött a közterületekről a családi területekre, illetve a privát terekbe. Angliai kutatások bizonyítják, hogy a gyerekek élete sokkal erősebben korlátozódik az otthonukra, független mozgásterük pedig jóval kisebb, mint húsz évvel ezelőtt. Ennek okaként a forgalmat, az idegeneket, és a szülőkből kialakult egyéb félelmeket nevezi meg, tehát ők is támogatják ezeket a jelenségeket (BUCKINGHAM, 2002. 119. o.).

A beszűkült **tér** a modern és posztmodern technikai és közlekedési fejlődésének köszönhetően **ki is tágul** a gyermekek számára is.

Részben az utazási lehetőségeknek köszönhetően, és az iskolákhoz is kötődő táboroknak, kirándulásoknak, külföldi csereutaknak köszönhetően tágul ki a világ megismerésének lehetősége a gyerekek számára. A korábbiaknál nagyobb számú utazás széleskörű tapasztalatok és ismeretek szerzésére ad lehetőséget. Természetesen, mint ahogy a szabadidővel kapcsolatban minden elfoglaltság, így ez is anyagi helyzet függvénye.

A tér szinte végtelenné tágításának másik útja a számítógépen létrehozott virtuális valóság. Ez a tér és idő kitágulásának csak illúziója, de újszerű élményekhez, tapasztalatokhoz, és képességekhez is juttatja a felnövekvő fiatalokat (KAPITÁNY – KAPITÁNY, i.m. 122. o.).

A virtuális terekben való lét, a tér szabad variálása a tapasztalatok mellett természetesen veszélyes is, hiszen az empirikus valóságból kiszakít, mesterséges körülményeket teremt.

Fontos, hogy a nevelés keretében legyen alkalmuk a gyerekeknek a tér (gyerekszoba, tanterem) indirekten irányított alakítására, be- és átrendezésére, mert valós tapasztalatokhoz így juthatnak a téralakítással és berendezéssel kapcsolatban, és az esztétikai nevelés szempontjából is szükséges, hogy a fiataloknak szükségletük legyen az igényes környezet.

- időérzékelés, időkezelés

Az idő dimenziója a fiatalok életében ma sokkal nagyobb jelentőséggel bír, mint évtizedekkel korábban. Az idő a szabadtéri, társakkal való játékban nem játszott szerepet. Amikor egy gyerek a házi feladatokkal és a rábízott házimunkával készen volt, lement az udvarra, ahol már biztosan volt valaki. Együtt kitaláltak valamilyen játékot, amibe a később jövők bekapcsolódtak, vagy új játékot szerveztek. A vacsora volt az egyetlen időbeli támpont, amihez igazodtak, amikor haza kellett menni (FÖLLING–ALBERS, i.m. 138. o.).

Egy részben kötött, másrészt nagyon szabad időbeosztása volt a gyerekeknek, amit nagy részben a szülők határoztak meg, a társakkal töltött szabad játékidőt pedig spontán módon

együtt tervezték. Az idővel való gazdálkodás, az előre tervezés, egyéni hetirend összeállítása szokatlan lett volna a gyerekeknek néhány tíz évvel ezelőtt.

Az életterek megváltozásával azonban az idő is megváltozott, és sokkal **jobban be kell** azt **osztani**, már egészen kicsi kortól. A gyerekek az időt és a történéseket már korán össze kell, hogy kapcsolják. Ez az összekapcsolás két dolgot jelent: Egyrészt az adott cselekvéshez egy időtartam rendelését, ami egyben azt az elvárást is tükrözi, hogy mennyi idő alatt kell valamit teljesíteni. Másrészt egy adott tevékenység időkerete meghatározza a megelőző és az azt követő programok végét, illetve kezdetét is (ZEICHER – ZEICHER, 1994. 34. o.). Természetesen a gyermekek életében vannak olyan támpontok, amik az idő tervezéséhez segítséget adhatnak, illetve a beosztandó időt meghatározzák.

A napirend fő eleme a kötelességszerű iskolai, illetve óvodai idő. Ebben nincsen választási lehetőség, ez az a **fix idő**, amihez a többi elfoglaltságot és a szabad időt igazítani kell. A fennmaradó időt jól kell megszervezni, hiszen az előbb említett intézményes elfoglaltságok, különórák, az ezekhez kapcsolódó utazás, az otthoni tanulás és a szabadidő, a kikapcsolódás is helyet kell, hogy kapjon a napban. Ez a **tervezés** és a jó **szervezés** képességét igényli, heti rend elkészítését, határidőnapló vezetését, ami ma már az általános iskola alsóbb osztályaiban is megszokott. Az időpontok ugyanis újabb időpontokat, határidőket jelentenek. Minél inkább tervezett a jövő, annál szükségesebb új programokat, cselekvések időpontjait előre fixálni. Meg kell becsülni a szükséges időt, fontossági sorrendet állítani a lehetőségek között, választani, megbeszélni, egyeztetni.

Itt ismét a gyermek- és felnőttkor közötti határok elmosódására látunk példát. A gyerekeknek nagyon hamar önálló időbeosztásuk van, szabadidejükkel gazdálkodnak. A gyerekek életformájának ezt a felnőttekéhez való közeledését elősegítik a korszakra jellemző egyéb körülmény-sajátosságok is, például az egész napra (kényszerűen) önellátóvá váló gyerekek számának növekedése. A család csak estére gyűlik össze, de a gyerek a napközis ellátásból már felsős korára, vagyis 10 évesen kikerül, s attól fogva döntően maga szervezi meg a délutánjait (KAPITÁNY – KAPITÁNY, i.m. 157. o.).

Az idővel való gazdálkodás és időbeosztás azt is jelenti, hogy a gyerekeknek hamar hozzá kell szokniuk az **időből adódó konfliktusokhoz** is. A konfliktust az okozza, hogy az időszükségletük és az időfeltételek nem fedik egymást (ZEICHER – ZEICHER, i.m. 40. o.). A programoknak lehet, hogy csak egy részére jut idő, a kötelező elfoglaltságok miatt le kell mondani valami érdekesebb időtöltésről, mert egy időre esnek. Ezeket a konfliktusokat önmagukban kezelni kell, és tudatosítani, hogy az ok az idő hiánya, illetve véges volta, amin nem lehet változtatni.

Az időből adódó konfliktusokat már egészen kicsi korban megfigyelték, és azzal magyarázzák, hogy a kisgyerekek és a felnőttek időérzékelése teljesen eltérő. A felnőtt „időracionális” és lineárisan tervezi cselekedeteit. A gyermek ezzel szemben, amíg ezt a fejlettségi szintet nem éri el „archaikus” időszemlélettel él. Így az absztrakt időt, amely még nem része a gondolatainak, úgy éli meg, mint kényszert, mint a felnőttek beavatkozását az ő cselekedeteibe (SICHTERMANN, 1981.), (ZEICHER – ZEICHER, i.m.). Gondoljunk csak a kisgyermekre, aki az út szélén valami érdekeset talál, és szeretné azt jobban megfigyelni, megismerni. A felnőtt azonban, aki előtt az úti cél van, kézen fogja és húzza őt tovább.

A fiatalok és sokszor az egész család időbeosztását is a **televíziós programok** határozzák meg. A tévé olyan tényezővé vált a családban, amely a napirendet is meghatározhatja, a családi közös étkezéseket megszüntette, illetve a programok által szabályozza. A műsorok tartalma és időpontja adott, azt a néző nem meghatározza, csak választhatja. Egyes műsorok, vagy műsorrészletek így a családok, fiatalok napirendjének állandó részévé váltak: hírműsorok, sportközvetítések, sorozatok, valóságshow-k.

A családi közös étkezések nem csak a televízióknak köszönhetően maradnak el, de a családtagok nagyon különböző egyéni napirendje és időbeosztása miatt sem jelentenek már támpontot a családok életében a közös reggelik vagy vacsorák, a vasárnapi ebédek. Helyette a hűtőszekrényből mindenki egyénileg kiszolgálja magát (ZEICHER-ZEICHER, i.m. 33. o.).

Az idő individuális tervezéséből látjuk nagyon jól, hogy az **életutak is egyénivé váltak**. A fiataloknak tehát nem csak a napirend, a heti ritmus kialakítása a feladatuk, amit fentebb láthattunk, hanem hosszabb távon is önálló tervezésre, időbeosztásra, döntésekre kell felkészülniük. Ez a „barkácsolt életút” (BECK, 1986.) egyéni életfeladat lett, a hagyományok, támpontok elvesztése individuálissá tette az élettartam, mint idő tervezését, szervezését.

Az egyéni életút tervezése, illetve a **múlt, jelen, jövő idősíkjaihoz való viszony** nemenként eltéréseket mutat. Egy olasz vizsgálatban a fiatalokat vizsgálva a kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy a jelenre való orientáltság a legjellemzőbb. A múlt, mint orientáció és a jövő, mint cél veszítenek jelentőségükből, így a tradicionális élettervek már nem működnek.

A fiúk esetében négy típust tudtak meghatározni az idővel való bánásmód, illetve a tervezés szerepe szerint.

- Az önmaga által strukturált típus életében a tervezésnek nagy jelentősége van, és számára minden idősík fontos.
- A mások által strukturált típusnak a szabályok és a szociális tér normái fontosak, a jövő számára a mások elvárásaihoz való alkalmazkodást jelenti.

- Az önmaga által strukturálatlan típusba tartozók a jelenben élnek, a hagyományos életutat úgy élik meg, mint önkibontakoztatásuk korlátját.
- A mások által strukturálatlan típusba tartozó fiúk nem terveznek, de nem is döntenek, unatkoznak, és üresnek élik meg az életet.

A lányok besorolása ilyen típusokba azért nem lehetséges, mert bonyolultabb altípusok vannak. Számukra a központi kérdés a család és hivatás idősíkjának egységbe hozása és összeegyeztetése. Az ebből adódó feszültséget úgy oldják, hogy a döntést tologatják, illetve rövidebb időre terveznek. A lányokra jobban jellemző, hogy szeretik a hétköznapiakat, benne a rutint és a strukturáltságot (LECCARDI, 1990. 95–115. o.).

Összességében azt mondhatjuk, hogy az idő kezelése összekapcsolódik olyan fontos képességekkel és készségekkel, mint a tervezés, szervezés, rugalmasság, konfliktuskezelés. Részben tehát értékes tapasztalatokhoz jutnak a ma gyermekei azzal, hogy korán rákényszerülnek az idővel való gazdálkodásra. Másrészt azonban kérdésként merül fel bennünk, hogy a túl korai önállóság és biztonságvesztés nem jár-e veszélyekkel, a gyermekkor gondtalanságát, az idő nélküli játékot nem kellene-e tovább fenntartani.

3.8. PÉLDAKÉPEK NAPJAINKBAN

A példaképek szocializációs funkciója több szempontból is fontos, ezért is kerül részletezésre ebben a fejezetben. Érdekes nevelő hatásról van itt szó, hiszen a fiatalok által választott példaképek néha függetlenek a tudatosan közvetített értékektől, eszményképektől (az sem ritka, hogy azokkal ellentétesek), tehát nem tudatos szocializációs tényezőként hatnak. Ugyanakkor családi és intézményi szinten is pedagógiai feladat a tudatos példaképállítás, illetve a pozitív példaképválasztás előmozdítása.

A **példakép** mindkét esetben egy mintául választott személy, akiben a gyermek vagy fiatal különösen értékes, számára vonzó tulajdonságokat érez meg, vagy ismer fel. A példaképek követése pszichikai szükségletekből táplálkozik, mint például: a gyengeség leküzdésének szükséglete, kiegészülési, kompenzációs, fejlődési szükséglet, a már kialakult értékelő álláspontok megerősítésének szükséglete (BÁTHORY – FALUS, 1997. 3. 174. o.).

Mindezen érvek mellett mégis felmerülhet a kérdés, hogy miért van szükség példaképekre. Páldi János, cikkében Siegfried Lenz: A példakép című regényéből idéz egymással felelő nézeteket, amelyek között a példaképek ellen szóló gondolatok is vannak:

- A példaképek agyonnyomják a fiatalokat, bizonytalanokká, és ingerlékenyekké teszik őket.
- A példakép valójában a fiatalok megsértése, azt kommunikálja feléjük: butábbak vagytok, semhogy a magatok irányát magatok kitűzhetnétek.
- A példaképek nem pusztán az utánzás tárgyai, mert nem a megismételhetőség a cél, hanem az, hogy különbségeket mérjünk föl, ennek pedig igencsak van köze a kritikához.
- A pedagógiának feladata, hogy példaszerű tettekre rámutasson, de konkrét példaképeket nem ajánlhat, ezt nem engedheti meg magának (PÁLDI, 1994. 85. o.).

A példaképek szükségessége azonban nem csak a pedagógiai elmélet szintjén jelent vitát, hanem a gyakorlat is azt a képet mutatja, hogy a fiatalok kisebb százalékban választanak maguknak példaképet (ld. részletesebben a fejezet kutatásokat elemző részében).

A példakép, magatartási modell meghatározásánál különleges értelmezést ad munkáiban Bábosik István. A nevelés szempontjából ő azért tartja fontosnak a példaképeket, mert azok a személyiségnek olyan fontos komponensévé válhatnak, amelyek az ösztönző sajátosságok keretében a szokásokkal és a meggyőződésekkel együtt a legfontosabb szerepet töltik be abban, hogy az egyén élete közösségre és egyénileg is értékes legyen. A példaképeket ő életvezetési modelleknek is nevezi, és nem feltétlenül egy konkrét követendő személyt ért alatta, hanem különösen 15-16 éves kor felett egy olyan **eszménykép**et, emberképet, amely magába foglalja mindazokat a fontos, főként belső tulajdonságokat, amelyeket a fiatal követendőnek tart. Mindkettőre (példakép, eszménykép) jellemző azonban, hogy elfogadásuk esetén szükségletként funkcionálnak, s a bennük foglalt meghatározott magatartási-tevékenységi program követésére ösztönöznek, mégpedig igen nagy effektivitással.

Bábosik a nevelés feladatait, módszereit rendszerezve a példaképek, eszményképek formálásának direkt módszereit különíti el, a 11–12. életév után pedig a gyermekek közötti modellközvetítő interakciók megszervezését tartja lényegesnek (ld. bővebben: BÁBOSIK, 1999.).

A következőkben, napjaink példaképeinek részletezése előtt szeretnénk kitérni arra, hogy a példaképek témakörének mely területével kívánunk a továbbiakban részletesebben foglalkozni.

Az ember az utánzás képességével és az azonosulás vágyával születik. Az utánzás általános emberi tulajdonság, a szocializáció alapja. Az ember utánzóképesége jó lehetőséget teremt a példakép-állításra, hiszen a példakövetés: utánzás. A példakövetést erősíti még a

függőségigény is. Ez a pszichés tény kedvez a nevelés példaképet befolyásoló területeinek (PÁLDI, i.m. 89. o.). A példák, modellek követése tehát bizonyos mértékig elengedhetetlen feltétel a szocializációban, spontán történő nevelődés.

Emellett azonban a példakövetés, példakép-választás a serdülőkorban kiemelt jelentőséget kap. (Egyes nézetek szerint az öntudatlan gyermeki utánzás nem is értelmezhető példakövetésként.) A kamaszok és ifjak identitáskeresése során alternatív minták közti választás folyamatából válik ki a példakép. Munkánkban mi is erre a tudatosan választott, maga a gyermek és fiatal által meghatározott mintakövetésre szeretnénk koncentrálni.

A példaképválasztás területén érdekes jelenségnek lehetünk tanúi az utóbbi években, vagy talán inkább évtizedben. Ezt a tendenciát Nyitrai Imre hősfogyatkozásnak nevezi, és a **példaképek lassú, de biztosnak tűnő háttérbe szorulását** érti alatta (NYITRAI, 2003.). Ez a folyamat szerinte nem azért megy végbe, mert nincsenek önjelölt hőseink, „vagy a hőszkrealó – főként tengeren túli – médiaműhelyek kifogytak volna az ötletekből. Talán nem is azért, mert azon alkalmak lennének fogyóban, melyek során példaképnek állítható személyek születhetnének.

„Ennél sokkal erősebbnek tűnik annak a jelenségnek a hatása, amelynek folytán egy szinte láthatatlan hőstelenítés ment végbe gondolkodásunkban. A példakép jelenségkörét vizsgálva ugyanis szembetűnő, hogy a példaként sorolt személyek mindig egyfajta függőségi viszonyrendszerben jelennek meg.” (NYITRAI, i.m. 108. o.)

A szerző végezetül az ismertetett tendencia magyarázatára két okot határoz meg: az élet minden területén egyre inkább megnyilvánuló relativizálódást és a korábban tárgyalt hierarchiák, függőségi rendszerek eltűnését.

A relativizálódás annyiban lehet ok, hogy a teljes körű, évszázadokra érvényes példaképek kora után elérkeztünk a „percemberkék” hőssé válásának időszakába, amit akár szó szerint is értelmezhetünk. A felgyorsult élet csak relatív azonosulást enged a mai hőseinkkel. Sohasem tudhatjuk ugyanis, hogy melyik nap derül ki példaképünkről, hogy titkos alkoholista, régebben bűnöző volt, családja kétes módon gazdagodott meg. Nem tudjuk, és nem merjük tehát ezeket a jellemeket teljesen „átélni”, ritkán szemléljük ámulatba esve, felhőtlenül személyes példaképünket.

A hierarchia-vesztés alapvető feltételétől fosztotta meg a példaképeket. Mivel a társadalmi többség legtöbb helyen és esetben nem fogad el feljebbvalókat, ritkábban képes és akar maga fölött elképzelni és egyúttal elviselni bármiféle kiemelkedőt. Azon társadalmakban tehát, ahol a kiemelkedő teljesítménynek nincsen szerepe a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely

elnyerésében, a társadalmi mobilitásban, ott a példaképek értelemszerűen talajtalanná válnak, s végső soron el is tűnnek (NYITRAI, i.m. 110–111. o.).

Ezt az elméletet a példaképekkel kapcsolatos vizsgálatok is igazolják, mivel azokban igen nagy arányban szerepelnek olyan fiatalok, akik tudatosan nem választanak maguknak példaképet.

László Miklós (LÁSZLÓ, 1999.) egy 1998-as magyar vizsgálatot ismertet, amelyben 12-18 éves fiatalokat kérdeztek példaképükről és a választást meghatározó tényezőkről. Az eredmények leginkább azon kategóriáknál érdekesek, akik elzárkóztak a példaképválasztástól. A megkérdezettek 38,5 %-a nem választott konkrét személyt példaképnek, de válaszukat többnyire indokolták, így lehetőség nyílt e csoporton belül négy alkategória felállítására.

5,5%-os arányban szerepelnek azok, akik ugyan nem zárkóztak el a példaképkereséstől, de még nem tudtak választani. Ők a határozatlanok.

Az önmegvalósítók számára az autonómia, a személyiség önmeghatározására és egyediségére helyezett hangsúly megelőzi, vagy kifejezetten szembekerül valamely orientációs személy megnevezésével. (Válaszaikban a következő fordulatok szerepeltek: „önmagam szeretnék lenni”, „a magam útját járom”, „magam szeretném megválasztani életcéljaimat”, „nem vagyok fénymásolat”.)

Voltak olyan fiatalok is, akik magabiztosak, kész személyiségnek tartják magukat, és ezért nem igényelnek felnőtt orientációt.

Végül az igényesek kategóriájába azok kerültek, akik több személyből alkotnának maguknak példaképet, vagy eddig még egyetlen általuk ismert személy sem teljesítette elvárásaikat (LÁSZLÓ, i.m.).

Megállapítható, hogy rendkívül nagy arányú a példaképet nem választók száma, elsősorban az önmegvalósító csoporté. Az egyediség, különbözőség, a személyes önmeghatározás különösen fontos a vizsgált korosztály számára.

A példaképek háttérbe szorulnak ugyan, de még mindig megneveznek a fiatalok 50-55 százalékban egy olyan személyt, akit követendőnek tartanak. Mivel a példaképek koronként, társadalmanként változnak, ezért érdekes lehet számunkra megnézni, hogy ma, illetve az utóbbi években, évtizedben **kiket preferálnak a gyerekek, fiatalok.**

Nyitrai Imre fent idézett cikkében a teljesség igénye nélkül egyfajta tipológia mentén számba veszi a példaképként megjelenő személyeket, jelenségeket. Négy csoportot határoz meg, de a felsorolás nem jelent rangsort, sőt utalást sem tesz arra nézve, hogy napjainkban melyek a legkedveltebb „személyek”.

- Egy jellegzetes csoportot alkotnak a különféle foglalkozások, ezek közös vonása, hogy érdekes, izgalmas, „valódi” példaképek, akik egy-egy közösségért képesek látványosan sokat tenni.
- A különféle mesefigurák, legendás hősök és irigyelt képességű, kitalált figurák jelentősége egyre nagyobb. A Pókember, az Action Man, a számítógépes játékok szereplői, képregényhősök sorolhatók ide.
- Bizonyos szempontból külön jellemzőkkel bírnak a média „sztárjai”: a televíziós szereplőktől a könnyűzene világáig, a valódi alapokkal rendelkező és ezek teljes hiányával sújtott, az életben kiemelkedőt nem teljesítő személyiségek gyorsan változó sorát látjuk itt.
- Ma még talán nem elfelejtett kategória lehet a sportolók köre, akik kiemelkedő teljesítményt nyújtó, köztünk élő személyek.

(NYITRAI, i.m. 109–110. o.).

Konkrét kutatásokat elemezve láthatjuk, hogy ez a csoportosítás mennyiben állja meg a helyét a valóságban, illetve az egyes kategóriák százalékos megoszlása is érdekes információ lehet.

Egy 1994-ben végzett vizsgálatban az ötödik osztályosokat kérdezték meg példaképükről, és érdekes módon a gyermekek legnagyobb arányban a fenti csoportoktól eltérő, személyes környezetükben élő példaképeket neveztek meg.

31,4% az egykorú társakat említette, ettől csak kevéssel tér el azoknak az aránya, akik szülőjüket neveztek meg példaképnek. Érdekes, hogy a problémás családi háttérrel, iskolai problémákkal küzdő tanulók nagyobb arányban választották egykorú társaikat mintának.

A választott személyek között szerepelnek színészek, sportolók, énekesek is 20,3%–os arányban. A média hatásaként tömegével kerülnek a fiatalok elé különböző értékű minták, amelyek egyre hangsúlyosabban hatnak és gyakran inkább destruktív irányba.

A vizsgálatban szereplő gyermekek 4,5%–os arányban testvért illetve unokatestvért említettek, a nevelők 3,3%–kal jelentek meg. Tanáraik közül a többség az osztályfőnököt jelölte meg, a lányok nagyobb arányban választottak tanár példaképet, a fiúk viszont még vonzódnak a történelmi, irodalmi példaképekhez, 0,9% említette Petőfi Sándort, Széchenyi Istvánt, Bolyai Jánost.

A választás motívumai, és indoklása érettséget mutat, 82,4% pozitív belső tulajdonságokat említett követésre méltóként, de szerepelt a külső tulajdonság is 19,8%-ban, illetve a siker, pénz, hírnév 5,1%-kal. Ez utóbbiakat inkább a reklám és média hirdeti, de e kutatásban a valóban értékes, hosszú távú emberi tulajdonságok kaptak nagyobb szerepet.

Mindezek mellett azonban a tanulók 8,2%-a nem választott magának példaképet (NCSV, 1994. 3. o.).

Egy másik, 1998-as kutatási beszámoló eredményei hasonló adatokat tartalmaznak a 12-18 éves korosztályban is.

A legnagyobb eltérés a példaképet nem választók arányában mutatkozott, de ennek lehetséges okait és típusait fentebb már ismertettük.

Legnagyobb arányban (29,2%) a családból választanak példaképet ezek a fiatalok: anya, apa, nagyszülők, testvér, egyéb rokon is szerepelnek ebben a csoportban. A második legnépszerűbb csoport a média, ahol sportolók, popsztárok, filmhősök, topmodellek jelentek meg (22,9%). A harmadik csoport az iskola főcímet kapta, és tanárok, egykorú barátok, osztálytársak, tudósok, politikusok, államférfiak alkotják. Ez a kategória szerepel legkisebb arányban (7,6%), ami jelzi az iskolai nevelő hatások, az iskolához való viszony és a média előretörését és népszerűségét is (LÁSZLÓ, i.m.).

Érdekes eredmény volt a szülők példaképként való választásának magas százaléka mindkét vizsgálatban. Úgy tűnik tehát, hogy a fiatalok tudatosan végiggondolt, és így választott példaképeiben a média előretörése ellenére a belső tulajdonságok a döntők, és olyan személyek a népszerűbbek, akik a személyes környezetükben vannak, akiknek értékrendjét, döntéseit, kapcsolatait napi szinten megtapasztalhatják.

A média és internet hatásai így inkább indirekt módon érvényesülnek, nem tudatosan követik azt a fiatalok. Ez a modellkövetés azonban szintén jelen van, és éppen észrevétlen befolyásoló ereje miatt veszélyes.

Szvetelszky Zsuzsanna a média-példaképekkel kapcsolatban úgy vélekedik, hogy választásukkal és követésükkel beszűkül a gyermekek „mintakínálata”. Különösen a lányoknál figyelhető meg a sztárok iránti lelkesedés, ami azonban mindenkinél ugyanazt a személyt jelenti, majd a sztárok tiszavirág-életű ragyogását követi a váltás, ami azonban ismét ugyanaz a személy mindenkinél. Ez a példakövetés főleg a külsőségekben ölt testet, megfigyelhetjük mindannyian, hogy a kislányok egyre korábban kezdik utánozni a nőies viselkedésformákat, egyre határozottabb és kialakultabb ízléssel követelik már óvodáskorban azokat a ruhákat és kiegészítőket, melyek felnőtt nők kihívó ruhadarabjainak kicsinyített másai (SZVETELSZKY, 2004.).

A példaképkövetés tehát tudatosan is, de sokkal inkább végiggondolatlanul, észrevétlenül, a külsőségekben van jelen. A példakép nevelő hatása bizonyított, de több odafigyelést és tudatos pedagógiai ráhatást igényelne a példaképválasztás, és az ebben való segítségnyújtás, mert a gyermekek gyakran nem tudják leválasztani és elkülöníteni a példaképek magatartásának rétegeit, és ha elég erős a hatás, akkor buzgón másolnak és utánoznak mindent.

4. IFJÚSÁG, JÖVŐKÉP – KORÁBBI KUTATÁSOK TAPASZTALATAI

Dolgozatunk szakirodalmat elemző fejezete összegző leírást próbált adni korunk szocializációjáról a napjainkban ható filozófiai és társadalmi folyamatokból, változásokból kiindulva. Ez a leírás elméleti munkák alapján készült, amik a szerzők, szakemberek tapasztalataira, e tapasztalatok alapján alkotott elméletekre, és természetesen kutatásokra épülnek, melyekből néhányat a vonatkozó fejezeteknél ismertettünk is. Az összegző áttekintést igyekeztük kellően átfogóra, és sok szempontot tartalmazóra szerkeszteni, de bármennyire összetett is az elemzés, mégiscsak egy oldalú: a felnőttek szempontjait követő. Arra a kérdésre ad választ, hogy a felnőttek (itt elsősorban társadalomtudományi kutatók, szakemberek) hogyan látják a fiatalok, gyerekek világát ma. És válaszaik természetesen tükrözik az ő saját norma- és értékrendszerüket, azt a normatív álláspontot, hogy milyennek kell lennie a gyermekek nevelésének, társadalomba illesztésének. Ezek alapján elemzik és értékelik korunkat, a mindennapokban megnyilvánuló tudatos vagy nem tudatos nevelő hatásokat.

Fontosak és kihagyhatatlanok természetesen ezek a tapasztalatok és szempontok, de az új gyermekkor-kutatási szemlélet alapján a gyermeket, mint saját szocializációjában is aktív lényt a kutatás középpontjába emelve alkothatunk teljes képet a posztmodern szocializációs folyamatról. Saját kutatásunkban tehát – kis mintán – arra vállalkozunk, hogy a fiatalok szempontjait vizsgáljuk, őket magukat kérdezzük saját életükről, a család és a jövő témáira helyezve a hangsúlyt.

A kutatás előtt azonban fontosnak tartottuk, hogy képünk legyen a magyar és német fiatalokról, ami segíthet bennünket a vizsgálat eredményeinek értelmezésében is.

4.1. MAGYAR ÉS NÉMET IFJÚSÁGKUTATÁSOK

A magyar és német ifjúság-kép megalkotásában az ifjúságkutatások voltak segítségünkre, melyek a nyugat-európai országokban az 1960-as évek óta rendszeresek, a kelet-európai régióban – így nálunk is – azonban csak az 1990-es évek elejétől, a politikai változások lezajlása után kaptak teret, és ettől kezdve vált lehetővé a térség alapvető problémáinak feltérképezése is (VÍZER, 1997.).

Magyarországon 1995. után 2000-ben és 2004-ben (Ifjúság 2000., Ifjúság 2004.) történt az egész országra kiterjedő komplex szociológiai szempontú felmérés, 2001-ben pedig Mozaik 2001. címmel a Kárpát-medencében élő magyar fiatalok életkörülményeit kutatták. A

vizsgálatok kiterjedtek a családi állapotra, a gazdasági aktivitásra, a jövedelem- és lakáshelyzetre, az ifjúság életmódjának néhány jellemző vonására (pl. sportolás, droghasználat, szexualitás...), a fiatalok értékvilágára, előítéleteire. E nagy mintán végzett, reprezentatív vizsgálatok mellett nagyon sok kisebb kutatás vizsgálódott a fiatalok (14-30 évesek) körében. Gyakori kutatási témák voltak: a mobilitás (ANDOR, 2000.), roma fiatalok helyzete (BABUSIK, 2000., DIÓSI, 2001., OLÁH 2000.), a fiatalok droghasználatára (ELEKES – PAKSI, 1996., 1997., 1998., NYÁRI, 1997.), fiatalok és média (CSÁSZI, 2000.) fiatalok egészségmagatartása (CSABAI – ERŐS, 1997., KOPP – CSOBOTH, 1999.), fiatalok politikához való viszonya (CSÁKÓ – BERÉNYI – BOGNÁR, 2000., GAZSÓ – STUMF, 1997., GAZSÓ – SZABÓ, 2002.), egy-egy régió fiataljainak életkörülményei (DIÓSI, 2000., GÁBOR, 2002.), stb.

Természetesen a teljesség igénye nélkül tudtuk csak áttekinteni ezeket a kutatásokat, melyek szociológiai szempontból, leíró jelleggel készültek és kerültek elemzésre. A vizsgálatok módszere többségében a kérdőíves kikérdezés volt, a kérdések pedig rövid válaszokat, feleletválasztást, rangsorolást kértek.

Németországban az 1950-es évek óta két évente végeznek az egész országra (1992-ig csak az NSZK területére) kiterjedő reprezentatív vizsgálatot, melyek két-három évente jelennek meg Shell – ifjúságkutatások alcímmel, de minden alkalommal egy kicsit eltérő kutatási súlyponttal.

pl: Jugend 2000 – jövőképek, élettervek, török és német fiatalok közötti eltérések, keletnémet és nyugatnémet különbségek, Jugend 2002 – fiatalok politikai beállítódása, politikai aktivitása.

E kutatások kérdőívekkel készülnek, de jelentős arányban kiegészülnek interjúkkal is, melyek új szempontokkal egészítik ki a kérdőíves vizsgálódás eredményeit. Az interjúkat portréként kerülnek ismertetésre, kvalitatív szempontok alapján készülnek, a beszélgetéseket a fiatalok környezetének, életterének leírása is kiegészíti.

Az országos átfogó vizsgálatokat természetesen német területen is kiegészítik kisebb témára szűkített, vagy egy-egy régióra koncentráló kutatások, melyek mindig aktuális kérdéseket tesznek fel, és az aktuális problémákra reagálnak. Pl.: kelet- és nyugatnémet fiatalok életkörülményei, idegenekkel szembeni attitűdök, török fiatalok beilleszkedése, családok változása és ennek hatásai, fiatalok értékpreferenciái.

E dolgozat kereteit meghaladja a két ország ifjúságának komplex bemutatása e kutatások alapján, így erre nem is vállalkozunk. Úgy láttuk, hogy két lehetséges út van arra, hogy saját összehasonlító vizsgálatunkhoz mégis szempontokat és alapokat kapjunk. Az első egy

vázlatos, de sok szempontú kutatáselemzés lenne, amely elnagyolt képet adhatna a magyar és német fiatalok közötti legfontosabb hasonlóságokról és különbségekről. Mi azonban a másik utat választottuk, és a két társadalomban végzett ifjúságkutatások közül kiemeljük azokat, amelyek dolgozatunk és saját kutatásunk témájához kapcsolódnak, és ezeket tekintjük át. Kiválasztottuk tehát a fiatalok (elsősorban a 10–20 évesek) jövőképét kutató vizsgálatokat, és a jövőképben megnyilvánuló értékpreferenciák miatt a fiatalok értékvilágát leíró kutatásokat, illetve az országos, reprezentatív kutatások vonatkozó részeit, és ezek elemzésével alkotunk képet a két nemzet ifjúságáról.

Választ keresünk tehát e fejezetben arra, hogy mi a jövőkép, milyen összetevői vannak, mit jelent a jövőkép-kutatás, német és magyar vonatkozásban milyen kutatások voltak 1990. után és ezeknek mik a legfontosabb eredményei. Úgy gondoljuk, hogy így nagyobb mintán és kutatásokban láthatjuk, hogy a korábbi fejezetekben megismert és leírt szocializációs tendenciák hogyan érintik a fiatalokat, hogyan jelenik meg mindez a jövőképükben. És ezek mellett e kutatások módszertana, eredményei, elemzésének szempontjai támpontot nyújthatnak számunkra saját kutatásunkhoz is.

4.2. JÖVŐKÉP, JÖVŐKÉPKUTATÁS

A jövő, mint filozófiai fogalom, mint idősík, mint a célok megvalósulásának kerete természetes módon foglalkoztatja az egyes embert és a tudományos gondolkodást is.

A jövőtudomány vagy futurológia tárgya jövőbeni társadalmi folyamatok vagy hosszú távú gazdasági trendek előrejelzése.

A **jövőkutatás** a társadalomtudományok közé tartozik. Egyik kulcskérdésének, a jövőorientáltság kutatásának gyökereit a szociálpszichológiában, Piaget munkásságában találjuk meg. Lewin pedig a jövőt már egy állandóan változó képként fogta fel. Ő vezette be a pszichikus tér fogalmát, amelyben megjelennek az anticipációk, a remények, a vágyak és a félelmek, amelyek mozgósító erővel hatnak a jelenbeli döntéseinkre. Mindez az 1940-es években történt. Azóta kialakult az a módszertan és metodika, amely a jövőkutatást önálló társadalomtudományi diszciplínaként határozza meg (jövőkutatás szócikk www.wikipedia.org.hu).

Összekapcsolódik tehát az egyéni és a társadalmi jövővel való foglalkozás, a lélektani gyökerek közösek és a motivációk is sokban hasonlítanak.

Az egyes ember életének is mindig része a tervezés, az álmodozás, a célok megfogalmazása, tehát a jövő konstruálása. Tudjuk, hogy a gyermek pszichéje nagyon fogékony a jövő iránt: ábrándoznak, álmodoznak, folyamatos érdeklődéssel vizsgálják, fürkészik saját sorsuknak és a világ változásának lehetőségeit.

Van azonban egy olyan életszakasz, amely különleges a jövőalakítás szempontjából: „A serdülőkornak, mint életperiódusnak a fő funkciója a jövőről való gondolkodás, amely magában foglalja a tervezgetést, a felnőttkorra való felkészülést, a felnőtt életfeladatok előkészítését is.” (JÁMBORI, 2003. 481. o.)

Ez a gyermekek és felnőttek által egyénileg konstruált jövőterv jelenti a **jövőképet**, és ennek tudományos vizsgálata a **jövőképkutatás**. A jövőképkutatás azonban fiatal kutatási terület.

Az 1930-as években, Amerikában indult meg szervezett formában, Magyarországra csak jóval később érkezett meg, módszerei fokozatosan finomodnak, módosulnak (CSERNUS, 1996. 86. o.).

Ma már azt látjuk a kutatásokat szemlélve, hogy kedvelt kutatási téma, változatos mintán, változatos módszerekkel és szempontokból vizsgálják. Ennek oka lehet az, hogy a világ, a társadalom gyors változásai gyakrabban vetik fel a kérdést: „Mi jöhet még ezután?”, de oka lehet az ifjúságkutatások megnövekedett száma és a kutatások gyermekközpontúvá válása, vagy okként tételezhetjük fel azt is, hogy a fiatalok jövőképe a társadalmi jövőt is előrejelezheti, és ezért kedvelt téma.

Német kutatók szerint a fiatalok jövőképe a kutatásokban az 1980-as évek óta felkapott, akkor hozták ugyanis nyilvánosságra először egy kutatás azon eredményeit, hogy a fiatalok már nem hisznek a jövőben, és ehelyett egy pesszimista „no–future” mentalitással rendelkeznek. Azóta a kérdés nyilvános figyelmet kapott (ZINNECKER ÉS TÁRSAI 2002.).

Ennél szélsőségesebb véleményt is olvashatunk, amely szerint a gyermekek jövőjével kapcsolatos kutatásokban maga a kérdés radikalizálódott. A kérdés ma úgy vetődik fel: kinek van még tartható koncepciója a jövőre nézve, van még egyáltalán jövője a következő generációknak? Ez a nézet megkérdőjelezi a vizsgálatok korábbi szemléletének létjogosultságát is, hiszen a felvilágosodás óta élő modern gyermekkor álláspontja szerint a fiatalok, gyermekkor optimista, egyenes irányúan, hosszútávon tervez, és ésszerűen tervezve tekint a jövőbe (SILBEREISEN – VASKOVICS – ZINNECKER, 1996. 199. o.).

Ettől az elvárástól kutatásunkban mi is szeretnénk eltávolodni és a fiatalok jövőképét önmagában, az adott társadalmi körülményekkel összevetve vizsgálni, hiszen tudjuk, hogy az életút korábbi hosszú távú tervezhetőségét a társadalmi folyamatok sem teszik már lehetővé.

A jövőképpel, és ennek kutatásával összekapcsolódó, illetve azzal szinonimaként használt fogalom a **jövő-orientáció**. Sallay Hedvig az angol nyelvű szakirodalom alapján foglalkozott ezzel a kérdéssel, és a kutatásokat elemezve a következő eredményekre jutott:

A jövő-orientációs kutatásoknak két irányát különíthetjük el. Az egyik a jövőbeni cselekvésekről és a következményekről való gondolkodás, a másik kutatási irány a jövőbeni self-et kutatja, azokat az énképeket, amelyeket az emberek önmagukról kialakítanak a jövőre nézve. De készültek kutatások a két nézőpont ötvözésével is.

Seginer korábbi kutatásai eredményeiből arra a következtetésre jutott, hogy a serdülők és fiatal felnőttek jövőjüket két különböző jövő-orientáció alapján konstruálják meg (SEGINER 1995.). Az egyik egy prospektív életfolyamat, ami tartalmazza a felnőttkorba való különféle átmeneteket az élet különféle területein, például felsőfokú oktatás, munka és karrier, házasság és család. Ezáltal mintegy garancia születik arra, hogy kialakuljon a személyes célok, a jövőbeni lehetőségek megismerése, a tervezés. A jövő-orientáció másik formája ezekből a területekből épül fel, beleértve még a nem specifikus reményeket és félelmeket a self, a szignifikáns másik személyek és kollektív vonatkozások (pl. nemzet) tekintetében. Ezt a fajta jövő-orientációt főként azok a fiatalok részesítik előnyben, akik félnek attól, hogy perspektivikus életterületeiket pontosan megnevezzék (idézi: SALLAY, 2003. 389–390. o.).

Itt visszautalhatunk a fent említett kutatási szemléletre, mely szerint ma már nem is várhatjuk, hogy a fiataloknak konkrét életterületeikre határozott terveik legyenek, és lehet, hogy a félelmek a jövő természetesebb velejárói ma, mint korábban bármikor.

Egy fiatal jövőképe nagyon összetett konstrukció, amely egyrészt sok összetevőből áll, másrészt sok tényező befolyásolja, hogy miért azokat a lehetőségeket látja maga előtt az adott fiatal.

A jövőkép a kognitív rendszer része, amelynek **elemei** a következőkben foglalhatók össze:

- A jövőtudat, amely az én-tudat része, ez teszi lehetővé hogy az én különböző szerepekben és helyzetekben a képzelet segítségével más-más alakot öltjön.
- A jövővel kapcsolatos ismeretek köre, amelyeket tanulással, olvasással, a médiumokon keresztül szerzünk.
- A jövőre irányuló attitűdök, melyek az érzelmeket és a személyes értékrend jövővel kapcsolatos vonatkozásait tükrözik.
- A jövővel kapcsolatos képzeleti termékek, álmok, kreatív folyamat eredményeként létrejövő képek, fantáziák (HAVAS, 1996. 58. o.).

Ezt a komplex képet a tudatos és nem tudatos nevelő hatások is erőteljesen **befolyásolják** (vö. Példaképek napjainkban c. fejezet). A kutatások szerint a család, a szülők nevelési dimenziói elsősorban a családdal kapcsolatos reményeket és félelmeket befolyásolják (SALLAY, 2003.). Az iskola befolyása pedig a továbbtanulási célokban, és a pályaválasztásban mutatható ki (JÁMBORI, 2003.). Természetesen erőteljesen hatnak a reklámok és filmek is, elsősorban a jövőbeni életmódra.

Jürgen Zinnecker német ifjúságszociológus szerint a fiatalok ifjúsági életszakasza jelentős mértékben osztályszerint meghatározott. Az iskolai ifjúsági korszak hossza és tartalma, jelentősen behatárolódik a szülői család anyagi helyzete és társadalmi pozíciójából adódó életszemlélet és kilátások által. Természetesen ennek ellenfolyamata az integrációs társadalmi mobilitás is létezik, amikor a fiatalok kilépnek a szülők társadalmi réteghelyzetéből. E két jelenség egyszerre artikulálja a fiatalok életpályáját (idézi: VERES, 2005. 70. o.).

Nem elhanyagolható szempont, hogy a jövőképet a civilizációs hatások is alakítják.

A jövőkép megalkotása – már utaltunk rá, hogy – a serdülők életszakaszában **fontos szerepet tölt be** a felnőtt létre való felkészülésben. Fontossága több tényezőben rejlik: egyrészt fontos a fiatal számára, mert a jövőbeni én elképzelése és megfogalmazása segíti őt a saját identitása felépítésében. Másrészt ez a jövőkép segíti őt a bizonytalansága legyőzésében, a konkrét terv támpontot jelent a bizonytalan és kiszámíthatatlan jövőben. További segítség az is, hogy a jövőkép konstruálása során a fiatal felméri adottságait, képességeit és lehetőségeit, így fejlődik az önismerete, és az egyes lehetőségek rizikófaktorait is végiggondolja, választ, mérlegel, kockáztat (JUGEND 2002. 86. o.).

Jámbori Szilvia a jövőkép fontosságát a személyes célok megalkotásával hozza összefüggésbe, szerinte ezek biztos alapot adhatnak ahhoz, hogy a serdülő a jövőben felmerülő problémákkal könnyebben megküzdjön. E célok világos megfogalmazása és elérése boldogságot és magas szintű élettellel való elégedettséget eredményezhet (JÁMBORI, 2003. 482. o.).

Érdekes, és egymásnak ellentmondó szempontokat kaptunk a szakirodalomból a jövőképekkel kapcsolatban, hiszen egyszerre hangsúlyozzák a szerzők a tervezés és célok fontosságát a személyes életben, de láthatjuk a társadalmi változások következményeként kialakuló tervezhetetlenséget, és a kidolgozott, megalapozott jövőtervek szükségességét, hiszen minden visszafordítható, de legalábbis módosítható az épp aktuális vágyak, ötletek szerint (pl. házasság-válás, pályamódosítás, élethosszig tanulás, külföldi tanulás, munka).

Végül a kutatásokkal és saját vizsgálatunkkal kapcsolatban is hangsúlyozzuk, és szem előtt kell tartanunk, hogy a jövőkép természetesen nem a majd megvalósuló jövő, hanem a jelen céljai, a ma sajátként vallott normák, mentalitások fogalmazódnak meg a jövő elképzelt lehetőségeiről. A ma fontosnak tartott, jövőre kivetített vágyakat, célokat, mentalitásokat, normákat fogalmazzák meg a fiatalok a jövőképekben.

4.3. MAGYAR ÉS NÉMET JÖVŐKÉPKUTATÁSOK

A jövőképpel kapcsolatos kutatások áttekintését Magyarországon több részletben végezhattük, így módunk nyílt a szakfolyóiratokban és tanulmánykötetekben, valamint könyvként megjelenő kutatásokat egészen 2007. júliusáig feltérképezni és elemezni. Németországi vizsgálódásunk ezzel szemben időben és térben is behatárolt volt, így a jövőképpel, életelvként megfogalmazott értékekkel kapcsolatos kutatásokat csak 2004. májusáig volt alkalmunk áttekinteni. Ezután az Internet segítségével kerestünk aktuális német kutatásokat, de tudjuk, hogy ezek – mint ahogy németországi lakóhelyünk egyetemi könyvtárának állománya is – csak töredékei a szakirodalomnak és kutatási beszámolóknak. Mégis azt reméljük, hogy a kutatások tendenciái ezekből a vizsgálatokból is kiolvashatók.

Ennek megfelelően a következőkben 1990. után felvett, 38 magyar és 21 német kutatást vizsgálunk meg aszerint, hogy milyen a kutatás mintája, milyen módszerrel történt az adatfelvétel, illetve milyen konkrét szempontot vizsgál a jövőképpel kapcsolatban.

Az elemzés előtt azt a tapasztalatunkat szeretnénk megosztani, hogy az olvasott kutatási beszámolók mélységükben, terjedelmükben, és a kutatás körülményeinek leírásában nagyon eltérőek voltak. Erre a tényezőre nem térünk ki a kutatások ismertetése során, azonban összességében elmondhatjuk, hogy az országosan reprezentatív mintán végzett sok szempontú kutatásokat leszámítva alig találtunk olyan beszámolót, amelyben a minta (életkor, minta-elemszám, vizsgálódási terület), a módszer (pl. kérdőíveknél utalás sem történik a kérdések jellegére vonatkozóan) és az eredmények szakszerű leírása megtörtént, illetve ahol az eredmények értékelése a minta nagyságával összhangban történt volna. Folyóiratcikkek esetében lehetne ezt a terjedelmi okokkal magyarázni, bár úgy gondoljuk, hogy az arányokat tartva ott is helye lenne a kutatási szempontok ismertetésének, hiszen az olvasó számára az eredmények és ezek elemzése így lenne hiteles és megbízható.

A **kutatások mintáját** több szempontból is érdemes volt megvizsgálni, és jelentős különbségeket találtunk a két ország kutatásai között.

Magyarországon a minta elemszámát tekintve a kutatások egynegyede 50 fő alatti mintával dolgozott, ami legtöbbször egy- vagy kétosztálynyi tanulót jelentett. A legtöbb kutatás az 50–500 fős minta kategóriába esett, összesen 13, 500 és 1000 közötti minta elemszám volt négy esetben és hét olyan kutatást olvastunk, ahol a megkérdezettek száma 1000 fő felett volt.

Természetesen ezek a számok még nem értelmezhetők így önmagukban, hiszen a módszer jellege és a kutatás tárgyához választott populáció mérete is meghatározza a minta elemszámát. Mivel azonban a kutatások majdnem fele kis mintán, az írásbeli kikérdezés módszerével és kvantitatív kutatási paradigmával dolgozott, ezért az eredmények csak jelzésértékűek, a kérdések alapján a megkérdezettekre vonatkoznak. Több olyan beszámolót is olvastunk, ahol az adott iskolai osztály, vagy évfolyam pedagógusa személyes motivációtól vezérelve vizsgálatot készített a tanulói körében és ezt ismertette. A populáció ezekben az esetekben az adott – általában speciális – tanulócsoport volt. Pl. szakközépiskolába lépők elképzelései a pályáról (FÜLÖP, 1991.), roma fiatalok jövőképe (BOROSÁN, 1999.), erdélyi fiatalok hivatás-jövőképe (VASS, 2002., GERGELY, 2003.), kárpátaljai fiatalok értékei (DEÁK, 2000.), hátrányos helyzetű fiatalok jövőképe (HÜSE – NYIRCSÁK, 2005.).

A mintában szereplő fiatalok életkorát is érdekesnek tartottuk. A magyar kutatások esetében egyértelmű, hogy a legnépszerűbbek e kutatási téma szempontjából a 14–18 évesek. A legtöbb kutató csak ebben az életkori csoportban vizsgálódott, tehát a kutatások is bizonyítják azt az elméleti megállapítást, hogy a serdülőkor a jövőtervezés természetes és ajánlott időszaka, amikor az álmokat meghaladva reális életcélok, konkrét utak fogalmazódnak meg.

A 38 vizsgált kutatás közül 27-ben vettek részt serdülők (itt 14–18 év), tízben általános iskolások (elsősorban a 13–14 éveseket), és hétben 18 éven felüli fiatalok.

Az általunk elemzett németországi kutatások a minta elemszámát és a mintában szereplő személyek életkorát tekintve is más tendenciákat mutatnak.

A kutatásoknak csak fele írt a vizsgálat mintájáról, ezek közül nyolc kutatás 1000 fő feletti mintával dolgozott, és két esetben volt az elemszám 50 és 500 között. Az egészen alacsony, 50 fő alatti mintára nem találtunk példát. Ebből azt szűrhetjük le, hogy az elsősorban könyv vagy tanulmány formájában megjelent kutatásokban a vizsgálatot nagyobb mintán végzik, törekednek a populációra reprezentatív minta kiválasztására. A módszerekkel is összevetve elmondható, hogy a több szempontú, a kutatás alanyához rugalmasan igazodó eljárások a gyakoribbak ebben a témában. A kvantitatív és kvalitatív irány együtt szerepel, sok kutatás áll ilyen módon két részből (kérdőíves adatelemzés kiegészítve kvalitatív interjúkkal).

A mintában résztvevők életkora egyenletesebb eloszlású, mint a magyar kutatásokban, csak eggyel több a 14–18 éves korosztályt megkérdező vizsgálatok száma. Feltételezhetjük, hogy

az ifjúkor kitolódása Németországban már a kutatások területén is érződik, és a 14–25 éves korosztályt együtt vizsgálják ebben a kategóriában (ld. Shell ifjúságkutatások: 12–25 évesek). A kutatásokban alkalmazott **módszerek** bemutatása is nagyon tömör a beszámolóokban. Az ismert tudományos kutatási módszereket természetesen a téma is behatárolta, így összesen négy módszert különíthettünk el, mind a magyar, mind a német vizsgálatokban.

A magyar kutatások között 14 olyan vizsgálódás volt, ahol nem derült ki a módszer. Leggyakrabban a kérdőíves kikérdezést alkalmazták (16 kutatásban), de sajnos kevés leírásból tudhatjuk meg, hogy milyen kérdések szerepeltek, mennyire volt kötött a válaszlehetőség. A részletesen bemutatott kérdőívek és az országos reprezentatív vizsgálatokban alkalmazott írásbeli kikérdezés (IFJÚSÁG 2000, IFJÚSÁG 2004) eszközei is feleletválasztós tesztek voltak.

Ezeknél mélyebb, szabad gondolkifejtést kívánó módszereket összesen 11 esetben alkalmaztak. Három vizsgálatban ez a kérdőíves módszer interjúkkal való kiegészítésével történt meg. Egy olyan beszámolót olvastunk, amely strukturált interjúkkal felvett adatokat elemezett.

A kérdőívek után a másik leggyakrabban használt módszer – amely írásos formában ugyan, de nyílt kérdésre kér választ – a fogalmazások íratása volt (hét esetben). H. Sas Judit ezeket a jövőt előrevetítő írásokat projektív teszteknek nevezi, hiszen a módszer olyan projekció, amelyben nem a majd megvalósuló jövő, hanem a jelen céljai és normái fogalmazódnak meg. A jövőképet kutató vizsgálataiban ő is ezt alkalmazza, „Egy napom tíz év múlva” címmel (H. SAS 2000., 2002.). A többi fogalmazás szintén előre megadott címmel íródott, és nagyon hasonló jövőbeli időpontot kellett a fiataloknak leírni: „A 35. születésnapom” (STAFFORD, 1999.), „Vajon mit mondok magamról a tízéves osztálytalálkozón?” (TARI, 2002.), „Öt év múlva...” (EGERVÖLGYI, 1990.). A 25-35 éves életkor elképzelését valószínűleg azért preferálják a kutatók, mert ekkorra a korábbi generációk tapasztalata szerint megtörténik a családalapítás és a munkahely kiválasztása. A mai eredmények azonban mást mutatnak az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása miatt.

Egy olyan kutatást találtunk, ahol nem a személyes jövő, hanem csak a formális jövőkép volt a kutatás tárgya, ennek megfelelő volt a nyílt kérdés: „A Föld 3000 év múlva” (CSERNUS, 1996.).

A német kutatások módszerei egyenletesebb eloszlást mutatnak. A módszert leíró kutatási beszámolók egyharmada interjúkkal dolgozott, amelyek között kvalitatív és kvantitatív szemléletű interjúk is voltak (SEIDENSPINNER, 1996., BAUER – HELLMANN – PARDON, 1983., Jugend 2002.). Hasonlóan gyakori volt még a kérdőív és az interjú

kombinálása, és két esetben alkalmaztak fogalmazásíratást („Milyenek szeretnék a jövőtöket a 2020-as évben?” (BRITTEN, 2000.), „Milyenek képzem a jövőmet?” (BOBMANN, 1982.)).

Érdekes tehát, hogy a Magyarországon legtöbbet alkalmazott kérdőíves vizsgálat önmagában nem is szerepel az általunk vizsgált német kutatásokban, még a sok szempontú, országosan reprezentatív vizsgálatoknál is törekednek a kvantitatív eredményeket kvalitatív szempontú interjúkkal kiegészíteni. Azt láthatjuk, hogy a széleskörű, mégis egy adott témában a „miért”-eket nem megválaszoló adatgyűjtés mellett a mélységre, a komplex, holisztikus szemléletre törekvő egyéni szóbeli kikérdezéseknek is nagy szerepe van a kutatásokban.

A **kutatások konkrét szempontja és témája** német és magyar vonatkozásban is nagyon változatos és sokféle. Próbáltuk az egyes kutatásokat csoportosítani és azt találtuk, hogy e szempontok mindkét országban nagyon hasonlóak.

A magyar vizsgálatok közül a legtöbb, összesen kilenc egy speciális ifjúsági csoport jövőképét kutatta, általában kis mintán (pl. roma fiatalok (ARANY, 1999.), gyermekvédelmi gondoskodás alatt állók (HOMOKI, 2005.), hátrányos helyzetű fiatalok (BOROSÁN, 1999., HÜSE – NYÍRCSÁK, 2005.)). Ezen a csoporton belül elkülöníthető volt négy olyan vizsgálat, amely a határon túli fiatalok jövőképével foglalkozott. (Megfigyelhető volt már az ifjúságkutatások elemzésekor is, hogy az utóbbi években fokozottabb érdeklődés mutatkozik a határon túli magyar fiatalok felé.)

Hat magyar kutatás foglalkozik a jövőkép, és valamilyen más személyiségbeli, vagy környezeti tényező összefüggésével (család, családkép hatása (WÁGNERNÉ, 1978., TORGYIK, 1997.), szülői nevelési eljárások (SALLAY, 2003.), iskolatípus (BÁNFALVY, 1995.) iskolai környezet (JÁMBORI, 2003.) hatása). Szintén hat vizsgálat – köztük az országosan reprezentatív ifjúságkutatások is – a fiatalok által fontosnak tartott értékeket kutatja, amelyek alapján jövőjüket strukturálják.

Olvastunk három összehasonlító vizsgálatról beszámolót, ezek a roma – nem roma (KISS – GORDOS, 2003.), magyar–román (ÖRKÉNY – SZABÓ, 2001.) és magyar–német (MOLNÁR, 2006.) fiatalok jövőképét vetették össze.

A szempontok között nem önálló kutatási témaként, de az elemzés aspektusai között szerepelt három esetben a jövővel kapcsolatos optimizmus és pesszimizmus, a jövővel kapcsolatos félelmek két kutatásban, a formális jövőkép, illetve a társadalom jövője három esetben.

A kutatások jelentős része, különösen is a fogalmazás íratását, mint módszert használó vizsgálatok a család-hivatás szempontjából elemzik ezeket az írásokat és írják le a fiatalok

jövőképét (pl. H. SAS, 2000., GASCHLER, 1986., TARI, 2002., STAFFORD, 1999., VARGA, 1989.).

A témák között egy olyan szempontot találtunk, amely a német kutatásoknál teljesen hiányzik, Magyarországon azonban két kutatásban is témaként szerepel: a fiatalok egészség-jövőképe, ami a betegségekhez való viszonyt, a várható élettartamot, az egészségmagatartást jelenti. Véleményünk szerint nem véletlen e téma hangsúlya, hiszen a felnőtt társadalom szintjén is problémát okoz az egészségtelen életmódból eredő betegségek és halálozások nagy száma. Fontos vizsgálni, hogy a fiatalok esetében mi a reális helyzet és mit lehet a megelőzés érdekében tenni.

A német kutatások között más arányban, de ugyanezek az elemzési szempontok és kutatási irányok mutatkoznak. Speciális csoport jövőképét vizsgáló kutatást kettőt találtunk, mindkettő fiatal nők életterveit, a női szerep változásaként a női életutat vizsgálja. A jövőkép alakításában fontos értékek több kutatásban is megjelennek (életcélok rangsorolásában, jövőre vonatkozó kívánságok formájában), de csak erre irányuló vizsgálat összesen kettő volt.

Arányaiban a jövőképkutatásban német területen nagyobb szerepet kap a formális jövőkép, gyakran a személyes és társadalmi jövőkép különbözőségére hívják fel a kutatók a figyelmet. A formális jövőkép összetett kutatási téma (talán ezért is kedvelt), hiszen az álmok, félelmek, a média jövővíziói, a gyermeki fantázia szüleményei egyszerre jelennek meg benne, és pszichológiai szempontból is érdekes lehet ezt vizsgálni.

Az összehasonlító kutatások között két esetben szerepelt a keletnémet-nyugatinémet fiatalok jövőképének hasonlósága és eltérése, egy vizsgálat a magyar és német fiatalok jövőképét veti össze. A család–hivatás Németországban is a leggyakoribb szempontja az elemzésnek, hasonlóan népszerű az optimizmus–pesszimizmus aspektus, de a félelmek és az életkor szempontja is szerepel a kutatásokban.

Sajátosan német témaként az életút–modelleket találtuk. Empirikus kutatások eredményeként a társadalmi rétegektől függetlenül, inkább az értékekre alapozva a kutatók felállítottak olyan kategóriákat, amelyekbe a fiatalok besorolhatók, és ez a csoportosítás átláthatóbbá teszi az ifjúságot.

Összességében a kutatások mintáját, módszereit és témáját, szempontjait áttekintve azt mondhatjuk, hogy – feltételezhetően anyagi okok miatt is – magyar területen gyakoribbak a kis mintán végzett, sokszor személyes motivációtól vezérelt kutatások, míg a német kutatók nagyobb, reprezentatív mintán vizsgálódhatnak. Ez a tény a kutatások szemléletét érdekes módon befolyásolja, hiszen kis mintán az „ott élő” kutatóknak alkalmasabb lenne kvalitatív

szempontból vizsgálódnia, ezzel szemben inkább a nagy mintán felvett német vizsgálatoknál figyeltük meg, hogy a kérdőíves vizsgálatokat kvalitatív interjúkkal egészítik ki. Magyarországon inkább kamaszok körében történnek a jövőképre irányuló vizsgálatok, Németországban a fiatal felnőttek is a jövőjüket tervező korosztályhoz tartoznak.

A jövő témái közül mindkét országban leggyakoribb szempont a hivatás és családtervezés. Valószínűleg a rendszerváltás okozta értékrend-átalakulások miatt, sok magyar kutató a fiatalok értékválasztását vizsgálja. Aktuális probléma miatt vizsgálati téma a fiatalok egészség-jövőképe is. Sajátos csoportokként a jövőkép szempontjából a magyar kutatások a roma, és a hátrányos helyzetű fiatalokat vizsgálják, a német kutatásokban a nyugatnémet-keletnémet összehasonlítás jelenik meg.

4.4. A JÖVŐKÉPKUTATÁSOK LEGFONTOSABB AKTUÁLIS EREDMÉNYEI

A német és magyar kutatások eredményei közül a dolgozat terjedelmi korlátai miatt csak azokat emeljük ki, amelyek vizsgálati témánk szempontjából relevánsak, illetve az aktuális tendenciákat próbáljuk meg az eredmények alapján felvázolni.

A német és magyar kutatások is azt bizonyítják, hogy a fiatalok jövőképe mindkét országban érzékeny a társadalmi változásokra. A globális és aktuális társadalmi problémák is hatással vannak a félelmekre, vágyakra, az optimizmusra. Magyarországon a rendszerváltás következményei, a dél-szláv háború hatása, a gazdasági nehézségek voltak kimutathatóak a jövőképekben, német területen a munkanélküliségtől való félelem, az idegengyűlölet, a kelet-nyugat ellentét és konfliktus éreztette hatását (BRITTEN, 2000., BEHNKEN – ZINNECKER, 1991., NEUBAUER – EMMERICH, 1992., SIMON, 2002.). Különösen a formális jövőképekre hatnak – és elsősorban a fiúknál – a média jövővíziói, a sci-fi filmekből ismert számítógépek uralta világ, a környezetszennyezés következtében elpusztult természeti környezet (CSERNUS, 1996., BRITTEN, 2000.).

Hasonlóan mindkét ország vizsgálatait az az eredményt hozták, hogy a társadalmi és a személyes jövőkép nincsen egymással összefüggésben. A fiatalok a személyes jövőjüket pozitívabban és reményteljesebbnek élik meg, míg a társadalom jövőjéről negatívabban nyilatkoznak (JUGEND 2002., ZINNECKER ÉS TÁRSAI, 2002., HAVAS, 1996., SZABÓ, 2003.).

A **német vizsgálatok** 1985-től a következő tendenciákat és folyamatokat mutatták:

A 80-as évek végéig a fiatalok többsége hagyományos családszerepekben és életútban gondolkodott. A saját szülők szerepe még a tervezett felnőttkorban is jelentős volt, a házasság előtti átmeneti időszakként tekintették az együttélést. A családot elutasítók kis csoportja globális problémákra és anyagi okokra hivatkozott, és ők inkább a magasabb végzettséget adó iskolák tanulóiból kerültek ki. A fiúkat jövőjükkel kapcsolatban ebben az időszakban a hivatás és a megélhetés foglalkoztatta, önmaguknak a családban vezető, autoriter szerepet szántak. A lányok családcentrikussága mellett ekkor már megjelent a hivatás erősödő szerepe is, amit a vizsgált nyugati országrészben nem társadalmi hagyományok és anyagi okok magyaráztak. A fiatal lányok egyéni döntése volt egy olyan életfeladat megtalálása, amely a gyerekek kirepülése után is elfoglaltságot kínál, önmegerősítést ad, szabadságélményt nyújt és a családon belül önállóságot, saját életet biztosít (BECK – GERNSHEIM, 1988., ALLERBECK – HOAG, 1985., BOßMANN, 1992.). Érdekes eredmény ebből az időszakból az is, hogy 13–14 évesen kialakult a fiataloknak egy olyan jövőképe és a jövőhöz való pozitív vagy negatív hozzáállása, amely ezután már nem sokat változott.

A 90-es évektől az értékekben és jövőképekben változás mutatkozott. A jövőképek egyre heterogénebbek lettek, az életutak személyessé váltak, és a jövő tervezhetősége rövidült. Még mindig elvárás volt a fiatalokkal szemben a jövőtervezés, ugyanakkor lehetetlenné vált.

A hivatás mindkét nem jövőképében egyre jelentősebb szerephez jutott, a fiatalok 95%-ának volt fontos 1992-ben, hogy örömet leljen a munkájában. A jövőre vonatkozó kívánságok között a szép, érdekes, kielégítő munka szerepelt az első helyen, jóval megelőzve a családi kapcsolatokat (PATZELT, 1992.).

Kutatási téma lett a keletnémet-nyugatinémet fiatalok összehasonlítása. E kutatások eredményei különösen folyamatukban mutatnak érdekes tendenciákat. 1992-től kezdődően kimutatható ugyanis a közeledés a két országrész fiataljainak értékrendjében és jövőképében. A vártak megfelelően 1991-ben még a keleti fiatalok konkrétabb jövőképekkel rendelkeztek, 78%-uk jövőbeli foglalkozását, 41 %-uk várható házassági életkorát is megmondta. Jövőképük családorientáltabbnak volt nevezhető, értékrendjüket a tradicionális értékek (közösségi, családi, alkalmazkodás, engedelmisség) határozták meg. A nyugat-német fiatalok ebben az időszakban már önállóbbak voltak, a saját család kevesebb hatással volt életükre és jövőterveikre. Mindössze 58 %-uk tudta megmondani vágyott foglalkozását, jövőhöz való viszonyukat az esetlegesség, a szabadság, a lehetőségek iránti nyitottság határozta meg (BEHNKEN-ZINNECKER, 1991.).

Az újraegyesítés után a keletnémet fiatalok jövőképe pozitívabb lett, és értékeikben, életterveikben gyors átalakulás következett be, ami a nyugati minták átvételét, és több esetben azok meghaladását is jelentette. Az ifjúság a volt NDK területén hamar feladta konvencionális értékeit, előtérbe kerültek az individuális szükségletek és az önmegvalósítás, ezt követik a tradicionális értékek (kötelességtudat, teljesítmény), de a szociális értékek veszítettek hangsúlyukból (PETRI, 2002., NEUBAUER ÉS TÁRSAI, 1992.). A családcentrikusság és családi jövőképek területén az a tendencia volt megfigyelhető, hogy keleten a saját család alapításának vágya egyre csökkent, míg nyugaton a már korábban tapasztalható csökkenést sikerült megállítani, így napjainkra a volt nyugat-németországi fiatalokra jellemzőbb a családcentrikusság.

Ez az értékváltozás és a fiatalok korábbi mintákat és tradíciókat nélkülöző individualizmusa mára Kelet-Németországban ismét erős pesszimizmust okoz a jövőképekben, a két ország között újra nőttek a különbségek. A fiatalok az elmaradt gyors sikerek miatt nyomasztónak élik meg saját helyzetüket, és úgy látják, hogy nem sikerült alkalmazkodniuk a megváltozott társadalmi körülményekhez (JUGEND, 2000.).

A legaktuálisabb kutatások szerint a német fiatalok jövőképe optimizmussal jellemezhető, a jövőt nem tétlen, gondtalan várakozásnak tekintik, hanem személyes erőfeszítéseik függvényének. Így az optimizmus már közel sem felhőtlen, látják saját felelősségüket, a jövőjükbe fektetendő energiákat és a kihívásokkal való megküzdés szükségességét. A jövőképük fő témája a család és hivatás, naivan bíznak e két terület összehangolhatóságában. A házasság előtt 66% szeretne együtt élni partnerével, a családra úgy tekintenek, mint a bizalom, a hűség, az otthonosság és partnerség életterületére. A fiatalok 53%-a két gyermeket tervez, a családorientáltak aránya az életkorral párhuzamosan emelkedik (JUGEND, 2000.).

Az értékek tekintetében a fiatalabbakra az élvezetorientált fogyasztási morál jellemző, amit a média és a reklám propagál. Erre utal, hogy a fiatalok 62% szeretné a családjá mellett majd megőrizni a függetlenségét, 16–25 éves korig a fiataloknak minden életkorban a barátok és ismerősök a legfontosabbak, a jövővel kapcsolatos legnagyobb örömnök pedig a saját autót, az önállóságot, a hivatást nevezik meg a család előtt (KNOTHE, 2002., WALFSER – SCHRÖDER, 2001.).

Összességében azt mondhatjuk, hogy a német fiatalok jövőképét a kelet és nyugat különbözősége, az újraegyesítés erősen meghatározza a mai napig. A nyugatnémet értékváltozások a 80-as évek végétől tapasztalhatók, ez az individualizmus irányába mozdította a fiatalokat, de mára annyiban állt vissza az egyensúly, hogy a fiatalabbak (14–20 éves korig) hedonista, fogyasztói életmódját később felváltja a tradicionális értékrend és a

hagyományos családközpontú modell. Keleten 1992-ben felszabadulva a hagyományos minták „nyomása” alól, túlzott hévvel vetették bele magukat a fiatalok az egyéni útkeresésbe és önkibontakoztatásba, ami azt eredményezte, hogy az anyagi nehézségek, a társadalmi berendezkedés lassúbb változása miatt ezzel az értékrenddel és életcélokkal nem jutnak előbbre, régi és új mintáik is csődöt mondtak, s most kilátástalanul keresik újra a támpontokat.

Magyar vonatkozásban az 1990-es évek második fele óta és különösen 2000. után jelentősen megnőtt a jövőkép-kutatások száma, több kutató reprezentatív vizsgálatokat elemezve tendenciák megállapítására törekszik. Különösen a rendszerváltás óta eltelt 18 év változásait vizsgálják.

Simon Tamás 2002-ben publikált többéves kutatása a fiatalok jövőre vonatkozó kívánságait és félelmeit kutatta, és 2000-ig bezárólag a következő folyamatokat írta le: A békére irányuló vágy 1989. és 1995. között igen magas volt, ebben az időszakban folyamatosan nőtt, azóta azonban csökken. Folyamatosan nő az egészség fontossága, ugyanígy egyre fontosabbá válik a fiatalok számára a boldog család. A pénz és gazdagság kategóriánál azt állapítja meg, hogy ezek korábban csak az alacsonyabb végzettséget nyújtó iskolák diákjai számára voltak jelentősek, ám az időben előre haladva minden iskolatípusban egyre fontosabb (SIMON, 2002.).

A jövőbeli életszínvonal és anyagi körülmények fontossága azokban a vizsgálatokban is kimutatható, ahol erre direkt módon nem kérdez rá a kutató, hanem nyílt kérdésre kell a diákoknak válaszolni. A munka, család és egyéb sikerek mellett a jövőről írt fogalmazásoknak szinte minden fiatalnál témája az életszínvonal, amit az autó, a lakás, a nyaraló, a külföldi utak részletes bemutatásával írnak le (TARI, 2002.). Ugyanakkor érdekes belső ellentmondás tapasztalható ezen a területen az írásokban, mivel a vágyott luxuskörülmények bemutatása mellett a fiatalok a munkahelytalálással és megélhetéssel kapcsolatos félelmeiket is megfogalmazzák (EGERVÖLGYI, 1990.). Ezt az ambivalenciát a realitás és a reklámok csábítása és illúziókeltése együttesen eredményezi, a német vizsgálatokban leírt élvezetorientált, hedonista életmód tehát a magyar fiatalok esetében az anyagi valóságba ütközik. Ez a konfliktus még a felnőtteknek is problémát okoz, a konstruktív megoldást a fiataloknál sem látjuk.

Magyar kutatások is kimutatják a Németországban tapasztalt tendenciát, miszerint a jövőképek egyre inkább csak a közeli jövőre koncentrálnak, 1-5 évig terveznek és inkább a tanulással, munkával kapcsolatos döntéseiket gondolják végig előre (FÜLÖP, 1991.).

A nemek tekintetében a vizsgálatok kevés eltérést mutatnak a jövőképek tartalmában, inkább a jövőhöz való viszony különbözik: a lányok bizakodóbbak, több kapcsolatra és együttműködésre fűzik fel jövőjüket, törekednek a magas iskolai végzettség megszerzésére, míg a fiúk kevesebb ilyen szempontot említenek, jövőképük riasztóbb, pesszimistább, a megélhetés és a munka foglalkoztatja őket leginkább (HAVAS, 1996., STAFFORD, 1999.).

A mintánk szempontjából is érdekes iskolatípusok szerinti különbségeket a kutatások eredményei is mutatják: A gimnazisták jövőképe dinamikusabb, saját felelősségüket jövőjük alakításában nagyon fontosnak tartják. Gondolataikat leginkább a továbbtanulás köti le, alacsony házassági és családalapítási ambíciót mutatnak. Jövőbeli munkájukkal, munkahelyükkel szemben nagyobb elvárásokat írnak le, és annak magas színvonalát részletezik. A szakmunkás tanulók már 14–18 évesen megállapodottabb jövőt terveznek, jövőképük konkrétabb. A családalapítás és munkavállalás a rövidebb távú célok között szerepel, a luxus utáni vágy gyakrabban jelenik meg (HAVAS, 1996., BÁNFALVY, 1995.).

Az Ifjúság 2000 és Ifjúság 2004 kutatások eredményei a magyarországi fiatalok értékválasztásának tendenciáit mutatják. Eszerint az egzisztenciális biztonságot jelentő értékek háttérbe szorultak, míg más, transzcendens(ebb) értékek (kreativitás, tradíciók, szépség, barátság) fontosabbakká váltak. Így a családi boldogság és a szerelem szerepeltek 2004-ben az első két helyen. A materiális elvek évről évre hátrébb szorultak, amit a szerzők az ország gazdasági helyzetének javulásával magyaráznak, ugyanakkor a személyes élet és az önkitaljesítés szempontjából fontosabb értékek kerültek előtérbe (pl.: belső harmónia, szabadság, érdekes, változatos élet) (BAUER, 2001., SZAKÁL, 2005., SZABÓ, 2005., IFJÚSÁG 2004.).

A jövőre vonatkozó várakozásokat tekintve a 2004-es vizsgálat szerint az optimizmus jellemző. Minden jövővel kapcsolatos kérdésnél többségben vannak az inkább javulást várók, vagy az inkább elégedettek (gazdaság, emberek életszínvonala, személyes jövő).

A fiatalok az elkövetkezendő öt évre leginkább az iskolai életpálya sikeres befejezését tervezik. A második legfontosabb személyes elképzelés a házépítés, a lakásvásárlás, vagyis a lakáshoz jutás. És minden korábbi adattal és hipotézissel ellentétben fontos tényező a családalapítás, ami a harmadik helyen áll. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ez nem jelenti automatikusan a gyerekvállalást is, ami még a 2000. évi eredményekhez képest is négy helyet csúszott vissza. A fontossági sorrendekben természetesen egyértelmű különbségek érzékelhetők az egyes életkori csoportokat tekintve. (15–19 éves korig a szakma és diploma megszerzése a legfontosabb, ezután a lakásvásárlás, majd 25 éves kor körül nő meg a család és gyermek szerepe a jövőtervben.) (IFJÚSÁG 2004.)

H. Sas Judit 1980-ban és 2000-ben projektív teszt („Egy napom tíz év múlva”) segítségével vizsgálta a 14 és 18 éves fiatalok jövőképét (H. SAS, 2000., 2002., 2004.). A jövőképek tartalmát tekintve részletesen elemzi a családról írtakat, illetve annak arányát a fogalmazások egészéhez viszonyítva, és ezek változását a 20 év alatt. Saját kutatásunk eredményeinek értelmezéséhez nagyban hozzájárulhatnak e kutatás tapasztalatai, ezért azokat részletesebben tekintjük át.

1980-ban minden harmadik gyerek az írásának több mint 60%-ában az elképzelt családjáról írt, tehát vágyaik, terveik fókuszában az elképzelt család állt. 2000-ben csak minden huszadik gyerek írása mutatta ezt az arányt, tehát ez az egyszerű számítás is mutatja, hogy a család ma lényegesen kisebb horizontot foglal el a jövőképekben. Természetessé vált az élettársi kapcsolat, ami húsz évvel ezelőtt elképzelhetetlen volt. A társukról a fiatalok alig nyilatkoznak, ami a korábbi kutatásban egy részletesen kidolgozott, sztereotípiákkal átszőtt rész volt. A mai társadalmi valóságnak megfelelően későbbre tervezik a gyerekeket, és kevesebb gyereket terveznek. A tervekben nagyon nagy számban jelennek meg a kutyák, macskák és egyéb háziállatok.

Az írások nagyobb részét (kb. 65%) a hivatás és munka részletezése tölti ki. A nemek között itt nincs különbség, a diploma jellegében és a munkában mutathatók ki inkább a nemi szerepekből adódó eltérések. A munka vagy egyetem ideje alatt meglepően sokan tervezik a külföldön töltött hosszabb-rövidebb időt (H. SAS, 2002.).

A vizsgálat eredményeit áttekintve a kutató úgy nyilatkozik, hogy a jövőképek összességében egy nyugati középosztálybeli életmódot írnak le. Nagyon sok a házon kívüli, családon kívüli elfoglaltság, a szabadidő fontos szerepet kap. A munka kemény és nagy tudást követel, a siker a munka eredményén és a pénz keresetén alapul. Egy viszonylag jómódú, viszonylag nyitott és szabad élet képe rajzolódik elénk a 2000-es év írásaiból (H. SAS, 2004. 84–85. o.).

A fenti eredmények azt mutatják, hogy az ország nyitottabb lett, a lehetőségek skálája szélesebb és ez az ifjúság céljait, jövőterveit sem hagyja érintetlenül. A fiatalok értékei az elmúlt évtizedben részben átalakultak, elmozdulás figyelhető meg az individuális szempontok felé, ugyanakkor a német eredményekhez hasonlóan a tradicionális élettervek és értékek sem tűntek el, de követésük későbbi életkorra tolódott. A 14–19 évesek körében tapasztalható látszólagos perspektívatlanság és hedonizmus – amit a média és a fogyasztói kultúra erősít – nem jelent tartós életcél, talán az ebből való kiábrándulás is eredményezi a hagyományos mintákhoz való visszatérést.

A német (és részben amerikai) kutatások eredményei alapján felállított **életút–modelleket**, kategóriákat azért tartjuk fontosnak, mert a tipizálás előnyeit kihasználva átláthatóbbá teszik az ifjúság körében elterjedt és fontosnak tartott értékeket, célokat. Ugyan a magyar szakirodalomban ilyen típusokról nem olvastunk, de a német eredmények, és az egyes típusok aránya mégis tanulságos lehet, és hasonló magyar kutatásokat ösztönözhet.

A legkorábbi ilyen modell, amit a német szakirodalomban felleltünk, 1986-ból való, és Lenz nevéhez fűződik, aki kis mintán végzett amerikai vizsgálata alapján négy viselkedési típust különít el a fiatalok körében. E négy típus értékeket, és ezáltal életterveket, életutakat is takar, ezért lehet segítségünkre a jövőképek értelmezésében is (LENZ, 1986.).

A családorientált típus saját családjával jó, harmonikus kapcsolatot ápol, magukat a „normális” fiatal jelzővel illetik, elhatárolódva ezzel feltűnő társaiktól. Élettervük fő irányelve a rend, tanulmányaikat befejezve tervezik a családalapítást, de a hivatás is fontos számukra.

A hedonista irányultságú fiatalok életterve élvezetorientált. A luxus és az anyagi jólét felé törekednek, ugyanakkor az élet értelméről nem gondolkodnak. Fontos számukra a szülőktől való önállósodás és a kortársakkal való együttlét.

A maszkulin–orientált csoportba azok a fiatalok sorolhatók, akik az iskola után korán a munkára koncentrálnak. A fiatalságot „kiélvezik” a felnőtt korral járó kötelezettségek előtt. Az erőszak által jutnak egyre előbbre, majd megállapodnak, és családot alapítanak.

Az alany–orientált (szubjekt–orientált) típus a legkisebb csoport, ők az egyediséget és spontaneitást hangsúlyozók. Elhatárolják magukat a családjuktól, és már fiatalon értelmes életet akarnak élni, mozgalmakba, politikába, hivatásukba vetik bele magukat (ld. bővebben NEUBAUER, 1989.).

Lenz tipológiáját kicsit elnagyoltnak tarjuk, és a napjainkban zajló változásokat nem érzékelteti ez a kategóriarendszer elég élesen, hiszen a családorientált típus abszolút túlsúlyát feltételezhetjük, amely azonban ennél differenciáltabb csoport lehet. Bár azt is meg kell jegyeznünk, hogy a hasonló időpontban végzett magyar kutatások 1986-ban és még néhány évig más eredményeket hoztak, a tradicionális értékek és a családorientált életút kizárólagossága volt jellemző.

1996-ban német ifjúságkutatók, R. Silbereisen, L. Vaskovics és J. Zinnecker a fiatalok jövőorientációja és jövőalakítása szempontjából alkottak kategóriákat egy vizsgálat alapján.

Eszerint a jövőt önállóan tervezők – akik a kutatás alapján 36%-ot tesznek ki (ez a legnépesebb csoport) – a pontos, önálló tervezés hívei, lépésről–lépésre, ésszerűen terveznek.

A második legnagyobb kategória (23%) a biztos jelenre orientált típus, akik kerülnek a hosszú távú tervezést, nagyon rövid távon gondolkodnak előre. Feleslegesnek tartják a lehetőségeken

való rágódást. Hasonló típus a hedonista jelenorientáltak köre (22%), ők a jövőtervezést teljesen elvetik, az itt és most alakítja életüket.

A jövőt és a tervezést tagadja a fiatalok 17%-a, ők valójában a saját jövőjüket destrukturálják. A mások által destrukturált típus (4%), az önirányítás és az optimista jövőbetekintés képességét is elveszítette, jelmondatuk: „Az életben minden a véletlen műve, ahogy lesz, úgy lesz.” (ld. bővebben: SILBEREISEN – VASKOVICS – ZINNERCKER, 1996.)

Az adatokat elemezve azt láthatjuk, hogy bár összességében a jövőjüket tervező fiatalok vannak legtöbben, mégis a többi csoport jelen-orientáltsága, a pillanat lehetőségei által vezérelt életútja alkotja együttesen a „maradék” 64%-ot a fiatalok körében, ami nagy elmozdulás a jelen és a hedonista életszemlélet felé. Azért is érdekes számunkra ez az eredmény, mert a jövőre direkten rákérdező vizsgálatok tulajdonképpen „kényszerítik” a fiatalokat a jövőjükön való gondolkodásra, így azokban nem mutatkozik meg az, hogy maguktól mennyit tervezgetnek.

Egy 1999-ben kiadott, hét éven át fiatal nők életútját kutató vizsgálat hét életút-típust határoz meg. A 125 kelet- és nyugat-német fiatal megkérdező kutatás nem hozott meglepő eredményt, bár a fent ismertetett jövőtlen élvezet-irányultság itt nem jelenik meg. A fiatal lányok, nők többsége életében kettős orientáltságú (36%), a család és hivatás a két legfontosabb életfeladat. A családoorientáltak aránya, meglepő módon, nyugaton kétszer annyi, mint a volt kelet-német területen. Ezt a társadalmi hagyományok (a volt NDK területén a nők munkába állása korábban és nagyobb arányban történt) és a jelenlegi anyagi lehetőségek is magyarázhatják. Ezzel párhuzamosan a hivatás orientáció fordított arányokat mutat, a nők 15,5%-a sorolható ide a volt keletnémet területen és csak 9% nyugaton. 10% alatti arányban fordul elő az egyéni út, ami az önkibontakoztatásra helyezi a hangsúlyt, hasonlóan 10% alatti arányt mutat a párkapcsolatot legfontosabbnak tartó „közös út”, az orientációkeresés, és a jelen élethelyzet fenntartására törekvő csoport (KEDDI ÉS TÁRSÁI, 1999.).

Ezek az eredmények arra engednek következtetni, hogy hosszú távon a fiatal nők a hagyományos életformákban és szerepekben gondolkodnak és a társadalmi hagyományok, mint minták öröklődnek a terveikben. Kérdés, hogy a jelen lehetőségei mennyire módosítják, vagy tolják ki időben ezeket az elképzeléseket.

A legújabb kutatások között 2000-ben a Shell ifjúságkutatás keretében történt olyan vizsgálat, amely a fiatalok értékrendjére, életelveire irányult és tanulmányában Horst Petri ennek alapján határozott meg típusokat (PETRI, 2002.).

A „távolságtartók” számára a legfontosabb saját önállóságuk és függetlenségük, de nem feltétlenül jelenti ez az egyedüllétet, mint életformát. A „szabadidő orientáltak” csoportja az

előbb említett kategóriarendszerekben a hedonistához kapcsolható, a barátok, a szórakozás, az élvezetkeresés jelenti számukra az értéket. A „sokoldalúak” csoportjának fontos a műveltség, a társadalmi kérdésekben való tájékozottság, de ugyanígy a család, a barátok, a hivatás. A „modernekek” hagyományos életformájukat igyekeznek élettellel megtölteni, saját szükségleteiket is hangsúlyozzák. A „tradicionálisak” a család, gyerek, hivatás értékekben gondolkodnak.

Az értékek alapján a fiatalokról azt mondhatjuk, hogy az individuális szükségleteket és az önmegvalósítást a tradicionális értékeket követik. Ez jelenthet egy időbeli elkülönülést (házasságkötésig az önmegvalósítás hangsúlyát, majd a hagyományos értékek előtérbe kerülését), de megjeleníthet egy rangsort is (előbb a saját szükségleteim, utána a család, gyerekek). Korábbi vizsgálatok eredményeihez viszonyítva ebben a kategóriarendszerben azt látjuk, hogy az autonómia, önállóság előtérbe került, a szociális értékek pedig vesztek fontosságukból.

Az értékek, célok, élettervek alapján felállított modellek és kategóriarendszerek természetesen nem adnak teljes és részletes képet, de mutatják az értékek eltolódását az individualizmus, élvezetkeresés felé Németországban már a 80-as évek második felétől, ugyanakkor arra is rávilágítanak, hogy a verbálisan megfogalmazott hosszú távú tervekben a hagyományos életformák jelennek meg.

A jövőképpel foglalkozó kutatásokat keresve szűkebb témánkhoz illeszkedően **két összehasonlító vizsgálatot** is találtunk, amelyek **német és magyar fiatalok jövőképét** vetik össze. Werner Georg 1991-ben német nyelven publikált beszámolója egy-egy 1985-ben felvett reprezentatív kutatást elemez (a német kutatást az akkori NSZK területén vették fel), Molnár Péter 2006-ban megjelent tanulmányában 1985-től napjainkig viszonyítja a két országban felvett reprezentatív átfogó kutatások alapján a fiatalok jövőről alkotott elképzeléseit.

Georg két elméletből indul ki a kutatási eredmények értelmezésénél, az egyik Inglehart szükségleti modellje, mely szerint a magasabb rendű szükségletek aktiválása és kielégítése átalakulást hoz az értékekben is, azaz egy fejlettebb társadalomban az önkibontakoztatás, a demokrácia és az esztétikum nagyobb hangsúlyt kap (INGLEHART, 1990.). A társadalmi jövőképpel ez úgy függ össze, hogy a modern társadalomban a globális problémákat kezelhetőnek tartják, míg egy posztmodern társadalomban a lehetséges megoldásokban és eszközökben kételkednek. A kutatásban Magyarország a modern, ipari társadalom példája, míg az NSZK a posztmodern, posztipari társadalom mintája.

A személyes jövőt illetően az egyéni környezet kontrollálhatósága a döntő kérdés, hiszen ha a személyes cselekvés és a jövő közötti összefüggést nem látja az egyén, akkor jövőképe negatív lesz.

Ezen elméleteket kezeli a szerző hipotézisként, és a kérdőíves vizsgálatok eredményeit értékelve arra jut, hogy míg a pozitív személyes és negatív társadalmi jövő kombinációjában csak 4% eltérés mutatkozik a két ország fiataljai között, addig a negatív személyes és pozitív társadalmi jövő kombinációnál 15% eltérés mutatkozott a vártnak megfelelően a magyarok javára. Társadalmi rétegenként, és az egyes háttérváltozókat is vizsgálva mutatkozik némi eltérés, de összességében az látható, hogy a német fiatalok a társadalom jövőjét általánosságban negatívan látják, míg saját személyes jövőjüket pozitívan. Ezzel szemben Magyarországon (1985-ben) a társadalmi jövőt inkább pozitívan ítélik meg, a személyes jövőjüket azonban inkább pesszimistán szemlélik a fiatalok.

Georg az eredményeket kultúraspecifikus különbségekkel magyarázza, és úgy véli, hogy míg Nyugat-Németországban a fiatalok a társadalomban központi szerepben vannak, és így kevesebb alkalmazkodást várnak el tőlük, addig Magyarországon jellemző a fiatalok háttérszerepe és az elidegenedés. Azaz egy ipusztindusztriális társadalom határozott, a felnőttek elvárásait tükröző normákat állít a fiatalok elé, tradicionálisak a szerepek, és az ifjúkor nagyon rövid, specifikus szociális terük nincsen. Ezzel szemben a posztindusztriális társadalomban a fiatalok megkérdőjelezzik a felnőtt normákat, helyette új, saját értékeket teremtenek, az ifjúkor hosszabbodik, az élet tervezhetősége lerövidül, ezért az életút individualizálódik. A fiatalok szerepe a társadalomban egyre nagyobb, hiszen ők az új tudások és eszközök birtokosai (GEORG, 1991.).

Ha ezeket az eredményeket, illetve azok magyarázatát elfogadjuk, akkor azt prognosztizálhatjuk a jelenre nézve, hogy Magyarországon – úton a posztindusztriális, posztmodern társadalom felé – változik a fiatalok társadalmi helye, szerepe és jövőképük is átalakul: a személyes jövő pozitívabb a társadalmi jövőkép negatívabb lesz. A fent ismertetett aktuális kutatások valóban ezt bizonyítják, így ilyen szempontból a rendszerváltás óta a két ország között nagyobb a hasonlóság, a magyar fiatalok hasonultak német kortársaikhoz.

Molnár Péter tanulmánya is visszautal az 1985-ös évre, és ő is azt állapítja meg, hogy a magyar fiatalok jövőképe akkor 15–30 éves késést mutatott az európai mintákhoz sokkal közelebb álló nyugatnémet fiatalokhoz képest (MOLNÁR, 2006.). Azonos módszerrel felvett kérdőíves vizsgálatokat elemez német területen 15-24 évesek, Magyarországon egyetemisták körében, és a jelenhez közelítve úgy látja, hogy 1989-ben már sok közös elemet tartalmazott a kétféle társadalmi berendezkedés viszonyai között élő fiatalok jövővel kapcsolatos

attitűdrendszere. 2004-ben pedig már hasonlóan optimistán nyilatkoztak a jövőről a német fiatalok és magyar egyetemisták, bár az optimizmus–pesszimizmus hosszú távú alakulása nagyon érzékeny a társadalmi, politikai, gazdasági változásokra és erősen hullámzik (pl. rendszerváltás, Európai Unióba lépés, német újraegyesítés).

Molnár vizsgálódásai a fiataloknak nem a személyes, hanem a társadalmi jövőképét érintő adatokat elemzik, és részben megegyeznek következtetései Georg vizsgálatainak tanulságával, hiszen ő is úgy látja, hogy 1985-ben a magyar egyetemisták jövőorientáció-attitűd tartalma hagyományos alkalmazkodást jelentett, a fiatalok passzívan elfogadták környezetük elvárásait. Szintén hasonló Georg eredményeihez az a megállapítás, hogy Németországban az 50-es évektől tapasztalhatóan, Magyarországon pedig a rendszerváltás után, egyre hosszabbá vált az ifjúsági életszakasz, és az ifjúsági kultúra individualizálódási törekvéseinek kedvezett a civilizációs fejlődés. A felnőtt normák átvétele helyett egyre inkább az egyéni életút kialakítása határozza meg az ifjúkort.

Ugyanakkor Georg feltételezéseivel ellentétben Molnár azt mutatta ki, hogy míg a német fiatalok jövőképe lassú és ingadozó elmozdulást mutat negatív irányba, addig a magyar fiatalok jövőképe hasonló folyamattal de optimista irányba mozdult, és 2000-ben a két ország fiataljainak jövőképe az optimizmus–pesszimizmus skálán szinte megegyezett.

A mai magyarországi optimista jövőkép tartalmát Molnár Péter szerint az individualista versengés jellemzi, amely két ellentétes folyamat lehetőségére utal: közelítenek egymáshoz az európai ifjúsági kultúrák, vagy az első nagy létszámú magyar egyetemista korosztály indokolja ezt a túlzott optimizmust. A szerző szerint a társadalom kettészakadásának veszélyével jár együtt, hogy az optimista attitűd kooperatív (közösségi, családi) tartalma csak nagyon szűk körben mutatható ki.

A Molnár Péter által összehasonlított vizsgálatok, és azok mintája jelentős eltéréseket mutat. Németországban a 14-18 éves korosztály is része volt az általa elemzett kutatásoknak, míg magyar vonatkozásban szinte csak egyetemisták szerepeltek a mintában. Ez a tény és a személyes jövőkép vizsgálatának hiánya miatt úgy gondoljuk, hogy a vizsgálat eredményei pedagógiai szempontból kevésbé hasznosíthatók. A vizsgált változók a társadalom vonatkozásában, tehát szociológiai nézőpontból közelítik meg a fiatalok jövőképeinek kérdését.

A vizsgálatok alapján kijelenthetjük, hogy a magyar és német fiatalok életképzelései és értékei között sok hasonlóságot találunk. A hasonlóság különösen az utóbbi években erősödött, hiszen a rendszerváltás óta társadalmi, globális szinten is tapasztalható az

egységesülés Európában. A hasonulás Magyarországon jelentett inkább változásokat és a keletnémet fiatalok esetében, akik hozzánk hasonlóan átvettek nyugati mintákat, értékeket, és ez a fiatalok természetes útkeresése miatt rájuk, a többi korosztályhoz képest még nagyobb hatással volt. Ma annak vagyunk tanúi, hogy ezeket az új típusú életcélokat, elveket próbáljuk a saját társadalmi viszonyaink közé illeszteni, hiszen a Nyugat-Németországban több évtizedig érlelődött változásokat mi néhány év alatt hoztuk be minden előzmény nélkül. Az útkeresés, támpontkeresés folyamata tehát nem zárult le, ahogy a német fiatalok is érzik az önkibontakoztatásra összpontosító életforma árnyoldalait és visszatérnek régi mintákhoz, úgy mi is ezen az úton járunk.

Természetesen különbségek is vannak a két ország fiataljai között, amelyek csak részben magyarázhatók a történelmi és társadalmi eltérésekkel, de ezeket a különbségeket a kutatások csak részben tudták kimutatni, hiszen az összehasonlító vizsgálatok aránya elenyésző, és a vizsgálati módszerek, minták is nagyon különbözőek. Saját kutatásunk talán pótolhatja ezt a hiányt, és a pedagógiai és kvalitatív szempontú megközelítés új nézőpontokat, több különbséget, a korábbi kutatások eredményeit alátámasztó vagy cáfoló tapasztalatokat hozhat.

5. EMPIRIKUS, KVALITATÍV VIZSGÁLAT NÉMET ÉS MAGYAR FIATALOK CSALÁDKÉPÉNEK MEGISMERÉSÉRE

5.1. A VIZSGÁLAT CÉLJA ÉS RÉSZEI, KUTATÁSMÓDSZERTANI MEGFONTOLÁSOK

Dolgozatunk elméleti részében az aktuális német és magyar nyelvű szakirodalmat elemezve és értékelve kerestük azokat a legfontosabb tényezőket, amelyek a társadalmi életet meghatározva jelentősen hatnak a fiatalok szocializációjára is. A posztmodern társadalmi szocializációról képet alkotva az elemzést tovább szűkítettük és áttekintettük az utóbbi évek – évtizedek német és magyar ifjúságkutatásait, majd részletesen elemeztük és összehasonlítottuk a jövőképpel kapcsolatos vizsgálatokat. Saját vizsgálatunkhoz és hipotéziseink felállításához segítséget nyújtottak a korábban végzett kutatások (mindkét országban), amelyek a fiatalok családképét, családterveit és jövőképét vizsgálták. Ezek megismerése árnyalta tapasztalatainkat és feltételezéseinket, hozzájárult vizsgálatunk eredményeinek értékeléséhez, és az adatok értelmezésében fontos szerepet játszó kutatói attitűdünket is alakították.

A bevezetőben már ismertetett célunk szerint a nevelés kiindulópontjaként a fiatalok világlátásáról, gondolatairól szeretnénk tőlük maguktól információkat nyerni, hogy jobban megismerjük őket, választ kapjunk a német és magyar fiatalok közötti különbségek okaira, meglássunk esetlegesen olyan tendenciákat, amelyek a fiatalok terveiben szerepelnek ugyan, de nevelésük során ezeket az elképzeléseket árnyalni, befolyásolni kellene.

E dolgozat keretei között a magyar és német fiatalok világgképének csak egy szeletére, a családról és ezzel kapcsolatban a jövőről alkotott gondolataikra tudunk koncentrálni, és szeretnénk a kapott eredményeket korunk társadalmi kereteiben értelmezni.

Kutatásunk kérdésfeltevését tehát a következőkben fogalmazhatjuk meg:

Korunk szocializációjának eredményeként a német és magyar fiatalok (17-18) évesek hogyan gondolkodnak jövőjükéről, különösen is a családról?

Lehetőségeinket és célunkat figyelembe véve a kvalitatív kutatási stratégiát választottuk, mely hazánkban napjainkban is vitatott, de egyre inkább terjedőben van. Sajátosságait és a jelen kutatásban való alkalmazását szeretnénk ismertetni és indokolni:

A kvalitatív kutatási irány az értelmező ismeretelméleti felfogáshoz kapcsolódik, amely vitatja azt az évszázadokig uralkodó nézetet, miszerint a tudományos megismerés oksági

összefüggések feltárását, jelenségek leírását jelenti, és ennek eredményeként a valóság, és a róla alkotott tudás egyértelműen megfeleltethető (SZABOLCS, 1993., SZABOLCS, 2001. 19–20. o.).

Ezzel a pozitivistá paradigmával szemben az antipozitivistá irányzat a megértést hangsúlyozza, és vallja, hogy a tudományos megismerés folyamatában az ember, mint megismerő szubjektum alapvető, értelmező funkciót tölt be. A valóság eszerint tehát szubjektív, egyénileg konstruált, az ember ad jelentést a világnak, a kutatás egy-egy összefüggésrendszer alapján értelmezi a jelenségeket.

A tudományos kutatásokra vetítve mindez azt jelenti, hogy egy holisztikus szemléletre van szükség, amely az értelmezési keretet, a kutatói attitűdöt, a vizsgált helyzet egészét szemléli és így próbálja azt belülről megérteni. A kutatói értelmezés, a kutató személyisége miatt a vizsgálat minden esetben értékorientált, és szükséges ennek az értékelési háttérnek az ismertetése. A módszerek tekintetében a mérhetőség háttérbe szorul, a mély összefüggések feltárása, a komplexebb megismerés és a több oldalról szerzett információkkal történő megértő vizsgálódás, az egyedi esetek, illetve kis minta kutatásával bizonyítottan eljuthat hasonló következtetésekig, mint a kvantitatív stratégia (SZABOLCS, 2001.). A két út összehasonlítása nem szerencsés, hiszen más a cél, más a módszer, a két paradigma együtt lehet csak eredményes és teljes (BABBIE, 2001. 24-25. o.).

(ld. még bővebben: NAHALKA, 2003., SZABOLCS, 2001., MASON, 2005., KÖNIG – ZEDLER, 2002.)

Célunk a fiatalok személyes elképzeléseinek, meggyőződéseinek feltárása volt, amelyek megértése, az életük egyéb összefüggéseiben való értelmezése lehet tanulságos, és kutatói érdeklődésünk is ebbe az irányba mutat. Szerettük volna a vizsgálatban résztvevő magyar és német fiatalokat több oldalról, többféle módszerrel is megkérdezni, illetve a lehetőségekhez mérten velük kötetlenül is beszélgetni, a csoportokat tanórákon is megfigyelni. Különösen a német tanulók esetében tartottuk fontosnak, hogy a fiatalokkal több időt töltsünk, hiszen gondolataikat, egy-egy szituációban tanúsított viselkedésüket csak így tudtuk értelmezni.

Anyagi és intézményi háttér hiánya miatt sem lett volna módunk reprezentatív minta körében végzett elemzésre, ezért két városban, összesen négy iskolában vizsgáldtunk. Mivel a magyar városban több évet és a német városban is három hónapot töltöttünk, ezért igyekeztünk a települési sajátosságokat, helyi kulturális tradíciókat és erkölcsi normákat is figyelembe venni az eredmények értelmezése során. Következtetéseink megfogalmazásakor mindezek miatt természetesen csak az adott mintára vonatkozóan fogalmazunk meg kijelentéseket. A mintára vonatkozó feltárt összefüggések, feltételezéseként meghatározott

okok azonban a tanulók és a körülmények pontosabb ismerete miatt, a kicsi elemszámból eredő mélyebb vizsgálódási lehetőség miatt sok többletinformációt, más szempontú eredményt hordozhatnak és nagyobb mintán ellenőrizhetők, valamint a teljes populációra nézve is tanulságosak, igazak lehetnek.

Kutatásunkban több módszert ötvöztünk, és az így nyert adatok komplexebb képet adnak a minta fiataljainak jövő- és családképéről. A következőkben e módszerek alkalmazását indokoljuk, és főbb sajátosságait ismertetjük, az egyes kutatási módszerek részletes leírása a vonatkozó fejezetek elején olvasható.

A metaforaelemzés módszerét nagyon érdekesnek találtuk és alkalmasnak is arra, hogy egy fogalom, jelen esetben a család értelmezéséről gyors képet kapjunk. E módszer alkalmas arra, hogy a nyelvileg nehezen kifejezhető fogalomértelmezéseket a képi gondolkodás bevonásával mégis felszínre hozza, sőt hozzáférést biztosít a tudatban zajló, de az énkontroll miatt nehezen hozzáférhető belső világhoz (VÁMOS, 2003/1. 28–29. o.).

A metaforák elemzését egy első kép megalkotására használtuk, maga a feladat is általánosságban fogalmazódott meg. Egy előre meghatározott fogalomhoz, a családhoz kellett a tanulóknak önállóan egy metaforát írni, „A család olyan, mint...” kezdetű mondatot befejezve. Természetesen a személyes élmények és tapasztalatok, és e fogalom szubjektív jellege miatt az értelmezések nagy részben tartalmaztak információt a saját családról.

Célunk e módszer alkalmazásával összességében az volt, hogy a vizsgálatban szereplő diákok családképéről egy tömör, sajátos „képi formában” információt kapjunk, megtudjuk, hogy a család mely tulajdonsága, funkciója számukra a legfontosabb, és természetesen a minta sajátosságai miatt a német – magyar különbségek feltárása elé is izgalommal tekintettünk.

Második módszerként a fiatalok által írt irányított fogalmazások kvalitatív tartalomelemzését választottuk. Ezek a hosszabb, és a gondolat kifejtésben nagyobb szabadságot engedő írások a családról alkotott elképzelésekbe mélyebb és pontosabb belátást engednek. A kérdésfeltevés és a módszer is más szempontot követnek, mint a metaforák esetében, így az eredmények és a következtetések is mélyebbek, pontosabbak lehetnek.

E módszer személyesebb, de indirekt kérdésfeltevéssel kért véleményalkotást a diákoktól, így a család előfordulása és megjelenésének aránya is többletinformáció volt. „Egy napom 2025-ben” címmel kellett a fiataloknak fogalmazást írni, amit tartalomelemzéssel vizsgáltunk és kerestük a fellelhető mélyebb összefüggéseket, figyelembe vettük a formai elemeket, próbáltunk következtetni a diákok attitűdjére, szándékaira, és kidolgoztunk egy olyan szempontsört és kategóriarendszert, ami átláthatóvá, követhetővé és ellenőrizhetővé teszi az elemzési folyamatot.

Célunk tehát e kutatási részben az volt, hogy a fiatalok gondolatainak tágabb teret adjunk, a metafora konkrétsága után a szabad véleményalkotásra biztosítottunk lehetőséget. Az elemzés során összefüggéseket kerestünk e családképek és a német és magyar társadalmi valóság között, a családképek mögött feltételezett értékeket és életcélokat is megfogalmaztuk.

E két ismertetett írásbeli módszer után az eredményeket áttekintve maradtak, illetve felmerültek olyan, a téma szempontjából fontos kérdéseink, amelyek megválaszolása jelentősen segítette a vizsgálat eredményeinek értékelését és az összefüggések értelmezését. E kérdéseket interjúk formájában fogalmaztuk meg olyan magyar fiataloknak, akik a nyílt kérdésekre válaszolva fejtették ki elképzeléseiket jövőjükéről az interjú napjától a családalapításig és munkábaállásig, ismertetve azokat a célokat és értékeket is, amelyeket egész életükben követni szeretnének. A beszélgetésekben szóba került a saját család, a család értékrendje, az ott megélt kapcsolatok és légkör, továbbá kerestük a fiatalok jövőképeinek gyökereit, okait, motívumait. Az interjúk félig strukturáltak, hiszen előzetesen megfogalmaztuk egy kérdéssort, amely a beszélgetések gerincét adta, de a diákok válaszai befolyásolták a további kérdésfeltevés irányát. Kvalitatív az elemzés abból a szempontból, hogy a megkérdezettek olyan tanulók, akiket iskolai szituációból ismerünk, több éve kapcsolatban vagyunk velük. Ez a tény természetesen befolyásolta az eredményeket, az elemzés során igyekeztünk a fiatalokról való előzetes tudásunkat bizonyító, a feltételezéseket alátámasztó, vagy megkérdőjelező jelleggel felhasználni, tehát ismereteink az értékelés részét képezték.

Külön ismertetésre nem kerülnek, de a minta bemutatása során szólunk a tanulócsoporthoz olyan sajátosságairól, amelyeket később az elemzés folyamatában is figyelembe vettünk, és amely információkat a tanulócsoporthoz töltött hospitálások, és a diákokkal és tanáraikkal folytatott beszélgetések keretében szereztünk.

A kvalitatív kutatások esetében a kutatásetikai kérdéseknek, valamint az érvényesség és megbízhatóság kritériumainak különösen hangsúlyos szerepe van, e kutatási paradigmában ez a legvitatottabb terület, és a leggyakoribb kérdés, amivel e kutatási típusok tudományosságát kérdőjelezzük meg.

A kvalitatív út választása egyben azt is jelentette számunkra, hogy e kritériumoknak más módon, mint egy kvantitatív vizsgálat során, de meg kellett felelnünk, és a kutatás tervezése és dokumentálása során ezeket a szempontokat figyelembe kellett vennünk.

Az érvényesség és megbízhatóság követelményeire az egyes vizsgálati részek ismertetésekor részletesebben, és az adott módszerre vonatkozóan még kitérünk, itt azokat az általános

szempontokat szeretnénk ismertetni, amelyek az egész komplex kutatás tervezésekor és lebonyolításakor érvényesültek:

- Igyekeztünk a témára vonatkozóan több forrásból is adatokat gyűjteni, amelyek a téma különböző oldalát világítják meg, de a kapott információk vizsgálják egymás hitelességét, alátámasztják, cáfolják egymást.
- A vizsgálatban szereplő fiatalokat többször is felkerestük, és a tanulócsoportokban hospitálásokra is sor került – a gyűjtött adatokat így is pontosítani tudtuk.
- A követhetőség és ellenőrizhetőség miatt törekedtünk az egyes kutatási részeket részletesen dokumentálni, a módszert és annak alkalmazását lépésről – lépésre bemutatni.
- Az adatok elemzésekor a tényszerű, írásos információk mellett az elemzés és értékelés részét képezték a kutatás közegének sajátos jellemzői, kulturális és települési sajátosságok, és szem előtt tartottuk kutatói pozíciónkat, attitűdünket, a témával kapcsolatos saját elképzeléseinket.

(SZABOLCS, 2001. alapján)

Vizsgálatunkat ezen elvek és módszerek mentén, a lehetőségeinket is szem előtt tartva terveztük meg és bonyolítottuk le. Tanulságos volt számunkra a kvalitatív kutatási típus módszereivel való ismerkedés, azok kipróbálása és tanulása. Az elemzés és értékelés folyamatai után azt tapasztaltuk, hogy e vizsgálódási típus alkalmas mély összefüggések feltárására, a tények és feltételezések szélesebb mezőben való értelmezésére és ellenőrzésére, és a személyes bevonódás miatt a kérdésfeltevés és a fiatalok válaszai érzelmileg is jobban megérintettek, és mindvégig motiváltak bennünket.

5.2. A MINTA BEMUTATÁSA

Minta alatt a következőkben vizsgálatunk első két részének – a metaforakutatásnak és a tartalomelemzésnek – a mintáját értjük, az interjúban megkérdezett fiatalokról a beszélgetések ismertetésekor szólunk részletesebben.

A magyar és német összehasonlítás lehetőségét kihasználva két magyar és két német csoportban vizsgáldtunk. Németországi mintaválasztásunkat meghatározta egy ösztöndíj, amelynek köszönhetően egy bajor városban három hónapot tölthettünk. Ebben a városban kerestünk fel tehát két iskolát, egy gimnáziumot és egy szakiskolát, és ott egy-egy tanulócsoporttal ismerkedtünk meg, és kértük őket a vizsgálatban való részvételre.

Ezután a német település sajátosságait figyelembe véve, az összehasonlíthatóságra törekedve kerestünk egy olyan magyar várost, amely a fiatalok életét tekintve a német városhoz hasonló jellemzőkkel rendelkezik és itt vettük fel szintén két iskolában a vizsgálatot.

A német város a bajor tartomány városa, lakosainak száma 50.000 fő. Bajorország kivételes státuszú és sokban különbözik Németország más tartományaitól. A bajorok őrzik leginkább függetlenségüket az országban, oktatási rendszerük, közigazgatásuk is eltér az egyébként egységes német normáktól, vallásosak, a lakosság 70–80%-a római katolikusnak vallja magát. A város egy 2002-ben készült felmérés szerint Bajorország más településeihez viszonyítva még kedvezőbb mutatókkal rendelkezik a foglalkoztatottság, népesség, demográfiai változások tekintetében, de az egész Nyugat-Európában tapasztalható tendenciák itt is jelentkeznek.

A bevándorló külföldiek száma alacsony, de arányuk folyamatosan emelkedik, mivel évről évre kevesebb német gyermek születik. Magas az egyedül élők aránya, a házások aránya csökken, de a válások száma is alacsony a bajor és német átlaghoz viszonyítva. A gazdaság fő ágazata a szolgáltatóipar, a munkalehetőségek jobbak, mint más környékbeli városokban, de a városban lakók az ingázó munkavállalók miatt kisebb arányban kapnak helyben munkát.

A városban egyetem, színház, több mozi működik, jelentős az idegenforgalom is.

A lakosság 75,5%-a római katolikus, és ez a vallásosság az erkölcsi magatartást és erkölcsi normákat is meghatározza, de folyamatosan nő a nem vallásosak aránya, illetve azoknak a száma, akik kilépnek az egyházból (SOZIALRAUMANALYSE, 2002.).

A magyar vidéki városról nincsen ilyen átfogó információnk, de itt is eltöltöttünk hosszabb időt, így a tapasztalataink is segítettek bennünket. A város megyeszékhely, lakosainak száma 61.000, ami évről évre csökken az alacsony születési arány és az elvándorlás miatt is.

A gazdaság meghatározó ágazata a feldolgozóipar, ennek nagy részét az élelmiszer-, a gép- és bútorigar teszi ki. A munkanélküliség az országos átlag alatt van, de régiós szinten magas.

A település két főiskolának és négy gimnáziumnak ad otthont, működik itt színház, mozik, hangverseny- és kiállítóterem. Az idegenforgalomhoz jelentős források és lehetőségek adóttak, amit azonban a város nem tud kihasználni.

Az iskolákban és munkahelyeken nagy arányban vannak jelen a környék kistelepüléseinek lakói, a továbbtanulni vágyó fiatalok nagy része más megyeszékhelyeken vagy a fővárosban tanul tovább és nagy százalékuk nem is tér vissza szülővárosába. Az elvándorlásnak elsősorban ez az oka.

E két városban kerestünk iskolákat, fiatalokat. A települések sajátosságai nem mérhető módon, de megjelentek a diákok válaszaiban is, amire az eredmények vizsgálatakor próbálunk következtetni.

A gimnázium és a szakiskola választása tudatos volt, vizsgálatunk témája szempontjából érdekesnek tartottuk megnézni, hogy e két iskolatípus tanulóinak jövő- illetve családképe mennyiben tér el egymástól, és magyarázható-e ez az eltérés az iskolatípus sajátosságaival. Feltételezésünk az volt, hogy a szakiskolás diákok korábban munkába állnak, várhatóan hamarabb alapítanak családot is, ezért terveikben a család reálisabban, konkrétan jelenik meg, illetve a karrier és család viszonylatában más hangsúlyok és motívumok játszanak szerepet, mint a gimnazisták esetében. A kulturális, társadalmi különbségek kutatása mellett e hipotézis vizsgálata volt mintaválasztásunk meghatározója.

A következőkben a tanulócsoportok sajátosságaira térünk ki, ez a bemutatás az iskola tanáraival és az osztályok tanulóival folytatott beszélgetések, saját megfigyeléseink, és az iskolában kapott illetve a világhálón talált iskolai dokumentumok, és írások alapján készült.

- német szakiskola

A német szakiskolai rendszer (Berufsschule) a magyarnál rugalmasabb az iskolarendszer egészének átjárhatósága, és a többszöri választási lehetőségek miatt. A német városban két szakiskola működik különböző szakokkal, mi az egyik iskola egy tizenegyedik osztályában vizsgálódhattunk, ahol különböző iparágak számára képeznek irodai szakembereket (Industriekaufmann). (Hazánkban ez a képzés érettségihez kötött, és a közgazdasági szakközépiskolákban történik e szak oktatása.)

A szakiskolai képzésben ezek a diákok három évig vesznek részt, az iskolába lépéshez előfeltétel a négy osztályos általános iskola elvégzése és öt év a „felsőiskolában” (Hauptschule), vagy ennél magasabb szint. A tanulók életkora így 15 éves kortól elvileg 40 éves korig terjedhet, a valóságban azonban a diákok 90%-a 15-20 év közötti. Az általunk vizsgált tanulócsoport 11. évfolyamos, az életkor itt 17–20 év közötti volt.

A tapasztalatok szerint a szakiskola elvégzése után a tanulók 90%-a munkát vállal, sokan azon a helyen, ahol a három év során a gyakorlatot is teljesítették. A tehetségesebbek érettségít szerezhetnek, és szakfőiskolán tanulhatnak tovább.

Az iskolának összesen 2137 tanulója van, az általunk is vizsgált szakon hat osztályban összesen 153 diák tanul. A szakképesítés, amit a fiatalok ezen a szakon szereznek nagyon sokrétű, a vevőkkel, bankokkal, reklámszakemberekkel, hivatalokkal, képviselőkkel, kis- és nagykereskedőkkel való tárgyalás és egyeztetés jelenti a jövőbeli munkájukat. Egy nagyobb

vállalathoz kerülve valamilyen szakterületre specializálódnak és abba tanulnak bele, egy kisebb vállalatnál a munka több részterületet ölel fel.

A képzés kéthetes ciklusokra oszlik, az egyik héten iskolai elméleti oktatás történik, a másik öt napot a gyakorlati helyen töltik a diákok. Számunkra meglepő módon az iskolai oktatás is rendkívül gyakorlatias, az általános műveltségi tantárgyakat is a szakmájuk szerint súlypontozva tanulják a fiatalok.

A direkt nevelés körébe tartozhat a szociális, szociológiai ismeretek és a vallás, ami mindhárom évben szerepel az órarendben. Az osztályfőnök elmondása szerint azonban a diákok ezeket a tanórákat nem érzik hasznosnak, és talán a tanítás minősége miatt is üres 45 perceknek élik meg.

A tanulócsoport, amelyben több időt eltölthettünk, az iskolában a jobb osztályok közé tartozik a tanulmányi eredmény és a viselkedés szempontjából is, ami az osztályfőnök szerint a szak sajátossága is. A szülőkkel nagyon kevés az iskola kapcsolata, de a diákok családi háttere az osztályban rendezettnek mondható. Az életkorbeli eltérés inkább pozitív hatással van a tanulókra, az idősebbek gyakran vezető szerepet vállalnak, fegyelmeznek is, és spontán mintát adnak a fiatalabbaknak, segítve ezzel a tanárok nevelő munkáját.

A diákok valamennyien német állampolgárok, így a Németországban gyakran tapasztalható multikulturalitás itt nem jelenik meg. Az osztálylétszám 26, 20 a lányok, 6 a fiúk száma.

Az osztály tanulói szívesen és érdeklődve fogadtak bennünket, az osztályfőnök alkalmat adott számukra, hogy kérdéseket tegyenek fel nekünk a vizsgálattal, Magyarországgal, vagy személyünkkel kapcsolatban. A fiatalokat nagyon élénk, önálló, a szakma iránt motivált diákoknak ismertük meg. A tanárok is inkább oktató szerepben jelennek meg, a tanulókra bízzák a döntést, hogy részt vesznek-e aktívan az óra menetében. Inkább felnőttek továbbképzésének tűnt számunkra az iskolai munka, nem gyermekek nevelő oktatásának.

- német gimnázium

A magyar és a többi német tartomány gimnáziumaitól is eltérően a bajor gimnazisták a 13. évfolyam után tehetek ezidáig érettségi vizsgát. (A 12. évfolyamot követő érettségi most kerül bevezetésre.) Ennek a plusz évnek köszönhetően a tananyag feldolgozására több idő állt rendelkezésre, a tanulók egyéni sajátosságai, ötletei, a tananyagon kívüli oktatási tartalmak nagyobb teret kaptak a gimnázium 9 évfolyamán.

Mindez jól látható abban a gimnáziumban is, ahol a vizsgálatot felvettük. A szűken értelmezett oktatás mellett ugyanis fontos szerepet kap és időben is jelentős a csoportmunkára

nevelés és a kooperációs készség fejlesztése, a szakkörök, önképző körök működése, a tantárgyi integrációra alapozó projektmunka, az önállóságra és kreativitásra nevelés.

Az iskola széles skálán biztosít programokat és elfoglaltságokat a tanórán kívüli idő hasznos eltöltéséhez, támogatják a tanulók önálló kutatásait, kísérletezéseit mind anyagi, mind pedig személyi segítséggel. Az iskola technikailag is jól felszerelt, és ez az eszközbázis a napi munka alapját is jelenti (pl.: kémiai kísérletek, számítógéppel segített oktatás, internet napi használata). A szellemi tevékenységek és tanulás mellett lehetőség van a művészetekben való elmélyedésre és sportolásra is.

A gimnáziumban két tagozat működik, az egyikben három idegen nyelvet tanulnak a diákok, a másik specializáció a természettudományokra koncentrál.

Az iskola nyitott az új pedagógiai módszerek, irányzatok, a hagyományostól eltérő oktatási formák felé, együttműködnek a város egyetemének pedagógiai tanszékével, akik elméleti tudásukat teszik hozzá az iskolában gyakorlatban megvalósuló újításokhoz, kísérletekhez.

A nyitottság és szabadság volt a mi tapasztalatunk és benyomásunk is a gimnáziumról, szinte főiskolai hallgatók módjára viselkedtek a diákok, partnerként kezelték őket tanáraik, és csak az őket érdeklő tevékenységekbe és feladatokba voltak hajlandók bekapcsolódni.

A vizsgálatban szereplő gimnáziumi osztály 11. évfolyamos, természettudományi tagozatos, még két évig tanulnak középiskolai keretek között. Az osztálylétszám 27 fő, a lányok 11-en, a fiúk 16-an vannak. A fiúknak ez a szokatlan túlsúlya jó hatással van az osztályközösségre, a tanórák nagyon jó hangulatúak, kreatív ötleteik és egyéni meglátásaik szint visznek az oktatásba. Emellett azonban monoton feladatokra, kötelező jellegű tevékenységekre nehezebben motiválhatók, és ez gondot okozott az osztályban tanító fiatal némettanárnőnek is, akivel alkalmunk volt beszélgetni és nála órákat látogatni.

Jelenlétünk a diákokat nem zavarta, ellenállást és érdeklődést sem tanúsítottak. A vizsgálatban szereplő feladatokat inkább a tartalmuk keltette érdeklődés miatt oldották meg, nem a kért segítségnyújtás miatt.

Ottlétünk egy hetes időtartama alatt a tanulók éppen az említett tanárnő vezetésével egy projekt lezárására és bemutatójára készültek. A záróestre bennünket is meghívtak, így az iskola tanórákon kívüli életébe is bepillanthattunk. A projekt a 11. évfolyam osztályait érintette, akik egy témát dolgoztak fel eddigi ismereteikre és önálló kutatómunkára alapozva, kis csoportokban. A téma a középkor vallásossága és világiassága volt, ezen belül szabadon kereshettek tantárgyakhoz kötődő kutatási problémát a fiatalok. A csoportokat egy-egy tanár vezette, ő a diákok munkájához segítséget nyújtott és értékelt is azt.

Az est folyamán láttunk színházi produkciót, egy középkori kastély tervezésének és festmény formában való megjelenítésének lépéseiről hallottunk előadást, néhány tanuló a középkori alkímiáról beszélt és azt kísérletekkel is szemléltették.

Összességében az volt a tapasztalatunk, hogy a diákok nagyon sok segítséget és orientációt kapnak ahhoz, hogy hivatásukat, érdeklődési területüket megtalálják, abban kibontakozzanak, elsajátítsák az ismeretszerzés és tanulás módjait. Így készíti őket az iskola az információs társadalom sokféleségében és lehetőségeiben való életre.

- magyar szakiskola

A vidéki szakiskola kereskedelmi és vendéglátóipari szakembereket képez szakiskolai és szakközépiskolai szinten. 1998-tól a szakiskola áttért a korábbi három éves szakképzésről a 2+2 éves oktatásra, így a tényleges gyakorlati képzés és a szakmai ismeretek elsajátítása a 11. évfolyamon kezdődik.

Az iskola vezetése igyekszik lépést tartani az új társadalmi elvárásokkal és technikai eszközökkel, amelyek az oktatást korszerűbbé tehetik (internet, kéttannyelvű osztály, ECDL vizsga), de anyagilag, a tanárok módszereiben és a tanulók motiváltságában sem tudják a Németországban tapasztalt szintet és minőséget hozni. Az általános műveltségi tárgyakat a diákok nem tanulják, a szakma iránti motivációjukra kellene és lehetne inkább építeni a képzés során.

Egy iskolai felmérés során a tanulókat arról kérdezték, hogy miért jó ebben az iskolában tanulni. A válaszok a szabadidő és a szakma köré csoportosultak:

„Sokféle sportolási lehetőség van (télen síelés, úszás, kondizás, foci, kézilabda).”

„Van iskolapszichológus.”

„Korszerű számítógépek vannak az iskolában.”

„A karácsonyi vásáron kipróbálhatjuk szakmai tudásunkat.”

„Színvonalas a nyelvoktatás.”

Látogatásunkkor mindvégig az volt a benyomásunk, hogy ezekre a tanulókra, és majdani szakemberekre nagy szükség van, képzésük talán több türelmet, nevelésük több időt igényel, de nem kezelhetetlenek és motiválatlanok, ahogy azt tanáraik állítják, és a hétköznapi ember is vélekedik róluk.

Az osztály, ahol több időt töltöttünk, és akik a vizsgálatban részt vettek, ruházati kereskedő képzésre járnak 11. évfolyamon. A szakiskola elvégzése után képesítő vizsgát tesznek, ami eladó, pénztáros, áru-összeállító, kereskedelmi, értékesítési ügyintéző munkakörök betöltésére jogosítja őket a ruházati területen. A tanulók többsége az iskola után munkába áll,

néhányan azonban még érettségi vizsgát tesznek és van, aki ezek után főiskolán is továbbtanul.

Az osztályban 24 tanuló van, 22 lány és két fiú, mindannyian 16 és 18 év közöttiek.

Érdekes tapasztalat volt a fiatalokkal beszélgetni, nagyon hálásak voltak, hogy kíváncsiak vagyunk rájuk, a gondolataikra, a véleményükre. Úgy tűnt, hogy vágnak erre az érdeklődésre, a pozitív közeledésre, és ezt viszonyozzák is kedvességgel, fegyelmezettséggel. (Egymást is fegyelmezték a tanóra alatt, amíg a fogalmazásokat írták.)

A vizsgálatban való részvételnek is nagyon örültek, személyünkről és a vizsgálatról is hosszan érdeklődtek. A feladatokat legjobb képességeik szerint, lelkiismeretesen oldották meg, annak ellenére, hogy fogalmazást írni, metaforán gondolkodni egyébként nem szeretnek.

- magyar gimnázium

A gimnázium, ahol kutatásunk negyedik csoportját vizsgáltuk a város legrégebbi, több évtizedes hagyományokra visszatekintő iskolája. Jelenleg négy- és nyolcévfolyamos gimnáziumként is működik, speciális matematikai, speciális nyelv, reál, valamint humán osztályokban folyik az oktatás.

A vizsgálatunkban szereplő osztály speciális nyelvi osztály, így két idegen nyelvet emelt óraszámban tanulnak. A közösségbe 33 fő jár 25 lány és 8 fiú. (Az adatok felvételekor 27 fő volt jelen.)

Az osztály szorgalmas, céltudatos, és a nyelvek iránt különösen fogékony tanulók csoportja. Az osztály tanulói kritikusak és határozottak. Önálló véleményüket vállalják is, ezzel néha korlátaikat is feszegetik, de alapvetően rendkívül önzetlenül és sokoldalúan tesznek iskolájuk, barátaik és tanáraik kedvére. Sok az iskola életét is befolyásoló egyéniség van az osztályban. A diákok többsége céltudatosan törekszik a választott felsőfokú intézmény és életpálya felé, néhányan azonban még tanácstalanok. A néhány vagány fiatal mellett sok szerény, de szorgalmas tanuló jár a közösségbe.

Az osztályközösség azonban nem ennyire homogén, négy jól elkülöníthető csoportot írt körül az osztályfőnök, amely csoportok azonban nem rivalizálnak, sok közös programot is szerveznek együtt, együttműködve. Az „életművészek” aktívan részt vesznek az iskolai közéletben, színházba, koncertekre járnak, túrákat szerveznek, és mindannyiuknak párja is van hosszabb ideje. A „jó gyerekek” szabadidejükben művelődnek, olvasnak, színházba járnak, kézműves programokon vesznek részt, otthon interneteznek. Párjuk nincsen. A „buli-trend” fiúkat és lányokat is magában foglal, a hétfégi bulik, az ellenkező neműek, az

öltözködés, divat és a zene foglalkoztatja őket. A fiúk másik csoportja a lányokkal nem foglalkozik, a tanulás, a tudás számukra a legfőbb érték és időtöltés.

Az osztályban igazi hangadó nincsen, még az egyes csoportokon belül sem. A politika keveset kerül szóba, ugyanígy az öltözködés, szépítkezés is, inkább egyéni, ízléses stílusuk van. A központi téma sokkal inkább a tanulás, határozott céljaikért komoly áldozatokat hoznak, és keményen tanulnak. Az iskolában ők a legjobban tanuló osztály, a legtöbb diáknak 11. osztály év végére már két nyelvvizsgálója volt, többeknek az egyik felsőfokú vizsga.

Az osztályban sokan járnak különórákra, a tanulók fele valamilyen művészeti együttesbe vagy énekkarba is jár, a sport azonban ehhez képest háttérbe szorul, mindössze hatan sportolnak az iskolán kívül.

Az osztály anyagi körülményei rendezettek, igazán gazdag nincsen, ugyanígy tartósan szegény sem, átmeneti munkanélküliségi problémákkal küzd 2–3 család. Válás hat fiatal családjában volt, két helyen van új apuka, a többi tanulónál a válás utáni szeretetéttség látszik. Őket az anyuka neveli egyedül, viselkedésükkel közvetlenül a válás után voltak iskolai problémák is, amik azonban rendeződtek és értékes, színes egyéniségekké váltak.

Az osztályfőnök egy fiatal férfi, aki testnevelést és médiát tanít az osztályában, és nagyon jó a kapcsolata a fiatalokkal. Beszélgetésünk közben is érezhető volt az erős kötődés.

Kutatásunk mintáját a fő változók szerint a következő táblázat összegzi:

	Magyar		Német		Összesen	
	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú
Gimnázium	27		27		54	
	19	8	11	16	30	24
Szakiskola	24		26		50	
	22	2	20	6	42	8
Összesen	51		53		104	
	41	10	31	22	72	32

5.3. A KUTATÁS LEBONYOLÍTÁSA

A vizsgálat kérdésfeltevésének kikristályosodása és a szakirodalom áttekintése után egy németországi ösztöndíj keretében alkalmunk volt három hónapot eltölteni egy bajor városban. Így adódott tehát a német és magyar összehasonlítás, illetve a németországi lehetőséghez választottuk a hasonló magyar várost, ahol az adatokat szintén felvettük.

2004. tavaszán történt a német adatfelvétel és 2004. őszén a magyarországi. Az interjúk későbbi időpontban, 2006. nyarán készültek.

A németországi vizsgálódást a szakirodalom tanulmányozásával kezdtük, de a helyi sajátosságok és fiatalok megismerésében a mindennapi ottlét is segített. Megfigyeléseket tehettünk az utcán, az iskolák környékén, az üzletekben. Ezután néhány hét elteltével felkerestünk egy szakiskolát és egy gimnáziumot, ahol az iskolák igazgatóhelyettesei fogadtak bennünket. A szakiskola rugalmasnak és készségesnek bizonyult, nagyon örültek a lehetőségnek és az eredményekről is mielőbbi visszajelzést kértek. A gimnáziumban való kutatásnak azonban akadályai voltak, amit végül a kinti egyetem pedagógia professzorának igazolása háritott el, és így engedélyezték az adatok felvételét. (Az igazgatóhelyettes elmondása szerint a tanulók személyiségi jogainak védelmében kell a kutatásokat ilyen szigorúan kezelniük.)

A továbbiakban mindkét iskolában az osztályfőnök segítette munkánkat. Alkalmunk volt több órán is hospitálni, a szünetekben a fiatalokkal beszélgetni. A tanórák után pedig az osztályfőnökök válaszoltak felmerült kérdéseinkre. E rövid ismerkedés után két 45 perces tanóra keretében vettük fel a metaforaelemzéshez és tartalomelemzéshez az adatokat. Először a fogalmazásokat írták a tanulók, majd rövid szünet után a metaforákat adták meg külön papíron. A lapokra az életkorukat és a nemüket írták fel. Az adatfelvétel során semmilyen feltűnő, a kutatást befolyásoló esemény nem történt.

2004. őszén ugyanilyen módon jártunk el a magyar minta esetében is. A német városhoz adottságaiban, méretében és fekvésében hasonló települést kerestünk, ahol felkerestünk egy szakiskolát és egy gimnáziumot. A szakiskolában az igazgató, a gimnáziumban a helyettes fogadott bennünket. Az intézményekben egy-egy napot töltöttünk. Érdekes tapasztalat volt, hogy a szakiskolában nagyon örültek a diákok a jelenlétünknek és a feladatoknak is, a gimnazisták azonban nem lelkesedtek a felkínált téma iránt.

Az osztályfőnökökkel egy későbbi időpontban találkoztunk, akik készségesen adtak információt az osztályaikról.

A magyarországi adatfelvétel, az időkeretek, a sorrend és a feladat meghatározása, bevezetése teljesen megegyezett a németországgal. Feltűnő, említést kívánó esemény itt sem történt.

Az írásbeli módszerek adatainak birtokában megkezdtük a kiértékelést és elemzést, ez 2005-ben történt. A fogalmazásokat és metaforákat olvasva és feldolgozva azonban még jó néhány „miért” kérdés merült fel bennünk, amit szerettünk volna még ebben a kutatásban megválaszolni, illetve úgy éreztük, hogy a kvalitatív szempont úgy lehet teljes, ha mélyebb

kérdéseket is felteszünk, ha személyesen találkozunk a fiatalokkal, négy szemkört, és beszélgetésre adunk alkalmat.

Így történt meg az interjúk kérdéseinek kidolgozása és a szakirodalom segítségével a megfelelő interjúforma kiválasztása. A megkérdezett fiatalok személye adta magát az iskolai közegből, ahonnan több éve ismerjük egymást. Az interjúk időpontjának pedig tudatosan a nyarat (2006.) választottuk, mert így kötetlenebb, az iskolai szituációtól teljesen különböző, és attól távoli helyzetben tudtunk beszélgetni.

Összességében a kutatás lebonyolítását lehetőségeink határozták meg, de a minta véleményünk szerint így is alkalmas a kutatás elvégzésére és az összehasonlításra is. A fiatalok készségesen voltak segítségünkre a vizsgálat során, és személyes jelenlétünk miatt sok megfigyeléssel, metakommunikációs jelzéssel, emberi tapasztalattal is gazdagodhattunk, melyek az adatok elemzésében is megjelennek.

5.4. „A CSALÁD OLYAN, MINT...” – CSALÁDMETAFORÁK

Kutatásunk első részében a metaforaelemzés új, de egyre népszerűbb módszerével dolgoztunk, és információkat igyekeztünk nyerni arra vonatkozóan, hogy a fiatalok hogyan gondolkodnak a család fogalmáról, annak mely elemét tekintik hangsúlyosnak, milyen képzeteket társítanak hozzá.

A fogalmak ugyanis az egyéni tapasztalatokban alakult fogalomcsírákra támaszkodnak, az ember prototípus-alkotási képessége segítségével. Tehát egy entitás, esetünkben a család tulajdonságai sokban hasonlítanak egymáshoz, de legalább annyiban különböznek is (VÁMOS, 2001/2. 86. o.). Ezek a hasonlóságok és különbségek érdekeltek bennünket.

A konkrét vizsgálat, és az eredmények ismertetése előtt szeretnénk e módszer sajátosságaira kitérni és alkalmazását jelen témakörben indokolni.

5.4.1. METAFORA, METAFORAKUTATÁS

A metafora szó az irodalomtudományból, illetve a nyelvészet és kommunikáció területeiről ismert, mostanáig csak ezek a szakterületek kutatták. Mint kutatási módszer, az emberrel foglalkozó tudományokban az utóbbi években terjedt el, a kognitív tudományok révén. A kognitív tudományok ugyanis újraértelmezik és hangsúlyozzák a gondolkodás, a megismerés és a nyelv kapcsolatát. Így a nyelv, nyelvhasználat, beszéd vizsgálata elvezethet a gondolkodás, a világról alkotott egyéni képek megismeréséhez.

A kognitív szemlélet hatására a konstruktivizmus képviseli és népszerűsíti azt a nézetet, miszerint az emberi megismerési folyamat egy individuális, mindig egyedi konstrukció. Kora gyermekkorunktól komplex és teljes világmagyarázattal rendelkezünk, amely elmélet eligazodást nyújt számunkra a világban, magyarázza a fogalmakat és jelenségeket. Értéktartalma, igazsága ezeknek az elméleteknek nincsen, fő szempont az adaptivitás, a használhatóság.

Ezeket az individuális elméleteket, a fogalmak egyedi értelmezéseit a nyelven keresztül vizsgálhatjuk, a gondolkodási sémákba a beszéd és az írásos kommunikáció ad bepillantást.

De miért éppen a metafora alkalmas egy célfogalomhoz kapcsolódó értelmezések vizsgálatára?

A metafora összevont hasonlat, két dolog vagy fogalom tartalmi, hangulati kapcsolatán alapuló szókép. Két szerkezeti eleme van, a kifejező (azonosító) és a kifejezendő

(azonosított). A hasonlattól mélyebb értelme és bonyolultsága különbözteti meg, ezáltal megközelíthetővé tesz elvont fogalmakat is (VÁMOS, 2003./1. 10–11. o.).

A metaforikus folyamatban a szó eredeti jelentése a kiindulópont, egy latens, szimbolizált jelenség a célpont. E két fogalom között valamilyen hasonlóság, vagy közös vonás alapján kapcsolatot feltételezünk, a gondolkodás és beszéd segítségével kapcsolatot fejezünk ki. Jelentéskapcsolatot keresünk tehát a jelentés szempontjából nem összekapcsolódó entitások között. Ezzel az azonosítással azonban a kiinduló fogalom valamilyen tulajdonságát kiemeljük, egyéni preferencia, gondolkodási sémák, tapasztalatok alapján. Bonyolult fogalmak e szókép segítségével jobban értelmezhetők, a hozzájuk fűződő konkrét képzetek az egyén tapasztalatairól, gondolatairól, világtételeiről is információt adnak.

A metafora tehát átvitelt jelent, amely két entitás közötti közös tulajdonságok alapján jön létre. A metafora mellett az átvitel más válfajai is ismertek, pl.: hasonlat, megszemélyesítés, metonímia. A továbbiakban kutatásunkban e változatok között nem teszünk különbséget, mivel a tudományos kutatás metaforához való viszonya eltér az irodalmi megközelítéstől (VÁMOS, 2001/1. 283. o.).

A pedagógiai kutatás számára az is érdekes és hasznos szempont, hogy a metafora alkalmas a nem tudatos tartalmak feltárására is, kifejezheti azt is, amiről a vizsgált személy nem is tud. A spontán a tudatunkba kerülő metaforáknak sokszor csak utólagos magyarázattal, elemzéssel lehet megtalálni a gyökerét, azt a mélyebben rejlő okot, ami miatt a beszélő az adott fogalomra éppen az adott szókapcsolatot produkálta (VÁMOS, 2003./1. 23. o.).

Kutatási módszerként tehát tudatosan felhasználhatjuk a metafora sajátosságait, a vizsgált fogalom tartalmának elemzésével egyúttal világértelmezést is végzünk. Rávilágít a tudatban zajló, de az énkontroll miatt nehezen megközelíthető belső világra. Hozzáférést biztosít olyan jelenségekhez, amelyekről nehéz beszélni, képszerűvé, megfoghatóvá tehet gondolatokat, érzéseket (VÁMOS, 2003./1. 28. o.).

A módszer előnyei mellett szeretnénk megfogalmazni azokat a gyenge oldalakat is, amelyeket kiküszöbölni ugyan nem tudunk, de figyelembe kell vennünk őket a következtetések megfogalmazásakor, mivel az értelmezést és elemzést befolyásolják. Ez a korlát a kutatói objektivitás hiánya, hiszen az értelmezés során a megállapításokat saját gondolati sémáink, világlátásunk alapján tudjuk csak vizsgálni. Kvalitatív kutatásról lévén szó, erre a tényre szeretnénk koncepcionálisan is építeni, és reméljük, hogy értelmezési sémáink sajátos többletinformációt, esetlegesen új összefüggéseket is megláttatnak. A megállapítások és következtetések tehát ebben a szemléletben értelmezendők.

Kutatási témánk szempontjából érdekesnek találtuk megvizsgálni, hogy a család fogalom milyen asszociációkat kelt a fiatalokban, milyen képzeteket társítanak e sokat használt, ma egyre inkább változó fogalomhoz. Szeretnénk a metaforák segítségével képet kapni arról, hogy a család mely tulajdonságait emelik ki, mely tulajdonsága alapján társítják azt valamilyen más fogalomhoz, mit jelent a család fogalma a mai fiatalok világképében.

A metafora módszerét a minta sajátosságai miatt is előnyösnek tartjuk, feltételezhető ugyanis a nyelvi és kulturális különbségek miatt, hogy a német és magyar fiatalok metaforáiban eltéréseket tapasztalunk.

(A metaforakutatásról ld. még: KÖVECSES, 2005. és VÁMOS, 2003/3.)

5.4.2. A METAFORAGYŰJTÉS CÉLJA, TECHNIKÁJA, ELVEI

Konkrét vizsgálatunkban a metaforaelemzés módszere kiegészíti az interjú és az írásbeli kikérdezés során nyert adatok értelmezését. A különböző módszerekkel kapott információk erősíthetik, gyengíthetik egymást, de a vizsgálat tárgya szempontjából különféle aspektusokat adnak, így a fiatalok családképét eltérő oldalakról közelítik meg.

A metafora írásakor kellett a legkevésbé személyesnek lenni, a saját családtól, jövőbeli családképtől teljesen független vélemény megfogalmazására volt lehetőség. Természetesen a család fogalmához kapcsolódó személyes érintettség miatt a metaforák nagyon nagy százalékban adnak információt a saját családról, megjelennek bennük a személyes élmények, tapasztalatok. A fogalomalkotást ugyanis ezek a személyesen átélt pozitív vagy negatív élmények befolyásolják leginkább.

Célunk a metaforák elemzésével az volt, hogy a vizsgálatban szereplő 17–20 évesek családképéről információt kapjunk, megtudjuk, hogy a család mely tulajdonsága, funkciója számukra a legfontosabb, és természetesen kíváncsiak voltunk arra is, hogy a nyelvi és kulturális különbségek a német és a magyar fiatalok válaszaiban milyen különbségeket eredményeznek.

A metaforák gyűjtésére többféle eljárás áll rendelkezésre, mindegyiknek az a célja, hogy a vizsgált személy a szókép valamely formájához (metafora, hasonlat, metonímia) forduljon, amikor válaszol (VÁMOS, 2003/2. 110. o.).

Esetünkben a metaforaelemzés módszerei közül kérdésünk megválaszolása szempontjából az volt a célravezető, hogy egy előre definiált célfogalommal, esetünkben a család fogalmával dolgozzunk. Az adatfelvétel arra irányult, hogy a résztvevők saját metaforáikat fogalmazzák meg. A célfogalom megadásával a tanulókat egy hasonlat kigondolására és leírására kértük, majd az így keletkezett nyelvi kifejezésekkel dolgoztunk tovább.

A kutatásmódszertani szakirodalom szempontjait és elveit szem előtt tartva igyekeztünk az érvényesség és megbízhatóság szempontjainak eleget tenni már az adatok felvételekor.

- Autentikusságra törekedtünk, amikor a külső körülmények zavartalanságát biztosítottuk. A célfogalmat megadtuk, majd egy hasonlat megadására kértük a fiatalokat: Fejezzék be azt a mondatot, hogy „A család olyan, mint...”. Segítségként annyit mondtunk, hogy bármit lehet írni, ami az eszükbe jut, próbáljanak valami konkrétan gondolni. Arra is felhívtuk a figyelmüket, hogy nem definíciót várunk. Kértük őket, hogy teljes csendben dolgozzanak, példát ne mondjanak, és egymás lapját se nézzék, mivel ez erősen befolyásolná a saját gondolataikat. Talán a feladat szokatlansága, vagy egy idegen jelenléte miatt ennek a kérésnek eleget tettek minden osztályban.
- A metaforákhoz magyarázatot is kértünk, indoklást, amelyben körülírták, megmagyarázták a fogalom jelentését, kibontották a hasonlatot, megindokolták a választásukat, azaz gondolataikat, érzéseiket osztották meg velünk. Ezek a 3–4 mondatos kiegészítések nagy segítségünkre voltak az értelmezésben.
- A szabad gondolatáramlást segítettük, amikor időbeli korlátot nem szabtuk, és a válaszok önmagában való értékét hangsúlyoztuk, kiemelve, hogy rossz választ nem tudnak adni.
- A munka közben a csend biztosítása mellett körbe járva bátorítottuk és noszogattuk a tanácstalanokat ismételve, átfogalmazva a feladatot. (Mi jut eszedbe arról, hogy család? Mihez hasonlít szerinted a legjobban?)
- A tanulókat biztosítottuk a névtelenségről, ezzel is az őszinteséget szerettük volna fokozni.

(VÁMOS, 2003./1. 43–44. o. alapján)

Mintánkban, ahogy azt az előző fejezetben már ismertettük, négy tanulócsoporthoz szerepel. A metaforaelemzésnél is a módszer kvalitatív sajátosságait szeretnénk kihasználni és a következtetések megfogalmazásakor is arra törekszünk, hogy az adott mintára vonatkozóan fogalmazzunk meg kijelentéseket. Az megállapított összefüggések, és a jelenségek mögött sejtett okok a tanulók és a körülmények jobb ismerete miatt, és az alacsony elemszám miatt mélyebb vizsgálódást tesznek lehetővé, és sok többletinformációt, más szempontú eredményt hordozhatnak, mint egy kvalitatív kutatás.

5.4.3. FONTOS VÁLTOZÓK ÉS HIPOTÉZISEK

Mintánk sajátosságai több változó vizsgálatát is lehetővé teszik. A módszer és e kutatási rész szempontjából azok a változók a fontosak, amelyek mentén a nyelv fogalmi tartományai is különbözhetnek.

Véleményünk szerint esetünkben a metaforák eltérését a következő mintabeli különbségek befolyásolhatják:

- A német illetve magyar anyanyelv és kulturális háttér különbözőségei, valamint az iskola-rendszer és oktatás különbözőségéből adódó eltérések.
- Nemek közti különbségek, amik a nyelvhasználatban, képzettársításokban is megjelenhetnek. A nemi szerepre való szocializáció más-más tapasztalathoz juttatja a fiúkat és a lányokat, ami a gondolkodásra és nyelvre is hatással lehet.
- A szakiskolai illetve gimnáziumi háttér a szókincsről, nyelvi kreativitásról (a metaforák változatosságáról), a feladat pontos megértéséről adhat információt, és ezeken a területeken jelenthet különbségeket.

E változók között összefüggéseket feltételezünk, így a metaforaelemzés céljára, kérdésfeltevésére vonatkozóan megfogalmazhatunk olyan hipotéziseket, amelyek az elemzést strukturálják, és segítenek abban, hogy az eredmények értékelésénél valós és adekvát következtetéseket vonjunk le.

Konkrét hipotéziseink a családmetaforákkal kapcsolatosan a következők:

1. Feltevésünk szerint a társadalomban leírható változások, többségükben válságtendenciák nem hagyják érintetlenül a fiatalok gondolatvilágát sem. A válás, a családok instabilitása, funkcióinak elvesztése valószínűleg megjelennek majd a metaforákban is. Feltételezhető, hogy lesznek olyan válaszok, amelyek kiemelik az esteleges szerkezetbomlást, vagy annak veszélyét, vagy tapasztalatok alapján a negatív családi légkört.
2. Mindezek mellett azonban úgy véljük, hogy az emberben eredendően jelen levő társ, család, biztonság utáni vágy miatt többségben lesznek azok a metaforák, amelyekben a család pozitív jelentéssel szerepel. Ennek oka lehet a saját családi életben szerzett pozitív tapasztalat is, amely reményeink szerint ezeknél a gyerekeknél még nagyobb arányban van jelen.
3. A német és magyar fiatalok közötti különbség okait nagyon nehéz a rövid külföldi tartózkodás és tapasztalat alapján megbecsülni. Meglátásunk szerint a német fiatalok a liberálisabb, több szabadságot engedő nevelés miatt színesebb, sokfélebb metaforát

hoznak, és ugyanemitt a családdal kapcsolatban lazább kötődésekről írnak. Ezen kívül felmerülhet néhány hangsúlyeltolódás, fogalmi eltérés a kulturális különbözőségek miatt is.

4. A gimnázium és a szakiskolák tekintetében ebben a kutatási részben valószínűleg nem tapasztalható nagy eltérés. A nyelvhasználat, fogalomhasználat különbségei a tanulók gyengébb iskolai teljesítményeiből, az iskolatípus gyakorlati, szakmai hangsúlyából adódhatnak. Feltételezésünk szerint a metaforák nem tartalmukban, hanem változatosságukban, „színességükben” térnek el.
5. A fiúk és lányok asszociációit valamilyen mértékben befolyásolni fogják a „fiús” illetve „lányos” tapasztalatok. Feltevésünk, hogy a lányok a család érzelmi oldalaira térnek ki inkább, míg a fiúk a feladatokat, funkciókat, együttműködést tartják fontosabbnak. A lányok a biztonság, melegség a fiúk a kikapcsolódás, pihenés oldaláról közelítik meg a család fogalmát.

5.4.4. A CSALÁD, MINT CÉLFOGALOM JELENTÉSVIZSGÁLATA

A fogalmi metaforákat alkotó két tartománynak külön neve van a metaforakutatásban. Az a fogalmi tartomány, ahonnan a metaforikus kifejezéseket merítjük a forrástartomány. A forrástartomány (ahonnan a fiatalok a metaforákat hozzák) segítségével érthetjük meg a céltartomány fogalmát (esetünkben ez a család). Egy absztrakt fogalmat, mint céltartományt fogalmaznak meg esetünkben is a metaforák egy konkrétabb fogalomkör (forrástartomány) segítségével (KÖVECSESE, 2005. 20–21. o.).

A következőkben arra teszünk kísérletet, hogy a család fogalmát, amely esetünkben a metaforagyűjtés célfogalma volt, közelebbről is megvizsgáljuk. Kibontjuk annak jelentéstartományát, megnézzük, hogy mi a jelentés tartalma, szerkezete, így a metaforákkal való összevetés könnyebb lehet.

A családot az egyes tudományágak (pedagógia, pszichológia, szociológia), és azon belül is az egyes kutatók sokféleképpen értelmezik. Nem célunk most, hogy egy ilyen tudományos meghatározás mellett elkötelezzük magunkat, sokkal inkább a hétköznapi szóhasználat család-fogalmát szeretnénk megragadni, hiszen arra vagyunk kíváncsiak, hogy a tanulók ennek mely sajátosságát emelik ki, hasonlítják.

A családot mindenekelőtt jellemzik a benne élők, a családtagok. Hagyományos családmódelben ezek: az apa, anya, gyerek(ek). Nagycsalád esetén még ide soroljuk a nagyszülőket, szerkezeti bomlás és újraalakulás esetén pedig a szereplők nagyon sokfélék lehetnek (anya gyerekekkel, ritkábban apa gyerekekkel, anya gyerekével és új társával, stb.).

Ezekhez a státusokhoz szerepek és szerepszerű viselkedések is társulnak, amelyek alapjaiban társadalmilag, kulturálisan és történelmileg meghatározottak, de családonkénti eltérések lehetnek.

A családot és a róla való véleményalkotást jelentősen befolyásolja a családi légkör, a családtagok közötti kapcsolat. Ideális esetben ez egy szeretetkapcsolat, amely az elfogadásban, segítségnyújtásban, együttes problémamegoldásban, konfliktusok esetén megbocsátásban ölt testet.

A családi élet színtere az otthon, amely egyben azt is jelenti, hogy a család együttélést feltételez.

Összetettebb jelentéstartomány a család célja, tevékenysége, vagy ahogy a szakirodalomban fellelhető, a család funkciója. Alapvetően két fontos, egymástól jól elhatárolható funkciót írhatunk le, amelyet a család betölt: a szocializáció és a felnőtt személyiség stabilizálása, amely az érzelmi egyensúly biztosítását és biztonság nyújtását jelenti.

Ezt a két alapfunkciót egy szociálpedagógiai felosztás alapján kiegészítjük további feladatokkal és tevékenységekkel, hogy a metaforák elemzése is teljesebb lehessen:

- pszichoszociális funkció = a család, mint egység, közösségi forma a családtagok számára megfelelő érzelmi légkört – biztonság, otthonosság – biztosít
- szocializációs funkció = a társadalomban való élethez szükséges magatartási szabályok, normák, értékek elsajátításának közege
- szellemi–kulturális funkció = az értékek, információk világában eligazodást nyújt, értelmezi a világot, vonatkoztatási pontot képez
- gondozó–ellátó funkció = kisgyermekről, idősekről, betegekről gondoskodik
- gazdasági funkció = fogyasztásra, gazdálkodásra tanít
- reprodukciós funkció = a társadalom fennmaradását biztosítja
- politikai, társadalmi funkció = politikai szocializáció, közéletbe való bekapcsolódás

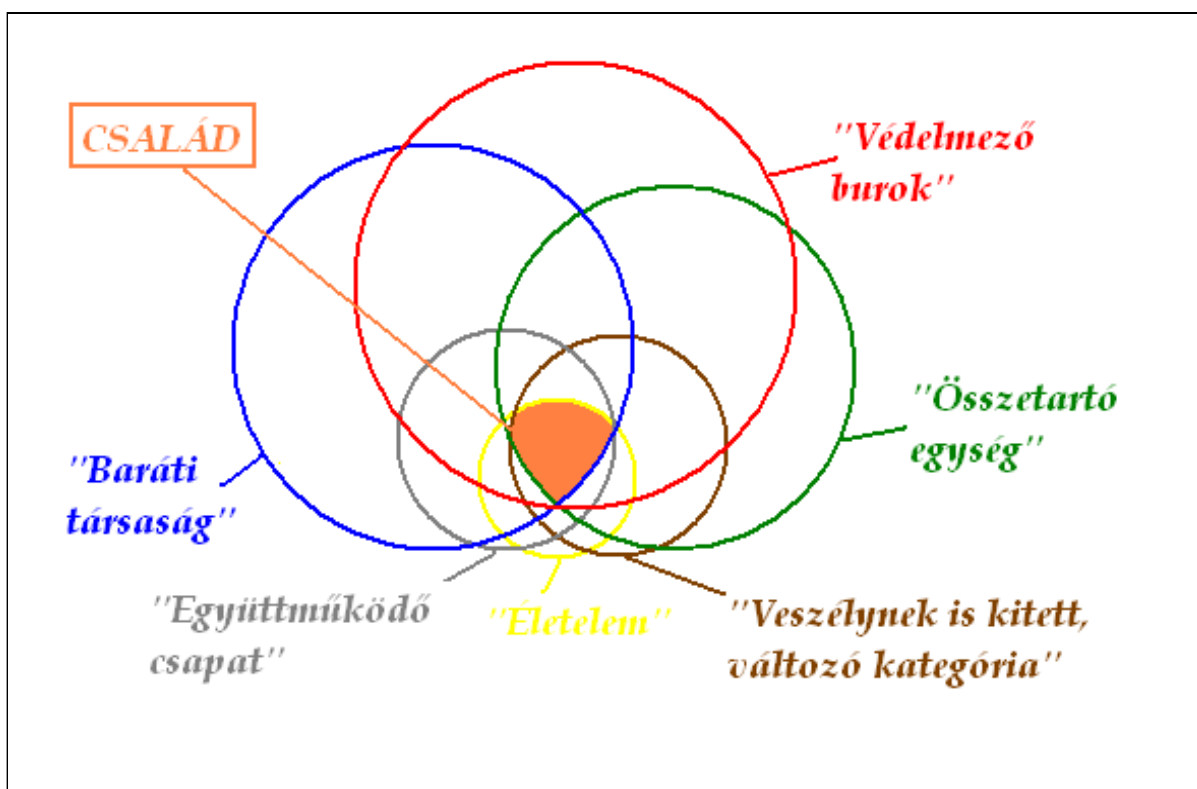
(PORCZIÓ, 1996. alapján)

A szakirodalom, és a köznapi fogalomhasználat vizsgálata alapján legfontosabbnak ezeket a jelentéselemeket tartjuk. A család célfogalmát e szempontok szerint vetjük össze a fiatalok által megfogalmazott metaforákkal, és keressük azokat a forrásfogalmakat, amelyek a tanulók gondolatvilágában a hasonlítást, azonosítást elindították.

5.4.5. A METAFORÁK BEMUTATÁSA ÉS ELEMZÉSE

A.) A metaforák csoportjai, a kategóriák jellemzői

A metaforák gyűjtése után az elemzés izgalmas és sok érdekes felfedezést tartalmazó folyamata következett. Természetesen az egyedi nyelvi jelenségek, az egyes metaforák önmagukban is értékesek, és példákon keresztül a legérdekesebbeket az olvasóval is szeretném megosztani, de óvatos következtetések levonásához, okok, okozatok kereséséhez a 104 fős minta minden választát vizsgálni kell, és az áttekinthetőség miatt kategóriák felállítására volt szükség. A jelentésükben lévő közelség szerint csoportosítottuk a válaszokat, felhasználva és segítségül hívva a metaforákhoz fűzött magyarázatokat. A csoportokat ezután elneveztük, keresve azt a meghatározást, ami a halmaz tulajdonságait leginkább kifejezi. A kategóriákat és azok arányos megjelenését szemlélteti az alábbi diagramm és táblázat:

Kategóriák	Német		Magyar		Összesen
	Szakiskola	Gimnázium	Szakiskola	Gimnázium	
"Védelmező burok"	8 31%	7 26%	0	7 26%	22 21%
"Baráti társaság"	4 15%	2 7%	9 38%	5 19%	20 19%
"Összetartó egység"	3 12%	9 33%	2 8%	4 15%	18 17%
"Együttműködő csapat"	1 4%	1 4%	4 17%	5 19%	11 11%
"Veszélynek is kitett, változó kategória"	0	5 19%	6 25%	0	11 11%
"Életelem"	3 12%	1 4%	1 4%	3 11%	8 8%
"Szabályozó, fegyelmező közeg"	0	1 4%	2 8%	0	3 3%
"Szeretettel szabadon fejlődés"	1 4%	1 4%	0	0	2 2%
"Legnagyobb érték"	0	0	0	1 4%	1 1%
Nem metaforát írtak	6 23%	0	0	2 7%	8 8%

Első lépésben elkülönítettük a metaforákat a nem metaforikus nyelvi kifejezésektől, és a továbbiakban csak a metaforákkal dolgoztunk.

Mintánkban nyolc olyan fiatal volt, akik a feladat megfogalmazása ellenére nem metaforát írtak. Közülük hatan a német szakiskola, ketten a magyar gimnázium tanulói, öten lányok, három pedig fiú. A számukra bizonyára szokatlan feladatot úgy értelmezték, hogy meghatározást illetve tulajdonságot írjanak, ami a családra jellemző, tehát a „Milyen a család?” kérdésre válaszoltak. Meghatározásaik, és a tulajdonságok között szerepel a „társadalmi alapegység”, a „biztonság”, „felelősség”, „védettség”, „összetartás”. Ez utóbbi jellemzők ihlették meg a többiek fantáziáját is a metaforakeresés irányába, de ez a nyolc tanuló értelmezési szinten maradt.

Legnagyobb elemszámmal az a kategória szerepel, amelynek a *védelmező burok* elnevezést adtuk. A csoportonkénti és nemek szerinti megoszlást az alábbi táblázat mutatja. (A megadott százaléktételek azt jelzik, hogy az adott nem, illetve csoport válaszaiban milyen gyakorisággal jelenik meg az illető kategória.)

"Védelmező burok"	Magyar		Német		Összesen	
	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú
Gimnázium	7 26%		7 26%		14 26%	
	7 37%	0	3 27%	4 25%	10 33%	4 17%
Szakiskola	0		8 31%		8 16%	
	0	0	6 30%	2 33%	6 14%	2 25%
Összesen	7 14%		15 28%		22 21%	
	7 17%	0	9 29%	6 27%	16 22%	6 19%

A kategóriában szereplő 22 tanulóból öten írták metaforának a „ház”-at, ketten a „háló”-t, amit védőhálónak definiáltak, amely veszély esetén biztosan megtart. Voltak a melegséget hangsúlyozó szóképek, mint „kályha”, „meleg takaró”, „vastag, meleg kabát”, „jól fűtött, párnákkal teli szoba”, „fürdőkád meleg vízzel”. A védelem ismert szimbólumaként megjelent a „vár” és a „madárfészek” is, szokatlanabb kép volt számunkra a „fal” (magyarázat: „biztosan áll, megvéd a veszélytől, nehezen dönthető le, otthont és meleget ad”), és az „ágy”.

E kategória jellemzője a védelem és a biztonság. A metaforák olyan fogalmakat írnak le, mint biztonság, melegség, otthonosság. Ennek oka, hogy az ezek iránti vágy a kisgyermekkoról kezdve jelen van az ember életében.

A kategórián belüli megoszlás szembetűnő érdekessége, hogy ebben a halmazban magyar szakiskolások nem szerepelnek. A fiúk és lányok aránya közel megegyező, annak ellenére, hogy előzetes elgondolásaink szerint e jellemzők inkább a lányok számára fontosak.

A második legnagyobb halmaz 20 elemet tartalmaz: a mintában szereplő minden csoport megjelenik benne, legnagyobb arányban a magyar szakiskolások. Ezek a fiatalok a *baráti társaság* fogalmához közeli metaforákat választottak.

"Baráti társaság"	Magyar		Német		Összesen	
	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú
Gimnázium	5 19%		2 7%		7 13%	
	4 21%	1 13%	1 9%	1 6%	5 17%	2 8%
Szakiskola	9 38%		4 15%		13 26%	
	9 41%	0	2 10%	2 33%	11 26%	2 25%
Összesen	14 27%		6 11%		20 19%	
	13 32%	1 10%	3 10%	3 14%	16 22%	4 13%

Ez volt a leginkább egységes kategória, 10 tanuló válaszában szerepelt a „barátok”, „baráti kör”, „baráti társaság”, további öt fiatal pedig a „közösség” fogalmával azonosította a családot.

Egy valószínűleg kollégista lány írta metaforának a „kollégiumi szobá”-t, ahol szintén szoros kötelékek alakulnak ki, de az együttlakás alkalmazkodást is kíván. Állati példaként, hasonlatként a „hangyaboly” és az együtt élő, együtt utazó „madárcsapat” volt olvasható.

A baráti kapcsolatokban megélt feltöltődéshez való hasonlóság miatt soroltuk a „benzinkút” metaforát ebbe a halmazba, bár ott egy kívülről érkező erőről van szó, nem egyenrangú felek kölcsönös pozitív kapcsolatáról.

Sajátosan német (pontosabban bajor) metafora e kategóriában az „Oktoberfest”, amely egy hatalmas, vidám, egy hónapon át tartó ünnep Münchenben. A magyarázat a kellemes együttlétet, a beszélgetéseket és az összetartozás-érzés megélését emelte ki.

E kategória sajátossága tehát az egyenrangú szeretetkapcsolat hangsúlyozása: a család jellemző vonásai közül ezek a fiatalok a feltöltődést, beszélgetést, kölcsönös elfogadást, segítségnyújtást, bizalmat, odafigyelést, a problémák közös megoldását emelik ki.

A család fogalmának más aspektusát vették a metaforakeresés alapjául azok a tanulók, akik az összetartó egység kategóriába sorolódtak.

"Összetartó egység"	Magyar		Német		Összesen	
	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú
Gimnázium	4 15%		9 33%		13 24%	
	3 16%	1 13%	3 27%	6 38%	6 20%	7 29%
Szakiskola	2 8%		3 12%		5 10%	
	2 9%	0	2 10%	1 17%	4 10%	1 13%
Összesen	6 12%		12 23%		18 17%	
	5 12%	1 10%	5 16%	7 32%	10 14%	8 25%

A kategóriában megjelenő 18 tanulóból számunkra meglepő módon (talán, mert e metafora nekünk nem jutott volna eszünkbe) heten adták válaszként a „fa” fogalmát. Többen kitértek a fa részeinek azonosítására is a családtagokkal, így a gyökérzetet a nagyszülőkkel, a törzset a szülőkkel, az ágakat a gyerekekkel azonosították. Hangsúlyozták még a stabilitását és egészségességét, az egységet, amit a fa részei alkotnak. Utalások történtek az egység felbomlására is, egy tanuló említette a válást, amit a gallyak lemetszésével azonosított.

Az egység, összetartás sokat használt szimbóluma, a kötél is megjelent öt tanuló válaszában, „karkötő”, „lánc”, „kör”, „kötelék” variációkban.

Az összetartást hárman olyan metaforával tették szemléletessé, amely ténylegesen is a részeknek egy anyag által való összetartottságát jelenítik meg. Ők a „ragasztó”-t, a „rágógumi”-t és a „mézeskalácsház”-at írták le.

Érdekes válasz volt a „szikla”, amelynek keménysége adja az összetartást, két fiú pedig az „épület”-et és az „autó”-t említette olyan funkcionális eszként, amely csak így működik, funkcióját csak a részek mindegyikének meglétekor tudja betölteni.

A családot tehát ezek a fiatalok az egység felől közelítették meg, a tagok összetartását, a szoros kötődést hangsúlyozzák metaforáik.

A családot, mint egy közös cél eléréséért küzdő közösséget értelmezi az a 11 fiatal, akiket az *együtműködő csapat* kategóriába soroltunk.

"Együtműködő csapat"	Magyar		Német		Összesen	
	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú
Gimnázium	5 19%		1 4%		6 11%	
	2 11%	3 38%	0	1 6%	2 7%	4 17%
Szakiskola	4 17%		1 4%		5 10%	
	2 9%	2 100%	1 5%	0	3 7%	2 25%
Összesen	9 18%		2 4%		11 11%	
	4 10%	5 50%	1 3%	1 5%	5 7%	6 19%

Ezek a metaforák kevésbé az érzelmi oldalra, sokkal inkább a cél érdekében való együttműködésre összpontosítanak. Egyikük közös célként azt fogalmazza meg, hogy „mindenki boldog legyen”.

A német csoportokból csak egy-egy tanuló sorolható ebbe a kategóriába, a fiúk jóval nagyobb arányban képviseltetik magukat, mint a lányok.

A konkrét metaforák tekintetében egy jellemző és többször (négy tanulónál) előforduló fogalom a „focicsapat”. Érdekes módon azonban a magyarázatok eltérőek, más-más jelentéstartományt emelnek ki. Ketten is említik az edzőt, akinek, mint a csapat irányítójának, engedelmességre kell. Egy fiú kitért a család és focicsapat közti különbségre, és a családban pluszként megjelenő kedvességet és szorosabb köteleket említi.

Az együttműködést megfogalmazó további példák a „kis méhkas”, a „vállalkozás”, a „jó társadalom”. Egy a „szövetség”-et meghatározó lány jelmondatként a következőt fogalmazza meg: „Egy mindenkiért, mindenki egyért.”

Ezekben a metaforákban és magyarázatokban többször szerepel a tekintély, ami a szülői szerephez társul, valamint ezzel párhuzamosan a gyermeki engedelmesség. Az írásokat olvasva azonban azt mondhatjuk, hogy ehhez az irányításhoz nem kapcsolódik negatív értelmezés, inkább a család működésének természetes feltételeként említik a fiatalok.

Ugyanígy 11 elemszámmal rendelkezik az a kategória, amely a családot nem egyértelműen pozitív kategóriaként értelmezi: a metaforák utalnak a változékonyságra, a stabilitás hiányára.

A családot mint *veszélyeknek is kitett, változó kategóriát* a magyar szakiskolások és a német gimnazisták határozták meg.

"Veszélynek is kitett, változó kategória"	Magyar		Német		Összesen	
	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú
Gimnázium	0		5 19%		5 9%	
	0	0	2 18%	3 19%	2 7%	3 13%
Szakiskola	6 25%		0		6 12%	
	6 27%	0	0	0	6 14%	0
Összesen	6 12%		5 9%		11 11%	
	6 15%	0	2 6%	3 14%	8 11%	3 9%

A változékonyság közismert szimbólumát, az „időjárás”-t ketten is említették. Hasonlóan a változékonyságot hangsúlyozza a „szél”. Szintén ketten hozták metaforaként a „kirándulás”-t, „hegymászás”-t. Míg az első két metafora sem pozitív, sem negatív irányba nem mutat, addig a kirándulással azonosított család inkább pozitív jelentésű, amelybe negatív elemek is kerülhetnek. Ezt magyarázatainkban a kategóriába sorolt fiatalok is megjegyzik. („Kellemes és kellemetlen élmények történnek velünk, de segítünk egymásnak, a bajokat együtt oldjuk meg.”)

A sírás és nevetés váltakozását, a családtagok szerepeit fejezi ki a „színház” metafora; hasonló a „szappanopera” fogalom, itt azonban a magyarázatban kiemelésre kerül, hogy a végén minden rossz megoldódik.

Érdekes és egyedi metafora volt a „szénakazal”, amelyben néha ott a villa is, valamint az „algás tenger”, ahol néha összegabalyodnak, összeütköznek az élőlények. Sajátosan német példa a „sör”, ami felfrissít és szomjat olt, de ha sokat iszunk belőle veszélyessé válik.

Alapvetően pozitív fogalmak a „fűzfa” és a „tollpárna”, amit egy lány adott meg válaszában, de a magyarázata miatt került ebbe a kategóriába. A fánál a „levelek lehullását”, a párnánál „sok pihe kihullását” említi.

A családi élet kettős, változékonyság voltát, sokszor tőlünk független változását, bizonytalanságát emelik ki e kategória metaforái, melybe a mintában szereplő fiatalok 10,6%-a tartozik.

A fiatalok között nyolc olyan tanuló volt, akik a családot valamilyen alapvető életforrásnak, az egészséges élet feltételének tekintették. E kategóriának az *életelem* elnevezést adtuk. A halmazban mind a négy csoport (osztály) jelen van, de csak egyetlen fiú.

"Életelem"	Magyar		Német		Összesen	
	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú
Gimnázium	3 11%		1 4%		4 7%	
	2 11%	1 13%	1 9%	0	3 10%	1 4%
Szakiskola	1 4%		3 12%		4 8%	
	1 5%	0	3 15%	0	4 10%	0
Összesen	4 8%		4 8%		8 8%	
	3 7%	1 10%	4 13%	0	7 10%	1 3%

A biológiai élet elemi feltételei közül négyen a „nap”-ot azonosították a családdal, a magyarzatokban a melegség, a fény, az élet fenntartása és új életek teremtése szerepel. Egy lány megjegyzi, hogy mindezek ellenére néha a túl sok nap is ártalmas lehet. Egy tanuló említi, hogy a nap szinte észrevétlenül van jelen az életünkben.

Létfeltétel a „levegő” is, amit ketten hasonlítottak a családhoz. Az egyik fiatal a részecskék közötti szeretet-kapocsra, a másik a hiánya okozta súlyos következményekre tért ki magyarzatában.

Komplexebb metafora a „természet, környezet”, amely a természeti katasztrófák ellenére összességében segít, és elengedhetetlen az életünkhöz, a „tavasz” pedig új életet ad, élteti a családokat is.

Ezekben a hasonlatokban a család egy rajtunk kívül álló, de nélkülözhetetlen kategóriaként jelenik meg, az egészséges élet feltétele, amely inkább segít és támogat, mint gátol.

A családokban megjelenő tekintélyalapú szabályozást és egy hideg, korlátozó légkört írnak le a *szabályozó, fegyelmező közeg* kategória metaforái. Három tanulót soroltunk ide, mindhárman lányok, ketten a magyar szakiskolába, egyikük a német gimnáziumba jár.

A német gimnazista „közlekedési káosz”-hoz hasonlítja a családot, ahol a rendőr tesz rendet az összevisszaságban és veszekedésben. Itt tehát elsősorban a légkör negatív, a felek kapcsolatát leginkább a konfliktus jellemzi.

A magyar lányok metaforái: a „laktanya” és a „katonaság”. A problémát itt a szülői korlátozás jelenti, amit a fiatalok rugalmatlannak, szigorúnak élnek meg. Egyikük megjegyzi, hogy „minden a parancsnok hangulatától függ”, tehát az események kiszámíthatatlanok is.

E korlátozó, szabályokat állító, inkább negatív légkörű családkép valószínűleg a személyesen megélt tapasztalatokra vezethető vissza.

Két német fiatal, egy gimnazista fiú és egy szakiskolás lány írt olyan metaforát, ami véleményünk szerint a német és magyar nevelési elvek közötti különbségeket is jelzi, ezért is szeretnénk őket kiemelni. A szereketben szabadon fejlődés szövekapcsolatot találtuk legalkalmasabbnak e kategória jellemzésére.

Mindkét tanuló a „kert”, „virágoskert” metaforát találta ki a család fogalmának megjelenítésére. Ez a kép megjeleníti számukra azt a jellemzőt, hogy egy szép, védett, összetartozó egységben szabadon, önállóan fejlődhet minden egyes tag. Ez nem jelent érzelmileg közömbösséget, hiszen egyikük hangsúlyozza is, hogy a növények egymást táplálják, a másik meghatározás pedig az egyedüllét negatív élményére utal.

A metafora kifejtésében az egyik fiatal a virágok sokféleségéről is említést tesz, amit a családtagok egyediségével azonosíthatunk.

A személyiségnek ezt a tiszteletét és a növekedés szabadságát, de annak indirekt támogatását a német nevelési gyakorlat sajátosságának véltük felfedezni.

Önálló kategóriaként szerepeltetjük azt a metaforát, amely a családot nem az érzelmi oldaláról, nem funkciója felől közelíti meg, hanem az egyén és egyidejűleg a társadalomban betöltött szerepe, értéke alapján. A legnagyobb érték kategóriában egy magyar gimnazista lány metaforája, a „gyémánt” szerepel.

A magyar ázat korunk családvesztő, családdromboló társadalmában önmagáért beszél: „A család olyan, mint a gyémánt. Olyan értékes és olyan erős. A család vérségi kapcsolatánál nincsen erősebb kötelék.”

B. A család célfogalom jelentéstartományának és a metaforák jelentésének összekapcsolása

A metaforák halmazokba rendezése, és e kategóriák ismertetése után a kapott forrástartományokat (a metaforák által kifejezett értelmezéseket) szeretnénk a célfogalom, a család jelentéstartományával összekötni és így megnézni, hogy a fiatalok értelmezéseiben mely jelentéselemek milyen hangsúllyal és milyen értelmezésben jelennek meg.

A család fogalom jelentéstartományait vizsgálva elsőként a családtagokat és e státusokhoz kapcsolódó szerepeket említettük. Ezek az elemek a tanulók hasonlataiban az adott kategóriától függően kapnak értelmet. A családtagok a metaforákat kibontva lehetnek a fa részei, egy csapat játékosai, virágok egy kertben, barátok...stb. Az írások azonban nagyobb arányban nem szólnak arról, hogy kik tartoznak a családba, kik vannak a védelmező burookban vagy a baráti társaságban együtt. Szerepekre és személyekre a „fa” metaforánál találunk utalást, ahol a fa részeivel hárman is azonosítják a családtagokat, és ezekben a nagyszülők is részei a családnak. A családfő szerepére utalnak öten azok közül, akik a családot együttműködő csapatként határozták meg. A főnökkel, edzővel azonosított apa, illetve szülők elfogadott, legitim vezetőként jelennek meg, egy olyan szükségszerű szerepet töltenek be, amely mindenki érdekét figyelembe véve a „csapatot” előbbre viszi. Ennek komplementereként a gyerek szerep első értelmezésben pusztán engedelmességnek és utasítások teljesítésének tűnhet. Mi azonban úgy látjuk, hogy a gyermeki állapot ezekben az értelmezésekben egy saját feladatokkal, felelősséggel, és némi szabadsággal is bíró élethelyzet.

Más a szerepértelmezés abban a három metaforában, ahol a család pusztán fegyelmező, szabályozó közegként jelenik meg. A szülők és a családfő itt az önkényes szabályozó szerepét kapja, a gyermek pedig a megkérdőjelezhetetlen szabályokkal történő szocializáció elszenvedője.

Maguk a családtagok tehát nem hangsúlyosak a családfogalom értelmezésében. Ez alól talán csak a családfő jelent kivételt, de őrá is csak azok tesznek említést, akik a családfő szerepét nagyon fontosnak vagy erősen negatívnak tartják.

A kapcsolatra, mely a családtagokat összeköti, már több utalást olvashatunk. Szintén kategóriától függ, hogy ez a kapcsolat – ami legtöbb esetben kifejezhető a szeretet szóval –

inkább együttműködés, védelmezés, táplálás, baráti elfogadás, vagy inkább hideg parancsolás-engedelmesség viszony.

A sokféle szeretet-értelmezés jól árnyalja a családi kapcsolatokat, és elemeire bontja a valós érzelmeket és viszonyokat: A baráti társaság kategóriában a családtagok kapcsolatát az elfogadás és a bizalom, a kölcsönös segítségnyújtás jellemzi. Az együttműködő csapatban inkább egy célvezérelt, célirányos együttműködés a fontos. Az összetartó egység tagjai szinte összenőttek, kapcsolatukat annak erőssége határozza meg leginkább. A szabályozó közegben a szeretetet és a légkör melegségét nem érzékelik a tanulók. A családot változékony, veszélyeknek is kitett kategóriaként értelmezők számára a kapcsolatok nem egyértelműen stabilak, biztosak és egyformán pozitívak. Konfliktusokról (viharok) és tragédiákról (színház) is írnak. A szeretet védelmező, óvó oldalát hangsúlyozzák azok, akik a családot védelmező burokkal azonosítják. Ennél nagyobb szabadságot engedő és önállóságra tanító, de pozitív a viszony két német fiatal írásában, akik a kertben szabadon, de együtt fejlődő virágok képét írták le.

Alapvetően pozitív kapcsolatokat olvashatunk ki a metaforákból (3 negatív és 11 bizonytalan kivételével); eltérések abban mutatkoztak, hogy ezt az összetett pozitív légkört milyen érzellemmel azonosítják, illetve mely oldalát emelik ki a fiatalok.

A családok életét jelképező szintér (élettér) nem a legfontosabb eleme volt a metaforáknak, de érdekes módon kapott szerepet. A családok valós életterét, a házat és az otthont azonosították többen a család fogalmával. A tanulók gondolatvilágában tehát szorosan kötődik a család az otthon fogalmához és az otthonosság, biztonság érzéséhez, amit e kettő együtt ad.

A családok életének szintereként előfordult még a természet és a kert, amely fogalmak szintén a biztonság, szépség, otthonosság érzéseivel kapcsolhatók össze.

A metaforák elemzésekor a családi funkciók kérdése nagyon izgalmasnak tűnt, ez veti fel ugyanis a kérdést, hogy a fiatalok szerint miért van, és mire jó a család. A válaszok összességében két funkciót írnak körül: a pszichoszociális és a szocializációs funkciókat.

A családot védelmező buroknak tartók azt a funkciót hangsúlyozzák, hogy a családtagok ebben a közegben nyugalomra, biztonságra találnak. De a védelem a gyermekek felnövekvésében is fontos szerepet játszik, ahogy egy német lány írja: „talajt ad a lábunk alá, ami később támogat és erőt ad.” A családot baráti társasághoz hasonlító kategória tagjai a felüdülést, közös szabadidőtöltést tartják fontosnak. Ennél tágabb és társadalmilag is fontos

szerepet szán a családoknak az a 11 fő, akik a család fölé rendelt célokat, és az ezekért való közös „küzdést” is megemlítik.

A metaforákban életelemekeket megnevezők a családnak a legalapvetőbb szerepet és funkciót tulajdonítják, hiszen a család nélkül szerintük nincsen élet.

Azok a fiatalok, akik a családot negatívan értelmezik, funkcióit is a többiekétől eltérő módon határozzák meg. A katonaságként, laktanyaként megjelenő család inkább hátráltat, büntet, utasításokkal szabályoz, semmint a lelki egészséget őrzi. A változó, veszélyeknek is kitett családot leíró tanulóokra a funkciók szempontjából is ez a kettősség jellemző. A család ebben a meghatározásban néha segít, máskor hátráltat, néha regenerál, máskor kimerít, és feszültté tesz.

A pszichoszociális és a szocializációs funkciók említése és kiemelése véleményünk szerint életkori sajátosság, hiszen a gyermek e két szempontból éli meg a családot, amely számára legfőképpen biztonságot és alapvető értékeket, normákat nyújt.

Összességében a család fogalmának jelentéstartományai az életkori sajátosságokkal magyarázható formában, de sok egyéni szint mutató értelmezésben és hangsúllyal jelennek meg. A legjellemzőbb metafora–forrásfogalmak a kapcsolatra és a funkcióra összpontosítanak, egy szereteten alapuló szoros köteléket írnak le, amely azt a célt szolgálja, hogy a családtagok benne biztonságot, kikapcsolódási, és feltöltődési lehetőséget kapjanak.

5.4.6. KÖVETKEZTETÉSEK

A metaforák elemzése kiterjedt arra, hogy csoportok, halmazok képzésével a mintában előforduló válaszokat átláthatóbbá tegyük. Kategóriák felállításával próbáltunk összefüggéseket feltárni. Ezután a család fogalmának jelentéstartományaival vetettük össze a tanulók metaforáiból kiolvasható értelmezéseket. Most e vizsgálati rész eredményeit összegezve a hipotézisekre szeretnénk visszatérni és az előzetes feltételezésekkel a kapott eredményeket összehasonlítani.

A következtetések a mintában szereplő vizsgálati személyekre vonatkoznak, illetve a több oldalról is megvizsgált és bizonyítást nyert összefüggések egy tendenciát mutathatnak, amit nem szeretnénk általánosítani, de érdemesnek tartjuk azt megosztani és továbbgondolás tárgyává tenni.

A következtetések megfogalmazásakor a konkrét hipotézisek sorrendjét követjük.

Társadalmi folyamatok tükröződése

Feltételezésünk volt, hogy a fiatalok családmetaforáiban megjelennek az utóbbi évek, évtizedek társadalmi tendenciái, amelyek a családok szerkezetét és belső kapcsolatrendszerét, a szocializációt is befolyásolják.

Erre utaló olyan értelmezést, amely a családot válságos, funkcióját veszített intézményként állítaná be, mindössze hármat találtunk. Ezeket a kamaszkori véleményeket azonban nagyban befolyásolja a saját család, és mint minden személyes tapasztalatokra, saját élményekhez fűződő érzelmekre kérdező kutatásban, itt is számításba kell vennünk, hogy a pillanatnyi családi légkör, egy esetleges ideiglenes családi konfliktus a negatív véleményeket különösen is meghatározhatja.

Ugyanakkor 11 fiatal egyértelműen leírja, magyarázatában pedig még több jel utal arra, hogy a család nem kizárólagosan pozitív kategória, hanem változásoknak és veszélyeknek is kitett emberi közösség. Ezek a változások konfliktusokra, halálesetekre utalnak, amit az emberi élet és együttélés természetes velejárójának tekinthetünk, a veszélyek azonban válást, a család értelmetlen felbomlását jelentik. Ezeket a lehetőségeket összesen 17 tanuló említette meg a metaforához fűzött magyarázatában.

Mintánkban tehát a fiatalok 16,3%-a a családot nem tudja egyértelműen pozitív fogalommal azonosítani, saját családi élményeik és/vagy a társadalomban leírható folyamatok hatására instabil, változékony kategóriának értelmezik. Ezt természetesen realista attitűdnek is értelmezhetjük, kérdés azonban, hogy e reális kép mellett rendelkeznek-e ezek a diákok kellő hittel és bizalommal, hogy mindezek ellenére társat keressenek és családot alapítsanak.

Pozitív családmetaforák többsége

Valószínűnek tartottuk, hogy a változások ellenére a fiatalok két ok miatt is pozitív kategóriaként fogják értelmezni a családot: Az egyik az, a szerintünk eredendően bennünk lakó vágy, hogy társsal, családban szeretnénk élni. A másik, ami a serdülőknél meghatározóbb lehet, a saját család élménye. Reméltük, hogy többségben lesznek azok a tanulók, akik pozitív vagy összességében pozitív tapasztalataiknak köszönhetően értékekkel azonosítják a család fogalmát.

Mintánkban 80 fiatal hasonlította a családot valamilyen pozitív, értékhordozó fogalomhoz, és a 8 nem metaforát író diák is fogalommagyaráztként, vagy definícióként jó tulajdonságokat (biztonság, összetartás, felelősség, védettség) említettek. Ez tehát 77%-os arány, ami nemcsak a tanulók szerintünk egészségesen optimista világszemléletére, gondtalan jövőterveire, hanem a mai családok változások ellenére is biztonságot nyújtó funkciójára utal.

A család értéke a fiatalok szerint leginkább a kapcsolatokban és az egyén életében betöltött funkciójában van. A kapcsolatok alapja a védő, elfogadó, segítő szeretetkapcsolat, a család szerepe pedig a lelki kiegyensúlyozottság, regenerálódás megteremtésében van leginkább.

A család intézményét 8 tanuló azonosította olyan fogalommal, amely a család nélkülözhetetlenségét emeli ki. Egy tanuló pedig a legértékesebb dolognak tartja az életben, és a gyémánthoz hasonlítja.

Válsága és változásai ellenére a fiatalok gondolatvilágában fontos és egyértelműen pozitív helyet foglal el a család. Ebben a véleményalkotásban tapasztalatok, ismeretek és vágyak egyaránt szerepet kapnak, és a további életutat is ezek határozzák meg. Csak kívánni tudjuk, hogy a metaforákban kifejezett gondolatok életcélokká, életutakká alakuljanak.

Német és magyar családértelmezések

Előzetes feltételezésünk alapján a magyar és német fiatalok válaszai eltéréseket mutattak volna. Bár a kulturális háttér, a család értelmezése a két társadalomban hasonló, mégis úgy véltük, hogy a nevelési normákból, a családokra vonatkozó társadalmi elvárások sajátosságaiból adódóan lesznek szembevetendő különbségek a metaforákban és azok magyarázataiban.

Az elemzés ezzel szemben azt az eredményt hozta, hogy a metaforák szinte azonosak, megállapítható ugyan néhány különbség, de ezek még mintánkban is nagyon kicsi eltérések.

Az 53 német fiatal összesen 35, az 51 magyar tanuló 34 különböző metaforát írt. A metaforák számában tehát nem volt olyan eltérés, amely a kreativitás, a képi gondolkodás színességének eltérését mutatta volna.

Érdekes módon a német diákok inkább összepontosítottak a család érzelmi oldalára, mint magyar kortársaik. A családot védelmező burokkal azonosítók között 15 német és csak 7 magyar fiatal volt. Magyarázható ez az eltérés talán a bajor kisvárosi erkölcsökkel (konzervatívabb gondolkodás, erős katolicizmus), a családokat jobban támogató közvéleménnyel és légkörrel.

A német nevelés általunk tapasztalt, nagyobb szabadságot, több önállóságot engedő normái jelennek meg abban, hogy a „szeretetlenben szabadon fejlődés” kategóriába csak német fiatalokat soroltunk.

A magyar metaforák között több volt a családot negatívan vagy nem egyértelműen pozitívan megközelítő. Több magyar tanuló vélekedik a családokról úgy, mint változékony kategóriáról, amely nem jelent mindig és életünk végéig biztos menedéket. Fenyegetik konfliktusok, szerkezetbomlás, a kapcsolatok elhidegülése. A magyar fiatalok reálisan vagy reményüket

vesztetten gondolkodnak? Ez a valódi véleményük, vagy csak a félelmeik kifejezése? E kérdésekre talán a vizsgálat további részei adhatnak választ.

A minta tanulói közül a család együttműködő csapat jellegére is több magyar utalt. A család fogalmának ez a jelentéstartománya inkább funkcionális, kevésbé az érzelmekre összpontosít. Ezt az eltérést szintén a sajátosan bajor mentalitás és a magyar szülők túlterheltségével magyarázzuk. A bajor kisváros rejtett normái szerint, a német szülők minőségi időt töltenek gyermekeikkel, munkájukat befejezve már nem kell, hogy a megélhetésre legyen gondjuk, gondolati szinten sem. Ezzel szemben két városi, de vidékieket is beiskolázó magyar iskola tanulóinak a család is (akár egy munkahely) a feladatok, a „közös küzdés”, az együttműködés oldaláról válik hangsúlyossá.

Ezen apró, a számok szintjén nem jelentős eltérések mellett voltak szinte szó szerint megegyező metaforák és magyarázatok, pl.: a „fa”, az „időjárás”, a „nap”, a „szövetség”, a „kötél”, a „barátság”, amely fogalmakhoz az európai kultúrkör társadalmi ugyanazokat a jelentéstartalmakat, és szimbolikus értelmet kötik.

Volt két sajátosan német metafora: a „sör” és az „Oktoberfest”, magyar metaforának a „kollégiumi szobát” tartjuk. (Németországban középiskolai szinten a kollégiumok nem elterjedtek, a felsőoktatásban tanulók pedig apartmanokban lakhatnak, nem közös szobákban.)

Hasonlóságok, különbségek a négy csoportban

A metaforák tartalmában a négy iskola tanulói között csak kis eltéréseket tapasztaltunk, amelyek elgondolkodtatóak és törekedtünk magyarázatot találni rájuk, de nem általánosítható eredmények.

A magyar szakiskolában, a 24 fős osztályban 8-an nyilatkoztak úgy, hogy a család egy hideg, szabályozó közeg, vagy instabil, veszélyeknek is kitett kategória. A többi tanulócsoporthoz viszonyítva ez igen magas arány. Ez az eredmény képet ad a tanulók családi háttéréről is, ami közvetve oka lehet annak, hogy (a problémás családi háttérű tanulók) iskolai problémákkal is küzdenek, és az általános iskola után alacsonyabb szintű továbbtanulási utat választanak. Ugyanebben az osztályban nem volt olyan metafora, melyet a védelmező burok kategóriába soroltunk volna, annak ellenére, hogy az bizonyult a legnagyobbknak. Az érzelmi biztonság, védettség, meleg, elfogadó légkör nem fogalmazódik meg tehát a családról alkotott hasonlataikban. Ennek oka lehet a már említett családi háttér, a szülők túlterheltsége, de a diákok nyelvi kifejezőképességének hiányossága is.

A magyar szakiskolások metaforái kevesebb élményről és tapasztalatról, szerényebb szókincsről árulkodnak, sok az írásokban a nyelvi és helyesírási hiba.

A magyar gimnazisták metaforái ezzel szemben egy pozitív családképet tükröznek a negatív, és az ellentmondásos kategória náluk nem is szerepel. Metaforáik változatosak, magyarázataik hosszabbak, mint a szakiskolásoké, és nyelviileg gazdagabbak. E különbségeket magyarázhatjuk azzal a gyakori, de sajnálatos ténnyel, hogy a pozitív családi légkör, a családi stabilitás – persze sok más okkal együtt – a gyermekek iskolai előmenetelét, akár intelligenciáját is pozitívan befolyásolja. Elgondolásunk még az is, hogy ezek a tanulók szélesebb világlátással rendelkeznek, olvasottabbak, többféle forrásból szerzik ismereteiket, tehát saját családi tapasztalataikon túl a család fogalmáról, értékéről, sokféleségéről többféle gondolatuk, elképzelésük van, ami metaforáikat is jobban befolyásolta.

A német szakiskolában voltak a legtöbben, akik nem metaforát írtak. Képzésük gyakorlati és erősen szakmai jellege lehet az oka, hogy ezt az irodalmi fogalmat magyarázatunk ellenére sem tudták emlékezetükbe idézni.

Ebben a tanulócsoportban főként lányok vannak, akik közül legtöbben a család érzelmi, védelmet adó jelentést tartalmát hangsúlyozták ki metaforaválasztásukkal. A magyarázatok és az osztályban töltött idő is azt bizonyította számunkra, hogy nem kiemelkedően kreatív és intelligens, de rendezett körülmények között élő, érzelmileg kiegyensúlyozott diákok járnak ebbe a csoportba. Ez érettséget is jelenthet, amit 20 éves átlagéletkoruk magyaráz.

A német gimnáziumban tapasztaltuk a legtöbb kategória előfordulását. Ez az osztály bizonyult a legösszetettebbnek, aminek talán a fiúk nagyobb aránya (59%) lehet az oka. A lányok és a fiúk itt egyformán szerepelnek szinte minden kategóriában: legtöbben összetartó egységnek tartják a családot.

A fiúk nagy aránya ellenére jó nyelvi kifejezőképesség, nagyon jó képzelőerő és magas kreativitás jellemzi a diákokat az írások alapján. A hospitálások során tapasztalt oktatási hangsúlyoknak, a szabad vélemény- és gondolatformálásnak, gondolkodtató, állásfoglalásra készítető tanári kommunikációnak lehet mindez a következménye.

Fiúk és lányok metaforái

Hipotéziseink között szerepelt, hogy a fiúk és lányok sajátos tapasztalatainak, valamint nemi szerepeiknek köszönhetően lesznek különbségek metaforáikban is. Ez a feltevés részben igazolódott mintánkban, bár nagyon sok azonosságot, szó szerint megegyező metaforákat, és magyarázatokat, sőt számunkra a várttal ellentétes, illetve meglepő metaforákat is olvastunk mindkét oldalon.

Különösen a német fiúk adtak a lányokkal azonos, vagy azokhoz nagyon hasonló metaforákat, mint „meleg takaró”, „fürdőkád meleg vízzel”, „fa”, „barátok”. A nemi szerepekhez tartozó

viselkedésformák és tapasztalatok eszerint nem különülnek el élesen, és egy bajor városban még kevesebb különbséget mutatnak, mint Magyarországon. Sajnos nincsen rálátásunk arra, hogy ezt mennyiben okozza a nevelés.

Mintánkban összességében nagyon alacsony arányban (31%) vannak jelen a fiúk, néhány érdekes különbség azonban így is látható. A kevésbé érzelmi, de pozitív családképet mutató kategóriákban (összetartó egység, együttműködő csapat) a fiúk sokkal nagyobb számban képviseltetik magukat. Érdekes továbbá, hogy nem szerepelnek abban a kategóriában, amely a családról negatív képet rajzol. Azt mondhatjuk tehát, hogy míg a lányok az érzelmileg érintett, egyértelműen pozitív vagy negatív kategóriákban szerepelnek inkább, addig a fiúk véleménye egy pozitív, de higgadtabb, inkább a józan ész vezérelte, és érzelmileg nem mély véleményt tükröz a családról.

„Fiús” metaforának tartottuk a fiúk által írt hasonlatok közül a „hegymászás”-t, az „autó”-t, a „sör”-t és az „Oktoberfest”-et, a lányok „nőiességére” metaforáik közül a „barátnő”, a „virágoskert” és a „mézeskalács ház” utalnak.

Következtetéseink és magyarázataink mintánk eredményeit vették alapul, és szakirodalmi ismeretek, az iskolákban eltöltött hospitálási idő, valamint elkerülhetetlenül személyes tapasztalatok, gondolati sémák segítségével próbáltuk a diákok metaforáit kibontani, azokat egymással összevetni.

E kutatási rész arra szolgált, hogy kiegészítse, új szempontokkal gazdagítsa a fiatalok személyes fogalmazásait, azok kvalitatív elemzését. Reményeink szerint a további módszerekkel nyert információk és azok összegzése kiegészítik következtetéseinket, és megválaszolják az e vizsgálat során felmerült kérdéseket.

5.5. „EGY NAPOM 2025–BEN” – FOGALMAZÁSOK KVALITATÍV TARTALOMELEMZÉSE

Kutatásunk második részében arra nyílik lehetőség, hogy a bemutatott négy iskolai csoport diákjainak családról alkotott elképzeléseit mélyebben is megismerjük. A kérdésfeltevés, a módszer és a tanulók megnyilatkozásai is más szempontot követnek, mint a metaforák esetében, így vélhetően az eredmények is mélyebb összefüggéseket tudnak megmutatni, következtetéseink összességében pontosabbak lehetnek.

A fiataloktól írásban kértük egy előre megadott téma kifejtését, válaszaikat a kvalitatív tartalomelemzés módszerével elemezzük. E kutatási rész kérdésfeltevése, az elemzés folyamatának ismertetése előtt szeretnénk kitérni a kvalitatív tartalomelemzés módszerének sajátosságaira, különösen is annak vitatott elemeire. A módszer jellegzetességei reményeink szerint az olvasó számára is egyértelműen indokolják annak alkalmazását e témakörben és e korcsoportban.

5.5.1. A KVALITATÍV TARTALOMELEMZÉS MÓDSZERE, KUTATÁSETIKAI KÉRDÉSEK

A tartalomelemzés az empirikus, kvantitatív kutatási stratégia módszere volt egészen az utóbbi évtizedekig, amikor is a társadalomtudományok egyre inkább nyitottak a kvalitatív teóriák, egy komplex kvalitatív paradigma felé. A módszer lényegét először általánosságban, majd kvalitatív sajátosságai felől közelítjük meg.

A tartalomelemzés esetében látszólag könnyen megfejthető fogalomról van szó: a tartalom elemzése hagyományos értelemben, a köznapi szóhasználatban nem újdonság. Mint vizsgálati módszer azonban, amelyet ma már számos tudományterületen alkalmaznak, hazánkban kevésbé ismert, pontos fogalmi meghatározása részletesebb elemzést kíván (SZABOLCS, 1996. 330. o.).

A tartalomelemzés tudományelméleti kiindulópontjának Groeben és Rustemeyer azt az alap gondolatot tartja, miszerint az ember jelentés-, és értelem generáló lény, aki képes jeleket produkálni és e jelek segítségével kommunikálni. A tartalomelemzés szerintük a mindennapi kommunikációnak is része, hiszen a dekódolás folyamatában a nyelvi közlés szemantikai tartalmát (jelentését) azonosítjuk, de emellett a szintaktikai és pragmatikai szempontokat is figyelembe vesszük.

A tartalomelemzés, mint kutatási módszer annyiban jelent mást, hogy ezt a hétköznapi megértési folyamatot rendszerezzük, tudatosítjuk, és egy rugalmasan kezelhető modell segítségével átláthatóvá tesszük (GROEBEN – RUSTMEYER, 2002. 233–234. o.).

A tartalomelemzés tehát üzenetek jelentésének tudományos vizsgálata. A módszer további sajátosságairól a következő meghatározás ad információkat: tartalomelemzésnek az olyan eljárásokat nevezzük, amelyek során közlemények, üzenetek törvényszerűen visszatérő sajátosságai alapján módszeres és objektív eljárással olyan következtetéseket vonunk le, amelyek a közleményben nyíltan kimondva nincsenek, de az üzenet megszerkesztettségének, azaz kódolásának módjából kiolvashatók, s esetleg más módon nyert adatok segítségével megerősíthetők (ANTAL, 1976. 15. o.).

A számszerű és a minőségi tartalomelemzésre egyaránt jellemző a jelentés rétegeinek vizsgálata. Az eltérés abban van, hogy a kvantitatív stratégia nagyszámú szövegelem analizálására alkalmas és objektivitásra törekszik. Ez az empirikus szemlélet a kutatói szubjektivitás kiiktatására törekszik, mérés jellegű, az eljárás független a kutatás tárgyától. A kategóriák előre meghatározottak, az eredmények számokban visszaadhatók és statisztikailag elemezhetőek.

Ezzel szemben az általunk is inkább alkalmazott kvalitatív elemzés a vizsgálódás során a kommunikáció tartalma mellett a formai elemeket is figyelembe veszi, foglalkozik a látenszen megjelenő tartalmakkal, szerepet tulajdonít, és kutatja a kommunikátor szándékait, céljait, attitűdjeit. Az elemzés folyamatában nem előre meghatározott kategóriákkal dolgozunk, hanem értelmezzük az olvasottakat, igyekszünk közel kerülni a szövegalkotók gondolatvilágához, értelmezéseihez.

Groeben és Rustemeyer szerint az optimális tartalomelemzési stratégia ötvözi a szabad és szövegorientált hermeneutika, valamint a szabályszerű, követhető empiria sajátosságait, és így jöhet létre egy általuk „módszertanilag szisztematikus, de a szöveghez alkalmazkodó”-nak nevezett tartalomelemzési eljárás (GROEBEN – RUSTMEYER, i.m.).

Kvalitatív tartalomelemzés című munkájában Philipp Mayring is hangsúlyozza a minőségi irány mellett a szisztematikus eljárás fontosságát. Munkájában valójában feloldja a kvalitatív-kvantitatív ellentétet. Szerinte a tartalomelemzés minőségi és mennyiségi eljárások váltakozása: Az első lépés minden esetben egy kvalitatív momentum: meghatározni a vizsgálat tárgyát, kérdésfeltevéseit. Ezt követi egy explicit szabályok által vezérelt elemzés, amelynek lehetnek kvantitatív elemei. Ezeket a számokat azonban értelmezni kell, az adott kontextusba helyezni és egymással is összevetni, ami újra egy kvalitatív lépés (MAYRING, 2003.).

A fiatalok fogalmazásainak elemzése során mi is törekedni fogunk a mélyebb összefüggések feltárására, a ténylegesen leírt információk mellett megfogalmazzuk e gondolatok mögöttes okaira vonatkozó feltételezéseinket is. A szövegek objektív tartalmán túl célunk a mögöttes értékek, motivációk megismerése.

Az elemzés során azonban az áttekinthetőség kedvéért szükséges, hogy az írásokat tömörítsük, a mintában szereplő fogalmazásokra létrehozandó kategóriarendszer és annak számszerűsítése véleményünk szerint jól kiegészíti az olvasottak értelmezését.

A fogalmazások szisztematikus megértése során természetesen számolnunk kell a kutatói szubjektivitással. Ez a kvalitatív kutatási paradigma olyan sajátossága, amely látszólag az objektivitás ellen hat, valójában azonban többletinformációkkal, sajátos szempontokkal is szolgálhat és így pótolhatja az objektivitás hiányait. A megértés szubjektivitását tudományos kutatások is hangsúlyozzák: „Az utóbbi években a szövegfeldolgozás pszichológiája bebizonyította, hogy a megértés folyamata nem csak a szövegben rejlő nyelvi információk dekódolásából áll, hanem ezeket az információkat összekapcsoljuk saját nyelvi-, és a világról való tudásunkkal, tehát a megértés produktumában összeolvad a szöveg által generált és a befogadó által generált információ.” (GROEBEN–RUSTEMEYER, i.m. 234. o.)

A megértés folyamatának személyességét figyelembe kell vennünk, kiküszöbölni nem tudjuk. Ugyanakkor a megbízhatóság és az érvényesség kritériumait a kvalitatív tartalomelemzésre értelmezve és speciális kutatásetikai kritériumokat megfogalmazva következtéseink megbízhatóak lehetnek, és eredményeink megegyezhetnek a nagy mintákon végzett, reprezentatív kutatások eredményeivel.

Kutatásunkban a következő kritériumoknak igyekeztünk megfelelni, ezáltal az etikai elvárásokat teljesíteni és megbízható következtetések levonását lehetővé tenni:

- A fiatalokat többször felkeresve, és többféle módszerrel is vizsgálódva (az osztályban tanító tanárral való beszélgetés, néhány német fiattal való beszélgetés) több oldalról közelítjük meg a problémát, így a különböző forrásból származó adatok erősítik egymást.
- Az elemzés során az átfogó adatkezelés mellett beiktatunk táblázatokat, és az eredményeket számszerűsítjük.
- A kategóriarendszer felállításánál a pontosságra és egyértelműségekre törekedtünk.
- Kutatói pozíciónk korlátait az elemzés során igyekszünk szem előtt tartani, német fiatalok esetében a nyelvi finomságok és az idegen nyelvből eredő gondolkodási különbségek pontos felismerésére nem vállalkozhatunk.

- Az adatok elemzése során célunk e folyamat részletes dokumentálása és az olvasó számára is követhetővé tétele. A tartalomelemzést egy előre meghatározott modell szerint végezzük, így próbálunk megfelelni a megismételhetőség követelményének.

(SZABOLCS, 2001. alapján)

5.5.2. VIZSGÁLATUNK KÉRDÉSFELTEVÉSE, AZ ELEMZÉSI FOLYAMAT LÉPÉSEI

Dolgozatunk elméleti részében a posztmodern társadalomban felnövekvő fiatalok szocializációs körülményeit vizsgáltuk. A szakirodalmat hívtuk segítségül egy részletes és átfogó kép megrajzolásához, amely a társadalmi elvárásokat, korunk világ- és emberképét mutatta be. A fiatalok, mint a szocializáció alanyai, aktív cselekvők és nevelésük befolyásolói. Korunk gyermekéről tehát akkor kaphatunk hiteles és teljes körű információt, ha magukat a fiatalokat is szóhoz juttatjuk.

Írásunk terjedelmi korlátai és kutatási lehetőségeink is behatárolták a fiatalok gondolatainak, attitűdjeinek és értékeinek megismerését, ezért választottunk egy olyan témakört, amelyet részletesebben elemzünk. A családról való véleményüket, gondolataikat és jövőbeli családjukról való elképzeléseiket a diákok fogalmazások formájában fejtették ki. Az írások előre megadott címe a jövőre utal, de nem a családra, így egy átfogó jövőképben szemlélhetjük a családképeket.

Célunk tehát e kutatási részben az, hogy a fiatalok gondolatainak tágabb teret adjunk, a metafora konkrétsága után a szabad véleményalkotásra biztosítsunk lehetőséget. A fogalmazások témája a jövő, így a tanulók terveire és elképzeléseire voltunk kíváncsiak, ugyanakkor tudjuk, hogy ezekben az írásokban többféle idősík és családdal kapcsolatos beállítódás is szerepet kap. Jelentősen meghatározza ezeket a családképeket a jelenlegi család, az ott szerzett múltbeli tapasztalatok, és az egészen frissen átélt élmények. Mindezek pozitív és negatív irányból is hatnak, a pozitív családi minta annak követésére ösztönöz, a negatív élmények a család tagadását, vagy a jobb család keresését eredményezhetik. Az írásokban megjelenik tehát (tudatosan vagy tudattalanul is) a valóság, a vágyak, és a félelmek.

Az elemzés során összefüggéseket keresünk e családképek és a társadalmi valóság között, a német és magyar fiatalok fogalmazásainak hasonlóságait és különbségeit kutatjuk. Választ keresünk a családképek mögött feltételezett értékekre és életcélokra, eredményeinket a metaforakutatás eredményeivel is összevetjük.

E kutatási rész kérdésfeltevése tehát a következőképpen fogalmazható meg:

A társadalmi szocializáció jellemzői, a posztmodern társadalmak sajátosságai hogyan hatnak a magyar és német fiatalok (17–20 évesek) jövőképre, különösen is a családra vonatkozó elképzeléseikre?

E kérdés kutatási lehetőségeink szerint pontos megválaszolásához a tartalomelemzés módszerét választottuk, az adatok feldolgozásához és elemzéséhez Philipp Mayring tartalomelemzési folyamatra vonatkozó modelljét alkalmazzuk (MAYRING, i.m.), melynek lépéseit kutatási témánkra vonatkoztatva az alábbiakban határoztuk meg:

- Az elemzés forrásai esetünkben a fiatalok által írt fogalmazások, melyek keletkezésének körülményeit, és e forrástípus választásának okait fontosnak tartjuk ismertetni.
- Részletes végiggondolás tárgyává tesszük az elemzés irányát, azaz választ adunk arra, hogy mi az, amit a fogalmazásokból meg szeretnénk tudni. Konkrét kérdéseinkre a szakirodalom, valamint korábbi kutatások alapján megfogalmazzuk előzetes feltevéseinket, azaz hipotézisekkel dolgozunk, de nem csak ezek alátámasztására illetve cáfolatára törekszünk az elemzés során.
- A fogalmazásokat többször átolvasva egy olyan első kép megfogalmazására törekszünk, amely segít kiemelni a főbb hangsúlyokat, és amelynek segítségével felállíthatunk egy, a témát átfogó, az írásokat tömörítő kategóriarendszert.
- Az egyes fogalmazásokat ezután ezekbe a kategóriákba soroljuk, táblázatok, számszerű adatok és százalékos arányok formájában tesszük átláthatóvá az eredményeket.
- A fogalmazásokat a kontent analízis módszerével számszerűsítjük, azaz az írások rejtett, a közvetlen megfigyelés számára nem hozzáférhető tartalmait próbáljuk mennyiségileg elemezni és láthatóvá tenni (alkalmazza pl.: H. SAS 2000.). Megnézzük tehát a terjedelmi arányokat, azt, hogy milyen témákra koncentrálnak inkább a fiatalok.
- A kategóriák mellett egy holisztikusabb, szubjektívebb elemzést is végzünk, amelyben a kontextus-vizsgálat technikáját követve az értelmezendő szövegeket kitérítjük, a szövegrészeket egymással és a szövegen kívüli információkkal is összevetjük.
- Az így kapott eredményeket ezután az előre megfogalmazott kérdések irányában értelmezzük, de az elemzés során tett felismeréseinket is megfogalmazzuk. Következtetéseink helytállóságát a szakirodalommal, metaforaelemzés eredményeivel, és a fiatalokkal, valamint a tanárokkal folytatott beszélgetések tartalmával való összevetéssel igazoljuk.

5.5.3. AZ ELEMZÉS TÁRGYÁNAK ISMERTETÉSE – A FOGALMAZÁSOK KELETKEZÉSE

E vizsgálati rész módszerének kiválasztásakor többféle szempontot is figyelembe vettünk. Először is alkalmazkodtunk a fiatalok életkori sajátosságaihoz, valamint a rendelkezésünkre álló időt is figyelembe vettük. Így kizártuk a szóbeliséget, hiszen nem lett volna alkalmunk ilyen nagy létszámban arra, hogy egyenként megnyerjük a tanulók bizalmát. A csoportos beszélgetés lehetőségét a nyelvi kifejezések rögzítésének nehezen megoldható volta miatt vetettük el, valamint meglátásunk szerint a fiatalokat ebben az életkorban egy ismeretlen jelenlétekor a többiek véleménye erősen befolyásolta volna.

Így az írásbeliség mellett döntöttünk, amit egy következő módszerként kiegészít majd néhány mélyinterjú is, de szerettünk volna a témával kapcsolatban írásban több fiatalt megkérdezni, mint amennyit az interjú lehetővé tesz. Továbbá a módszer jellegzetességeiből adódóan a kapott eredmények is más szempontúak és más mélységűek.

Konkrét módszerként az írásbeli kikérdezés egy formáját, a nyílt kérdésre való fogalmazás íratását választottuk. Ez az eljárás lehetőséget adott arra, hogy rövid idő alatt több fiataltól nyerjünk információt, fantáziájukat ugyanakkor szabadon engedhetik, és a névtelenség ténye biztosította számukra az őszinteség és bizalom feltételét.

Elsőként e fogalmazásokat írták a tanulók, és utána került sor, közvetlenül, vagy pár nap eltéréssel a metaforák írására, így a jövőképekben a család szerepét nem befolyásolhatta a metaforakeresés.

A fogalmazások megírása tanórák keretében az osztályterekben történt. Minden tanulócsoporthoz csak mi biztosítottuk a felnőtt felügyeletet, a tanárok csak bemutattak bennünket az osztályokban, majd a fiatalokkal magunkra hagytak.

A feladat rövid ismertetése után a diákok egy üres papírlapot kaptak, melyre az életkorukat, a nemüket és a fogalmazás címét kellett felírni: Egy napom 2025-ben.

A feladat instrukciója az volt, hogy képzeljék el egy egész napjukat a megadott évben, és azt próbálják meg részletesen, az általuk fontosnak tartott dolgok kiemelésével bemutatni, a felébredéstől egészen a lefekvésig. Fontosnak tartottuk, hogy ne beszéljék meg a kérdést egymás között, így erre külön felhívtuk a figyelmüket.

Szándékaink a feladat választásakor a következőkre irányultak: Célunk ugyan elsősorban a családkép vizsgálata a fogalmazásokban, a feladat mégis a jövőképre irányul. Ezt az indirekt módot azért választottuk, mivel így arról is képet kaphatunk, hogy a jövőképben milyen arányban és formában jelenik meg a család, illetve említésre kerül-e egyáltalán.

A nyílt kérdés mellett azért döntöttünk, hogy teret engedjünk a fiatalok fantáziájának, és semmilyen kérdéssel ne befolyásoljuk eredeti elképzeléseiket. Ezen kívül a fogalmazás szabad formája a tartalmi információk mellett az arányokkal, a stílussal, az írás hangulatával, terjedelmével is olyan többletinformációkkal szolgálhat, amik kiegészítik a szűk értelemben vett tartalom elemzését.

A 2025-ös évszám ennek a korosztálynak azt jelenti: a mostani élethelyzethez képest húsz év múlva, amikor ők 37–40 évesek lesznek. Azt gondoltuk, hogy ekkorra már kialakulhat a terveik alapján egy olyan életforma, az a családtípus, amit elképzelték maguknak, végleges a gyermekek száma, és aki társat képzelt el magának, az ekkor már biztosan megtalálta.

A feladatra 45 perc, tehát egy tanóra teljes ideje rendelkezésre állt, és ez elegendőnek is bizonyult. A feladat ismertetése után minden osztályban egyénileg dolgoztak a fiatalok, a felmerülő kérdésekre egyénileg válaszoltunk, és körben sétálva az első percekben néhány tanulónak a képzeletét elindító, megmozgató segítséget nyújtottunk. A témára való ráhangolódáshoz tehát egy kis időre volt szükségük, de 5–7 perc elteltével már mindenki elmélyülten és csendben dolgozott.

Meglepő, váratlan történések egyik csoportban sem voltak, a személyességet közvetítő instrukció („a segítségükre van szükségünk”), az elfogadás és az értékelésmentes magatartás hatására ellenállást senki nem tanúsított. A német tanulók közül többen piszkozatot írtak, úgy éreztem nekik inkább terhes a fogalmazásírás, amit általában otthoni munkaként kapnak, és hosszabb idő áll rendelkezésre a végiggondoláshoz, de végül elfogadták a feladatot és a külső körülményeket is.

A magyar szakiskola többségében lány tanulói írás közben néha egymást fegyelmezték, úgy éreztük, szeretnének jó képet festeni magukról, amire a bemutatáskor a tanárnő célzott is.

A munka közben a magyar szakiskolában és a német szakiskolában fordult elő, hogy egy-két tanuló újabb lapot kért, és azon újra kezdték az írást. Ennek oka kettős lehet: a külalak miatt másolták újra a sorokat, vagy véleményüket változtatták meg.

A tartalomelemzés módszere minden iskolában kiegészült hosszabb-rövidebb beszélgetésekkel, melyeket az osztályban tanító tanárokkal, a magyar szakiskolában az igazgatóval is folytattunk. A felnőttek a tanulócsoport sajátosságairól és az iskola koncepciójáról adtak információkat, amennyiben ez befolyásolhatta a tanulók véleményét. (Ezekről a minta bemutatásakor részben már említést tettünk.)

A két német iskolában többször tanórákon is hospitáltunk, és két-két tanulóval kötetlen beszélgetést is folytattunk. Ezekben a számunkra ismeretlenebb iskolákban és tanulócsoportokban igyekeztünk többoldalú információkat szerezni az adatok értelmezéséhez.

5.5.4. AZ ELEMZÉS IRÁNYA, KÉRDÉSEI – ELŐZETES FELTÉTELEZÉSEINK

A fogalmazások elolvasása és elemzése előtt a magunk számára is tisztázni kívántuk, hogy mi az, amit a szövegekből meg szeretnénk tudni. E kutatási rész komplex kérdésfeltevése mellett az elemzés konkrétabb irányát, szempontjait, a részletes vizsgálódás kérdéseit is előzetesen megfogalmaztuk.

Mivel szándékaink szerint a fogalmazásokból a közvetlenül megfogalmazott információkon túl a mélyebb indítékok, értékek, attitűdök megfejtésére is kísérletet teszünk, ezért az elemzés szempontjait egy komplex kommunikációs modell segítségével fogalmaztuk meg, amelybe a fogalmazásokat helyeztük.

Érdeklődésünk egyrészt kiterjed a kommunikáció tárgyára, magukra az írásokra. Ezzel kapcsolatban a következő kérdéseket fogalmaztuk meg:

- Milyen családszerkezetben gondolkodnak a fiatalok? Érték-e a házasság? Mik a gyermekvállalással kapcsolatos döntés szempontjai?
- Melyek a közös interakciók és tevékenységek, amelyekre a fogalmazásokban utalás történik?
- Milyen a családok érzelmi légköre?
- Milyen tartalommal jelennek meg a férfi és női szerepek a bemutatott családokban?

A kommunikálók, azaz a diákok érzelmi állapotáról és a témával kapcsolatos attitűdjéről az írások stílusa, hangulata adhat információt, illetve azok egyedisége és érdekessége.

A tágabb szociokulturális háttérről és a társadalmi kontextusról is képet kaphatunk ezekből a szövegekből, ezért vizsgálat tárgyává tesszük, hogy milyen összefüggéseket tükröznek a fogalmazások a társadalmi valóságról, valamint a német és magyar társadalom különbségei milyen módon jelennek meg.

Véleményünk szerint a szöveg hatásáról kialakított szubjektív kutatói szempontjainknak is helyet kell kapniuk az elemzésben, ezért a számunkra meglepő, érdekes részeket kiemeljük, és az írások első elolvasása után kialakult személyes észrevételeinket is megfogalmazzuk.

A tanulók fogalmazásainak formai szempontjai, az arányok, a terjedelem és az íráskép is szolgálhatnak olyan többletinformációkkal, amelyek alátámaszthatják a tartalomból kiolvasott következtetéseinket.

A fent felsorolt kérdések strukturálják az elemzési folyamatot, és következtetéseink megfogalmazásakor is ezeket a szempontokat követjük. Természetesen az elővizsgálat (2000-ben „A változó család és a gyermekek jövőképe” címmel írtunk szakdolgozatot az ELTE pedagógia szakán, melyben ugyanezzel a módszerrel készítettünk vizsgálatot.) eredményei és

a szakirodalom, valamint a témában végzett korábbi kutatások alapján a várható eredményekre vonatkozóan vannak előzetes feltételezéseink, melyek választ próbálnak adni a fenti kérdések többségére.

Hipotéziseinket az alábbiakban foglaljuk össze.

- A fogalmazás adta szabadabb és részletesebb témakifejtés miatt ezekben az írásokban valószínűleg szembetűnőbb különbségek lesznek a mintában szereplő tanulócsoporthoz között.
- Korunk posztmodern társadalma véleményünk szerint a családok szerkezetében, és a közös tevékenységekben jelenik meg leginkább.
- A társ, a biztonság és az otthonosság iránti alapvető szükséglet miatt erős vágy és törekvés él a fiatalokban, hogy jövőbeli családjukban ezeket megteremtsék.
- A németországi nagyobb anyagi biztonság és az átlagosan magasabb életszínvonal a fiatalok elképzeléseire is hat. A családi élet kiegyensúlyozottabb, a párok kapcsolata is fontos a családon belül, és a nők részidőben is dolgozhatnak.
- A vidéki magyar iskolák tanulói jobban érintettek az anyagi javak előteremtésének feszültségétől, s ez megjelenhet a családképekben is.
- A fiúk számára valószínűleg fontosabb a munka és a hivatás, és ez az ő fogalmazásaikban nagyobb arányban szerepel. Stílusuk vélhetően tárgyiasabb, inkább a tényekre, cselekvésekre és történésekre koncentrálnak, nem annyira az érzelmi, kapcsolati oldalra.
- A lányokat meglátásunk szerint jobban érintik és befolyásolják a változások, a divattal, médiával közvetítődik feléjük egy új női szerep. Ebben a hivatásnak, az önmegvalósításnak nagyobb szerepe van, de ezzel párhuzamosan a család és otthonteremtés is természetes része a nők életének. E két pólus valószínűleg együtt van jelen a megfogalmazott elképzelésekben.
- A szakiskolák és gimnáziumok közötti eltérés inkább a fogalmazások terjedelmében és stílusában mutatkozhat meg. Ezen kívül a majdani gyermekek életkora utalhat arra, hogy az előbb munkába álló szakiskolások korábban alapítanak családot is.

5.5.5. A FOGALMAZÁSOK ELEMZÉSE

A. Az első kép az írásokról

A diákok fogalmazásainak számszerűsített, kategóriák segítségével történő értelmezését megelőzte egy kvalitatív szemléletű vizsgálódás, amelynek során csoportonként és a csoportokon belül nemenként végigolvastuk az írásokat. Ezután megfogalmaztunk olyan észrevételeket, amelyek számunkra feltűnőek, érdekesek voltak. Ezek a megállapítások az adott tanulócsoport közös vonásaira és az egyes tanulók figyelmet érdemlő gondolataira is kiterjednek. A legjellemzőbb vagy legfurcsább jövőképekből idézni is szeretnénk, hogy az olvasó számára is élményszerűvé tegyük az elemzést.

- Német gimnazisták gondolatai

Elsőként a német gimnázium tizenegyedikeseinek fogalmazásait olvastuk el, akik nagyon változatosan, számunkra meglepő módon írtak a jövőről. Írásaik elgondolkodtatóak, nagyon izgalmasak és érdekesek, néhány közülük maradandó irodalmi élményt nyújt.

Terjedelemben is sokat írtak, gondolataikat részletesen kidolgozták, a megrajzolt napok élményszerűek, a részletek is kidolgozottak és fontosak (pl.: lakóhely, munkahelyi tevékenységek, egy nukleáris háború utáni világ képe, esti közös beszélgetés a házastárssal). Összességében kevés szó esik a családról, több fogalmazásban utalás sincsen rá, mások indokolják a hiányát. Fontosabb és hangsúlyosabb szerepet kapnak azonban más témák: a hivatás, társadalmi problémák, globális környezeti veszélyek, a világ elszemélytelenedése és amerikanizálódása.

Tanulságos lehet a fiúk és lányok írásairól külön is szólnunk, mivel szembetűnően nagy különbségeket tapasztaltunk.

Az osztályban többségben levő fiúk stílusa leginkább a mesés–fantasztikus jelzővel illelhető. Jövőképük tükrözi olvasmányaik és a média, különösen is a filmek hatását. Fogalmazásaikban kevés a realitás, ami alatt azt értjük, hogy nem hétköznapi terveket és vágyakat fogalmaztak meg saját életükre vonatkozóan, inkább globális félelmeket, egy reményvesztett képet a jövőről, amelybe vagy beilleszkednek, vagy az öngyilkosságon gondolkodnak, esetleg magányos hősként felveszik a harcot egy humánusabb világ megteremtéséért.

„... ezért ma, szombaton is 7.00-20.00 óráig kell dolgoznom. Valakinek el kell tartani a nyugdíjasokat. (a világ túlnépesedett) ...Felöltözöm, jaj, hogy utálok érezni a bőrömön a szintetikus anyagokat, és elindulok reggelizni a McDonald's felé. Ez is a kormány egyik intézkedése, miszerint már csak a McDonald's -nak és a Burgerking -nek van joga ételeket árusítani(...) A kollégáimmal azon dolgozunk, hogy az embereknek ne legyenek álmai...”

„Ez egy teljesen hétköznapi nap volt 14 óra munkával. Magamon kívül senkit sem láttam. Egy teljesen elszemélytelenedett társadalomban élünk, senki nem találkozik senkivel, mert a technikai fejlődésnek köszönhetően erre már nincsen szükség. Mindenki a hétköznapi szürkeségében él, minden az interneten keresztül történik...”

Jövőjüket kilencen egyedül élik, ketten külön élnek barátnőjüktől, családról tehát ebben a csoportban csak négy fiú írt.

Sok szó esik a technikai vívmányokról, találmányokról (ételkapszula, oxigénnel működő autó, projektoros ébresztő), amelyek egyrészt megkönnyítik az életet, másrészt személytelenné és mechanikussá teszik.

A betöltött hivatások, amelyekről írnak mind jól fizető, ma elismert szakmák, legtöbbjük függetlenül dolgozik, sokan vezető beosztásban. Két fiú fogalmazásában csak a hivatására tért ki, kizárólag munkájukról írtak, de nagyon érdekes, részletes és élményszerű beszámolót adtak napjukról, valószínűsíthető, ahogy egyikük meg is fogalmazta, hogy ez a nagy álmuk. „Mégis örülök minden új napnak a repülőgépen, hiszen a repüléssel az álomhivatásomat találtam meg.”

„Visszamegyek a sátorba és megpróbálok aludni. Holnap talán nem szokványos ásatás lesz, és nem lesz ilyen meleg sem.”

A családos tervekben gyerekek is szerepelnek, számuk egy, illetve egy fiúnál 2–3. A családot alapító fiúk számára a gyermekek mellett hangsúlyosabb a társsal való kapcsolat, fontosak a kettesben töltött esti órák.

„... De aztán a feleségemmel a kályha elé fekszünk, kinyitok egy üveg bort. Sajnos ezek az együtt töltött órák mindig nagyon rövidek...”

Érdekes volt még számunkra egy fiú írása, aki láthatóan nagyon kötődik jelenlegi kapcsolataihoz, fogalmazásában többször is utalt arra, hogy remélhetőleg ott fog lakni, ahol most, (egy kisebb település a város közelében) a kollégái között lesznek volt osztálytársai, szabadidejében saját családjával a szüleit és testvérét látogatná meg. Írását így zárja:

„Egyszerűen azt szeretném, hogy 2025-ben a környezetem ugyanez maradjon a barátok miatt. Szeretnék megházasodni és már lesz munkám, de a külső dolgok maradjanak ugyanezek.”

Érdekes volt ez a kötődés, ami a többi „magányos harcos” fiú gondolataitól is nagyon különbözött.

A lányok fogalmazásai konkrétabb tervekről szólnak, álmaik, vágyaik, értékpreferenciáik jelennek meg bennük. Az írások stílusa itt is nagyon olvasmányos és magával ragadó, de kevésbé volt izgalmas és egyedi, mint a fiúké.

Az osztályba járó 11 lány közül ketten egyedül képzelik a jövőjüket, egyikük vegyészkutató, aki egy amerikai hivatalos repülőútjáról számol be, a másik lány egyedüllétét így indokolja:

„... egyedül élek, nem mentem férjhez. De ezzel sokan vannak így, ez a trend, olyasmit, mint az ezüstlakodalom már csak ritkán élnek meg az emberek.”

Sokak számára a hivatás és a munkában elért sikerek nagyon fontosak, a terjedelmi arányok is azt mutatják, hogy a foglalkozás a lányok jövőbeli életében nem mellékes elfoglaltság. Egy diáknál a munka a családdal megegyező arányban, egy másiknál kétszer nagyobb arányban jelent meg. Érdekesek a választott hivatások is, amelyek azt mutatják, hogy a gimnázium után mindenki a továbbtanulást tervezi, szakmájában elismerésre, sikerre vágyik, és olyan munkára, amely számára örömet okoz. A megjelenő foglalkozásoknak nem jellemzője a családdal való összeegyeztethetőség: kutató, biológus, építészmérnök, újságíró-szerkesztő, pszichoterapeuta és küzdősportok edzője együtt, sebész főorvos, belsőépítész.

Ketten említik, hogy szeretnének részben otthon dolgozni, vagy részmunkaidőben, illetve a családot és munkájukat összehangolni.

A hivatás mellett mindenki megemlíti olyan tevékenységeket, amelyek a pihenést, kikapcsolódást szolgálják (barátok, hobby, sport), illetve a külső megjelenéssel vannak kapcsolatban (fitness, öltözködés).

„... 10 perc zuhanyzás után beszárítom a hajamat és kisminkelem magam. Megyek az új ruhásszekrényemhez, ami jól illik a franciaágyunkhoz és a Mexx-farmerom és egy fekete-fehér csíkos blúz mellett döntök a mai napra.”

„A munka mellett persze még elegendő idő kell a szabadidős dolgokra is. Számomra ezek közül a sport pl.: a röplabda nagyon fontos. A férjem is osztozik velem ebben a szenvedélyemben.”

A családról, gyerekekről kilencen szólnak, részletesen heten írnak a férjjel, gyermekekkel töltött időről. Ezzel kapcsolatban érdekes volt számunkra, hogy négyen említenek háztartási alkalmazottat, aki a házimunkában kiségit, így a feleség és családanya minőségi időt tölthet a férjével és a gyerekekkel. A családi közös tevékenységek, beszélgetések, közös mozi, játék, közös főzés és étkezés, a házastárral kettesben töltött idő, amit többen is hangsúlyoztak.

Egy lánytól egy nagyon filozofikus írást olvastunk, amely inkább életcéljait foglalja össze, nagyon érett módon arra utal, hogy a napjainak értelmet szeretne adni:

„Azt remélem, hogy az életem minden napját, mindegy hogy 2025-ben vagy 2005-ben vagy ma, Isten ajándékként tudom elfogadni és a legjobbat hozom ki belőle. Remélem, hogy életem minden napján jó ember tudok lenni ... és másokat boldoggá tudok tenni. Ezt a napot remélem 2025-ben is.”

Összességében ebben a tanulócsoportban a fogalmazásokban a tanulók irodalmi alkotóképessége, kreativitása, olvasmányos stílusa nyilvánult meg. A fiúknál a globális gondolkodás, a környezeti, politikai veszélyektől való félelem és ezekből adódó pesszimizmus, a lányoknál inkább a média által közvetített újfajta női szerep, és egy anyagi biztonságban és jólétben élő fiatal tervei fogalmazódtak meg a jövőképekben.

- Német szakiskolások jövőképe

A német szakiskolák sajátos beiskolázási szabályai miatt az életkori megoszlás ezekben a tanulócsoportokban nagyon eltérő lehet, ami a mintánkban szereplő osztály jövőképeit is befolyásolta. Érdekes volt azonban látni, hogy 17 és 24 év között a lányok a jövőtervek szempontjából nagyon kevés, a fiúk azonban több eltérést mutattak. A lányok, akik ebben az osztályban nagy arányban (a 27 főből 20 lány) vannak jelen, néhány különleges esetet kivéve hasonlóan képzelik el az életüket 20 év múlva.

A diákok írásait befolyásolta meglátásunk szerint az is, hogy nagyon életszerű és közeli számukra a munka világa, hiszen minden második hetet a választott cégnél töltenek, és az iskolai tanulmányaik is minden tantárgyban a szakmára irányulnak. A tanulók tehát már pályát választottak, a képzés egy év múlva befejeződik számukra, legtöbbször munkába állnak, életük egy új szakasza kezdődik. (A lányok közül ketten is 22 illetve 24 éves korukra már gyermeket szeretnének, hivatásként a legtöbb diák a most tanult szakmát jelölte meg.)

Tartalmilag ez az osztály fogalmazásaiban – néhány kivételtől eltekintve – egy tradicionális életformát jelenített meg. Házastárs, 1–3 gyerek, a férj dolgozik teljes állásban és eltartja a családot, a feleség inkább részmunkaidőben dolgozik, jelentősebb szerepet tölt be az életében a család, a háztartás és a gyermekek nevelése. Az írásokban a fiatalok a saját életükre, életterveikre koncentrálnak, amelyet nagyon reálisan festenek meg, de ennél tágabb kereteket nem említenek, a világ, a társadalmi és természeti környezet változásai csak egyetlen lány fogalmazásában jelentek meg.

„A pénz majdnem mindig kevés, környezetszennyezés, munkanélküliség, betegség, terrorizmus és sok minden más is jelen van. De mindezek ellenére boldog vagyok, hogy minden nap egészségesen kelhetek fel, hogy a munkámat elvégezhetem és el tudom végezni. A családommal nagyon boldog vagyok (...). Csak remélhetjük, hogy a helyzet jobb lesz és nem egyre rosszabb.”

A fiúk hat fővel képviseltetik magukat az osztályban, a hospitálások és a fogalmazások is azt mutatják, hogy nagyon különbözőek. Van közöttük 17 és 24 éves is, a szakma iránt érdeklődő, szorgalmas és motiválatlan, későn érő, a keretek ellen lázadó kamasz is.

Az osztály legidősebb tanulója az a 24 éves fiú, aki érdekes módon nem azt tanulja, ami vágyaiban szerepel, mert bűnügyi rendőr szeretne lenni. Vezető beosztásban, de a konkrét veszélyhelyzetekben és nem az irodában képzelel el munkaidejét. A vele való beszélgetésből az is kiderült, hogy ettől az iskolától azt várja, hogy egy olyan képzettséget kap, amivel néhány év alatt megkeresheti a pénzt a rendőri képzésre, mivel szülei már nem támogatják.

Két fiú írása volt a valóságtól kissé elrugaskodott, egy olyan álom, ami a hétköznapi rendszeres munkában élő, szakmát tanuló 21 illetve 18 éves fiatalról szokatlan volt számunkra. Egyikük – elképzelése szerint – saját üzlettel rendelkezik 2025-ben, ahol feleségével együtt napi öt órát dolgozna. A teljesen számítógépek és internet irányította üzleti élet mellett az időt a feleségével kettőben tölti (saját úszómedencében, esti kikapcsolódással), kisfiúkra a nagymama vigyázna.

A másik fiú cégvezetőként szinte mindent megtehet:

„... úgy döntök, hogy csak 12 körül kelek fel. Ezt, mint a saját cégem főnöke megengedhetem magamnak. Amíg reggelizünk három gyerekemmel, ami mindig sokáig tart, felhívom a munkahelyem és minden alkalmazottnak szabadnapot adok. (...) A feleségemmel spontán elhatározzuk, hogy egy hetet a Karib-szigeten, tengerparti házunkban töltünk.”

Három fiú a jelenleg tanult szakmában szeretne elhelyezkedni, egyikük a továbbtanulást tervezi, így magasabb pozícióba kerülhet. Hivatásukban azonban mindannyian önálló munkára vágnak, alkalmazottként is felelősségteljes, változatos, és fontos munkát szeretnének ellátni.

A munka területén tapasztalható különbözőségek valószínűleg abból adódnak, hogy eltérő mértékben motiváltak, a munka területén megjelenő kötöttségekhez másképpen viszonyulnak.

A magánélet területén azonban nagyon egységesek az álláspontok, mindannyian feleséget és gyermekeket szeretnének, a férj- és apaszerepet is a jövőjük természetes részeként képzelik el. Természetesen ezt is eltérő realitási fokon írják le, de a családjukról valamennyien említést tesznek, és ahhoz pozitívan viszonyulnak.

„...A gyerekeim még a házi feladattal vannak elfoglalva. Mivel ma korábban hazaérek, mint a feleségem, ezért én vagyok felelős a vacsoráért, de előtte egy kis időt a gyerekeimmel töltök. (...) Amíg együtt ülünk a vacsoránál mindenki mesél a napjáról.”

A lányok ugyanezt a családképet írták, de női oldalról. 17-en szeretnének férjet és gyermeket, 15-en kettőt-hármat. Nagyobb részben a most tanult szakmában szeretnének elhelyezkedni, munkájuk fontos az anyagi függetlenség és a változatosság miatt, de idejük jelentősebb részében a családdal foglalkoznak.

Egy lány szeretne társat, de gyermeket nem, amit indokol is: „Valószínűleg nem lesz gyermekem, mert a férjem és én szeretnénk élvezni az életünket és egy gyerek 2025-ben valószínűleg még több költséget jelentene, amit senkinek sem lenne olyan könnyű előteremteni.”

Ketten megemlítik ugyan, hogy lenne barátjuk, a nap leírásában azonban nem jelenik meg. Az egyedüllét és a társ utáni vágy kettőssége rajzolódik ki ezekből a fogalmazásokból. Mindkettőjük számára fontosabb a munka (tolmács, vezető beosztásban a mostani gyakorlati helyén), sok szó esik a barátokról, hobbyról (zenekar, utazás, házi állatok). Egyikük 19 a másik 17 éves, aki sajátosan német életformában, Wohngemeinschaftban képzei az életét. (Általában fiatalok többen együtt bérelnek egy lakást, ahol saját szobájuk van, de a többi helyiséget közösen használják. Korábban az egyetemi évek és a házasságig tartó időszak életformája volt ez, ma már fiatal párok, egyedülálló anyák gyermekükkel is laknak ún. WG-kben.) „Egy WG-ben lakom a barátnőimmal. Ezen kívül már régen nem lakom Freyung-ban, hanem Waldkirchenben, mivel már 18 évesen elköltöztem otthonról, hogy a saját életemet éljem, hogy önálló és független legyek.”

A lányoknak több mint fele részmunkaidőben szeretne dolgozni. Ez a lehetőség Nyugat-Európában elterjedt, hiszen a férj keresete elegendő az egész család számára, a nőnek azonban nem kell háztartásbelinek lennie. Ezzel az állam által támogatott lehetőséggel összeegyeztethetővé válik a család és a hivatás, ami különösen a kisebb gyermekeknél lehet segítség. Természetesen a karrier és vezető pozíciók betöltése 4–6 órás munkaviszonyban nem lehetséges, így a továbbtanuló, értelmiségi pályát választó nők nem ebben az életformában élnek. A mintánkban szereplő, leendő irodai alkalmazottak azonban egy tradicionálisabb életformát terveznek, és többségük részmunkaidőben dolgozna, amit azonban fontosnak tartanak és szeretnek. „Egy nagy vállalatnál dolgozom, a controlling részlegen. A gyermekek születése után a távollétem ellenére a főnököm nagyon jó állást adott. Az ebédszünetet a kolléganőimmal töltöm (...) Három órákor jövök el a munkából, hogy a nap hátralevő részében teljesen a mindennél jobban szeretett családommal tudjak törődni.”

Egy lány szeretne otthon maradni és egyáltalán nem dolgozni, hárman pedig a család mellett teljes állásban.

A lányok a szívesen végzett és részletesen bemutatott munkahelyi tevékenységek mellett a családról, a gyermekek gondozásáról is hosszasan írnak. A gyermekekkel töltött időt változatosnak, és szépnek mutatják be, és nagyon fontosnak tartják a férjjel való beszélgetéseket kettesben.

A német szakiskolások összességében egy tradicionális életformára készülnek. Tényszerűen bemutatott, megvalósítható, konkrét életterveik középpontja a család. A fiúk változatos, önálló, felelősségteljes munkára vágnak, ami az életüknek fontos része, a lányok többsége napi 4–6 órában szeretne elhelyezkedni irodai alkalmazottként, de életének fontosabb része az anya- és feleség szerep gyakorlása.

- Magyar gimnazisták írásai

A magyar vidéki gimnázium tanulói meglepő módon kevésbé élték bele magukat saját írásaik témájába. Fogalmazásaik többsége szinte kötelességszerű felsorolása egy valószínűsíthető jövőbeli napnak, amelyből azonban nem érződik sem az elképzelés lelkesedése, sem a megvalósítása iránti vágy. Ennek oka több tényezőben is kereshető, oka lehet a feladat megfogalmazása, amely nem volt elég vonzó és motiváló a számukra, de előidézhette ezt a fogalmazások írásával szembeni általános elutasítás, vagy egy iskolai feladattal szembeni általános attitűd, amely a minimalitásra törekvést válthatta ki.

Ezt az általános képet az írások hangulata keltette bennünk, és nem szeretnénk ezt a fiataloknak a jövőjükkel kapcsolatos általános viszonyulásaként értelmezni, de szembetűnő volt a jövőképek tényszerűsége, és a pozitív érzelmekre, lelkesedésre utalás hiánya.

Tartalmilag is tapasztaltunk érdekes jellemzőket:

Sokan említették a fiatalok közül a jelenlegi családjukat, szüleiket, testvéreiket, akikkel szeretnék a kapcsolatot tartani. Erős tehát a jelenlegi kapcsolatok hatása a jövőtervekre. („*Ja és minden nap meg fogom látogatni a szüleimet a gyerekekkel együtt.*”, „*A nővérem meg nagyon jó közgazdász lenne, s találkozánánk vele minden vasárnap anyáéknál.*”)

A munkával, hivatással kapcsolatban meglepően sokan adtak hangot bizonytalanságuknak, kevés konkrétan megfogalmazott elképzelést, pontosan megjelölt szakmát olvastunk.

Fogalmazásában egy fiú és két lány utalt a saját személyes jövőjükön túlmutató globális változásokra, a jövőt érintő technikai fejleményekre és veszélyekre is. A fiú írásában ez egy totális, gépiesített társadalom képeként jelenik meg, ami filmélményekből ismerős: „*Monoton mozdulattal parkolok a helyemre és szállok be a liftbe. A gravolift tele szürke emberekkel.*

Szótlanul megyünk fel. Megérkezik a számomra kijelölt kocka. A PC-m már áttöltötte az otthoni anyagot, amin egész délután dolgoztam. Óra, azonosítás, a munkahelyi gép bekapcsol. Megkapom a hetes eligazítást, és a csatolt adatokat.”

A lányok írása elgondolkodtató, egyikük technikai vívmányokat említ, amelyek a mindennapi életet megkönnyítik, és egy jobb jövő álmát rajzolja meg: *„Nem kell féltennem a gyerekeket, mert egy nyugodt és védett kerületben élünk, a bűnözőknek külön kontinenst adományozott az állam. (...) A tudósok sokat foglalkoznak a környezetszennyezéssel is, és mostanra már egyre szebbek a városok is, és ki lehet élvezni a természet adta lehetőségeket. A mi városunk olyan, mint egy modern paradicsom. (...) Tökéletes világ, tökéletes élet. De ez sajnos most még csak álmom.”* A másik lány főállása mellett (gyermek szemész) napi két órát dolgozna este egy laboratóriumban, hogy az AIDS ellenszerének kidolgozásával megmentse az emberiséget.

Többen is írnak a fiatalok közül az anyagiakról. Néhányan az elképzelhető legnagyobb luxust szeretnék maguk körül (márkás autók, úszómedence, minden luxussal felszerelt nagy lakás) mások reményüket fogalmazzák meg, hogy anyagi biztonságban élhetnek majd: *„... szeretnék egy boldog családban élni, ahol mindent meg tudok beszélni a családtagjaimmal és nem kell hónapról hónapra a havi számlák miatt idegeskedni, és spórolni.”*

„Remélem ez nem csak egy csöpögős álmom marad és tényleg tudok úgy élni, ahogy én akarok és nem kell egy bérlakásban tengődnöm és minden nap kalkulálni, hogy mi legyen a betevő.”

Valós problémákat és félelmeket tükröző gondolatok ezek, amelyeket a saját családi élmény vagy a társadalmi problémák iránti érzékenység válthat ki.

E csoportban a fiatalok családképe egy tradicionális családformát tükröz, a kivételekre és azok okaira nemként térünk ki. Az osztály többsége házastársával és gyermekeivel éli a jövőbeli napot, a családok szerkezetében tehát nem, de bizonyos tevékenységekben, gyermeknevelési elvekben megjelennek a posztmodern társadalom elvárásai és értékei.

A fiúk (összesen nyolcan vannak az osztályban) elképzelései kevésbé reálisak, a lányok pontosan megrajzolt napjaival összehasonlítva az olvasóban az a kérdés merül fel, hogy ebben az életkorban valóban ilyen nagy-e a különbség a két nem között. Egyikük Hawaii szigetén szeretne éttermet vezetni, egy másik fiú egy tanyán szeretne élni a kutyáival messze mindenkitől. Fogalmazásában egy, a rockzenét kedvelő fiú, jövőbeli tervei mellett folyamatosan visszatér a rockzenéhez illő hajához, amit néhány hónapja kezdett növeszteni. *(„A hosszú haj a rockzenéhez szinte alapkövetelmény.(...) A hosszú haj miatt kénytelen vagyok minden nap hajam mosni. (...) Megszáritom a hajamat és copfba fonom.”)*

Öten nem élnek családban 2025-ben, vagy csak említést tesznek a fogalmazás elején a feleségről, de a nap bemutatásában már nem szerepel. Egyedüllétét egyikük így indokolja: *„Szerintem feleségem sem lesz, nem vagyok az a megállapodós típus.”*

A másik három fiú feleséget és gyermekeket tervez, családapaként mutatja be magát. Fontos számukra a feleséggel való kapcsolat, szeretnék esténként változatos programokat szervezni társukkal kettesben. Részletesebben írnak valamennyien a választott hivatásról, amelyben fontos szempont a siker, a magas pozíció, az anyagi biztonság és a munkához való kedv és motiváció. *„Aztán úgy tíz óra körül beindul az élet. Tárgyalások, megbeszélések váltják egymást. Minden délben üzleti ebédet folytatok valamelyik új ügyféllel. (...) Ebéd után visszamegyek a bankomba és pénzügyekkel foglalkozva töltöm a délutánt.”*

A lányok közül ketten írtak a családdal kapcsolatban a többiekétől különböző, nem tradicionális családformát. Egyikük egy tengerparti házban szeretne élni férjével, de gyerekek nélkül. Fontosak a barátok, a munka és a szabadidő változatos eltöltése. A másik lány fogalmazása nagyon olvasmányos és élményszerű, elképzelésében láthatóan az írás közben történt változás. Önmagát, mint vezető pozícióban dolgozó üzletasszonyt írja le, aki élettársával él együtt, gyakran utazik külföldre, sikeres és szereti a munkáját. A gyermekvállalás kérdését, illetve két egymásnak néha valóban ellentmondó vágyat fogalmaz meg indirekten: hivatás és karrier, vagy gyerekek.

„Nekem nincs gyerekem. Túlságosan el voltam foglalva az egyetemmel, a másoddiplomával, az álláskereséssel, külföldön is dolgoztam pár évet (...) Most jól menő üzletasszony vagyok, egy szép nagy lakással Budapest egyik külső kerületében.”

Írása aztán mégis másképpen zárul:

„A magánéletünk rendben van. Megértjük egymást, ő gyereket szeretne, de én nem igazán. De rászánom magam a kedvéért és ennek nagyon örül. Ezért most gyereket várok és hat hónapos terhes vagyok. Örülök neki, mert szeretem a gyerekeket, csak attól félek, hogy a munkámat nem folytathatom.”

Érdekes tendencia ebben az osztályban és különösen a lányok körében, hogy életüket más helyszínen képzelik el, és ezt meg is határozzák. Négyen a fővárosban, többen pedig külföldön (Olaszország, Svájc) szeretnék élni.

A család szempontjából 17-en írtak férjükről és gyermekükről/gyermekeikről. Valamennyien szeretnék azonban dolgozni is, és bár a szakmájukkal kapcsolatban többen tanácsstalanok, fontos, hogy jó légkörben azt a munkát végezhessék, amit szeretnek. A családdal való összeegyeztetés miatt ketten említik a rugalmas munkaidőt, illetve, hogy részmunkaidőben dolgoznának. Megközelítőleg egyforma terjedelemben írnak a hivatásról és a feleség-, illetve

anyaszerepükről. A házimunkákkal kapcsolatban többen hangsúlyozták, hogy a technika vívmányainak köszönhetően a háztartás körüli teendőket sokkal gyorsabban tudják majd végezni, egy lány pedig háztartási alkalmazottat szeretne. Talán a házimunka az, amit leginkább akadályként látnak ahhoz, hogy kiegyensúlyozott nőként egy választott és szeretett munkahelyük legyen, otthon pedig boldog családi életet éljenek. („*A házat nem kell takarítanom, mert van egy házvezető robotunk, aki megcsinál minden házimunkát.*” „*Otthon vár a házimunka, de ez nem probléma. A konyha fel van szerelve minden modern kutyüvel.*”)

A jövőben gyermeket tervező lányok számunkra meglepő módon részletesen megfogalmaztak nevelési elveket is, olyan a gyerekek nevelésével kapcsolatos szempontokat, amelyeket valószínűleg nem kaptak meg, vagy ők is átérték és tapasztalták az előnyét. (Idegen nyelvek, változatos különórák, sport, egészséges étkezés, kötelességtudatra szoktatás.)

„*El fogom várni tőlük, hogy sokat tanuljanak, hisz ezzel biztosíthatják jövőjüket.*”

„*Ezek mellett kiskoruk óta beszélünk hozzájuk angolul, németül és magyarul és sokat járunk külföldre is.*”

„*...szerintem nagyon fontos ilyenkor rászoktatni a gyerekeket a rendszeres tanulásra.*”

Fontos még megemlítenünk, hogy a lányok nyíltan megfogalmazzák családjai szerepük mellett, hogy szeretnének időt saját magukra, barátaikra, szórakozásra, sportra.

Összefoglalva, a 27 magyar gimnazista fiatal tradicionális családmódelben, anyagi biztonságban szeretne élni. Rövid, tényszerű, reális terveket és irreális vágyakat is tartalmazó írásaikban a család és a hivatás egyenlő hangsúllyal szerepel, bár ez utóbbi nem konkrétan megfogalmazott, „*pedig ideje lenne*” - írja egyikük.

- Magyar szakiskolások fogalmazásai

A vidéki szakiskola tanulóinak fogalmazásai meglehetősen egységes képet mutatnak a jövőjükéről. Néhány a valóságtól távolabb álló elképzeléstől eltekintve mindannyian a valós lehetőségeiket vették számba, és megpróbálták azokat vágyaikkal összeegyeztetni. Az írásoknak két csoportját tudtuk elkülöníteni: a tanulók egy része nagyon röviden és szinte felsorolásszerűen veszi számba a nap történéseit, szinte csak a napi rutintevékenységeket említi. Nem olvasható ki ezekből az írásokból érzelem és lelkesedés, ez vagy nem is kapcsolódott az íráshoz, vagy nem tudták, esetleg nem akarták megosztani velünk a diákok.

A fogalmazások másik része nagyon élményszerű, ezek a tanulók sok jelzővel, személyes érzelmek és gondolatok megfogalmazásával tették az olvasó számára is élvezetessé jövőképeket. Elgondolkodtató, hogy vajon ezek a fiatalok nyelvileg fejlettebbek, vagy a képzeletük színesebb, esetleg optimistábbak, motiváltabbak, lelkesebbek a jövőjüket illetően.

A fogalmazásokban a munka és a család is szerepel, a lányoknál a család valamivel nagyobb arányban. Jellemző a tradicionális családmódel, férj, feleség és legtöbbször két gyermek alkotja a nukleáris családot. Hivatásként legtöbbször a most tanult szakmát választják, de sokan nem alkalmazottként szeretnék a kereskedelemben dolgozni, hanem saját üzletet nyitnának, ami önállóságot biztosítana, és a munkaidő sem lenne kötött. Ehhez azonban a szakiskola elvégzése után még érettségizni kell és az üzletvezetéshez külön képzést szerezni.

Az osztálynak két fiú tanulója van, akik nagyon szűkszavúan nyilatkoztak jövőbeli napjukról. Felsorolásszerűen fogalmazták meg, hogy mit szeretnék 2025-ben birtokolni. *„Remélem lesz külön saját házam is. És ami még nagyon fontos, hogy legyen egy jó munkahelyem is. Még egy saját kocsit is szeretnék magamnak. (...) Remélem lesz majd feleségem és gyerekeim is.”*

Mindketten említik a családot, de velük semmilyen kapcsolatról, vagy interakcióról nem szólnak. Egyikük például egy teljesen magányos napot ír le, munkával, mozival, barátokkal, otthoni magányos tevékenységekkel (tv-nézés, fürdés, reggeli, munkába indulás), majd egy mondattal megjegyzi: *„... remélem, hogy lesz feleségem és gyerekeim.”*

Úgy tűnik tehát, hogy nem utasítják el magukban a házasságot és családot, sőt talán vágyuk is egy társ és gyerekek, de nem tudják ezt egy mindennapi rutinba illeszteni, apaként, férjként még nem tudják elképzelni magukat.

A lányok írásában érdekes motívum az öregedéstől való félelem. *„Ebben az évben 2025-öt írunk. Ez az év teljesen olyan, mint a többi, csak annyi baj van, hogy minden évben 1 évvel idősebb leszek.”* *„Ha megérem, akkor 38 éves koromat töltöm be. Innentől aztán csak öregszem. Már ez is nagyon sok.”*

A média és a fiatalságot, mint értéket hirdető világ következménye, hogy 38 évesen már öregnek látják magukat, illetve elképzelhető, hogy mostani élethelyzetükhöz és életkorukhoz viszonyítva tűnik ez soknak és nagyon másnak.

Két elgondolkodtató írást szeretnénk kiemelni, amelyek általánosabb gondolatokat, illetve a társadalmi változásokhoz való viszonyt fogalmazzák meg. E két lány a jövőjével kapcsolatos konkrét tervei mellett kifejezte szélesebb körű érzelmeit és személyes gondolatait is a témában: *„Arra már komolyan kell gondolkodni. Komolyan kell gondolkodni, ami most még nagyon nehezen megy. De ebben a korban még nem is kötelező. (...) még most élvezni kell az életet. (...) Kinövünk ebből a korból és jönnek a fontos dolgok. A házasság meg a családalapítás.”*

„Lehet, hogy rosszabbodik a helyzet, hiszen már most is olyan sok gond van az életben. Sok gond van a pénz miatt is, és az idősök mindig visszaírják a régi időket. Lehet, én is majd így leszek vele, és valahol félek is tőle, hogy mi lesz majd 10–20 év múlva.”

Többször olvasható a „remélem még élek akkor” típusú mondat. Utalhat ez a mindennapjainkban megélt valós veszélyekre, (betegségek, balesetek, katasztrófák, terrorizmus) amelyekkel egy 17–18 éves akaratlanul is szembesül.

Az egyik fenti idézetben már említésre került a pénz, amely nagyon sok fogalmazásban előfordul még. Fontosnak tartják a lányok, hogy anyagi biztonságban éljenek és gyermeküknek se kelljen nélkülöznie. Valós társadalmi problémára és személyesen átélt élményekre utaló gondolat ez is. (*„Remélem jó munkahelyem lesz, ami megfelelő anyagi körülményeket fog nekem teremteni, és mindig lesz arra pénzem amit kinézek, vagy amit éppen nagyon meg akarok venni. Soha ne kelljen nélkülözni semmiben. Szeretném a családomnak a legjobbat...”*)

A fiatalok szociális érzékenységét mutatja még, hogy reményüket fejezik ki, hogy csökken a munkanélküliség 2025–re, és jövőképében egy híres céget igazgató lány munkájának humánus oldalait hangsúlyozza:

„Sok alkalmazottam van, de én úgy választottam őket, hogy nem minden nálam az, hogy jó módú családból származik, (...) hanem inkább akinek tényleg szüksége van az állásra pl.: elvált asszony 4 gyereke van, börtönből szabadult és szeretne új életet kezdeni...”

A jelenlegi családdal való kapcsolatról is többen említést tesznek, néhányan a napi teendők közt említik a szülők meglátogatását vagy a velük való telefonálást, mások a nekik való segítséget és az irántuk tanúsítandó hálát és tiszteletet emelik ki:

„... elfelejtettem, hogy még olyan boldogok legyenek a szüleim, mint most. Meg, hogy az unokákra vigyázzanak, meg hogy nagyon jó viszony legyen a testvéremmel is.”

„A szülőkről gondoskodni, nem elhanyagolni őket. Ez is beletartozik és ez is az egyik legfontosabb dolog. Hisz ők juttattak el oda ahol most vagyok.”

A lányok által választott életforma tradicionális, mindannyian társat szeretnének, és mellette dolgozni, 18–an gyermekeket is terveznek.

A négy lány, akik gyermekről nem írnak, ezt a döntést nem indokolják. Egyikük híres divattervezőként, Németországban élne, egy másik, férjével közösen üzemeltetne egy éttermet, szabadidejében pedig egy női focicsapat edzője lenne. Ketten pedig a kereskedelemben dolgoznának, és fogalmazásukban erről írnak részletesen. Mindketten szeretik hivatásukat, és tanulók képzéséért is felelősek:

„A SMATCH-ban dolgozom, mint eladó, nagyon szeretek a kereskedelemben dolgozni, mert minden nap valami újat tanul az ember. A boltban van két diák is, akikre nagyon oda kell figyelni, mivel még csak most tanulják a szakmát. (...) Mindig elmagyarázom nekik és a kollégáim is, hogy mindig nézzék meg a szavatossági időt és, hogy szépen sorba rakják a dolgokat.”

A többiek a munkájuk mellett, amit szívesen csinálnak, és legtöbbször önállóan dolgoznak, inkább családanyák. Szeretnék technikai eszközökkel könnyebbé tenni a házimunkát, amelyek *„remélhetőleg megkönnyítik az életünket és több idő marad majd az embereknek egymásra.”*

A családi események, interakciók inkább a gyerekekre irányulnak, gondozzák, táplálják őket, fontosnak tartják a velük való beszélgetéseket. A férj a lányok számára fontos családtag, többen említik jó tulajdonságait, foglalkozását, de a házaspár kapcsolata és kommunikációja háttérbe szorul a gyerekek mögött.

Összességében a 24 magyar szakiskolás nagyon tömören, de őszintén fogalmazta meg vágyait és félelmeit a jövővel kapcsolatban. Írásaikban nagyon sok helyesírási és nyelvhelyességi hiba volt, de pedagógiai szempontból nagy lehetőségeket kínálnak céljaik és motivációik, melyekre építeni kellene képzésük során. Ha nem is tudják szépen és megfelelő stílusban megfogalmazni, azért nagyon reálisan látják maguk körül a valóságot, a problémákat, értékeket, prioritásokat. Többen szeretnének is tenni azért, hogy majdani családjukkal egy jobb világban élhessenek, ahol munkájuk lehet, amiben egészség és békeség van.

B. Család és hivatás a dolgozatok hosszában

A kvalitatív módon történő elemzés mellett, a leírt szövegek kategóriarendszerbe sorolása előtt egyszerű számolással próbálunk választ adni arra a kérdésre, hogy a fogalmazások terjedelmében, illetve azokban a családról és a hivatásról írtak arányában vannak-e kimutatható eltérések az egyes változókra vonatkozóan.

Tanulócsopontonként, nemenként és országonként is összesítettük, hogy az írásokban milyen súllyal szerepel a család, illetve a hivatás–karrier. A fogalmazások közül csak azokat számszerűsítettük, ahol szó van jövőbeli családról, tehát összesen 84 írást elemeztünk ezzel az eljárással.

Ez a látszólag felszínes, a fiatalok írásait számokba sűrítő módszer kimutathat olyan tendenciákat, amelyek részben kiegészítik a minőségi vizsgálódást, másrészt új szempontokat adhat egy mélyebb, a konkrét szövegrészeket bemutató elemzéshez.

A jövőbeli napról írt elképzelések különböző hosszúságúak voltak, de átlagban legalább 25–30 sort írtak a diákok. Ilyen hosszú írásokból már jól érzékelhető, hogy írás közben figyelmük mennyire a családra, a karrierre-munkára illetve ezek tervezésére koncentrált.

A diákok átlagosan 40 soros fogalmazásokban fejtették ki vágyaikat a jövőjükkel kapcsolatban. Az írások témái között legnagyobb arányban a család szerepelt, a fogalmazások átlagosan 50%-ban a fiatalok elképzelt házastársáról, a családban töltött időről, a tervezett gyermekekről, a velük való foglalkozásról olvashatunk. A szórás meglepően nagy, 4% a legkisebb 86% a legnagyobb arány. A jövőképek eloszlása ezen a széles skálán egyenletes, semmilyen meglepő kiugrás, tendencia nem tapasztalható a minta egészét tekintve.

Az írások címe és a feladat megfogalmazása sem utalt arra, hogy az elképzelt családról írjanak, mégis a fiatalok 81%-a említést tesz jövőbeli családjáról, és az egyedüllétet választók is többen indokolják döntésüket, tehát a családalapítás vagy annak elutasítása fontos része a jövőképnek. A családról írtak nagyobb arányának oka lehet a fogalmazások címében megadott évszám is, hiszen a tanulás, munka, karrier inkább az életük következő 10–15 évét érinti, ezek a fiatalok 2025-re már valószínűsíthetően a családalapítás fázisába kerülnek, vagy családban élnek.

A hivatás és munka, mint a hétköznapi élet másik jelentős része a fogalmazások terjedelmének átlagosan 22%-át teszi ki. Három lány egyáltalán nem tett említést jövőbeli hivatásáról, ennek oka két esetben a fizetett munka hiánya, mivel ők otthon maradnának háztartásbeliként, egy német lány pedig egy szombati napot írt le, amelyben utalás sem olvasható a hétköznapi munkatevékenységéről.

A legnagyobb arány a munka terjedelmében 70%, de a tanulók eloszlása ezen a területen nem egyenletes, 82%-uk (69 fő) írásában a jövőbeli hivatás 30%-ban vagy annál kisebb arányban szerepel.

Összességében tehát a család nagyobb hangsúllyal jelenik meg a jövőképekben, a diákok többet írnak a reggeli készülődésről, a családi estéről, mint a munkájukról, de hivatásuk is szerepet kap. Nem csak említést tesznek tervezett foglalkozásukról, hanem a munkahelyen töltött időről, kollégákról, főnökről, konkrét munkatevékenységekről is részletesen beszámolnak.

Fiúk és lányok viszonylatában érdekes eltérés tapasztalható a család és munka terjedelmi arányait illetően, amely ellentmondani látszik a modern női szerepnek, és a családra koncentráltó tradicionális felfogást tükrözi a lányok esetében.

A családról írtak aránya a fiúk fogalmazásaiban átlagosan 38%, míg a lányoknál 52%, a munkáról és hivatásról írt tervek és vágyak a fiúk írásaiban 35%-ban, a lányoknál mindössze 19%-os arányban szerepelnek.

A fiúk esetében tehát alig tapasztalható különbség a család és munka arányaiban, számukra a jövőbeli munkatevékenység a családdal, magánélettel megegyező fontosságú. Ennek a tendenciának oka lehet a mintában szereplő fiúk életkori sajátossága, miszerint a családalapításra még kevéssé gondolnak, így jövőbeli családjukat nem tudják részletesen bemutatni. Érdeklődésük inkább a pályaválasztásra, és ezen keresztül a karrierre irányul. De a hivatás magasabb arányát és a családra koncentráció hiányát egy tradicionális szerepfelfogás is magyarázhatja, miszerint a férj a családban a pénzkereső, ő dolgozik többet, a család érzelmi, kapcsolati oldala a női szerep része.

A lányoknál a családra koncentráció szintén egy hagyományos szerepfelfogásból eredhet, de a fogalmazásokat olvasva észrevehetjük, hogy a hivatás, ha terjedelemben nem is hangsúlyos, mégis fontos része a jövőképnek, a női szerep természetes és szükséges része a fizetett munkavégzés.

Országokként is tapasztaltunk eltéréseket, már a terjedelem vonatkozásában is. A német fiatalok átlagosan 52, míg a magyarok csak 31 sort írtak. Már a fogalmazások írásakor is érezhető volt, hogy a német fiatalokat jobban magával ragadta a téma, így szívesebben és többet is írtak róla.

A fogalmazások tartalma és arányai számszerűsítve a hivatás területén hasonló hangsúlyokat mutatnak, hiszen a magyar diákok írásaik 22%-ban, a német fiatalok 23%-ban szólnak jövőbeli munkájukról. Szembetűnőbb a különbség a család témakörében, ahol a magyar fiatalok fogalmazásaiban átlagosan 39%, míg a német tanulóknál 58% a jövőbeli családról írtak aránya. Ez a különbség számunkra is meglepő, magyarázható a feladat iránti motiváció eltéréseivel, és a bajor kisváros letisztult, tradicionálisabb erkölcsi normáival is, szemben a még formálódó, hagyományok és újítások között keresgélő magyar vidéki jövőtervekkel.

Tanulócsoportonként is összesítettük a fogalmazásokat a fenti szempontok szerint, és a fő eltéréseket ismét a terjedelemben, és a családról írtak arányában találtuk.

Legtöbbet a német gimnazisták írtak, átlagosan 63 sort. Amint az a fenti osztályonként bemutatott első benyomásokból is látszott, a feladatot magas színvonalon, egyedi stílusban és alaposan kidolgozva oldották meg. A német szakiskolások is az átlag felett, 47 sorban írtak jövőjükéről, ők is nagyon élményszerűen számoltak be egy napjukról.

Átlagosan 41 sort írtak a magyar gimnazisták, és feltételezhetően nyelvi, stílusbeli hátrányok miatt csak 23-at a magyar szakiskolások.

Az iskolatípusokból adódó eltérések miatt feltételeztük volna, hogy a gimnazisták nagyobb arányban koncentrálnak jövőbeli hivatásukra, hiszen az érettségi után ők valószínűleg továbbtanulnak, karrierlehetőségeik is jobbak. Ezzel szemben a munkáról írtak arányában nem tapasztaltunk nagy eltéréseket, az arány a magyar gimnazistáknál 22%, a német és a magyar szakiskolások esetében 21%, a német gimnazistáknál kicsit magasabb: 25%.

A családról legtöbbször a német szakiskolások írtak. Életkoruk és élethelyzetük is indokolja, hogy a családalapítás terveikben nagyobb hangsúllyal szerepel (64%). A két ország gimnazistái fogalmazásuknak közel a felében foglalkoznak a jövőbeli családjukkal (német: 49%, magyar: 45%). Ezt követi elképzeléseikben a hivatás és a szabadidő, de a legnagyobb értéket a majdani házastárs és a gyermekek képviselik.

Meglepő eredmény, hogy a magyar szakiskolások írásaiban a család csak 29%-os arányban jelenik meg. (A munkáról írtak 21%-ban.) Sokan e tanulók közül a globális változásokról, a jövőjükkel kapcsolatos fő elveikről írtak inkább, így az elképzelt jövőbeli nap, a konkrét munka és család összességében kisebb arányban szerepelt.

E számszerűsített, vázlatos képet adó elemzés után, feltételezéseink pontosabb vizsgálata céljából a konkrét írásokat elemezzük egy kategóriarendszer segítségével.

C. A kategóriarendszer – kategóriákba sorolás

A fogalmazások többszöri elolvasása után felállítottunk egy olyan kategóriacsoportot, amely a szakirodalom szempontjaival is összehasonlítva alkalmas lehet arra, hogy a fiatalok családképéről véleményt alkossunk. Szándékaink szerint a családszerkezeten túl a családi élet érzelmi oldalairól és a családi kapcsolatrendszeréről is információkat kaphatunk.

A kategóriacsoport három részből áll, a fogalmazásokat a megfelelő szövegrészek alapján soroltuk be az egyes „típusokba”. Ezek után az egyes kategóriáknál összesítettük az elemszámot és százalékos arányokat is meghatároztunk.

Az elemzés során e kategóriacsoportokat szeretnénk külön-külön ismertetni, majd értelmező – magyarázó műveletek segítségével okokat keresni, és ezeket a feltételezéseinket konkrét szövegrészekkel, illetve a más módszerekkel nyert adatokkal, információkkal alátámasztani.

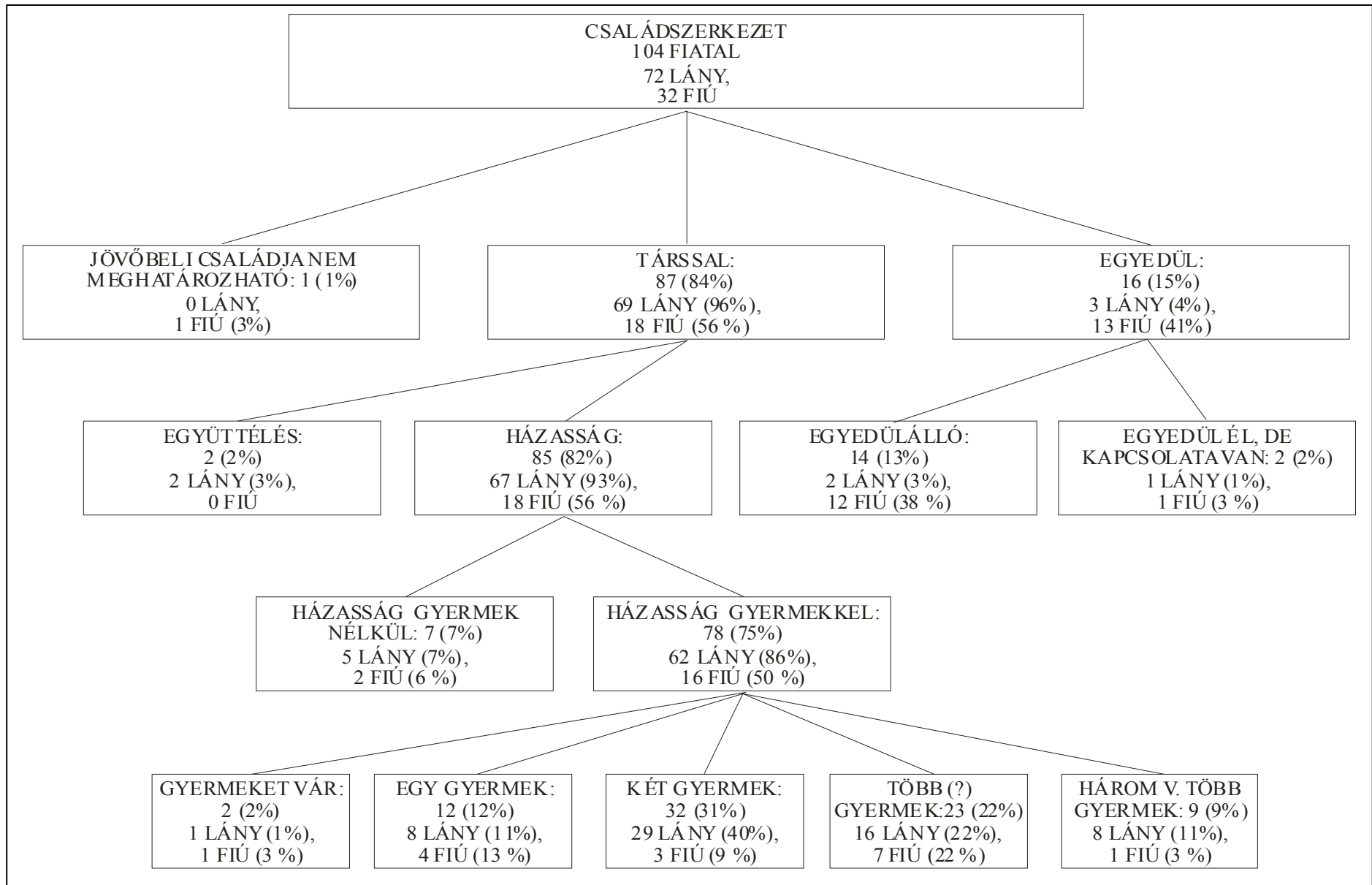
Kategóriarendszerünk a családok strukturális, funkcionális és érzelmi szempontjait vizsgálja, így a családkép alábbi jellemzőit tudjuk vele bemutatni:

- a család szerkezete
- szerepek a családban
- családi élet – közös tevékenységek, interakciók

- A CSALÁD SZERKEZETE

A szerkezeti szempont két alszempontra foglal magában: az esetleges társsal (választható ugyanis az egyedülélés is) való együttélés formáját (házasság vagy házasság nélküli együttélés – ld. később együttélés) és a gyermekek számát. Mintánkban minden tanuló besorolható volt e kategóriákba, nem volt olyan fiatal, aki tanácstalan lett volna, vagy többféle életutat írt volna le.

A családok szerkezetére vonatkozó adatok tehát a következőkben foglalhatók össze:

A fiataloknak láthatóan a legnagyobb része konkrét elképzelésekkel rendelkezik arról a családszerkezetről, amelyben élni szeretne, és ezt jövőképe szerves részének tekinti, megfogalmazza.

A tudatos egyedülélés mintánkban a fiúk körében volt jellemzőbb, aminek életkori sajátosságai lehetnek. A lányok ebben a korban szociálisan érettebbnek mondhatók, de a nők a későbbiekben is jobban igénylik a társat. Az egyedülélés a tanulók 16%-ának jelentett tudatosan választott életformát, érdekesek azonban az okok és motivációk, amik e döntés mögött rejlenek. A három lány, akik ebben az életformában képzelik el az életüket, a hivatásuk, illetve a saját szabadságuk megőrzése és vágyaik (utazás, háziállatok, nyugalom, függetlenség) korlátlan kiélése miatt döntöttek az egyedüllét mellett. A fiúknál ez az arány meglepően nagy, hiszen a mintában szereplő összes fiú 40%-a jövőbeli napját egyedül tölti. A 13 főből négyen egy olyan elszemélytelenedett, gépiesített világot mutatnak be jövőként, ahol a mai értelemben vett kapcsolatok, így a család sem létezik, az emberek gépként beilleszkednek ebbe az új világba, vagy hősként küzdenek ellene. (*„Az emberek egoista viselkedése egyre inkább megerősödik, mivel az óriási teljesítményelvárások miatt nem marad idő az emberi kapcsolatokra. ... A hétköznapok monotonak és az emberiség elpusztul.”*)

Egy másik csoport egyedüllétének oka egy olyan hivatás, amely egész embert kíván és a családdal összeegyeztethetetlen. Néhányan szeretnének mindentől távol lenni és a társadalomból kivonulni. (*„Szóval szerintem valahogy így szeretném élni napjaimat, messze innen, ettől a barátságtalan, mindennapi társadalomtól elmenekülve egy sokkal jobb helyen...”*) Ez a gondolat talán a fiatalkori lázadás része lehet, amely a fiúknál volt csak tettenérhető. Voltak, akik óriási vagyoni, irreális karrierre és pozíciókra vágnak, vagy egy hobbijukról írtak a fogalmazás teljes terjedelmében, és ezek a vágyak fontosabbak számukra jelenleg, mint a majdani család. Véleményünk szerint nem utasítják tehát el a házasságot és a családot, de nem időszerű még az ezzel kapcsolatos tervezetés.

Az egyedülélők közül ketten említést tesznek egy olyan párkapcsolatról, amely fontos számukra, de nem élnek együtt. Függetlenek tehát, de nincsenek teljesen egyedül, szerelem és boldogság nélkül. Úgy tűnik, hogy ők nem éreznék teljesnek az életüket párkapcsolat nélkül.

Az egyedülélést választók valamennyien gyermek nélkül gondolják ezt, tehát tudatosan senki nem készül gyermekét egyedül nevelni.

A társsal való együttélés kerete szinte minden esetben a házasság, két lány szeretne csupán élettársat, választását egyikük így magyarázza: *„Sokan azt képzelik, hogy gyerekek nélkül az élet nagyon magányos, de egy társsal, aki mindig ott van, ez azért elég kellemes. Ezen kívül az*

élet nagyon szép, ha a sok jó barát mellet, akik ott vannak számunkra, néha egyedül is lehet lenni, kikapcsolódni és a pillanat nyugalalmát élvezni, például egy jó zene mellett.”

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ezek a jövőképek csupán pillanatfelvételek egyetlen napról 20 év múlva, tehát arról nem kapunk információt, hogy a házasságokat megelőzte-e együttélés. Amit az írások alapján kijelenthetünk, az az, hogy a fiatalok az életüket hosszabb távon házasságban képzelik, gyermeket csak házasságkötés után szeretnének vállalni.

A követendő norma, az általános családszerkezet a fiatalok számára a házasság és a gyermekek, hiszen az ettől való eltérést a legtöbb esetben maguk is indokolják. A gyermekekről valamennyien szólnak, tehát minden fogalmazásból kiderül, hogy a családban van-e gyermek.

Mintánkban 7% azoknak az aránya, akik házasságban szeretnének élni, de gyermek nélkül. A két fiú közül, akik ide sorolhatók az egyik hobbijának (zene) szenteli az életét, másikuk egy automatizált és totálisan ellenőrzött világot írt le, de feleségéről az utolsó sorokban említést tesz. A lányok számára a hivatás illetve önmaguk megvalósítása a fontos, és ennek akadályaként látják (egyelőre) a születendő gyermekeket. Egyikük említi az anyagi terheket is, ami döntését szintén befolyásolja. Részletesen írnak munkájukról, barátokról, a férjjel való kapcsolatról és együtt töltött időről. *(„A férjem még alszik, gyerekem meg nincs. De megetetem a kutyám és cicám. Aztán szépen munkába indulok, amit szeretek csinálni. (...) Amikor hazaérek a párom készített nekem meglepi vacsit. (...) Este átjönnek a haverok egyet monopolizni, vagy pókerezni, nagyokat röhögünk és közben pizzát eszünk.”)*

A vizsgált tanulócsoportokban összesen 77-en (74%), szeretnének gyermeket, közülük 63-an kettő, vagy ennél több gyermeket terveznek. A gyermekek számát nem határozták meg mindannyian, de voltak olyanok is, akik részletes információt adtak a gyermekek számáról, neméről, életkorukról és nevüket is leírták. *(„Legkisebb gyermekemet Istvánnak hívják, ő még csak 10 éves, általános iskolába jár. Most került felső tagozatba. Nagyon élvezi az új tanárok tanítását. Nagyon élénk gyerek, szeret mindenhol ott lenni és mindent tudni.”)* Két olyan fiatal is volt, akik a gyermekvárásról szóltak, tehát gyermekük a bemutatott napon „érkezőben” van. Egyetlen olyan fiú volt a diákok között, aki a feladatot egészen másképpen értelmezte, és ugyanennyi idősnak mutatta be magát 21 év múlva. A család, amiről írt az ő jelenlegi családja, így jövőbeli családképe nem értelmezhető.

A négy tanulócsoport összehasonlítása érdekében nézzük meg most az adatokat ilyen felbontásban:

CSALÁD-SZERKEZET	Magyar gimn.		Magyar szakisk.		Német gimn.		Német szakisk.		Összesen	
	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú
Egyedülálló	3		0		11		0		14	
	11%		0%		41%				13%	
	0	3 38%	0	0	2	9	0	0	2	12
Egyedül él, de kapcsolata van	0		0		1		1		2	
					4%		4%		2%	
	0	0	0	0	0	1	1	0	1	1
Élettársal, gyermek nélkül	0		1		0		1		2	
			4%				4%		2%	
	0	0	1	0	0	0	1	0	2	0
Házasságban, gyermek nélkül	2		3		1		1		7	
	7%		13%		4%		4%		7%	
	1	1	3	0	0	1	1	0	5	2
Házasságban, gyermekkel	22		20		13		23		78	
	81%		83%		48%		88%		75%	
	18	4	18	2	9	4	17	6	62	16
Jövőbeli családja nem meghatározható	0		0		1		0		1	
					4%				1%	
	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
					6%					3%

A fiatalok elképzelt jövőbeli életformája a családszerkezet szempontjából meglepően tradicionális. A szociológia jelent diagnosztizáló és a jövőt jósló eredményeinek és tendenciáinak is ellentmond a mintánkban kapott eredmény, miszerint a fiatalok átlagosan 74%-ban szeretnének hagyományos családformában élni és gyermekeket nevelni. Ennek oka a magyar diákoknál a vidéki városi, illetve falusi erkölcs és normarendszer hatása lehet, a német tanulóknál pedig a bajor katolikus tradíciók és normák.

Ez az eredmény csak a német gimnáziumban alacsonyabb, a másik három tanulócsoporthoz 80% körüli. A német gimnáziumban a többiekétől jelentősen eltérő eredmények a fiúk írásaiban mutathatók ki, hiszen a lányok ebben az osztályban is 82%-ban sorolhatók a „házasságban gyermekkel” kategóriába.

A német gimnazista fiúk eltérésének véleményünk szerint az életkor és a gimnázium, mint iskolatípus sajátossága az oka. Ezek a tanulók ugyanis két év múlva érettségiznek, ezután többségében továbbtanulnak, értelmiségi pályára készülnek. Gondolataikat a tanulás, a pályaválasztás, globális problémák, filozófiai kérdések kötik le. Ezek számukra az aktuális és a közeljövőben megválaszolendő kérdések, nem a családtervezés, ami esetükben várhatóan tíz

év múlva lesz esedékes. Hasonló okai lehetnek annak is, hogy a magyar gimnazista fiúknak is jelentős százaléka (35,5%) írta le jövőbeli napját egyedülállóként.

A szakiskolákban a fiúk aránya nagyon alacsony volt mindkét csoportban, de a tanulmányok közeli befejezése és a munkábaállás miatt számukra a családalapítás is reálisabb, a közeli jövőt érintő téma, ők mindannyian feleséget és gyerekeket szeretnének.

A lányoknál egységesebb a kép, és iskolatípusonként nincs is jelentős eltérés a jövőbeli családok szerkezetében.

Az alternatív életformák közül a legtöbben az egyedülélést választották, legnagyobb arányban a német gimnazista fiúk. Az együttélés az elképzelések között két esetben szerepel, így azt mondhatjuk, hogy a házasságnak nem valós és jelentős alternatívája a házasságkötés nélküli együttélés. Valószínűnek tartjuk, hogy az együttélésre úgy tekintenek a fiatalok, mint a házasság próbájára, de a gyermekvállaláskor már stabil, nyilvánosan is vállalt és az állam (valamint az egyház) által legalizált kapcsolatban, házasságban akarnak élni.

Érdekes szempont lehet, hogy a tervezett családok szerkezetében milyen eltérések mutathatók ki a jelenlegi családokkal összehasonlítva, ennek vizsgálatára azonban nem adódott lehetőség.

A számadatok és a fiatalok indoklásai azonban azt mutatják, hogy a házasságon alapuló családmodell választása egy eredendő vágyon alapul inkább, és nem a saját család példáján, az ettől való eltérés pedig társadalmi tendenciákkal, életkori sajátosságokkal magyarázható.

A családok szerkezetének másik összetevője a gyermekszám, amit a következő táblázat mutat be tanulócsoporthoz lebontva:

GYERMEK-SZÁM	Magyar gimn.		Magyar szakisk.		Német gimn.		Német szakisk.		Összesen	
	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú
Gyermeket vár	1		0		1		0		2	
	5%				8%				3%	
	1	0	0	0	0	1	0	0	1	1
	6%					25%			2%	6%
Egy gyermek	3		4		2		3		12	
	14%		20%		15%		13%		15%	
	2	1	4	0	0	2	2	1	8	4
	11%	25%	22%			50%	12%	17%	13%	25%
Két gyermek	6		7		6		13		32	
	27%		35%		46%		57%		41%	
	6	0	7	0	6	0	10	3	29	3
	33%		39%		67%		59%	50%	47%	19%
Több gyermek (számuk nem meghatározott)	8		8		3		4		23	
	36%		40%		23%		17%		29%	
	5	3	6	2	2	1	3	1	16	7
	28%	75%	33%	100%	22%	25%	18%	17%	26%	44%
Három vagy több gyermek	4		1		1		3		9	
	18%		5%		8%		13%		12%	
	4	0	1	0	1	0	2	1	8	1
	22%		6%		11%		12%	17%	13%	6%

A mintánkban kapott eredmények ebből a szempontból is cáfolják a társadalmi tendenciákat. A tanulók 81%-a házasságban szeretne élni, 74% pedig gyermekeket is szeretne. A lányok nagyobb arányban írtak a gyermekvállalásról és közülük a legtöbben két gyermeket szeretnének. Ők a gyermekekről több információt adtak, többen a gyermekek életkorát is meghatározták, amiből vissza tudunk következtetni arra, hogy hány évesen szándékoznak anyává válni. Tizenöten határozták meg gyermekeik életkorát, és ezeket összehasonlítva érdekes kettősséget tapasztalunk. Öten vállalnák az első gyermeküket 22–23 évesen, vagyis 2025-ben ezek a gyermekek már kamaszként szerepelnek a fogalmazásokban. A többiek 28 és 33 éves koruk között tervezik az első gyermek születését, ami megfelel a legújabb tendenciáknak, miszerint a gyermekvállalás folyamatosan egyre későbbre tolódik.

Itt egy másik jelenségre is utalni szeretnénk, amely azt mutatja, hogy a gyermektelen házaspárok aránya növekszik, illetve csökken a családokban a gyermekek száma. Mintánk eredményei és a német szakirodalom magyarázatai alapján azt mondhatjuk, hogy a gyermektelenség és a kevesebb gyermek a családokban általában nem tudatos terv és döntés eredménye, hanem a tanulás, és egzisztenciaalapozás után a házasságkötés és a gyermekvállalás olyan késői időpontra tolódik, amikor már a nők termékenysége hanyatlóban van, és a házaspárnak biológiai okok miatt nem lehet gyermeke. A mintánkban szereplő szinte valamennyi lány több gyermeket szeretne, a késői anyaság azonban kockázatokkal jár.

Elhatározás és vágyak szintjén a kettő vagy több gyermek az általános, a megvalósulás azonban a késői gyermekvállalás miatt kérdésessé válik.

A fiúk írásaiban kevesebb információ szerepel a gyermekekről, ők arányaiban kevesebb gyermeket terveznek és a gyermekek száma gyakran meghatározatlan. Legkevesebb gyermekről a német gimnazista fiúk írtak, ez az eredmény a családdal, párkapcsolattal összefügg és a fent tárgyalt okokkal magyarázható.

A következő kategóriacsoportokban már csak azokat a fogalmazásokat elemeztük, ahol család szerepelt (együttélés, házastárs, gyermekek), és az arányok meghatározásánál a családot tervező tanulókat vettük 100%-nak.

- SZEREPEK A CSALÁDBAN

Családi szerepeken jelen esetben a nő és a férfi szerepét értjük, illetve a családon belüli kéttípusú szerep: szülő illetve társ közötti rangsort, fontosság szempontjából történő megkülönböztetést.

Itt két szempont vizsgálatát tartottuk lehetségesnek és célravezetőnek. A családi férfi szerep tekintetében olyannal nem találkoztunk, aki ne dolgozna, így inkább azt különítettük el, hogy milyen mértékben vesz részt az apa a háztartás vezetésében és a gyermekekkel való foglalkozásban, illetve mely családi szerepe a fontosabb (pénzkereső, házastárs, vagy aktívan bekapcsolódik a gyermekek szocializációjába is). A női szerep két vizsgálati szempontját a munkavállalás, illetve a szerepek közötti rangsor adja.

Volt olyan írás, ahol még indirekt módon sem lehetett a szerepekre vonatkozó információkat találni, tehát szükséges volt ilyen kategóriák felállítása is.

A női szerepekre vonatkozóan a következő eredményeket kaptuk:

CSALÁD-MODELL	Magyar gimn.		Magyar szakisk.		Német gimn.		Német szakisk.		Összesen	
	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú
Kétkeresős családmodell	20		21		5		8		54	
	87%		88%		42%		32%		64%	
	19	1	21	0	3	2	5	3	48	6
	100%	25%	95%		38%	50%	26%	50%	71%	38%
A feleség rész munkaidőben vagy otthon dolgozik	0		0		4		13		17	
					33%		52%		20%	
	0	0	0	0	4	0	13	0	17	0
					50%		68%		25%	
A feleség háztartásbeli	0		1		0		1		2	
			4%				4%		2%	
	0	0	1	0	0	0	1	0	2	0
			5%		3%					
A feleség munkavállalásáról nincs információ	3		2		3		3		11	
	13%		8%		25%		12%		13%	
	0	3	0	2	1	2	0	3	1	10
		75%		100%	13%	50%		50%	1%	63%

A nők munkavállalása és munkaideje jelentős mértékben meghatározza a családban töltött időt és a családi kapcsolatok tartalmát, a családtagokkal töltött minőségi idő mennyiségét. E szempont vizsgálata azért is nagyon érdekes ebben a mintában, mivel az országok között jelentős eltérés mutatható ki.

A német gimnáziumban a lányok 50%-a, a német szakiskolában 68%-uk szeretne rész munkaidőben, vagy otthon dolgozni. Ezzel szemben a magyar mintában nem volt ilyen elképzelés. A konkrét fogalmazások alapján a rész munkaidő választásának oka a gyermekekkel töltött idő meghosszabbítása. Ezek a jövőbeli családanyák szeretnék a háztartási munkát, a családról való gondoskodást és a gyermekek nevelését összeegyeztetni, és valójában nem anyagi okok miatt dolgoznak, hanem a változatosság, a társaság, az önálló, felelősségteljes tevékenység miatt, amit szeretnek is. Meg kell említenünk továbbá, hogy a volt NSZK területén a női munkavállalást sohasem az anyagi szükség motiválta leginkább.

„Fél egykor hazamegyek és elhozom a gyerekeket az iskolából, főzök magunknak valami finomat és elmeséljük a napunkat. (...) Miután segítettem nekik a házi feladatokban, ismét munkához látok. (...) Ez a szép a foglalkozásomban – reggel az irodában vagyok, emberek között, délután pedig otthon tudok dolgozni, és mégis mindig elérhető vagyok a gyerekeim számára.”

„Két éve ismét építésként dolgozom. A munkám adja a szükséges változatosságot a házimunka mellé.”

„Miután a gyermekünk egy éves lett, ismét dolgozni kezdtem, mert nagyon szeretem a munkámat, és nem akartam azt teljesen feladni.”

Magyarországon ez a családmodell nem elterjedt, vidéken még kevésbé ismert, mint a fővárosban. Részben ez lehet az oka a kétkeresős családmodell egyértelmű túlsúlyának a magyar csoportokban, másrészt anyagilag sem tudja megengedni magának a családok többsége, hogy az egyik keresőképes felnőtt csak fél fizetést vigyen haza. Hazánkban a második világháború óta a nők munkavállalása természetes, keresetük a családi bevétel jelentős részét adja. Az utóbbi évek női karrierlehetőségei, a munkahelyi sikerek fontossága és értéke ezt a tendenciát tovább erősítik, különösen a diplomások körében.

Két lány háztartásbeliként szeretné élni jövőbeli életét, mindketten szakiskolai tanulók. Az iskolatípus is oka lehet ennek a választásnak, hiszen tanulnak ugyan egy szakmát, de előfordulhat, hogy ebben nem szeretnének dolgozni, mást pedig már nem szívesen tanulnának. A magyar lány napját a házimunka tölti ki, és édesanyjának is besegítene, a német diák napja változatosabb:

„Amikor mindenki elment otthonról, én is elkezdek dolgozni. (házi munkákat) (...) Azt hiszem néhány barátnőmmel a motoros klubból elmegyünk a strandra. Kellemesen eltöltjük a délutánt, pihenünk és élvezzük a szép időt. (...) Mivel péntek van a lányom a barátaival megy szórakozni. Én és a férjem egy motoros klubhoz tartozunk, velük megyünk el este.”

A feleség szerepe inkább a fiúk írásaiban volt tisztázatlan, reggel és este a család együtt van, de a társ napi elfoglaltságait nem részletezik.

A következő szempont tanulmányozásakor a nők családon belüli szerepét próbáltuk megragadni. Hét kategóriát állítottunk fel, amelyekbe a következők szerint soroltuk be a fogalmazásokat:

A NŐ SZEREPE	Magyar gimn.		Magyar szakisk.		Német gimn.		Német szakisk.		Összesen	
	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú
Társ	1		1		2		2		6	
	4%		4%		17%		8%		7%	
	1	0	1	0	0	2	1	1	3	3
	5%		5%			50%	5%	17%	4%	19%
Anya	7		6		0		1		14	
	30%		25%				4%		17%	
	7	0	6	0	0	0	1	0	14	0
	37%		27%				5%		21%	
Társ és anya	6		1		4		12		23	
	26%		4%		33%		48%		27%	
	5	1	1	0	3	1	9	3	18	5
	26%	25%	5%		38%	25%	47%	50%	26%	31%
Társ és anya + barátok, hobby	5		4		3		7		19	
	22%		17%		25%		28%		23%	
	5	0	4	0	3	0	7	0	19	0
	26%		18%		38%		37%		28%	
"Háztartási robot"	0		4		0		0		4	
			17%						5%	
	0	0	4	0	0	0	0	0	4	0
			18%		6%					
"Önmegvalósító nő"	1		1		2		0		4	
	4%		4%		17%				5%	
	1	0	1	0	2	0	0	0	4	0
	5%		5%		25%		6%			
A nő szerepéről nincs információ	3		7		1		3		14	
	13%		29%		8%		12%		17%	
	0	3	5	2	0	1	1	2	6	8
		75%	23%	100%		25%	5%	33%	9%	50%

A kapott eredményeket értékelve elmondhatjuk, hogy a fiúk fele, az előbbi szemponthoz hasonlóan nem tért ki majdani felesége tevékenységeire. Akik azonban házastársuk családi szerepéről említést tesznek, azok szeretnék öt mindenképpen a társuknak tudni, aki időt szakít rájuk, aki a nap egy részét velük kettesben tölti. Emellett öten az anya szerepet is fontosnak tartják, de nem fontosabbnak, mint a partnerrel való kapcsolatot.

„... a vacsoránál mindenki elmeséli a napját. Együtt leszedjük az asztalt és aztán már nem megyünk sehova. Játsszunk együtt egy-két társasjátékot, és aztán tíz óra körül ágyba küldjük a gyerekeket. A kedvesem és én leülünk a nappaliban, kinyitunk egy üveg pezsgőt és beszélgetünk a mai napról.”

Ez a fajta gondtalan esti együttlét („pezsgő”, „bor”, „kályha” mellett) a német fiúk írásaiban fordult elő inkább, de a kettesben töltött idő a magyar diákoknak is igénye.

A lányok önmaguk jövőbeli szerepéről nem ilyen egységesen gondolkodnak. Házastársuk, vagy élettársuk partnereként csak azok szeretnének élni, akik nem vállalnának gyermeket. Ugyanígy az önmegvalósítást, hobbyt és karriert a legfontosabbnak tartók is inkább a gyermek nélküliek. Számukra a bemutatott napot teljesen a munkájuk, vagy a hobbyjuk (sport) tölti ki, és furcsa mód, inkább a férjük a háztartás vezetője:

„Lassan 20 óra lesz és én még mindig itt ülök az irodában. Ma már ugysem akarok több dolgot elintézni úgyhogy megyek haza. Jaj ne, pont most cseng a telefonom remélem nem a főnök keres megint. Nem, nem ő keresett, hanem Bob. Azt kérdezte, mikor megyek haza, mert főzött vacsit. Alig várom, mert olyan finomat tud főzni és nagyon jól.”

Legtöbben arra törekednek majdani feleségként és anyaként, hogy e két feladatkör összehangolása mellett jusson idejük önmagukra, kikapcsolódásra, barátokra. Nem szeretnének tehát kizárólag a családi kapcsolatrendszerben élni, talán saját szüleik példáján is látják a pozitív vagy negatív mintát. Érzik, hogy a családba fektetett energiát valahogy pótolni kell, a mindennapok szürkeségét meg kell törni a kiegyensúlyozottság fenntartásához.

„Nagyon fontos számomra a családom, de a barátaimat sem hanyagolom el (...) szóval még eljárunk együtt, mint ahogy régen is...”

„A munka mellett persze magamra is szeretnék időt fordítani. Nagyon szeretek fotózni és rajzolni meg üvegefesteni. A házunkban a falakra az én műveimet szeretném kirakni.”

Sokan vannak azok a lányok is, akik fogalmazásukban csak férjükről és gyermekeikről írnak a munkaidőn kívüli időben, de kapcsolatukat mindkét irányba (feleség, anya) egyformán fontosnak tartják.

Egy német szakiskolás lány kivételével csak a magyar mintában fordult elő az a két kategória, amely meglátásunk szerint a magyar családi élet realitását adja vissza, és amit a fiatalok valószínűleg saját szüleik példáján látnak.

Az egyik esetben a nő a családban kizárólag anya, munkaidőn kívüli tevékenysége a házimunkában és a gyermekek gondozásában, illetve nevelésében merül ki. Ennek oka lehet a férfiak 10–12 órás napi munkája, és ebből fakadó távolléte, másrészt egy a házasságnak kevésbé kedvező (hiszen saját vizsgálati eredményeinkből is látható, hogy a fiúk elsősorban társra vágnak) régi szerepfelfogás.

„Miután végeztem a munkahelyemen hazamegyek, segítek a gyerekeknek tanulni, vacsorát készítek és várom a családfőt, ha elkészült a vacsora szépen megteríték és nekiállunk vacsorázni. A vacsora végeztével a gyerekek elindulnak zuhanyozni, amíg ők fürdenek én rendet teszek a konyhában. (...) Miután mindenki végzett a tisztálkodással kis televíziózás után mindenki lepihen a saját szobájában.”

Méginkább a valóságos mintákat, és kevésbé a vágyakat tükrözi annak a négy magyar szakiskolás lánynak a fogalmazása, akik a munkaidő utáni órákat is munkaként, kötelességek teljesítéseként írták le, pihenés, kikapcsolódás, vagy bármilyen örömmel végzett tevékenység említése nélkül. Ennek részben oka lehet a gyengébb nyelvi kifejezőképességük is, de véleményünk szerint a lehetőségek, amiket maguk előtt látnak és a minták, amiket látnak szintén befolyásoló erővel hat.

„16.00-kor végzek a boltba megyek a gyerekekért az oviba és együtt hazamegyünk. A férjem már otthon vár minket. Nekiállok vacsorát csinálni. 19.00 körül megvacsizunk, a gyerekeket megfürdetem, elvégzem a dolgomat és megyünk aludni.”

A női szerepek az elképzelt családokban nemenként és országonként is mutatnak eltéréseket, a hozzájuk kapcsolódó férfi szerepeket az alábbi táblázat mutatja be tanulócsoportokra lebontva.

A FÉRFI SZEREPE	Magyar gimn.		Magyar szakisk.		Német gimn.		Német szakisk.		Összesen	
	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú
Pénzkereső	2		7		0		1		10	
	9%		29%				4%		12%	
	2	0	6	1	0	0	0	1	8	2
	11%		27%	50%				17%	12%	13%
Társ	13		6		3		14		36	
	57%		25%		25%		56%		43%	
	12	1	6	0	1	2	11	3	30	6
	63%	25%	27%		13%	50%	58%	50%	44%	38%
Apa is és a háztartásban is segít	7		3		6		8		24	
	30%		13%		50%		32%		29%	
	5	2	3	0	4	2	6	2	18	6
	26%	50%	14%		50%	50%	32%	33%	26%	38%
A férfi szerepéről nincs információ	1		8		3		2		14	
	4%		33%		25%		8%		17%	
	0	1	7	1	3	0	2	0	12	2
		25%	32%	50%	38%		11%		18%	13%

A jövődöbeli férfiak és apák esetében a szerepük meghatározásához egy négy elemből álló kategóriarendszert hoztunk létre. Mivel a fogalmazások mindegyikében keresőként fordul elő a férfi, aki teljes állásban, napi legalább nyolc órában dolgozik, ezért a reggeli és esti családi „jelenetek” elemzésével tudtuk megállapítani, hogy a család életébe milyen minőségben és milyen mélységig kapcsolódik be.

Összesen tizennégyen nem írtak a férfi családdal való kapcsolatáról. Két esetben a férj a bemutatott napon üzleti úton van, a lányok közül pedig többen említik ugyan férjüket, de az

elképzelt napban csak saját tevékenységeikre tértek ki. A magyar szakiskolások azért szerepelnek az utolsó kategóriában ilyen nagy számban, mivel írásaik nagyon tömörök, rövidek, indirekt módon sem szólnak a férfi szerepéről.

A férfi, mint „pénzkereső” főként magyar diákok fogalmazásaiban, elsősorban a magyar szakiskolásoknál jelenik meg. Ez a szerep természetesen párja a női anya, és háziasszony szerepeknek. Valószínűleg ismét személyesen átélt példákról, vagy egy nagyon tradicionális szerepfelfogásról lehet itt szó, ami a vidéki kisközösségekben máig normaként működik.

„...reggel felébredek, elkészítem a gyerekeknek a reggelit, majd elindulnak az iskolába vagy az ovodába. Ja és persze a férjemnek is megcsinálnám ugyanezt. (...) A munkahelyről hazaérve, el tudom képzelni még mennyi dolog vár majd engem otthon. Elvégzem otthoni teendőimet és máris este lesz.”

A fogalmazások 71%-ában azonban a férfi szerves része érzelmileg, feladatokban, és kapcsolatok szintjén is a családnak. Többen vannak azok, akik a házastársi szerepet tartják fontosabbnak a férfiak esetében, azaz legyen jelen a család életében, álljon támaszként a feleség mellett, a munka után vegyen részt a család esti „rituáléjában” (vacsora, beszélgetés, gyerekekkel közös program) és mindenképpen legyen ideje külön a feleségére. Ezt a szerepet német területen lehetővé teszi a nők részidős munkavállalása, illetve a többek által említett háztartási alkalmazott. Így ugyanis a nőknek nem jelent problémát a házimunkák elvégzése és a gyermekek gondozása.

A magyar diákok estében talán a vágy lehet e gondolatkör kiváltója: fenntartani a család mellett a szerelmet, a házastárssal való kapcsolatot.

„A férjem hazajön a munkából és farkas éhes, a konyhában azzal foglalatoskodom, hogy valami finomat főzök mindannyiunknak. Kb. 17.00 órakor közös vacsora. Aztán a gyerekek tanulnak, vagy a szobájukban elfoglalják magukat. Én a férjemnek szentelem magam. Mivel mindketten elég sportosak vagyunk, ezért néha este vagy otthon sportolunk valamit, vagy elmegyünk lovagolni a közeli pályára és ott a barátainkkal is találkozunk.”

A szakirodalom szerint egyre inkább terjedő férfi szerepfelfogás, amely nem határolódik el élesen a feleség szereptől, amelyben a férfi részt vállal a család körüli gondozási és nevelési feladatokból, de a házi munkából is 24 diák elképzelésében fogalmazódott meg.

Fiúk és lányok is hasonló arányban szerepelnek ebben a kategóriában. A fiúk esetében azt mondhatjuk, hogy ha konkrétan elképzelnek maguknak egy jövőbeli családot, (tehát szerepel benne részletesen a férfi munka utáni elfoglaltsága) akkor szeretnék abba tevékenyen bekapcsolódni: *„Az ágyamnál kora reggel pedig ott fog ugrálni virgonc kisfiam, hogy apu éhes vagyok. Én persze felkelek, megmosakszok és reggelit adok kisfiamnak, majd*

feleségemnek ágyba viszem, vagy pedig közösen, együtt reggelizünk a konyhában. (...) Később fiam is hazaérkezik, elmondja milyen volt az edzés, és megbeszéljük, hogy mit kell gyakorolni. Aztán szóba kerül az iskola, kapott-e ötöst, s mit kell tanulnia.”

A lányok esetében is a vágy motiválja azt az igényt, hogy házastársuk a családi élet örömeiből és feladataiból is vegye ki a részét. Különösen a gyermekekkel való napi fél-, egy órányi együttlét olvasható többször, vagy apró segítség a reggeli és a vacsora körül.

„Amíg én a gyermekünket, Sophie-t felébresztem, a férjem megteríti a reggeli-asztalt. Együtt reggelizünk. (...) A férjem foglalkozik Sophie-val, amíg én előkészítem a vacsorát. 18 órakor vacsorázunk. (...) A konyhát közösen rakjuk rendbe.”

A több oldalról is vizsgált családi szerepekről összességében azt mondhatjuk, hogy a történelmi-társadalmi feltételek, valamint a fiatalok által megélt családi valóság erősen befolyásolja az elképzelésüket, de alapvetően tradicionális szerepfelfogással rendelkeznek, a parsons-i instrumentális – emocionális tengely mentén a férj és feleség a két pólust képviseli.

- CSALÁDI ÉLET – KÖZÖS TEVÉKENYSÉGEK, INTERAKCIÓK

A szerkezet és a szerepek mellett a családi élet mozzanatai, a légkör, a kapcsolatok sokkal inkább meghatározzák egy család kiegyensúlyozottságát és harmóniáját. A család érzelmi légkörétől, valamint az együtt töltött idő mennyiségétől és minőségétől függ, hogy a családtagok mennyire találják meg a boldogságukat, pszichoszociális szükségleteik kielégülését (pihenés, feltöltődés, kikapcsolódás) a családban.

A diákok elképzelt családjait is szeretnénk e nehezen megfogható, de fontos szempont szerint is megvizsgálni. Módszerként egy olyan eljárást követünk, amelynek során az egyes fogalmazásokban megnéztük az említésre kerülő közös tevékenységeket és interakciókat, és ezeket összesítettük. Egy írásban így többféle interakció is szerepelhet, a szám adatok mellett ezért az egyes elképzelések belső összefüggéseit is elemezzük.

A családi élet mozzanataiként értelmezett, a családtagok egymással töltött közös idejét kitöltő tevékenységek és interakciók típusait és azok előfordulását a következő táblázat összesíti:

TEVÉKENYSÉGEK ÉS INTERAKCIÓK	Magyar gimn.		Magyar szakisk.		Német gimn.		Német szakisk.		Összesen	
	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Fiú
Közös étkezés	17		9		7		18		51	
	74%		38%		58%		72%		61%	
	14	3	9	0	5	2	14	4	42	9
	74%	75%	41%		63%	50%	74%	67%	62%	56%
Beszélgetés	13		4		4		13		34	
	57%		17%		33%		52%		40%	
	11	2	4	0	4	0	11	2	30	4
	58%	50%	18%		50%		58%	33%	44%	25%
TV-nézés	8		7		4		7		26	
	35%		29%		33%		28%		31%	
	6	2	6	1	3	1	5	2	20	6
	32%	50%	27%	50%	38%	25%	26%	33%	29%	38%
"Kettesben"	6		3		7		18		34	
	26%		13%		58%		72%		40%	
	5	1	3	0	4	3	14	4	26	8
	26%	25%	14%		50%	75%	74%	67%	38%	50%
Házon kívüli közös program	6		3		3		6		18	
	26%		13%		25%		24%		21%	
	6	0	3	0	1	2	5	1	15	3
	32%		14%		13%	50%	26%	17%	22%	19%
Közös játék -közös munka	6		1		2		7		16	
	26%		4%		17%		28%		19%	
	5	1	1	0	2	0	5	2	13	3
	26%	25%	5%		25%		26%	33%	19%	19%
Tanulás a gyerekekkel	9		6		2		7		24	
	39%		25%		17%		28%		29%	
	8	1	6	0	2	0	7	0	23	1
	42%	25%	27%		25%		37%		34%	6%
Közös sportolás	3		0		2		1		6	
	13%				17%		4%		7%	
	3	0	0	0	2	0	1	0	6	0
	16%		25%		5%		9%			
Egyéni különprogram	8		2		4		9		23	
	35%		8%		33%		36%		27%	
	4	4	1	1	3	1	8	1	16	7
	21%	100%	5%	50%	38%	25%	42%	17%	24%	44%
Konfliktus	2		0		1		1		4	
	9%				8%		4%		5%	
	2	0	0	0	1	0	0	1	3	1
	11%		13%		0		17%	4%	6%	
Közös tevékenységet és interakciót nem említ	0		8		0		1		9	
	0%		33%				4%		11%	
	0	0	7	1	0	0	1	0	8	1
			32%	50%	5%		12%		6%	

A legfeltűnőbb adat talán a közös tevékenységet és interakciókat nem említők száma lehet. A német szakiskolás lány esetében ennek oka az egyedüllét, mivel ő élettársa üzleti útja miatt a

bemutatott napot egyedül tölti. A magyar szakiskolások közül egy lány késő estig dolgozna divattervezőként, ezért férje már alszik, amikor hazaér. A többiek általánosságban fogalmazták meg a jövőjükkel kapcsolatos vágyaikat, nem egy konkrét és részletesen bemutatott nap történésein keresztül. Jelen szempontunkból tehát ezek a fogalmazások nem vizsgálhatók.

A diákok nagyobb része az előforduló interakciókból többet is említ, legkevésbé színes és változatos a családi élet a magyar szakiskolások írásaiban. (Ők átlagosan kettő, míg a másik három csoportba tartozó fiatalok átlagosan legalább három különböző közös tevékenységet és interakciót említettek.) Természetesen e családi történések minősége sokkal fontosabb, ezért a továbbiakban tevékenységenként haladva folytatjuk a minőségi elemzést.

Leggyakoribb családi történet minden tanulócsoportban a közös étkezés. Fontos eseménynek tartják tehát a diákok ezt a nagyon régi, közösségi szokást, amely jelképe az összetartozásnak és alkalom a beszélgetésre is. A szülők számára a kommunikáció a legfontosabb, a gyerekek pedig észrevétlenül tanulják meg közben az étkezés és a beszélgetés normáit.

Néhány elképzelésben ez az együttlét reggel is megvalósul:

„Mindannyian együtt ülünk az asztalnál és nyugodtan reggelizünk.” „A közös reggelinél megbeszéltem a feleségemmel a napi programot.”

Más jövőbeli családokban a reggeli rohanásban nincs idő ilyen nyugodt tervezgetésre és közös reggelire, ezért ez sok írásban estére tolódik:

„Aztán készíték valami vacsorát és közösen megvacsorázom a férjemmel és a gyerekeimmel.”

Ez a mindennapi fél-, egy órás együttlét szükséges a gyermekek számára, de szükséglete a szülőknek is. Sajnos posztmodern társadalmunk, az este 7–8 óráig elhúzódó munkaidő nem kedvez ennek az alapvető családi szükségletnek, különösen az apák jelenlétének. De pozitívum, hogy a fiatalok elképzeléseiben mintánkban ilyen fontos szerepet kap.

Az étkezésekkel is összekapcsolódik, de több fogalmazásban külön említésre kerül a családtagok közötti beszélgetés, a közös problémamegoldás, illetve egyszerűen csak egymás tájékoztatása a nap eseményeiről. Ez a fajta nyitottság, őszinteség, és egymás iránti érdeklődés teszi fontossá a családban a kapcsolatokat, mind a szülők és gyerekek, mind pedig a testvérek és szülők között.

„... mindenki elmeséli a nap történéseit. A lányom, ahogy mindig, most is a fiúkról és a dolgozatokról, a fiam a barátairól és a csínytevéseiről beszél, a férjem pedig arról, hogy hány és milyen autót javított meg, mi volt velük a baj.”

A beszélgetés volt a második leggyakoribb interakció a magyar gimnáziumban, harmadik a német iskolákban, de sajnos csak a tévénézés után következett a magyar szakiskolában.

A televízió néhány évtizede szinte „családtaggá” vált, és észrevétlenül szabályozza, alakítja át a család életét. Véleményünk szerint a benne rejlő veszélyek és káros hatások felülmúlják a hasznát, és különösen veszélyes akkor, ha a család amúgy is kevés együtt töltött idejét teljesen kitölti. Látszólag ugyanis együtt vannak a családtagok, valójában azonban magányos tevékenységet folytatnak párhuzamosan, egy légtérben. Nem minőségi időről és együttlétről van tehát szó.

Mintánkban a diákok 31%–a említi a televíziózást, mint alternatívát a családi esték eltöltésére. Az egyes csoportokban az arány hasonló, de ha a magyar szakiskolások közül csak azokat számoljuk, akik valamilyen közös tevékenységet, vagy interakciót megemlítettek, akkor ott minden második tanuló írja azt le.

Pozitívumnak tekintjük mindezek ellenére, hogy a legtöbb esetben a televízió csak egy alternatívaként szerepel az olvasás, mozi, játék esetleg beszélgetés mellett, vagy azok után.

„Otthon majd kikapcsolódunk egy kicsit, kipihenjük a fáradalmainkat. Az egész család: tévézik, sportolunk...stb. Este majd én kísérem őket az ágyba, néha még mesélek is nekik.”

A családi szerepeknél tárgyaltuk a családon belül a házaspár kapcsolatának jelentőségét. Ez látszólag a férj és feleség számára fontos, valójában azonban ez is minta a gyermekek számára és nemi identitásuk, biztonságérzetük szempontjából elengedhetetlen. A magyar és német diákok szerepfelfogása közötti különbség a közös tevékenységekben és interakciókban is tettenérhető. A német fiatalok a közös étkezéssel azonos arányban, leggyakrabban említik a házastársukkal töltött közös időt, aminek kerete séta, borozás, vagy csak maga a beszélgetés:

„Egy üveg jó vörösbor melletti hosszú beszélgetés után mi is aludni megyünk.”

„... aztán elküldjük mindkettőjüket aludni, mivel holnap újra korán kell kelniük, másrészt nekünk is szükségünk van egy kis időre kettesben.”

A magyar tanulócsoporthoz a fiatalok 26 illetve 13 %–a tesz említést a társával közösen töltött időről. Ez az önmaguk körül látott realitásra utalhat, amely azt közvetíti számukra, hogy a gyerekek mellett már nincs idő a „szerelemre”.

Összesen tizennyolc diák említi fogalmazásában olyan családi programot, amely nem otthon, hanem valamilyen más helyszínen történik, és közösen vesznek benne részt. Legkevesebben a magyar szakiskolából említettek ilyen mozzanatot a család életéből.

Természetesen a munka, tanulás, házimunka mellett nem lehet a hétköznapiakba mindig közös házon kívüli programot sűríteni, de a fiataloknak, akik ilyenről írnak, valószínűleg vágya a változatosság, a szórakozás. Sokan az este egyik alternatívájaként írták le ezeket a programokat, jelezve, hogy csak alkalmanként történnek. Legtöbbször a sétát, mozit, fagyizást, vendégséget, éttermet, uszodát említették a közös program keretében.

„Este megjön a férjem, elmegyünk hárman moziba, vagy más helyre, ahol ki lehet kapcsolódni, majd beülünk egy cukrászdába, vagy egy pizzériába vacsizni.”

A beszélgetés után a leginkább minőségi családi programnak a közös munkát és játékot tartjuk, amely jellegéből adódóan értékközvetítő, nevelő erejű és ugyancsak alkalom a beszélgetésre is. A regenerálódást, kikapcsolódást nyújtó családi légkör fontos eleme a közös tevékenység, hiszen a pihenés típusa is mintaként szolgálhat, és a közösséget erősíti.

„Aztán a gyerekeimmel töltöm az időt, pl. azzal, hogy velük játszom.”

„Utána következik a közös vacsorafőzés, amit főleg a lányaim élveznek.”

Ezt a tevékenységformát a tanulók 19%-a említette, legtöbbször a más szempontoknál is tradicionális, a családi életre nagy hangsúlyt fektető német szakiskolások és magyar gimnazisták közül írtak erről. A magyar szakiskolások közül csak egyetlen lány említ az este leírásánál közös otthoni tevékenységet. Ennek okaként ismét a családi mintát tudjuk feltételezni, és a hétköznapi közösen töltött kevés időt.

A fogalmazások 29%-ában írnak a fiatalok arról, hogy gyermekeik iskolai előmenetelét figyelemmel kísérik, ha szükséges, segítenek a tanulásban, de van, aki rendszeresen kikérdezné otthon gyermekét. Természetesen a gyermek életkora a szülői segítség módját jelentősen befolyásolja, mégis azt mondhatjuk, hogy a mintánkban szereplő diákok fontosnak tartják majdani gyermekeik iskolai feladatait, e feladatok ellenőrzését. A legtöbb írásban persze nem ez az „ellenőrzés” az egyetlen interakció a gyermekekkel, de a nevelésük lényeges része.

Érdekes, hogy a német tanulócsoportokban és a magyar szakiskolában csak röviden tesznek említést a diákok (a legtöbbször lányok) a gyermekekkel való tanulásról, a magyar gimnáziumban azonban öten is részletesebben írnak a gyermekek nevelésének elveiről. Személyes tapasztalataik, és szüleik hatása lehet az oka annak, hogy a tanulást, mint a jövő biztosításának legfontosabb eszközét és az idegen nyelveket ilyen módon kihangsúlyozzák:

„Ezek mellett kiskoruk óta beszélünk hozzájuk angolul, németül és magyarul és sokat járunk külföldre is. Én szükségesnek érzem, hogy jól tudják a nyelveket.”

Külön tevékenységformaként jelöltük meg a közös sportolást, mivel különösen a gimnáziumokból többen is hangsúlyozták a testmozgás fontosságát, és a család esti programjában szerepel a közös sport. A szakiskolások közül csak egy német lány említi a lovaglást, mint esti kikapcsolódást egy közeli, vidéki lovasiskolában.

Valószínűleg a gimnáziumok egészségnevelése, biológiai ismeretek és a mostani rendszeres sportolás miatt szeretnék ezek a fiatalok a jövőben is fenntartani a testmozgást, és a

családjukkal is megszerettetni. A magyar gimnáziumban a sport mellett, az egészséges életmód részeként többen az egészséges táplálkozásra is utaltak fogalmazásukban.

A sportok közül szerepel a lovaglás, a labdajátékok, a kocogás, ketten pedig esti programalternatívaként írták a közös családi testmozgást. Egy német gimnazista lány a küzdősportok „szerelmese”. A jövőben edzősködni szeretne és ezt a sportot a majdani családjával is rendszeresen gyakorolni:

„Nálunk a családban a kutya kivételével mindenki taekwando–zik. A két gyermekem, egy fiú és egy lány, naponta edzésre járnak, és már mindketten kékövesek. (...) A szabadidőnkben gyaloglunk, kocogunk, biciklizünk és erősítünk.”

A családtagok életében természetesen vannak olyan egyéni programok, ahol saját érdeklődésüknek megfelelően, a saját baráti társaságban, heti egy-két órát töltenek. Ezek a kapcsolatok és elfoglaltságok kötik össze a családot a tágabb társadalmi környezettel, változatos tapasztalatokhoz juttatják az egyes személyeket, és a gyermekek szocializációját is segítik a más felnőttekkel, illetve az iskolán kívüli gyerekcsoportokban szerzett élmények.

Az írásokban a felnőttek ilyen irányú elfoglaltságait a barátokkal való találkozás, hobby, sport, a gyerekekét ugyanezek, és a különórák (zene, nyelv) alkotják.

„Este a barátaimmal elmegyek sörözni és dumálgatni, mint egy normális ember.”

„ (A lányom) ... délután megcsinálja a leckéjét, aztán elmegy a barátnőjével az uszodába.”

Az egyes tanulócsoporthoz az eltérés egy ponton szembeeső: a magyar szakiskolások 8%-a, mindössze ketten írnak ilyen tevékenységekről, míg a másik három osztályban 30% feletti az arány. Szüleik életpéldáját tekinthetjük itt is magyarázatnak.

Konfliktus négy fogalmazásban olvasható, ami azonban nem konfliktusos légkört jelent egyik esetben sem. A véleménykülönbség és annak konstruktív megbeszélése és megoldása része a család életének, mint a gyermekek számára is.

Két esetben a gyermekek viselkedése okoz feszültséget a család amúgy is gyors reggeli készülődésében, de ez szinte természetesnek mondható, nem is zökkenti ki tartósan a családtagokat lelki egyensúlyukból. Egy esetben a házastársak közötti nézeteltérés szerepel, egy magyar gimnazista lány fogalmazásban pedig kamasz fiával való néha problémás kapcsolatáról ír:

„Bemegyek a fiam szobájába és kiadok, hogy már megint mekkora rendetlenség van. 13 éves korától a szobája küszöbe úgyis tiltott terület lesz a szülőknek. És én ezt tiszteletben is fogom tartani. (legtöbb esetben) Foglalkozom a fiammal, de azért nem viszem túlzásba, nehogy megutáljon. A kamaszkorában majd úgyis mindent rá kell hagyni.”

A fogalmazásokban említett konfliktusok az elképzelt családi élet reális részei, minden esetben megoldódnak, és nem befolyásolják jelentősen az egyébként általában békés, szeretetteljes légkört.

Összességében a fiatalok által bemutatott családokban változatos tevékenységek és interakciók adják a családi élet keretét. A konkrétan bemutatott jövőbeli napokban legalább egy tevékenységforma, leggyakrabban a közös étkezés szerepel, amely reményeink szerint a családi beszélgetésre is alkalmat ad. Mintánkban a tevékenységek és interakciók is alapvetően egy tradicionális, családközpontú életformát írnak le, a fiatalok munkaidejük után a családjukkal tervezik tölteni az időt, nagyobb részben minőségi időt.

5.5.6. AZ EREDMÉNYEK ÉRTELMEZÉSE A KÉRDÉSFELTEVÉS ÉS A HIPOTÉZISEK IRÁNYÁBAN

Több szempontú és többféle módszerrel végzett tartalomelemzésünk után visszatérünk a vizsgálati rész kérdésfeltevéséhez és hipotéziseihez és a kapott eredményeket, a kutatás során tett felismeréseinket ezek segítségével rendszerezzük, összegezzük. Következtetéseink és okfeltételezéseink mintánkra vonatkoznak, de magyarázhatják és alátámaszthatják a nagyobb mintán, kvantitatív módszerrel nyert eredményeket.

Összességében a fogalmazások alapján azt mondhatjuk, hogy ezek a fiatalok a jövőképük szerves részeként gondolkodnak a majdani családjukról, többségében házasságon alapuló, a családban gyermekeket nevelő családmodellt képzelnek el maguknak hosszú távon, és ebben az életformában szeretnének élni. A családi szerepekről tradicionális felfogásuk van, vágnak a családi harmóniára és a családtagok közötti mély és őszinte kapcsolatra. Személyes életüknek része a hivatás és a kikapcsolódás is, akár saját egyéni program keretében, de összességében a legfontosabb mégis a család, a családdal töltött idő.

Részletekben, tevékenységformákban, tárgyokban, és a leírt életkörülményekben megjelennek korunk társadalmi szocializációjának jellemzői, de több olyan tendenciát is tapasztaltunk, hogy elképzelt életükben a fiatalok inkább a hagyományok, tradíciók felé fordulnak, a családok életét károsan befolyásoló társadalmi változásokat kritikával illetik, és személyes életükben ezek ellen kívánnak tenni. Jövőbeli családjukat inkább a bennük levő eredendő emberi vágyak, a társ, otthon utáni vágy és motiváció határozza meg, és nem a sokféleséget, szabadságot, individualizmust hangsúlyozó társadalmi tendenciák.

Kiinduló kérdésfeltevésünk megválaszolása után a hipotézisek sorrendjét követve részletezzük eredményeinket:

- a tanulócsoporthoz közöti különbségek mélysége

Feltételezésünk szerint ez a kutatási rész az írások hossza, mélysége és a vizsgálódási lehetőségek széles palettája miatt szembetűnőbb különbségeket mutat az egyes tanulócsoporthoz közöti.

Már az írások első elolvasása után tapasztaltuk, hogy országonként és iskolatípusonként is jellemző a fiatalok elképzeléseinek sajátossága, a bennünk megfogalmazódott és leírt első benyomás és kép is ezt mutatta. Bár összességében megállapítható egy egységes és leginkább jellemző jövőkép és családmodell, de ezen belül érdekesek és figyelemre méltóak az apróbb eltérések is.

Ezeket nagyon röviden és tömören úgy összegezhethetnénk, hogy a német gimnazistákat nagymértékben foglalkoztatja a globális jövő, különösen a fiúkat érdekli a világ lehetséges jövője és benne az ő szerepük. A lányokra hat az újfajta női szerepfelfogás, és terveikben jelentős szerepet kap a hivatás és a karrier. A német szakiskolások a családalapításra és a családban való életre készülnek, melyben hangsúlyos a társukkal való kapcsolat, a gyermekek nevelése és a személyes kikapcsolódásra való lehetőség is. A magyar diákok elképzelése tükrözi a magyar vidéki társadalmi valóságot, a szakiskolások röviden számolnak be jövőjükéről, és hangot adnak félelmeiknek is, a gimnazisták hagyományos családmodellben kívánnak élni, de fontos számukra a hivatás is, többször szerepel írásaikban az anyagi biztonság utáni vágy.

- a posztmodern társadalom hatásai

Korunk társadalmi valósága, a média által hangoztatott értékek, és a szociológia által leírt családi változások a diákok jövőképét természetesen nem hagyják érintetlenül, hiszen ez az a környezet, amiben felnőnek, és ami vitatható mértékben, de személyiségüket befolyásolja, ugyanakkor nem kizárólag ez határozza meg.

Valószínűsítettük, hogy elsősorban az elképzelt családok szerkezetében és a családi közös tevékenységekben tapasztalhatók majd a posztmodern jelenségek, ezzel szemben az alapvetően tradicionális családképekben csak apró részletek utaltak a 21. század elejének sajátosságaira.

Hatottak az elképzelésekre a tudományos-fantasztikus filmek, különösen ezek pesszimizmusa érezhető a globális jövőről írottakban: a reményvesztettség, a jövő bizonytalansága, a környezetszennyezés és erőszak terjedése. Az elképzelt jövőben a fiatalokat körülvevő tárgyi világ is említésre méltó, technikai vívmányok könnyítik a mindennapi életet, ugyanakkor az anyagi jólét és luxus utáni vágyat tükrözik a lakóhely, az otthon berendezése, az autók

márkamegjelölése, a divatos ruházat pontos leírása. A fiatalságot „istenítő” média hatása mutatkozik meg az öregedéstől való félelemben, a sport és a fiatalos életmód (vásárlás, barátnők, hobby) fenntartására irányuló vágyakban.

A család szempontjából nagyon kevesen vannak, akik az újszerű családformákat preferálják. Hosszú távon a házasság és a gyermek a cél, az együttélés valószínűleg a házasság próbája, a gyermektelenség oka pedig inkább biológiai, és nem tudatos elhatározás.

A női szerep változásai mintánkban elsősorban a továbbtanuló gimnazistákat érintik, akik intellektuális képességeiket kihasználva szeretnének a hivatásukban is sikereket elérni, valami maradandót alkotni, de nem a család ellenében. Legalábbis a vágyak szintjén az összehangolásra törekednek.

- család, társ, otthon utáni alapvető vágy

A kutatás megkezdése előtt korábbi vizsgálatok eredményei alapján úgy gondoltuk, hogy a fiatalok jövőképét és benne a család szerepét a jelen társadalmi változásainál jobban meghatározza az az alapvető emberi vágy, ami a társkeresést, az otthonteremtést, a gyermeknemzést és –szülést motiválja. Nem véletlen, hogy a család, mint életforma történelmi korokon át folyamatosan és ma is a leggyakoribb formája a magánéletnek. Természetesen nem hagyják érintetlenül a társadalmi változások, de a család, mint intézmény szerkezetében, funkcióiban mással nem pótolható, és véleményünk szerint nem csak a tradíciók, de valamiféle veleszületett emberi motiváció az oka, hogy mintánkban is igen nagy hangsúllyal szerepel a család a jövőképekben.

A jövőről írtak átlagosan 50%–ában szólnak a diákok a családról, tehát terveikben ez az a téma, amire leginkább koncentrálnak. Az összes tanuló 81%–a tesz említést jövőbeli családjáról, 74%–uk hagyományos családformában (feleség, férj, gyerekek) képzeletben el az életét, és az ettől való eltérést a legtöbb esetben indokolják, tehát a házasságon alapuló család még mindig normaként funkcionál ezekben a csoportokban.

Az életkorukból adódóan még nem tudták a fiatalok a család utáni vágyukat reálisan a jövőbeli napjukba illeszteni, és a hivatással összeegyeztetve bemutatni a napi tevékenységeket, de családalapítási szándékuknak hangot adtak.

- német fiatalok írásainak jellemzői

A német kultúrát, társadalmi valóságot és történelmi hagyományokat tanulmányozva az volt az előzetes elgondolásunk, hogy a nagyobb anyagi biztonság, emiatt a párkapcsolatokra szánt

több idő és a munkaerőpiac sajátosságai és tradíciói, a nők részidős foglalkoztatása megjelenik majd az írásokban is.

Az elemzés lezárásával ténylegesen ezeket mondhatjuk el a német diákok fogalmazásainak jellemzőiként, és olyan sajátosságaként, amely a magyar elképzelésektől eltér. A családban a társsal való kapcsolat és a kettesben töltött idő különösen a fiúk számára fontos, ők tettek erről nagyobb arányban említést, de a lányok is a legfontosabb családi tevékenységnek, illetve interakciónak tartják a közös étkezés mellett.

Az elképzelt családok anyagi biztonságát mutatja a háztartási alkalmazottak magas száma, amit különösen a lányok tartanak fontosnak a családdal töltött minőségi idő érdekében. Az anyagi biztonsággal függ össze a nők részmunkaidős munkavállalása is, hiszen ezzel kevesebb a család összjövedelme, sőt egyáltalán a nők bármilyen munkavállalásának oka az anyagi függetlenségük, és a változatosság iránti vágy, nem pedig a család anyagi szükségletei. Érdekes és meglepő eredmény volt mindezek mellett, hogy a német fiatalok írásaiban több szó esik a családról, arról részletesebben írnak.

Jövőképükben ezek a tanulók arra törekednek, hogy időben, tevékenységekben, energiában összhangot teremtsenek, és egyensúlyt tartsanak fenn a család, a hivatás és a személyes vágyak, igények között. Ez az egyensúly dinamikus, vannak időszakos hangsúlyeltolódások, de mindhárom terület fontos és szerves része a magánéletnek.

Itt még egyszer hangsúlyozni szeretnénk, hogy Németországon belül egy bajor városban vizsgáldtunk, tehát nem csak a német hagyományok, jellegzetességek, de a helyi szociológiai, erkölcsi és történelmi sajátosságok is meghatározóak, melyekre csak korlátozott rálátásunk van.

- magyar jövőképek jellemzői

Korunk vidéki társadalmi valóságáról adnak képet, hipotézisünket igazolva a magyar fiatalok fogalmazásai. A jövőképekben is megjelenik az anyagi javak előteremtésének feszültsége, az anyagi biztonság hiánya. A pénzhez, tárgyakhoz, munkához való viszony végletekben mutatkozik meg: néhányan elképesztő luxusról írnak, amivel a mostani szerényebb körülményeiket kompenzálnák, mások elvágódnak távoli városokba, országokba, ettől remélve jobb lehetőségeket, és jobb életkörülményeket. Sokan csak hangot adnak félelmeiknek, bizonytalanságuknak és reményüknek, hogy saját családjukban nem kell majd a mindennapi megélhetéssel foglalkozni, és a családi energiákat erre fordítani.

Ebből a feszültségből ered a jövőbeli családokban a munka, család és háztartás összeegyeztetésének feszültsége, amit a jelenlegi családban szerzett tapasztalatként visznek tovább, különösen is a lányok.

A fiúk számára fontos a gyermekek mellett a családban a társukkal való interakció és idő, ami azonban nem találkozik a lányok terveivel, akik gyakran inkább az anyaszerepet helyezik előtérbe, ezért ez újabb feszültségeket eredményezhet, különösen akkor, ha e vágyak nem tisztázódnak.

A magyar fiatalok családképét a valós lehetőségek, megvalósítható vágyak jellemzik. Jól látják maguk körül a szociális és társadalmi problémákat, viszik tovább a családi és történelmi hagyományokat, vágyakat és félelmeket fogalmazznak meg egy jobban működő, összehangoltabb, és kiegyensúlyozottabb családi életre vonatkozóan, de hiányoznak ehhez a minták és a praktikus ötletek. Érdeemes lehet elgondolkodni, hogy ki és milyen formában tudna nekik ebben segíteni.

- fiúk elképzelt családjai

Előzetes feltételezésünk a fiúkkal kapcsolatban az volt, hogy jövőjük szempontjából inkább a hivatásra helyezik a hangsúlyt, az elképzelt családdal és egész jövőjükkel kapcsolatban inkább a tárgyyszerűbb tényekre és történésekre, kevésbé a kapcsolati oldalra koncentrálnak.

Ez a hipotézis csak részben igazolódott, hiszen a hivatásban és egész elképzelt életükben a fiúk nagy része vágyik valami nagy feladatra, szeretne hőssé válni, akár a szakmában, ahol az anyagi és erkölcsi elismertség egyaránt fontos, akár a globális jövőben, mint híres kutató, a világ megmentője.

A családi élet mindennapjait, szokásokat, tevékenységeket még nem tudják a jövőjük szerves részeként elképzelni, de a hivatással egyenlő arányban fontos számukra, hogy magánéletüket családban, feleségükkel, gyermekeikkel éljék. Mindezek mellett azonban a fiúk között volt gyakoribb az egyedülélés, melynek legfőbb oka a lázadás, a társadalmi normák ellen való tiltakozás és menekülés. Terveik tehát sokszor a valóságtól elrugaszkodott elképzelések, melyeket pillanatnyi érzések, aktuális csalódások, lelkesedések válthattak ki, nem a végiggondolt tervezés.

A fiúk sokat foglalkoznak a globális jövő kérdéseivel, és inkább félelmekkel, bizonytalansággal közelítenek e problémák felé. A családot illetően a párkapcsolatra helyezik a hangsúlyt, a feleségükkel töltött idő és beszélgetés számukra a családi élet legfontosabb eleme.

- lányok gondolatai a jövőbeli családról

A szakirodalom és az előzetes vizsgálódások alapján azt gondoltuk, hogy a lányok jövőképe kettősséget mutat. Meghatározza azt egy újfajta női szerep, melyben nagy hangsúlyt kap a hivatás és az önmegvalósítás, ugyanakkor tovább él a családi mintákból és a nő veleszületett vágyaiból táplálkozva a családra, gyermekekre koncentráló női szerepfelfogás.

Mintánkban is megjelent mindkét vélemény, és többször egy fogalmazáson belül találtunk jellemzőket a tradicionális és a modern elképzelésre. Hatnak tehát a média, a zene, a sztárok közvetítésével a személyes vágyakat hangsúlyozó nézetek, de úgy tűnik, hogy a fiatalok szeretnék ezeket a családdal összeegyeztetni és a férj, gyerekek mellett a családi életet úgy szervezni, hogy abban helye legyen a hivatásuknak és hobbyjuknak, egyéni elfoglaltságuknak is. Néhány magyar kivételtől eltekintve nem szeretnék tehát a fiatal lányok a családba, gyermeknevelésbe temetkezni, életüknek fontos része a hivatás, ami gyakran vezető pozíció, vagy felelősségteljes, önálló munka. A személyes jövőben tehát a fiúkéhoz hasonlóan kiemelt szerepe van a szakmai elismertségnek, a sikernek, a szívesen végzett munkának, és mindezt kiegészítve a pihenésnek és kikapcsolódásnak is.

Írásaikban a lányok inkább személyes jövőjükre koncentrálnak, kevés utalás történik bármiféle, a világ globális jövőjét érintő kérdésre. Az elképzelt napot és benne saját tevékenységeiket, családjukat konkrétan, részletesen mutatják be. Valóságként tudták bemutatni és elképzelni egy napjukat 2025-ben, jobban látják a családdal járó feladatokat és a családi élet mindennapi rutinját, mint a fiúk.

Nem meglepő, hogy a diáklányok több információt adnak fogalmazásaikban a leendő gyermekekről, alkatilag közelebb áll hozzájuk a gyermekekkel való foglalkozás. A családi élet részeként írnak a gyermeknevelésről, és különösen is a magyar lányok megfogalmazzák saját tapasztalataikon alapuló nevelési elveket.

A lányok jobban rálátanak személyes jövőjükre, élményszerűen és nagyon tudatosan számolnak be terveikről és elképzeléseikről.

- szakiskolások és gimnazisták jövőképeinek különbségei

Hipotézisünk szerint a szakiskolák és gimnáziumok tanulóinak elképzelései között inkább stílusban és terjedelemben, illetve a családalapítás időpontjában mutatkozott volna eltérés.

Érdekes eredmény azonban, hogy e változó mentén nem különülnek el élesen a jövőképek, nem jelentős a különbség a két gimnázium és a két szakiskola között.

Feltételeztük, hogy a korábbi munkábaállás miatt a szakiskolában tanulók előbb alapítanak családot. Ezt a gyermekek életkorából tudtuk kiszámítani, és valóban ezt az eredményt

tapasztaltuk, illetve ezt bizonyíthatja az is, hogy a szakiskolások fogalmazásaiban inkább téma a család, terjedelemben többet írnak jövőbeli családjukról. Az ő jövőképükben kevesebb szerepet kap a munka, a munkahelyen töltött időt nem részletezik. Ennek okaként azt feltételezzük, hogy az iskolatípus, amelyben tanulnak, behatárolja a szakmai lehetőségeket, tulajdonképpen már szakmát választottak, így a munka és hivatás nem okoz számukra olyan mértékben gondolkodnivalót és döntést, mint a gimnazistáknak.

Meglepő volt számunkra, hogy terjedelemben a magyar szakiskolások fele annyit írtak, mint a másik három tanulócsoport diákjai. Stílusuk és írásaik választékossága is nagyon eltért a többi tanulóétól, oktatásukban nagyobb hatékonyságra kellene törekedni, hiszen vágyaik és motivációik vannak, azokat meg is fogalmazzák.

A gimnazisták jövőképe változatos, nem egységes. Nagyobb szerepe van a hivatásnak, ami számukra aktuálisabb kérdés és döntés jelenleg a családalapításnál. Különösen a német gimnazisták írásai nagyon részletesek, élményszerűek, választékos stílusban, szinte irodalmi élményt nyújtva fogalmazzák meg elképzeléseiket és vágyaikat a jövővel kapcsolatban.

5.6. KVALITATÍV INTERJÚK

5.6.1. A MÓDSZER ALKALMAZÁSÁNAK MOTÍVUMAI, CÉLJAI

Az ismertetett két írásbeli kutatási módszer, a metaforák és a fogalmazások elemzése után pontosabb képet kaptunk a vizsgálat témájáról, a feltett kérdéseinkre kapott válaszok mentén meg tudtunk fogalmazni feltételezéseket, összefüggéseket és eredményeket, ugyanakkor azt is jobban láttuk, hogy a téma összetettsége és soktényezős volta miatt eredményeink töredékesek, az írásbeli módszerek hátrányai miatt sok fontos kérdésre nem adhatnak választ, illetve azokat nem tudjuk ellenőrizni. Ezek voltak az okai egy új módszer alkalmazásának, szóbelisége, interaktív volta, és szabadsága miatt ezért döntöttünk kvalitatív interjúk felvétele mellett.

A dolgozattal és különösen is a kutatással töltött idő és munka – mivel a témaválasztást természetesen személyes motivációk is befolyásolták – érlelte és alakította bennünk a témához való kapcsolatot, a kérdéseket és a feltárni kívánt összefüggéseket. Új kérdések merültek fel, különösen a gyermekek saját, mostani családjának összetett szempontjait hiányoltuk, amelyek feltételezéseink szerint választ adhatnának a jövőképekkel kapcsolatban felmerülő „miért?” kérdésre. A fő célunk a beszélgetésekkel tehát az eredmények kiegészítése volt, valószínűnek tartottuk ugyanis, hogy a módszer és a minta újszerűsége (a másik két vizsgálati résszel szemben) más típusú, komplexebb eredményeket hozhat.

Az írásbeliség személytelensége mellett fontosnak tartottuk itt a nyílt, közvetlen, személyes kapcsolatot – amely a módszer alapja – és ez segítségünkre volt abban is, hogy hitelesebb információkat nyerjünk, és az általánosságokat, általánosításokat, inkább a normákat és nem a realitást tükröző kliséket elkerüljük.

A beszélgetések melletti döntésben és a módszer alkalmazása során is volt még egy személyes szempontunk: szerettük volna összekapcsolni az intellektuális kutatói tevékenységet a nevelő munkával, és a beszélgetésben a másikat megérteni akaró emberi vágyat. A vizsgálat keretében így tehát lehetőséget teremtettünk arra, hogy a fiatalok valóban szóhoz jussanak, és a kérdező, majd hallgató szerepében próbáltuk őket megérteni, meghallgatni, jobban megismerni. Az interjúk után megtiszteltetésnek éreztük, hogy a személyes élményeiket és történeteiket, legmélyebb vágyaikat osztották meg velünk, a beszélgetéseket nem csak a kutatás szempontjából éreztük gyümölcsözőnek, de nevelő szerepünkben és emberileg is gazdagítottak bennünket.

Az interjúkkal az volt a célunk, hogy a jövőképek mögé kérdezzünk. A jövőbeli hivatás, és család mellett a személyes jövőhöz való érzelmi viszony, a téma iránti érdeklődés, a tervezéshez való hozzáállás, a fiatalok életét meghatározó szociális kapcsolatrendszer, és különösen is a saját család szerepe a jövőalakításban voltak azok a szempontok és kérdések, amelyek az interjúk során kifejtésre kerültek, és amelyek majd kiegészítik az írásbeli módszereket.

Az interjúk kérdésfeltevése tehát inkább a jövőhöz való viszonyra, és a jövőkép, valamint a saját család közötti feltételezett összefüggésekre és ezek pontosabb vizsgálatára összpontosít.

5.6.2. A KVALITATÍV INTERJÚ MÓDSZERE – A VÁLASZTOTT INTERJÚFORMA

Az interjúzás módszertanát kutatva találtunk rá Irving Seidman könyvére „Az interjú, mint kvalitatív kutatási módszer” címmel, és a kezdő oldalakat olvasva rokonszenvet és hasonló beállítódást véltünk felfedezni a kutatói hozzáállásában: „*Megtaláltam a módját, hogy olyan »empirikus« kutatást végezzek, amely érzelmileg és intellektuálisan is kielégít.*” (SEIDMAN, 2002. 15. o.) Ez volt a mi egyik motivációnk is az interjúkkal kapcsolatban. Voltak ugyan felmerült kérdések, amelyekre szerettünk volna választ kapni, de célunk volt a megértés, és a fiatalok elképzeléseinek meghallgatása is. Ezekkel a törekvésekkel kerestünk tehát egy olyan interjúformát, amely céljainknak és a kutatás eddigi paradigmáinak is leginkább megfelel.

A vizsgálat előző részeiben alkalmazott kvalitatív kutatási irányt itt is megtartottuk, egészlegességre, kutatói attitűdünk pontos leírására törekszünk, a fiatalokkal való korábbi személyes kapcsolat miatt nem is tudnánk semleges kérdező szerepet magunkra venni. Az interjúkat magunk vettük fel és dolgoztuk fel, így a beszélgetések egészét (tartalom, hangulat, érzelmek, beszédtempó, szünetek és nevetések szerepe) tudjuk értelmezni, a fiatalok által elmondottak megértése a fő célunk.

Általános elvként az interjúk során a rugalmasságra és a megértésre törekedtünk, az elemzés folyamatában pedig a beszélgetések tartalmának adatait az interjú körülményeivel és előzetes ismereteinkkel egészítettük ki, hogy pontosabb következtetésekre juthassunk. Így próbáltunk megfelelni a megbízhatóság követelményének és tartani magunkat a kvalitatív interjúzás szempontjaihoz, amelyeket Earl Babbie a következőképpen foglal össze:

„A kvalitatív interjúterv rugalmas, interaktív és folytonos, nem pedig előre elkészített és köbe vésett. Ez azt jelenti, hogy valahányszor megismételjük az információgyűjtés, elemzés, szelektálás és ellenőrzés alapvető folyamatát, egyre közelebb jutunk a vizsgált jelenség világos és meggyőző modelljéhez. Alapjában véve olyan beszélgetés, amelyben az

interjúkészítő megalapozza a beszélgetés fő irányát és végigköveti az interjúalany által felvetett konkrét témaköröket. Ideális esetben főként az interjúalany beszél.”

(BABBIE, 2001. 336–337. o.)

A szóbeli kikérdezésről megjelent szakirodalmat olvasva az interjúk széles skálájával találkoztunk. A szerzők (NÁDASI, 1996., LAMNEK, 2002., BABBIE, 2001.) különböző szempontok szerint típusokba sorolják a konkrét interjúkat, de a módszert alkalmazó kutatásokat tanulmányozva az is világossá vált számunkra, hogy e típusok keverednek. A kutatás témája, a módszernek a kutatásban elfoglalt helye és szerepe erősen befolyásolja azt, hogy milyen szempontokat érdemes a konkrét interjúformába beépíteni. (Irving Seidman például említett kutatómódszertani könyvében (SEIDMAN, i.m.) a fenomenológiai mélyinterjút írja le, amely a kikérdező élettörténet-kutatás és a fókuszált mélyinterjú kombinációja.)

A jelen kutatásunkban alkalmazott interjúforma is több típus elmeit ötvözi, talán a részben strukturált mélyinterjú kifejezés adja a legpontosabb meghatározást. A beszélgetések részben strukturáltak, hiszen volt néhány előzetesen megfogalmazott kérdésünk, amelyekre igyekeztünk a beszélgetések során kitérni, ugyanakkor e nyílt kérdések mellett a kérdezettek válaszai jelentősen befolyásolták a beszélgetés súlypontjait és további irányát. Sok improvizáció, váratlan fordulatok jellemezték a beszélgetéseket, amelyek nehezen összevethetőek, éppen a strukturálatlan pontok miatt nagyon különbözőek.

A mélyinterjú jelleg abban nyilvánult meg, hogy olyan viszonyulásra, élményanyagra, vágyakra kérdeztünk rá, amelyek a megkérdezett fiatalokat mélyen érintették, másoknak ilyen mélyen nem beszélnének róla, különösen a saját családot érintő problémákról. Az interjúban nagy szabadsága volt az interjúalanyoknak és nekünk, kérdezőnek is. Ez számunkra felelősséget jelentett, a kérdezetteken pedig nagyon sok múlt, hiszen nagyon nyílt kérdések mentén, szabadon elmondhatták, amit gondolnak, de e lehetőség néha a szókincs és a fogalmazási készség korlátaiba ütközött (NÁDASI, 1996. alapján).

Az interjúforma alapvetően arra az őszinte, bizalmas légkörre alapozott, amit korábbi ismeretségünk és az interjúszituációban tanúsított magatartásunk teremtett meg.

A beszélgetések vázát az a néhány szempont adta, amelyek a korábbi kutatási részek elemzése után merültek fel. Ezeket eltérő formában és sorrendben, de minden interjúban a beszélgetés tárgyává tettük, fontosságuk és terjedelmük a kérdezettek válaszaitól függött.

Az interjúk előzetes struktúráját tehát a következő témák adták:

- az iskolához, tanuláshoz való viszony
- családi kapcsolatok, családi légkör
- a jövővel kapcsolatos tervek, elképzelések (hivatás, család)
- a jövőhöz való viszony (érdeklődés, érzelmi beállítódás)
- bizalmi személy, akihez fordulhatnak
- a jövőképük gyökereiről való elképzeléseik (mi befolyásolja azt)

Az interjúk terjedelme 70-80 perc volt, a beszélgetéseket diktafonra rögzítettük, és azokat saját kezűleg számítógépen rögzítettük, feltüntetve megjegyzéseinket, és a beszélgetés formai szempontjait is.

5.6.3. A MEGKÉRDEZETT FIATALOK

Mivel az interjúk felvételének gondolata csak az írásbeli módszerekkel felvett adatok kiértékelése után született meg, és mivel a másik két módszerben szereplő minta tanulóit nem volt lehetőségünk még egyszer megkeresni, ezért az interjúk résztvevői új fiatalok voltak. Tőlük azonban ugyanúgy információkat kaptunk jövőbeli terveikről, és a családról, tehát így a három módszerrel felvett adatok az interjúkban összekapcsolódtak.

Az interjú vizsgálati rész mintájának kiválasztását ismét a lehetőségeink határozták meg, de a személyes ismeretségnek az elemzés során kerestük az előnyeit, illetve a kutatást segítő oldalait. Kvalitatív jellegű a vizsgálat és elemzés abból a szempontból, hogy a minta egyetlen gimnáziumi osztály tanulóinak egy csoportja, és mi ebben az osztályban tanítunk. Ez a tény többféle módon befolyásolhatja az eredményeket, mégis úgy gondoljuk, hogy a köztünk lévő kapcsolat nem gátolta azt, hogy a tanulók őszinték legyenek, megnyíljanak, illetve nem igazították véleményüket az általuk képzelt elvárásainkhoz. Az elemzés során próbáljuk a fiatalokról való előzetes tudásunkat bizonyító, a feltételezéseket alátámasztó, vagy megkérdőjelező jelleggel felhasználni, tehát ismereteink és attitűdjeink az értékelés részét fogják képezni.

A tíz fiatal, akiket megkérdeztünk egy budapesti, peremkerületi nyolcosztályos gimnázium tizenegyedikes tanulói. Az osztály hét éve van együtt, a közösség laza kapcsolatokkal kötődik, sok erős személyiség van a társaságban, inkább sokfélék, mint egységesek. Ezt a sokféleséget tisztelik egymásban, autonómak, önállóak, ugyanakkor segítőkészek és figyelmesek egymással. Nagyon kreatívak, életvidámak, minden beszélgetést szívesen vesznek, azokban érett módon nyilvánulnak meg.

Mint ahogy az egész osztály, az interjúra vállalkozó tanulók is színesek, sokfélék, nagyon különböző élettörténettel, családi háttérrel, tervekkel bírnak. Az elfogadó, szerető családból az önállóság felé lépegető mellett van, aki felnőtt módon, a keresztény értékrendben gondolkodva konkrét hivatásképpel rendelkezik. Van, aki bizonytalan, és nem mer nagy álma felé lépni, van, aki látszólag nihillistán hagyja magát sodródni az eseményekkel, van, aki már nem is otthon lakik és a biztonságot, értékeket keresi maga körül, mások előtt a továbbtanulás kérdése lebeg, és ez minden más elképzelést eltakar egyelőre.

A fiatalok életkora megegyezik az írásos módszerekben szereplő német és magyar fiatalok életkorával, sajátos életkor, amelyben a gyermekség és a felelős döntéseket kívánó ifjú-felnőttkor keveredik. A tervezés és jövőformálás időszak, amelyhez feltételezéseink szerint vágyak, félelmek, lemondások, erőfeszítések, helyes önértékelés, elhatározások, családi támogatás, biztonság kapcsolódhatnak. Ezekre kaptunk példát az interjúkból és ebben az érzelmi tengerben próbálunk az elemzés során összefüggéseket találni.

A vizsgálatban 5 lány és 5 fiú vett részt, a részvétel önkéntes volt, a beszélgetés témájáról előtte részletesen tájékoztattuk őket.

A családi háttér szempontjából nem volt módunk válogatni a jelentkezők között, de szerencsésen alakult a minta összetétele, mivel teljes családban élő, az édesanyjával egyedül élő, újracházassal létrejött családban élő, formailag teljes, de konfliktusos családi légkörben élő fiatallal is volt alkalmunk beszélgetni. A családi háttér szempontjából lényeges információkat a konkrét esetekben és konkrét összefüggésekben ismertetjük az elemzés során.

5.6.4. A BESZÉLGETÉSEK

A beszélgetésekre 2006. nyarán került sor, az iskolai szünet ideje alatt. A tanév végén kerestük meg a tanulókat, és röviden ismertettük az egész osztály előtt dolgozatunk témáját és kérésünket az interjúkra vonatkozóan. Ekkor elmondtuk a beszélgetések témáját, időtartamát és önkéntes alapon az osztály kétharmada adta meg elérhetőségét és vállalta, hogy a vizsgálatban segítségünkre lesz.

A konkrét egyeztetés telefonon történt, a kiválasztás szempontja a beszélgetés mihamarabbi összeegyeztethetősége volt. Így alakult ki az 5 fiú és 5 lány személye, illetve az egyik lány az első megkereséskor nem iratkozott fel, de telefonon már igent mondott és így vele is készült interjú. (Első nemleges válaszát azzal indokolta, hogy ő biztosan nem tudott volna nagy haszonnal lenni számunkra, mivel semmilyen „polgári” hivatást és életformát nem tud elképzelni magának. Miután biztosítottuk róla, hogy éppen ezért lenne érdekes az ő szempontja és véleménye, hamar megnyílt és együttműködőnek bizonyult.)

A beszélgetés helyszínén hosszan gondolkodtunk, majd a döntés szabadságát meghagyva arra kértük a fiatalokat, hogy az otthonukban beszéljünk. Ezt az ő megszokott környezetükben való feltételezett nagyobb biztonságérzetük és a személyes környezetük információhordozó volta indokolta. Ezt a helyszínt nyolcan elfogadták, ketten azonban bennünket látogattak meg az interjú céljából, ami azonban nem volt teljesen idegen számukra, mivel már mindketten jártak nálunk. Egyikük a nagymamájánál lakik, ahol nem fogadhat vendégeket, ha ő otthon van, a másik fiatal pedig – mindketten lányok – a lakásfelújításra, és a kis lakásokra hivatkozva kérte, hogy hadd jöhessen inkább ő, de ez utóbbi esetben feltételezzük, hogy a családi légkör is az okok között szerepelhetett.

Az interjúk néhány rövid társalgási kérdéssel kezdődtek, amik a nem túl nagy, de a helyzet ismeretlenségéből adódó feszültséget oldották, majd ismertettük konkrétan az interjúval kapcsolatos céljainkat, az adatkezelést (megváltoztatjuk a neveket, a felvett interjúkat csak mi hallgatjuk vissza, és gépeljük le, a gépelt változatot megtekinthetik, és módosíthatnak benne) a beszélgetés időtartamát, kéréseinket. Biztosítottuk őket, hogy előzetes elvárások nélkül a véleményükre vagyunk kíváncsiak, szeretnénk megérteni a jövőbeli terveiket, hogy hogyan gondolkodnak erről és miért, elmondtuk, hogy jó válasz a kérdéseinkre nincsen, hogy bátran gondolkodjanak, javítsák magukat, erre van lehetőség és idő. Kértük, hogy a tények mellett inkább az érzéseikről, gondolataikról, véleményükről meséljenek, de erre mi is figyeltünk a beszélgetések során. Ezután újra beleegyezésüket kértük, majd a diktafon, a hangerő tesztje után elkezdődtek a beszélgetések.

Az interjúkat ráhangoló kérdések vezették be (nyaralás, iskolaszüneti hangulat, nyári tervek, társasági élet a szünetben), és a végén pedig levezető kérdésekkel zártuk le az interjút és helyezkedtünk vissza az „itt és most”-ba.

Meglepő volt számunkra a fiatalok nyitottsága, meghatva és megtisztelve éreztük magunkat, hogy ilyen közel engednek a vágyaikhoz és magánéletükhöz – ezen többen maguk is csodálkoztak. Ketten említették, hogy elfáradtak a beszélgetésben, és nem volt könnyű ezekről beszélni, hárman pedig hálásak voltak, hogy elgondolkodtattuk őket ezeken a kérdéseken, amiken jó volna eltöprengeni.

A tanár szerepből a semlegesebb kérdező, hallgató szerepbe nem volt nehéz átlépni, mivel tudatosan készültünk ezekre a beszélgetésekre, illetve személyiségfejlesztő csoportokban volt alkalmunk ezt az attitűdöt, és ennek az elfogadásnak a beszélgetést segítő oldalát megélni és gyakorolni. Ez a szerepváltás a fiatalok számára sem okozott nehézséget, mivel az iskolában is alkalmat adunk arra, hogy magánemberként lássanak bennünket, továbbá táborokban, az

otthonunkban rendezett játékos esteken megélnék részünkről a tanárszerepen kívül más vonásokat is.

A máskor is tapasztalt segítőkészséget és kedvességet éltük meg részünkről, többen nagy vendégszeretetről is bizonyosságot tettek. A beszélgetéseket könnyűnek és gördülékenynek éltük meg, egyetlen fiú esetében okozott nehézséget a kérdésfeltevés, válaszai nagyon rövidek, tömörek voltak, szókincse kicsi. A beszélgetés végén szóvá tettük ezt az érzésünket, és a kérdezés nehézségét, vallató jellegét, de megnyugtatót bennünket, hogy ő általában ilyen, és a helyzetet nem így élte meg, sőt nagyon sokat kapott a beszélgetéstől, hálás volt a kérdésekért és a „pszichológiai teszt” kifejezést használva arra célzott, hogy ez a 70 perc tükröt tartott neki önmagáról és az életéről.

Minden beszélgetés nyugodt körülmények között, zavartalanul folyt le, két esetben nyitottak be szülők valamilyen sürgős kérdéssel, vagy mondanivalóval, egy esetben volt körülöttünk, néha hallótávolságon belül az anyuka, a lány azonban, akivel ekkor beszélgettünk, nem tartotta ezt zavarónak, vagy befolyásoló tényezőnek. (Ezt az általa adott információk számunkra is igazolták.)

Összességében az interjúk a tartalmi információk mellett érzelmi haszonnal is jártak, közelebb kerülhettünk tanítványainkhoz, jobban megérthettük viselkedésüket, életterveiket, és elmondásaik alapján az interjúk számukra is segítséget, egy adott pillanatban megélt komplex képet adtak saját magukról, amit köszöntek is.

5.6.5. AZ EGYES INTERJÚK ELEMZÉSE, BELSŐ ÖSSZEFÜGGÉSEK

Az interjúk elkészítése után a téma komplexitása, a fiatalok sokfélesége, az élettervek különbözősége és az összefüggések bonyolultsága miatt úgy határoztunk, hogy az elemzést két lépésben végezzük el. Először az egyes interjúkat külön kezelve próbáljuk meg azokat megérteni, a válaszok közötti kapcsolatokat, rendszereket feltárni, majd ezután vetjük össze az egyes beszélgetéseket egymással, és a minden interjúban előkerülő témák szerint összehasonlítani azokat, és így szélesebb összefüggésekben értelmezni az egyes válaszokat.

Az egyes interjúk elemzése során az értelmezéshez felhasználtuk korábbi ismereteinket a tanulókról, nevüket és azokat az adatokat, amelyek alapján azonosíthatók lennének, megváltoztattuk.

ZSÓFI

Zsófiról kevés előismeretünk volt, szorgalmas, kedves, szerény lánynak ismertük, aki társaságban nagyon jó kedélyű, de nem vezető egyéniség. A beszélgetésben is megmutatkoztak ezek a tulajdonságai, beszédessége és nyíltsága miatt könnyű és kellemes volt vele társalogni. Könnyedsége és életvidámsága pozitív kisugárzást ad személyiségének, kiegyensúlyozottsága pedig nagyon megnyugtatóan hatott, külső és belső biztonságot éltünk meg a társaságában.

Válaszaiban a lelkiismeretesség, a céltudatos tervezés, az emberi kapcsolatok fontossága, az emberekben és az értékekben való naiv hit, a biztonságban és elengedésben gyökerező szabadság voltak azok az értékek, amelyek a tanuláshoz, a jövőhöz, a családhoz való viszonyaiból kirajzolódtak, és amit a biztonságot nyújtó, meleg légkörű családjában kapott meg. Nem volt még egy olyan diák, aki olyan családi élményekről tudott volna beszámolni, mint Zsófi, akinek szüleivel és testvérével is jó kapcsolata van:

„Szerintem nagyon jó (a kapcsolat). (...) Anyukámmal, szerintem vele a legjobb, hát érthető, hogy anya és lánya, szerintem. Apukámmal keveset találkozunk, mármint hogy találkozunk persze minden nap, meg ilyesmi, (...) de például van, hogy apa hazaesik olyan 11-kor. És akkor én már akkor nem kelek ki az ágyból, meg akkor idejön, pusztit ad, meg minden jó éjszakát, de például nem tudunk úgy leülni... Néha mondjuk van, hogy elered belőlünk a szó, aztán ott lent a konyhaasztalnál ülünk és már úgy másfél órája, azon vesszük észre magunkat, hogy majdnem elalszunk. (...) Meg aztán hétvégén szoktunk így családdal közösen ott az ebédnél vagy a reggelinél is beszélgetni sokat.”

Ebből a nyugodt, a konfliktusokat kezelni tudó, szerető családból – akik Erdélyből származnak és a gyerekek (egy öccse van) születése után települtek át – kapott mintákat és modelleket a jövőhöz, amiket szeretne megvalósítani. A hivatásválasztásban az érdeklődését tartotta szem előtt, pszichológiát szeretne tanulni, mert nagyon érdeklik az emberek. Erre a pályára tudatosan készül, az iskolai elvárásoknak szeretne megfelelni, ami erőfeszítést igényel, de nem az erején felül. Látszólag jól mérte fel képességeit, hiszen a beszélgetés alatt nemcsak a direkt elmondottakból, de minden válaszából kiderült, hogy mennyire fontosak számára az emberek, társasági lény, nagyon figyel a körülötte élő emberekre, szeretné megérteni őket.

Fontos számára a nagycsalád, eredhet ez az erdélyi nagyobb családi összetartásból, hosszan beszélt távoli rokonokról, közös nyaralásról unokatestvéreivel. A családi szerepekről konzervatív elképzelése van, hagyományos családot, gyerekeket szeretne, úgy véli a jó feleség feladata a házi munka és a családról való gondoskodás is, ezekre ő maga is készül.

Ugyanakkor a kedvvel végzett, érdekes munka is lelkesíti és motiválja, akár 6–8-ig is el tudja képzelni, hogy dolgozzon. De látja e két életforma időbeli konfliktusát is, amit azért szeretne valahogy majd megoldani.

Szintén a családból jövő biztonság és a korlátozás helyes mértéke, illetve a támogatás és elengedés helyes aránya lehet az oka, hogy Zsófi szívesen van otthon, szerencsésnek mondja magát a családja miatt, de szeretné kipróbálni az önállóságot, nagy vágya, hogy egyedül lakjon pár év múlva egy kis lakásban, és lássa, hogy meg tud-e állni a saját lábán. „... Szóval nekem így ennyi így bőven elég lenne, és akkor mégiscsak az én lakásom, én rendezem be úgy, ahogy szeretném. És akkor szerintem nagyon jó lenne.”

Érdekes volt hallani tőle, hogy rá nagy hatással vannak a filmek, a pszichológia ötlete és a jövővel kapcsolatos néhány konkrét elképzelése is filmélményekben gyökerezik. Ez talán abból is eredhet, hogy nagyon érzékeny volt, a környezet által könnyen befolyásolható, és egy fiúra az általa említett filmek nem hatnának ilyen mértékben.

A jövővel kapcsolatban reális félelmei, vagy inkább bizonytalanságai vannak, de ezek nem blokkolják, inkább hajtják határozott céljai felé. Tart ugyan a csalódásoktól, mégis inkább tervez, úgy érzi a saját kezében van a jövője, és ezért ennek felelősségét is átéli:

„És ezért szerintem jobb, hogy én tervezek. Hát mondom, lehet, hogy egy kicsit túl sokat is, de azért jobb, hogy én úgy tervezek. Meg akkor legalább látni, hogy akkor most mi lesz. Hogy mi lesz úgy az élettemmel, és nem csak úgy szétfolyok itt a nagyvilágban.”

Személyiségbeli tényezők, környezet, iskola, tapasztalatok, filmek, de talán leginkább a leírt és nagyon ritka család az, amiben ilyen, véleményünk szerint egészséges, reális jövőkép és jövőhöz való viszony kialakulhat, s ezt nem csak az elmondottak, de Zsófi egész személyisége is sugározza.

NÓRI

Nóri az osztályban talán a legszorgalmasabb, nem a legjobb képességű, de nagyon igyekvő lány. Vidám és mosolygós, a többiek is kedvelik, szeretik. Nyíltsága nagyon hamar feltűnt, puszit is adott, a buszmegállóban találkoztunk, ő tanácsolta, hogy kijön elénk, mert nem olyan könnyű hozzájuk odatalálni. Anyáskodó gondoskodását az ottlétünk alatt is tapasztaltuk (vissza is kísért bennünket a buszhoz), de a kérdésekre adott válaszokból is kihallottuk.

Ennek a talán túlzottan is felelősségteljes szerepnek az okát a testvérek között elfoglalt helyére vezettük vissza, hiszen ő a legidősebb (két kisebb, problémásabb testvére van), továbbá adódik ez abból is, hogy a negatív családi légkörben ő sokszor az anya helyettese a kisebbek felé, sőt konfliktusos helyzetekben az anya érzelmi labilitását, és feszültségéből jövő

indulatkitöréseit próbálja kompenzálni. Ezeket a helyzeteket nagyon éretten és higgadtan látja, kiáll a testvéreiért is:

„Igen, én vagyok a legidősebb, és én úgy érzem, meg hát a nagyszüleim is mondják, meg édesanyám is tudja ezt, hogy engem neveltek a legszigorúbban, és én már korán így önálló lettem, például a tanulás terén is. (...)Hát anya nem igazán örült neki (a húga gyenge bizonyítványának), de én mondtam anyának, hogy nem most kéne vele őrvöngeni, meg ilyesmi, hanem talán amikor hazajön a munkából, vagy ilyesmi, annyit mondani neki, hogy: Noémi, ülj le tanulni, és ne a sorozatokat nézd! És ennyivel meg lehetne oldani, nem pedig év végén leivölteni a haját. Mert azt szokta.”

A testi fenyítés, a családi konfliktusok, az anyával való ambivalens viszony, az apa fizikai és lelki távolléte a beszélgetés első 10 percében szóba kerültek. Ez a nyitottság és bizalom talán a szerencsésebb megoldás ilyen esetben, jobb, hogy Nóri tud ezekről beszélni, neki magának is könnyebb lehet így.

Szintén hamar szóba került a szerelem, egy fiú, az első komoly kapcsolat az életében, aki a család felől hiányzó elfogadást, odafigyelést és szeretetet pótolja, és aki Nóri aggodását és szorongásait, teljesítménykényszerét is oldani tudja, ő a legjobb barátja is. A fiú is hasonló családban él, a kapcsolatban Nórinak a barátja kiegyensúlyozottsága, magabiztossága, konzervatív értékrendje és családcentrikussága jelent sokat. Küzdenek a családi minták ellen, és együtt, érett módon, a jövőben is gondolkodva próbálnak harmonikus kapcsolatot alakítani: *„Szóval látjuk a rossz példát, és mi ezért próbáljuk jól csinálni, még ha nem is olyan könnyű. És ez így jó.”*

Hasonló elfogadást és biztonságot adnak – ami véleményünk szerint a tervezgetéshez, a jövőkép alakításhoz elengedhetetlen – a szomszédjukban élő nagyszülők is, a nagypapa példakép is a lány számára, megbecsült ember, aki sokaknak segít. Kapcsolatukról így mesél:

„... mondjuk a hegyi beszédeket, amiket nagypapa szokott tartani, (...) azokat annyira nem szeretem, (...) de legalább tanulok belőle, és ők legalább törődnek velem. Én vagyok a legnagyobb kisunoka, és rám nagyon büszkék, merthogy jól tanulok, meg mindenben segítem őket, meg a testvéreimet is, ezért nagyon szeretnek. Meg hát azért is, mert az unokájuk vagyok. Sokat vagyunk együtt.”

Érdekes szempontként Nóri a jövőképet befolyásoló tényezők között megemlítette az anyagi biztonságot, aminek köszönhetően neki igazán csak a jövőjével kell törődnie és nem a megélhetésével. (Ennek oka talán önellátó barátnője lehet.) Ezen kívül a megtapasztalt mintákat említette, amelyekből tanulni tud.

Jövőjét tervezgeti, továbbtanulási céljai reálisak, a munkában felelősséget és önállóságot szeretne, de mondataiból mégis úgy éreztük, hogy a jövőbeli magánélet fontosabb számára, hagyományos női szerepeiről szívesebben beszélt.

Összességében érett, intelligens gondolkodásról tett bizonyosságot Nóri az interjúbán. Látszólag tisztán látja az érzelmi helyzeteket maga körül, szerencsére az elfogadást és a szeretetet is megkapja kapcsolataiból (sajnos nem a szüleitől), terveit és céljait fontosak számára, optimistán tekint a jövő felé. Az egyetlen aggodalomra okot adó tény és tünet, ami mégis azt bizonyítja, hogy az érzelmi viharokkal és saját maximalizmusával nem tud megbirkózni, hogy pszichés alapon súlyos gyomorbántalmak vannak, amik feszültség esetén mindig kiújulnak nála.

ESZTER

A beszélgetőpartnerek közül talán Eszter volt számunkra a legnagyobb meglepetés, őt iskolai szituációkból nagyon csendesnek, zárkózottnak ismertük, sokat hiányzott az utóbbi időben, de ennek okát nem ismertük. Mindezekhez képest az interjú során egy önálló, határozott, független, céltudatos és megfontolt nő képe alakult ki bennünk róla, s ezt nem csak válaszai, de viselkedése, beszédtempójának gyorsasága és hangereje is alátámasztotta.

Pályaválasztása tulajdonképpen eldöntött, a nyár nagy részét is munkával tölti, a web–design érdeklő, és ebben gondolkodik hosszabb távon is. A munka tartalma kreatív számára, a munkaforma és időbeosztás pedig kellő szabadságot biztosít majd neki. Az elhelyezkedéshez világosan látja, hogy két tanulási folyamat szükséges, a gyakorlati tapasztalatokat a munka során szerezheti meg, elméleti tudást pedig rövidebb OKJ–s képzések keretében kaphat. Szinte lehegerlően lendületesen és határozottan nyilatkozott a továbbtanulást és munkát érintő kérdésekről, elmondása szerint ezekben a kérdésekben tervez is, ilyen szempontból sokat foglalkoztatja a jövő.

„... így olyan dolgok, hogyha meg kell valamit csinálni vagy így konkrétan, hogy mi lesz velem, azon tervezgetek, mert azt muszáj az embernek, hogy akkor most ezt fogja csinálni, ide fogok menni tanulni, ez az. Más téren pedig nem tervezgetek.”

Érdeklődési területe három irányba ágazik, a számítógépes tervezés mellett az egyiptomi kultúra és a hip–hop tánc lelkesíti még. Ezeknek helyet talált jövőbeli életében is, ésszerűen azt választva hivatásnak, amiből meg tud élni, hobbinak pedig a másik kettőt. Egyiptomról szívesen tanulna, de nem a diploma, hanem a tényleges tudás és a terepre való kijutás miatt, ezért egy szabadegyetemet fog majd választani inkább az állami képzés helyett. A tánc az

élete, – így fogalmaz – de üzleti problémái miatt sem tudna ebből pénzt keresni. Ez volt azonban az a téma, amiről látszólag a legszívesebben és nagyon terjedelmesen mesélt.

Függetlensége és önállósága a szülők mellett is megvan, három nagyobb féltestvére már kitaposta ezt az utat számára, (ők is függetlenek, Kínában, Angliában élnek, utazgatnak, világot látnak) de a szülők is kezdettől önállóságra nevelték. Otthon él, de középiskolásként mégis meglepően független módon:

„ ..., nekem megvan a kis világom igazából, és így most már végül is így egyedül vagyok, és ez ilyen külön kis világ, amiben én így elvagyok teljesen. Szeretek itthon lenni, de annyira nem ragaszkodom ehhez a helyhez, mint otthonhoz.”

Eszter szülei a lányukat felnőttként kezelik, elmondása szerint a véleményüket elmondják, de nem próbálják őt más módon befolyásolni, kapcsolatukat ő maga semmilyennek nevezi:

„Elfogadják, nem szólnak bele, (jövőbeli tervek), nem tudnak azzal mit csinálni, ezt szeretném csinálni, akkor ezt fogom. És ha most akarnának, akkor se tudnának olyan pályára vinni, amit például ők csinálnak.”

Úgy tűnt számunkra, hogy ez a felelősségvállalás a saját életéért, és az önálló döntések valóban Eszter sajátja, nem terhes ez számára, helyzetében, terveiben kiegyensúlyozottnak és elégedettnek éreztük.

Legbizalmasabb kapcsolatban a nővérével van, de édesanyjával is megbeszél dolgokat. Egy éve tart kapcsolata a barátjával, aki számunkra meglepő módon náluk lakik, és aki fontos ugyan számára, de nem ez a kapcsolat nyújtja számára az érzelmi egyensúlyt vagy biztonságot: *„Nem tervezek senkivel, hogy akkor most hosszú táv, ahogy, ameddig jól érezzük magunkat egymás mellett, addig lehet.”*

A fiú túlzott ragaszkodásának okát a lány éretten látja (a fiú múltjában), de megélnie nem mindig könnyű, hiszen életkora, neveltetése és temperamentuma miatt az ő szabadságvágya néha nagyobb: *„De lehet, hogy egyedül is jól meglennék, nem tudom (...) nagyon rossz volt a gyerekkora és így nagyon ragaszkodó típus, amit néha elég nehéz elviselni.”*

Megleptek bennünket magánélettel kapcsolatos tervei, bár az Eszter által képviselt életstílusba és értékrendbe beleilleszkedtek elképzelései. Gyerekeket nem szeretne, jelenleg utálja őket, ahogy ő fogalmazott. A családalapításra 30 éves koráig biztosan nem szeretne gondolni, ezeket a kérdéseket nem is tervezi, nem fontos számára, hogy mindig legyen mellette valaki:

„ ... mert én egyedül is teljesen jól el szoktam lenni. Nem vagyok ilyen társfüggő típus.”

A hagyományos női szerepektől eltérő felfogást képvisel Eszter, nagy függetlenséget igényel, az életben változatosságot és mozgalmasságot keres, élet- és jövőképe nem a hagyományos

családra épül, legalábbis egyelőre nem a magánélet kérdése foglalkoztatja. Ugyanakkor elképzeléseiben határozottnak, elégedettnek és boldognak tűnt, ami talán fontosabb szempont.

MÓNI

A Mónival való beszélgetés volt az érzelmileg egyik legmegindítóbb interjú, sodródása, kétségbeesett szeretet- és biztonság keresése együttlélést és sajnálatot váltott ki belőlünk.

A lány már külsőre is különleges, orrában piercing-et visel, ruházata a hetvenes évek diáklázadásainak résztvevőit idézi, az iskolából sokat hiányzik, ha ott van, gyakran csak fizikailag vesz részt az órákon. Kedves egyéniség, illedelmes, felszabadult nevetése segíti át sok nehézségen.

Ő volt az, aki önfenntartóként a nagymamájánál lakik, ezért a beszélgetést nálunk tudtuk lebonyolítani. Ahogy az életéről, terveiről mesélt, azok elsősorban izgalmasnak és különlegesnek hatottak, olyan kalandnak, amit rövid időre minden hétköznapi ember, de biztosan minden fiatal kipróbálna, hosszú távon azonban, ésszerűen gondolkodva mégis a legtöbben a társadalmi normák között, egy polgári életformában valósítják meg álmaikat nem azok ellenében. Továbbá a Móni által elmeséltek mélyére látva élete és tervei inkább kilátástalan keresést, művészi álmokat, bizonytalan utakat, a deviancia és a normalitás határán való egyensúlyozást jelenítettek meg számunkra.

Mindezek gyökereit legmélyebben a családjában találtuk meg:

„... a szüleim nagyon fiatalok és szerintem nagyon fiatalon vállaltak gyereket, és amikor még kicsi voltam, akkor nagyon odafigyeltek rám... (...) aztán így nagyon–nagyon rossz volt, hogy nem volt, aki így meghallgatott volna, hogy mi a bajom. És úgy döntöttem, hogy elmegyek.”

„... tehát így a szüleim azok soha nem szóltak bele, hogy mit szeretnék csinálni”

„... és a szüleimtől így anyagi támogatást nem nagyon szoktam kapni. És hogyha szeretnék valamit, akkor azért meg kellett dolgoznom mindig.”

„Lényegesen jobb (így a szülőknél). Sokkal több időt tudnak egymásra fordítani, és anyu sem gondolkodik mindig azon, hogy példát mutasson és ő is szabadabban él.”

Az idézett mondatok, és még több válasz mögött azt a hatalmas szabadságot és felelősséget, valamint tudatosságot és a cselekedetek, döntések indoklásának kényszerét fedeztük fel, amit Móni nagyon kicsi kora óta teherként cipelt, és a szeretetteljes korlátozás helyett korán felnőtt szerepbe kényszerítették. A nagymamánál is a szabadságot élvezzi, sokat van egyedül, kötődései ambivalensek, szabadságát és függetlenségét nem adja fel, ugyanakkor álmai jó barátságokról, értékes emberekkel töltött időről, művészekkel való együttlakásról, harmonikus, egymásnak szeretetet adó kapcsolatokról szólnak, de ezek elől menekül.

Azt nem tudjuk, hogy a művészethez való vonzódás ennek a világlátásnak a következménye-e, mindenesetre nem könnyíti meg számára a társadalmi beilleszkedés útját. Sokat tervez és gondolkodik, a jövő mellett inkább a múlton, ami valószínűleg abból ered, hogy az még érzelmileg feldolgozatlan számára. Szeretné a szüleit, korábbi kapcsolatait és a világot megérteni, és ezzel a törekvéssel kilóg a könnyed, gondtalan 17 évesek köréből, az osztályban, mindennapi állandó közegében sincsenek igazi barátai.

Válaszaiban sok ellentmondást fedeztünk fel, amikor egy korábbi szerelemről, vagy egy tervéről mesélt, amiért azonban mégsem tesz semmit. Szüleit elmondása szerint szereti, ugyanakkor könnyezve beszélt az elköltözésről és a pár hónap utáni szülői hívás ellenére nem megy vissza hozzájuk.

A képzőművészet vonzza, talán külföldön fogja ezt tanulni, művészek között érzi jól magát, őket tartja „gondolkozó emberek”-nek.

A családhoz és házassághoz éretlennek tartja magát egyelőre, ami érdekes volt azonban, hogy majdani gyermekeit mostani elképzelései szerint ugyanúgy nevelné, mint őt a szülei, nem ezt a kifejezést használva, hanem körülírva azt:

„Nem olyan, aki mindent meg akar mondani, hogy a gyerek így meg úgy csinálja. Megfontolt szeretnék lenni, hogy hogyha valami tudást át is adok neki, ő tovább tudja gondolni majd hogyha nagyobb lesz és őbenne is kialakuljon egy olyan érzés, hogy igaz, hogy nagyon sok mindent tanítottak nekem, de szeretnék még többet megtudni és szeretném átlátni a dolgokat.”

Móni esete a biztonság és szeretet, ugyanakkor a megfelelő korlátozás szerepét mutatta meg abban, hogy egy fiatalnak milyen feltételekre van szüksége ahhoz, hogy reális jövőképet alakíthasson ki, hogy a múlt megoldatlan problémái helyett egyáltalán a jövőjén gondolkodhasson.

ANITA

A másik interjú, ahol nehéz volt magunkat a semleges kérdező pozícióban tartani, mivel az elmondottak érzelmileg annyira hatottak ránk, az Anitával folytatott volt. A családjáról elmondottak és az ő szerepének leírása a családi kapcsolatrendszerben jelentős részt foglaltak el az interjúban, de oka ennek az is, hogy a jövőről kevesebbet tudott mondani pillanatnyi tanácsstalansága miatt.

Sok kérdéssel kapcsolatban terelődött a szó a gitározásra, ami a hobbija, szenvedélye, az érzelmi támasza és vigasza is. E tevékenységhez kapcsolódik baráti társasága is, akik szintén nagyon sokat jelentenek számára. De nem könnyű a döntés a gitárművészi pálya mellett:

„Hobbi, bár nagyon szeretném, ha nem csak hobbi szinten így megrekedne, de ezt nem tudom még. Mert most is például kaptam ilyen biztatásokat, hogy érdemes lenne nekem ezzel foglalkozni, (...) Tehát igen ez is utána megélhetés kérdése inkább. Tehát ez az amit igazából legjobban szeretnék, gitározni szeretek a legjobban, hogyha már így választani kell. (nagy sóhaj)”

A döntés nehézsége tulajdonképpen érthető, érzi annak felelősségét, a művészi lét kiszámíthatatlanságát és a családi elvárások is egy hagyományosabb életpálya és a biztosabb megélhetés felé terelik. De vannak alternatívái is, és nem tartja kizártnak azt sem, hogy egy biztos továbbtanulási cél mellett a gitár szakot is megpróbálja. Éretten látja ugyanakkor, hogy pályaválasztása nem lehet csak az álmáról való lemondással egyenlő, az érdeklődési területeiből kell választania, és e döntést szívből kell meghoznia, vállalva annak következményeit is:

„...a továbbtanulás szintjén mindenféleképpen majd szeretnék valami olyan egyezményre jutni magamban, tehát hogy olyat válasszak, amiben én jól érzem magam, és az ne ilyen ráerőltetés legyen, mert azt tudom, hogy azt én nem csinálnám sokáig.”

Érdekli még a belsőépítészet és lakberendezés, valamint az angol nyelv, különösen is a műfordítás, ezekben a kreativitás és az esztétikum szintén megjelenik. Hivatásválasztását azért is tartja Anita nehéznek, mert az iskolában egyenletesen jól teljesít, a tantárgyakban sikerélménye van, de egyik sem érdekli kiugróan.

Jövőtervezését nem könnyíti meg a család sem, otthon biztonságot és nyugalmat nem talál, az elmondottak alapján mi a problémát két dologban láttuk. Egyrészt a szülők, különösen az apa túlzottan félti őt, és mindig szeretné a lányt „magánál tartani”, ahogy ő fogalmaz, másrészt a 16 éves öccse időközönként fizikailag bántalmazza őt, és folyamatosan feszültségben tartja az egész családot.

Szívesen kiszabadulna ebből a légkörből, ha lehetősége lenne rá, szívesen elköltözne, akár már most is, ahogy mondta soha nem volt bensőséges, közvetlen kapcsolata a szüleivel, elfogadást és őszinte kötődéseket a barátai jelentenek számára: *„nem vagyok olyan helyzetben, hogy annyira kéne beléjük kapaszkodnom, de nem is érzem ezt, hogy... hogy nem tudom. Ezeket elég veszélyes így kimondva megfogalmazni...”*

Az öccse viselkedése a családban egy játszma, a szülők is akaratlanul támogatják őt ebben, az apa nem áll ki a lány mellett, az anya ugyanazokat a testi és lelki bántalmazásokat szenved el. A legszomorúbb talán azt volt hallani, hogy mintha még a lánynak lenne büntudata amiatt, hogy ő ezt nem tudja feldolgozni, és érzelmileg ez megviseli.

„Hát... most, hogy így nem vagyok benne, nem szeretnék nagyon, mert ez ilyen panaszkodásnak tűnik, tehát erről így fölösleges beszélni (...) Tehát így biztos ez az önsajnálát, meg ez jön ki rajtam, hogy hú de rossz nekem, csak hát nem tudom...”

A szülői elengedés hiánya abban is megmutatkozott, hogy bár sokat szenvedett már, mégsem volt alkalma felnőni, élményeket szerezni, megérni a szerelemre, önállósodni. Családról még egyáltalán nem gondolkodik, nem utasítja el, de nagyon messzinek érzi, amit így érhetőnek tartunk. Szeretne előbb a pályaválasztásában tisztán látni, önállósodni, csak utána lehet tovább tervezni, és persze akkor, ha ehhez a biztonság, a szabadság és az elfogadás adott lenne.

BALÁZS

Balázs esetében kicsit tartottunk attól, hogy kérdéseinket nem veszi komolyan, mivel iskolai szituációkból őt, mint az osztály bohócát ismertük, aki ugyan tudja hol a határ, de minden lehetséges megjegyzést a poénok felé terel. Ehhez képest tőle szokatlan nyíltsággal és őszinteséggel beszélt az interjúban, ő volt az, aki a legtöbb érzelemről tudott beszélni. Mély érzelmei és a lelki kérdések iránti vonzódása nem volt teljesen meglepő, mivel egyszer már megtisztelt bennünket azzal, hogy verseit megmutatta.

Családcentrikussága és ennek tudatos felvállalása szokatlan volt:

„Család, mint egy normális embernek, ugye. (...) Igen legyen egy családom, kertés ház, kutya, sok gyerek... (...) Tehát, hogy az hogy az embernek milyen munkahelye van, az kevésbé fontos, mint hogy családja legyen. Mert hát a család az akárhogy is nézzük azért az egész hátralévő életét meghatározza az embernek.”

Saját elmondása szerint a családhoz való hűség és ragaszkodás abból ered, hogy az ő szülei elváltak, másrészt véleményünk szerint az ő lelki alkatának is következménye lehet ez. Más kérdésekkel kapcsolatban is hangot adott annak, hogy számára a kapcsolatok, az emberek nagyon fontosak. A házasságban többször hangsúlyozta a lemondás és az alkalmazkodás fontosságát, a családalapítás időpontját kortársaihoz képest korán, már 25 évesen is el tudja képzelni. Családfői szerepében hagyományos a szerepfelfogása, a hűséget, a családdal töltött időt és a gyerekekkel való törődést említi.

A válás megélése és feldolgozása illetve annak hatása a gyermek jövőjére nagyon összetett kérdés és sok más tényező függvénye. Balázs esetében mi azt tapasztaltuk és éreztük, hogy mindkét szülőjével jó, kiegyensúlyozott a kapcsolata, a válás okait éretten látja, nagyobb biztonság és szeretet veszi körül, mint sok teljes családban élő fiataalt.

„Visszagondolva rossz (a válás), de azt mondom, hogy anyukám annyira megteremtette azt a légkört, ami elfeledtette velem, hogy azért nem volt ilyen. Nem azért, mert elkényeztetett, hanem mert annyi szeretetet adott, amit két szülő ad.”

Ez a szoros kapcsolat az édesanyjával a mai napig tart, mindent megbeszélnek, otthon jelenleg ketten élnek és Balázs szeretné édesanyját a jövőben is a közelében tudni, például későbbi otthona szomszédságában.

„Az egyik, hogyha összeköltöznénk, akkor megpróbálnám rábeszélni a lányt, hogy ideköltözzön. (...) A harmadik, egy kertes ház és annak lenne egy alagsora és oda beköltöztetném anyut. (...) mert nem szeretném, hogy külön lakjon, mert annyira megszoktam.”

Furcsának és talán problémásnak is tűnhet ez a viszony, mégis az édesanyjával való személyes találkozásunk és a fiú korábbi ismerete azt mutatják, hogy kapcsolatuk elengedő, elfogadó és mindkettőjüknek kellő szabadságot enged.

Az apával való kapcsolatra két dolog is utal Balázs jövőterveiben: az egyik a sport, mint hobbi és ennek kapcsán a sportújságírás, mint hivatás, a másik a családi vállalkozásba való bekapcsolódás, ami a becsüsi szakma megtanulását jelentené. Szakmai jövőjével kapcsolatban rugalmasan, optimistán gondolkodik, keresi a lehetőségeket és soha nincs késő szerinte a váltásra: *Végülis, hogyha egy harmincéves ember nem járt egyetemre, akkor még mindig elkezdheti újra az életét. Egy csomó ilyet látni.”*

Lelkesedéssel és irigyelhető vonzódással beszélt a becsüs munkáról, ész érvekkel megokolni nem tudja ezt a választást, de különösen az ékszerek ámulatba ejtik:

„Nem tudnám megfogalmazni (...) De van bennem egy érzés, hogy szeretem, és ez így elvarázsol. (...) múltkor is láttam ilyet, kis gyűrűs dobozban volt (...) valahogy úgy elállt a lélegzetem, amikor megláttam, hogy mennyire szép. És hogy ilyenekkel foglalkozni (...) Ez gyönyörű dolog.”

Balázs nagyon vágyik a szerelemre, gyenge iskolai teljesítményét ismerve hiteles lehet az a kijelentése, hogy ez a legnagyobb baja, és ez tudna számára motivációt adni a tanuláshoz is, őt általában a kapcsolatok határozzák meg és nem tudja elképzelni egyedül az életét:

„Én nagyon úgymond szeretet-centrikus típus vagyok. És akkora boldogság fogna el (...), hogy sokkal könnyebb lenne az életem. Szerintem minden téren.”

Balázs érzelmei, a családról vallott elképzelései megérintettek bennünket, talán a válás okozta nehézségek, az anyukájával való szoros kapcsolat, a barátságok, és az ezekből kapott szeretet és biztonság miatt fontosabb számára a jövőbeli család, de realista módon a pályaválasztás kérdése is a tervei között szerepel.

MATYI

Matyi jövőképeinek középpontjában inkább a pályaválasztás, mostani hobbijának hivatásba öntése áll. Nem volt könnyű vele beszélgetnünk, éreztük és ő maga is bevallotta, hogy a szóbeli kifejezés nehézséget okoz számára. Egy válaszában így jellemezte magát:

„... nem vagyok egy ilyen nagy társaslény, tehát nem szeretem a tömeget, nagyon nem szoktam így eljárni.”

Általában hosszú válaszokat adott kérdéseinkre, körkörös, nehezen érthető mondatokban beszélt. Az elmondottakban gyakran fedeztünk fel ellentmondásokat, de lehetséges, hogy csak gondolatait, érzéseit nem tudta pontosan kifejezni.

Legszívesebben és legbővebben a lehetséges továbbtanulási utakról és hivatásokról mesélt. Valamilyen művészi vonalon szeretne megélhetést találni, ez a hobija, ez jelent számára örömet, feltöltődést, a feszültség levezetésének eszközét. A rajzaiban tudja leginkább kifejezni magát:

„... ebbe úgy el tudok menekülni néha, ha éppen elegendem van az aktuális valós világból. Tehát így az van, hogy a rajzban bármi megtörténhet, bármit létre lehet hozni, amit akarok, nincsenek határok, tulajdonképpen ott én gyártom a helyzeteket, a konfliktusokat, és tudom őket alakítani. (...) kicsit talán könnyebb, mint mondjuk ezeket elmondani vagy ilyesmi.”

Az volt a benyomásunk, hogy Matyi nincs ugyan egyedül, szüleire és barátaira is számíthat, mégis nehéz számára az emberekkel való kapcsolat, az osztályban is bizonytalan, és a folytonos viccelődés inkább rosszul esik neki, mint élvezné. Talán ok és cél is a művész lét, amiért, és ami felé inkább tart, hiszen ott önállóan dolgozhat, a képi világ segít neki kifejezni magát és a világról alkotott képét.

Több alternatíva is van a fejében, a reklámgrafika, a formatervezés és a képregény-készítés is érdekelné, fontosnak tartja, hogy nem egy „ilyen lila művészakármi” akar lenni – ahogy ő fogalmaz – hanem hasznos, megélhetést biztosító szakmát szeretne, amiben a kreativitásnak és a műszaki dolgoknak is szerep jut, mert ezek motiválják őt leginkább.

A jövő magánéleti és családi része csak direkt rákérdezésünkre került szóba, önmaga erről egyáltalán nem beszélt. Úgy vélekedik, hogy ez egyrészt távoli kérdés, másrészt a pályaválasztás az élete egyéb területeit is meghatározza majd és az a fontosabb egyelőre:

„... tehát ez az, amin még így nagyon nem gondolkoztam. Egyelőre még semmiképp nem szeretném elkötelezni magam. (...) De szerintem biztos, hogy ez még egy olyan mittudomén még húsz évig nem nagyon akarok változtatni rajta szerintem. (...) Igen, ez az ami úgy érdekelne, (hivatás) hogy hogyan lesz a többi az meg szerintem majd ettől függ, meg ehhez

kapcsolódik, ebből következik. Szerintem ez lesz az alap, hogy akkor mivel foglalkozom, és utána a többi, az köré épül.”

A család és az otthon biztonságot és kellő szabadságot nyújt számára, bár ezekről a kérdésekről nem sokat árult el, vagy lehet, hogy ennek érzelmi oldalát nem tudta kifejezni.

Szüleivel való kapcsolatát szűkszavúan így foglalta össze:

„Énszerintem én szeretem a szüleimet, ők is így vannak ezzel, úgyhogy ezzel nagyon nincs gond szerintem.”

Véletlenül tudtuk meg azt is, hogy édesapjának ez a második házassága és így az öccse mellett van egy bátyja, aki a féltestvére, és akire, mint barátra tekint. Szülei a tanulás terén a felelősséget már korán a vállára rakták, Matyi tudja, hogy magának tanul, és a tanulással tudja megalapozni az életét. A szülői elengedést abban is láttuk, hogy a fiú szeretne önállósodni, de nem a feltétlen elköltözés miatt, hanem inkább az önálló élet kihívásai vonzzák:

„... nem azt mondom, hogy el akarok költözni mindenképp, csak olyan jó lenne mondjuk kipróbálni, hogy az most milyen. Úgy mit tudom én körülbelül a belvárosban valahol lenne egy kis lakás és akkor úgy kipróbálni, hogy akkor most tulajdonképp a magam ura vagyok, azt csinállok, amit akarok, megnézni, hogy meddig bírom, meg hogyan.”

A Matyival való beszélgetés hosszan elgondolkodtatott bennünket: a művész létről, az emberi sokféleségről, a szóbeli kifejezés fontosságáról a társadalomban. Számunkra furcsa módon, de láthatóan tényleg nyugalmat és szellemi, érzelmi kielégülést jelent számára a rajzolás magányos tevékenysége, amelyről lelkesen és boldogan beszélt. Lehet, hogy számára valóban ez jelentheti a kiegyensúlyozott életet és vágyott jövőt.

BARNABÁS

Barnabás intelligens, szorgalmas fiú, a tanulás mellett sok más szabadidős programba is bevonható, lelkesíthető, az iskolai élet minden területén aktív, ő maga is pozitívan nyilatkozik az iskoláról, szeret oda járni, sőt akár még maradna is:

„... szóval egy kicsit furcsa, de megszerettem és sajnálom, hogy már csak egy évig járhatok oda, (nevet) legszívesebben még nem tudom 3-4 évet járnék.”

A tanulás nem okoz számára nehézséget, azt a világ megismerésének eszközeként látja, és tudja, hogy a jövője szempontjából is fontos. Tisztában van jó képességeivel, de saját határait nem mindig ismeri be, ezért – mint mondta – az idei évben túlvállalta magát és júniusra meglehetősen elfáradt. Maximalizmusát több helyen is említette, de meglátásunk szerint az erőn felüli teljesítmény, az önfeláldozás számára olyan értékek, amelyekről nem mondana le:

„De mondjuk magammal szemben mindig olyan kritériumokat állítok, amiknek egy kicsit nehezen tudok megfelelni, de általában azért végülis sikerül.”

Pályaválasztását logikusan levezette a beszélgetésben, a számára kedves tantárgyakat, témaköröket említette (matek, történelem, földrajz), és azokat a közgazdaságtanban látta együtt megjelenni. Tehát fontos számára a hivatás, azt mindenképpen az érdeklődésére vezeti vissza. Emellett a jó önismerete volt segítségére a döntésben, tudja, hogy a kiszámíthatatlan, emberi tényezőkkel történő munka nem lenne neki való, hiszen nem véletlenül vonzódik a matematikához:

„Azért, mert olyan személyiség vagyok, aki szereti a biztonságot, a rendet, a nyugalmat, és az ami kiszámítható az mindig biztonságos és rendezett és nyugodt. Míg az emberi dolgok pedig sokkal szeszélyesebbek meg kiszámíthatatlanabbak.”

Érdekes volt azonban hallani, hogy a megtalált pálya iránti lelkesedés mellett hagyományos családmódban gondolkodik, tiltakozik az egyre terjedő napi 10–12 órás munkaidő ellen, mind a párkapcsolat, mind pedig leendő gyermekei ugyanolyan fontosak, sőt talán fontosabbak számára a hivatásnál. Többször hangsúlyozza, hogy édesapjával ellentétben, aki keveset van a családdal, ő szeretne négy órákor hazaindulni a munkából:

„... azt már mondtam, hogy szeretnék mindig korán hazaérni, ezt nagyjából azért, hogy a fennmaradó időt azt a feleségemmel, gyerekeimmel tölthessem. Szeretném, hogyha egy olyan kapcsolatban élnék (...) hogy ne legyenek igazán komoly viták. (...) A gyerekeimmel szeretnék lehetőleg sokat foglalkozni.”

Kortársaihoz képest korán, 24 évesen tervezi a családalapítást, ennek talán oka lehet az a több éve tartó harmonikus kapcsolat is, amelyet egyelőre el tudna képzelni hosszabb távon is, illetve az olyan, amilyennek a házasságát is elképzei. Ma már régmódinak ható, szép diákszerelmüket sokan irigylük az iskolában, Barnabás így nyilatkozott erről:

„fontos, (...) hogy van valaki, akivel ilyen közel vagyunk egymáshoz. És nagyon jól esik, hogy a problémáimat meghallgatja, én is meghallgatom az ő problémáit, próbálunk egymásnak segíteni. (...) Hát szerintem ez a legfontosabb része.”

Tiszta érzelmei, őszinte lelkesedése talán az édesanyjával való szoros kötődésben gyökereznek. Teljes családban él, édesapjával is jó a kapcsolata, konfliktusaik a hasonlóságukból erednek, de az anya mégis az a bizalmi személy, akivel mindent meg tud beszélni, és akit közelebb érez magához. Ez a kötődés sokat jelent a fiúnak, ugyanakkor már érzi, hogy önállósodásának akadályá lehet. Ő ugyan szeretné hamarosan függetlenebb életét elkezdni és kipróbálni magát, de nem biztos benne, hogy megértik indokait és elengedik őt:

„Szerintem itt anyukámnál nehezebb dolgom lenne, mert ugye mondtam, hogy már, hogy vele közelebbi a kapcsolatom, és ezáltal a kötődés is erősebb. És ennek itt mutatkozik meg a hátránya...”

Többször említi a nagyszülőket és a nagyobb családot is, vidéki származásuk miatt gondoljuk számára ezt fontosabbnak, mint kortársainak. Példaképe több szempontból is a nagybátyja, jövőképét, a számára elképzelt élet elemeit a környezetében megfigyelt emberek, kapcsolatok segítségével alakította ki.

Barnabás családját, értékeit és kapcsolatait látva feltételezésünk szerint volt lehetősége a tervezgetésre. Ő maga fontosnak tartja a jövőkép kialakítását, hiszen a jövőkép célokat ad:

„... szerintem sokkal könnyebb úgy teljesíteni elvárásokat, hogy az ember látja a célt maga előtt. (...) igyekszek mindig a célt úgy kitűzni és (...) sokkal könnyebben tudok változtatni magamon, lemondani dolgokról, hogyha látom, hogy az igazából miért szükséges.”

GÁBOR

A Gáborral való beszélgetés is nagyon érdekes volt számunkra, a nagyon szorgalmas, céltudatos fiú eminensségét környezete is aláhúzta. A rendezett, gondosan tisztán és rendben tartott szoba és mappákba rendezgetett iratai kicsit a merevség benyomását keltették bennünk, de a beszélgetés végére mégiscsak azt fogalmaztuk meg magunkban, hogy számunkra furcsa módon, de ez a fiú így érzi jól magát, ebben talál örömet, és környezete (család, barátok) is szereti, elfogadja őt ilyennek.

Korábbi beszélgetésekből tudtuk, hogy a tanári pályára készül, de előrelátása és nagyon korai hivatásválasztása mégis meglepett bennünket. Földrajzot és biológiát szeretne majd tanítani gimnáziumi korosztálynak, és pályaválasztását ő elhivatásnak nevezte:

„Hát én már viszonylag régóta elhatároztam, vagy úgy éreztem, hogy szeretnék tanárnak menni. Ennek a többség a hátrányait hangsúlyozza mindig, hogy ne várjak arra, hogy sok pénzt fogok keresni. Hát én erre nem is számítok, nem is ez nekem a lényeg.”

Ezt a választást a visszajelzések (tanároktól, diáktársaktól) is erősítették benne, hosszas elmeséléséből érződött, hogy régóta és sokat foglalkozik ezzel a kérdéssel. A vágyott tanárszerepet alapos megfigyelésekkel pontosítja, feladatgyűjteményeket készít, lefűzve őrzi korábbi évek írásbeli érettségijeit. Módszertani ötleteket saját tanáraitól merít:

„... és már most is figyelem meg a tanároknak a módszereit, hogy melyik jó, melyik rossz, már így az osztály reakciója alapján is. (...) Mondjuk engem már alapban a pszichológia is érdekel, tehát azzal is nagyon szívesen foglalkozom, hát tudom is, hogy lesz ilyen oktatás is az egyetemen, hogyha megyek. (...) Hát az ilyen égetni valóan rossz gyerekektől (tartok), akikkel

ugye nem lehet semmit kezdeni, mert hát a tanároknak már eléggé le van szűkítve a hatásköre.”

Szülei próbálják őt a pálya hátrányaira is figyelmeztetni, intik arra, hogy számoljon a munka anyagi nehézségeivel is, de nem próbálják lebeszélni, vagy ellenezni döntését. Fő elvének a pályán az igazságosságot nevezi, amire mindig törekedni szeretne, talán a diákként megélt tanári igazságtalanságnak érzett rossz élmények miatt, bár ilyeneket nem említett.

Mostani családjáról hosszan beszélt, inkább a tényekről, kevesebbet az érzelmi, kapcsolati oldaláról. Éreztük, hogy fontos számára az otthon és a család biztonsága, azt is látja, hogy kortársai közül nem mindenkinek adatik meg, hogy szüleivel szeretetteljes kapcsolatban éljen és tőlük érzelmi, anyagi támogatást kapjon:

„...tehát én mindig nagyon szívesen jövök haza, és tudom, hogy itthon általában békés a hangulat, és együtt van a család, és nagyon jó kedéllyel, én is másokat vidítva tudok itthon lenni. Végül is egy biztos pontot jelent számomra, ami így itt van.”

Ami érdekesebb ennél, hogy a nagycsalád olyan értéket képvisel számára, ami ma nagyon ritka. Elköltözni a családalapításig nem szeretne, a másoktól hallott önállósodás, független élet vágya nem motiválja, sőt azt is elképzelhetőnek tartja, hogy nem költözik el egyáltalán a szülői házból, hanem a nagycsalád majd együtt lakik, vagy a közvetlen szomszédban.

„Én úgy gondolom, hogy jó, hogyha együtt van a család és nem azt kell megélnie a szülőnek, hogy ha a gyermeke megházasodik, akkor kirepül a fészekből és akkor már viszonylag távolabbi kapcsolatban vannak végülis az elköltözés miatt.”

A jövő magánéleti részét a magáénak vallott keresztény értékrend szerint szeretné alakítani. A párkapcsolatról kicsit naivan nyilatkozik, tapasztalatok hiányában kissé idealizált képet fest a nagy Ő-vel való találkozásról, ahogy ő fogalmaz:

„...én nem is vagyok nagyon így ennek a mostani barátnősködésnek a híve, hogy valaki összejön valakivel, és akkor egy hétig nyalják-falják egymást, és utána elköszönnek egymástól, és akkor megy a gyűlölködés (...)én el tudom azt képzelni, hogy a nagy Ő-vel találkozok először, és akkor vele élem le az életemet.”

Majdani családjában a keresztény családmodellre szeretne törekedni, amit lát is maga körül, a gyakorlatban is. Ez jelent neki is, és jelenthet leendő gyermekei számára is olyan biztos pontot, ami eligazodást nyújt az életben. Ezért nincs Gáborban félelem a jövőtől és szeretne állandóságra, biztonságra törekedni a munkában és a családjában is.

ÁDÁM

A kérdezés szempontjából az Ádámmal való beszélgetés jelentette a legnagyobb kihívást. Nyitott kérdéseinkre is csak tömondatokban válaszolt, így az interjú nagyon töredezett volt. Ő azonban saját elmondása szerint nagyon hálás volt a beszélgetésért, mert nehezeket kérdeztünk ugyan (olyan dolgokat, amin ő még soha nem gondolkodott), de a kérdések mégis segítségére voltak, hasznosnak nevezte azokat. Mi magunk már szinte vallatásnak éltük meg a helyzetet, és inkább annak kellemetlen oldalát éreztük

Hosszan kerestük a magyarázatot szűkszavúságára, bár iskolai szituációkból is ilyennek ismertük meg. Annyi bizonyos, hogy nem tudatosan nem árult el magáról többet, inkább a fogalmazás, gondolatainak, érzéseinek szavakkal történő kifejezése okozott nehézséget:

„Csak az ilyen hosszú. Nem tudom. Nem tudom megfogni így szóval”

Rövid mondatai között hosszú szüneteket tartott, látszott tehát, hogy keresi a megfelelő szavakat, „nehéz kérdéseinken” gondolkodik. Feltűnő volt még, hogy beszélgetés közben az előtte levő asztalon talált kisebb tárgyakkal matatott, mindig volt valami a kezében.

Ádám zárkózottságához képest meglepően hamar szóba hozta szülei válását, és e tény miatt számára a családot az édesanyja, az ő élettársa, a húga, édesapja és nagyszülei jelentik. Kapcsolatait jónak nevezi a családtagokkal, a válás után, amely számára tulajdonképpen váratlan volt, édesapja ellen fordította értetlenségét és dühét, de mára már rendeződött kapcsolatuk, kettesben is szerveznek programokat. Sőt néha sajnálja, hogy nem tudnak sokat együtt lenni.

„Már nyolc éve csinálja ezt (jégszobrász), és voltam vele kint Finnországban, versenyen. Az jó volt. (...) Amit ott csináltunk. (...) Mert közösen indultunk.”

A viszonylag kiegyensúlyozott, biztos családi kapcsolatok ellenére ideje nagy részét Ádám a barátaival tölti, szívesebben van az otthontól távol, barátaival osztja meg inkább a problémáit, segítségért is hozzájuk fordulna inkább, szerinte ők jobban is ismerik.

Pályaválasztásával kapcsolatban mindkét szülőjétől segítséget kap, valójában őket jobban érdekli a fiú jövőbeli hivatása és továbbtanulása, mint őt magát. Érdektelenséget és őszinte tanácsalanságot is megéltünk a részéről, érdekli ugyan néhány dolog, de ezeket vagy nem tudja szakmához és iskolához kötni, vagy nem tudná azt nyugodt szívvel életpályának választani. Tanulni sem nagyon szokott, bár az érettségit szeretné jól letenni:

„Hát érettségizni azt jól kéne. (...) Hát hogy legyek valaki. Mondjuk még nem tudom, mi legyek. Semmi ötletem.... Nem nagyon gondolok rá (pályaválasztás), mert ha belegondolok, akkor kicsit nyomaszt. (...) Keresnék valami munkát. mondjuk bringa-szervizes. (...) (Ez az ami leginkább boldoggá tenne?) Szerintem igen. (...) Igazából ő (apa) örülne, hogyha

mondjuk az ő cégében lennék majd, és én is örülnék. És akkor valami olyan szakma, ami használható, meg szeretem is. (...) (de) nem vonz annyira, mint mondjuk a bicikli.”

Mindezek után azt feltételeztük, hogy Ádámnak még sok időre van szüksége ahhoz, hogy megtalálja magát, jövőbeli pályáját és terveit tisztázza magában, ezért nem is gondoltuk, hogy majdani családjáról konkrétabb elképzelései vannak. Ehhez képest indirekt kérdésünkre, mely általában a távolabbi jövőre vonatkozott, ő maga kezdett a családról beszélni, amit viszonylag hamar tervez, a gyerekeket kedveli, így azokat is szeretne, vannak elképzelései arról, hogy milyen apa, milyen férj szeretne lenni. Érdekes volt hallani, hogy a párkapcsolatban szülei megromlott házasságának tanulságát szeretné szem előtt tartani:

„Gyerekeket azokat szeretem így.... (...) hát odaadó (apa lennék) hát hogy sokat lennék a gyerekekkel, azt hiszem.... meg nem lennék szigorú...

A szeretet kimutatását. Leginkább.(tartanám fontosnak) Igen. Hát többek között ezért ment szét szüleim házassága. (...) Mert ... anyukám annyira nem volt ilyen kimutató.”

Lehet, hogy mégiscsak nagyobb biztonságra és teljes családra vágyik, amit most már csak ő maga teremthet meg a jövőjében.

Az önálló élet és az elköltözés nem foglalkoztatja, szerintünk az otthoni kényelem fontosabb számára és valószínűleg a kellő szabadságot is megkapja. A speciális „ugrálós” biciklizés mellett, amit azért is szeret, mivel olyan dolgokat tud megcsinálni, amit egy átlagember nem, a misztikum és a fantázia világa is vonzza. Szívesen menekül ebbe a másik világba, ahol hősnek képzelheti magát. Más válaszaiból is kihallottuk, hogy izgalmas, érdekes életet szeretne, élményekre vágyik.

Érzelméről egy kérdéssel kapcsolatban beszélt nyíltan, ami meg is érintett bennünket, rövid ideje tartó szerelméről így mesélt:

„Most van múlt héten lett. (...) Hát nagyon aranyos, meg szép is. (...) Hiányzott. Hát, hogy legyen valaki, akit így szerethetek..... meg szeret. (...) Hát szeretnek, csak ez úgy más.”

Ádámmal kapcsolatban az érzelmi intelligencia és az érzelmekkel kapcsolatos nevelés jutott eszünkbe. A jövő, különösen is a társtalálás, de a munka is kapcsolatokon keresztül történik, amik önkifejezést, az érzelmek kommunikálását is szükségessé teszik, s akinek ez problémát okoz, annak lehet, hogy az életben való boldogulás is több nehézséget jelent majd.

5.6.6. AZ INTERJÚK EREDMÉNYEI, KÖVETKEZTETÉSEK

Az elemzés következő lépésében a beszélgetéseket egymással is összevetjük. Ehhez a vizsgálódáshoz azok a kérdések jelentik a szempontokat, amelyek minden interjúban előfordultak, s amelyek a beszélgetések struktúráját adták. Az alábbiakban tehát az adatokat és válaszokat megpróbáljuk szélesebb összefüggésekben értelmezni, az interjúk eredményeit összegezni és következtetéseket levonni. Itt térünk ki a fiúk és lányok válaszaiban tapasztalt esetleges különbségekre, és a szokatlan, a többségtől lényegesen különböző válaszokat is ismertetjük.

- a jövőhöz való viszony, a jövőképek gyökerei

A megkérdezett fiatalok jövőhöz való viszonyát alapvetően az optimizmus jellemzi, fiúk és lányok tekintetében eltéréseket nem tapasztaltunk. Ezt a bizakodó attitűdöt Balázs fejezte ki a legszemléletesebben:

„Valahogy csak alakul. Ha meg nem, akkor úgy is jó. Én úgy gondolom, még ha nem is vagyok hívő, hogy valahogy mindenkinek van. És, és ha még el is szúrja az ember, én legalábbis így gondolom, akkor még mindig van jó út, még lehet jó.”

Nagyobb félelemre talán azért sincsen ezeknek a fiataloknak okuk, mivel néhány továbbtanulási bizonytalanságtól eltekintve a jövőjükéről konkrét terveik és céljaik vannak, továbbá a többség otthon, védett, meleg családi légkörben nevelkedik, és az iskola is igyekszik biztonságot nyújtani. Egy védelmet nyújtó burokból vannak tehát egyelőre, kevés felelősséget kell vállalniuk, a valóságról alkotott képük is ezekből a tapasztalatokból épül, ezért nem túl differenciált.

A bizonytalanság, és aggodalom, amiket mégis megemlítenek sokféle, néhány ezek közül valós társadalmi problémát tükröz, mások a személyes élethelyzetekből, személyes tulajdonságokból eredeztethetők. Többen is említették az elhelyezkedés nehézségét, a továbbtanulás és a hivatástalálás is szóba került azoknál, akik még tanácstalanok. Zsófi említette a gyermeknevelés problémáit, Nóri az érettségi fontosságát, Eszter számára pedig a most még nagyon érdekes munka unalmassá válása jelent félelmet. Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy tárgy nélküli általános szorongás nincs a fiatalokban, ezt nem említik, de nem is éreztünk ilyet. A konkrétan megnevezett aggodalmakat pedig olyan mértékűnek tartjuk, amelyek inkább cselekvésre ösztönöznek és nem blokkolnak.

A jövőről való gondolkodásról és tervezgetésről különbözőképpen nyilatkoztak, de amennyire szükséges, annyira mindannyian foglalkoznak az életükkel, a pályaválasztással. A hosszabb távú tervezést a megkérdezettek fele lényegesnek tartja, hiszen célokat ad és megkönnyíti a cselekvést: *„...szerintem sokkal könnyebb teljesíteni úgy elvárásokat, hogy az ember látja a célt maga előtt..* Eszter csak a konkrét feladatokat, a munkával kapcsolatos dolgokat tervezi, ami kiszámíthatatlan (társ, szerelem, család) azt nem, Móni a számára még sok kérdést felvető múlttal foglalkozik inkább, Gábor szerint nagy vonalakban kell tervezni, a részletekben pedig bízni lehet. Nóri és Balázs említette meg a tervezés és a csalódás közötti kapcsolatot, ők mindketten nagyon érzelmvezéreltek, így valószínű, hogy terveikbe nagyon beleélik magukat érzelmileg is, és egy terv módosítása csalódást jelent számukra: *„én úgy vagyok vele, hogy inkább nem tervezgetek, mert akkor így nem lehet csalódás belőle, csak úgy vagyok vele, hogy lesz, ami lesz. De azért persze érdekel valamennyire, mert nagyon kíváncsi természet vagyok.”*

A fiataloktól maguktól is választ kértünk arra a kérdésre, hogy szerintük mi határozza meg az ő jövőképeket. Múltjukat és döntéseiket, terveiket éretten látva nagyon tudatos, pontos válaszokat adtak, és olyan szempontokat is megemlítettek, amik számunkra is újak és meglepőek voltak. A családot és a szülői modellt mindenki fontosnak tartotta, a család hatása ott is nagyon erős, ahol az nem pozitív példa. Nóri mondja erről a következőket:

„De én általában próbálok inkább, tehát nem úgy oldom meg a dolgaimat, ahogy a szüleim, én látom a rossz példát, jó persze mindig mondják, hogy attól, mert én még azt mondom, hogy én biztosan nem így fogom nevelni a gyerekeimet, attól még az általában így szokott lenni. Hogy a gyerek ugyanúgy neveli majd a gyerekeit, mint ahogy a szülő őt. De én, nekem annyira nem tetszik (...) és ezért én tudom, hogy biztosan nem így lesz majd.”

Hogy hogyan lesz majd, azt természetesen mi sem tudjuk, de talán biztató lehet, hogy a szülők hibáit, a családi problémákat ilyen tudatosan látják a fiatalok, és tudatosan készülnek arra, hogy ők jobban csinálják.

A jövőt befolyásoló tényezők között szerepelt még a vallás, a film- és könyvélmények, a példaképek, a hivatás szempontjából az oktatás és a tanárok, az anyagi helyzet (amely biztonságot ad a tervezéshez), a saját élettapasztalatok.

Érdekes ezeket a tényezőket végiggondolni nevelési szempontból is, számunkra meglepő volt, hogy a család mennyire erőteljes befolyással bír, különösen problémás esetekben jelent nehézséget e negatív hatások kompenzálása. Tanulságos volt az is, hogy a fiatalok jövőképe mennyire összetett, s milyen sok változó együttes, bonyolult hatásrendszere alakítja azt.

- családi tényezők

A családi tényezők szerepét egyértelműen láttuk a jövő kérdésében, hiszen ez az egyetlen modell, amit a fiatalok belülről megélik és látnak. A fiatalok jövőképe szempontjából azok a családok (amit ők maguk írtak le, ahogy ők azt megélik) bizonyultak jónak, ahol az elfogadást, az egyre jobban megnyilvánuló elengedést, a szabadság és a támogatás egyensúlyát élik meg a tanulók. Fontos tényező a biztonság, ami Nóri, Anita és Móni problémás családjaiból hiányzott, és ennek hiányában a jövőtervezés elsődleges szempontja a biztonság vagy a szeretet keresése, és nem a képességek kibontakoztatása és az önálló élet elkezdése. Ez a biztonság–hiány okozza Móni sodródását, és Anita menekülési vágyát otthonról.

A fiatalok által bemutatott családok nem konfliktusmentesek, és a diákok a konfliktusokat általában negatívan élik meg, de a biztonságot nyújtó családokban ezek a nézeteltérések megoldódnak, konstruktív módon rendeződnek. Jónak tartjuk, hogy a szülők konfliktusait is érzékelné tudják a fiatalok, így a házasságról realitásabb képük alakulhat ki és problémamegoldási alternatívákat is tanulhatnak. Ádám példája mutatja, hogy a válás előtt értetlenül álló gyerek a problémahelyzetben bűnbakot keres, a titkolt konfliktusok összezavarják.

„Végülis gyerekként nekem jó volt, ahogy volt. Nem láttam ebbe bele, hogy mi volt itt. (...) Hát voltak veszekedések, de így nem éreztem semmit. Meglepő volt, hogy egyszercsak...”

A család fontosságát az is mutatta, hogy a beszélgetésekben maguk a fiatalok hozták nagyon hamar szóba a családi válaszokat és a konfliktusos légkört. Azt láttuk, hogy ezek a kérdések foglalkoztatják őket, fontosnak tartották elmondani, hogy mindennapi életüket milyen problémás közegben élik.

Családi kapcsolataik általában jók, valószínűsítjük, hogy a kamaszkor nagy konfliktusain már túl vannak, egy önállóbb, szabadabb élethelyzetben a viszony is rendezettebb a szülőkkel. Sajnálatosnak tartottuk, hogy családi beszélgetésekről csak Zsófi számolt be, a családok kevés időt töltenek együtt, a beszélgetés problémahelyzetekre koncentrálódik és akkor is inkább csak négyszemközi.

A biztonságot nyújtó családokban a szülők jelentik a bizalmas személyeket, a tízből hét fiatal egyértelműen valamelyik szülőjéhez fordulna, ha tanácsra, segítségre lenne szüksége az életében.

Érdekes szempont volt, hogy a vidékről származó szülőknek, s így az ilyen családban felnövő fiataloknak is fontosabb a nagycsalád, a távolabbi rokonok, unokatestvérek, mint a hosszabb ideje a fővárosban élőknek. A családot bemutatva Barnabás nagybátyját említi példaképként, szintén ő az, aki vidéki nagyszüleinél segédkezett a nyáron, Zsófi együtt nyaralt

unokatestvéreivel, Anita legjobb barátja az unokatestvére, Gáborék szomszédjában közeli rokonok laknak.

Összességében családjukat kritikusan, differenciáltan látják a fiatalok, a nemek között a család szempontjából jelentős különbséget nem találtunk. Racionálisan, pontosan érzékelik a diákok a problémákat és azok gyökereit is. Kérdés azonban, hogy ez elegendő-e ahhoz, hogy a problémákat érzelmileg feldolgozzák, és saját életükben azokat elkerüljék.

- önállósodás

A beszélgetések tervezésekor nem gondoltunk arra, hogy az önálló élet elkezdése olyan hangsúlyos szerepet kap majd, mint ami utólag az interjúkból kiolvasható. A fiatalok számára a pályaválasztás mellett ez az a téma, ami a jövőjükkel kapcsolatban leginkább aktuális, és amivel foglalkoznak. Vidéki fiatalok számára az önálló élet kezdete egybeesik a továbbtanulással, többségük a fővárosba, vagy más városba kerül egyetemre, főiskolára, és a kollégium, albérlet az önfenntartás és önállóság terepe is egyben. A beszélgetésben résztvevő fiatalok esetében ez a kérdés nem ilyen egyszerű, hiszen valamennyien budapestiek, és itt is szeretnének továbbtanulni. Az önállósodásért tehát külön kell megküzdeniük, ami néhány esetben valóban küzdelem, hiszen a szülők Barnabás és Anita esetében sem engedik el őket érzelmileg.

Az önállóságnak anyagi feltételei is vannak, Anita esetében, aki már most szívesen elköltözne otthonról, ez a legfőbb akadály.

Az önálló élet megvalósítása a fiatalok terveiben nagyon különböző, és azt nagyban meghatározza a szabadság mértéke, amit otthon kapnak. Eszter és Balázs például otthon élnek, de szinte önálló életük van, függetlennek érzik magukat, nem is vágnak arra, hogy elköltözzenek. Barnabás, Zsófi és Anita szívesen kipróbálnák az önálló életet és szeretnének elköltözni otthonról. Barnabás így fogalmaz:

„Nem tudom ... szeretném már úgy kipróbálni magam, vagy szóval ... azt nem szeretném, hogyha teljesen megszakadna velük a kapcsolat, vagy szóval nem lenne ott a hátam mögött a biztonság és a ... az, hogy bármikor visszajöhetek hozzájuk, de ettől függetlenül én szeretném, hogyha úgy viszonylag korán elkezdhetném építgetni a saját magam életét.”

Az elköltözés oka és motívuma lehet a biztonságos burokból való természetes kinövés, a nagyobb szabadság vágya és az önellátás kipróbálása, mint Zsófi és Barnabás esetében, de jöhet ez a vágy a menekülésből is, mint Anitánál, vagy Móni esetében, aki emiatt már nem is a szüleivel él.

A független, önálló életszakasznak a jövőkéiben sokaknál része egy hosszabb-rövidebb külföldi tartózkodás. Ezt csak részben indokolják a fiatalok a tapasztalatszerzéssel, és azzal, hogy meg akarják maguknak és másoknak is mutatni, hogy megállják a helyüket. A külföldi utazást a nyelvtanulás, a más kultúra megismerése és az anyagiak is motiválják. Valamennyien Nyugat–Európába vagy Amerikába mennének, Eszter nagy álma Egyiptom, az egyiptomi kultúra és múlt tanulmányozása. A kint tartózkodás időtartamát mindenki néhány évben határozta meg, és a kapcsolatok miatt térnének valamennyien vissza, a család, a barátok miatt. Zsófi erről így beszél:

„Meg gondolkodtam rajta, hogy egy-két évet szeretnék majd kimenni külföldre, de nem tudom, hogy mikor. (...) majd kimegyek egy vagy két évre, esetleg tanulni, vagy valami könnyebb munkát ott végezni. (..) És az is nyelvtanulás céljából, igazából, hogy jó legyek. (...) Visszajönnék. Szerintem. Igen. Nekem hiányozna nagyon a család, meg minden.”

A külföld érdekes módon inkább a lányok terveiben szerepel, három fiú (Barnabás, Gábor, Balázs) határozottan el is utasítják ezt a lehetőséget.

A beszélgetésekből úgy tűnt, hogy otthoni nagyobb szabadság, külföldi út, albérlet, kollégium vagy saját kis lakás formájában, de minden megkérdezett fiatalnak igénye van arra, hogy önállóságát, autonómiáját megélhesse, hogy felelősséget gyakorolhasson a saját életéért, hogy önmaga számára bizonyítsa, hogy képes a saját lábán megállni. Ez fontos gyakorlóterep a családalapításhoz szükséges felelősségvállaláshoz, hasznos tapasztalat az önismerethez.

- hivatás, munka

Az önállósodás tervei mellett a legkonkrétabb elképzelésekkel a hivatásról rendelkeznek a megkérdezett fiatalok. Az életükkel kapcsolatos tervekben ez a téma szerepel most leginkább, aktualitása és talán tervezhetősége miatt is, hiszen tudatos, önálló döntést igényel ez a választás. Egy évvel az érettségi előtt a tízből nyolc tanulónak már egészen pontos elképzelése van a továbbtanulásról, Anita még az alternatívák között van, Ádám látszólag nagyon tanácstalan, de érdeklődési köreit ő is pontosan látja.

Három fiatal is megemlítette, hogy nagyon várják már az egyetem adta nagyobb szabadságot és az érdeklődésük alapján választott, szelektáltabb tananyagot. Zsófi ezt így fogalmazza meg: *„... én igazából kedvtelésből tanulnám ezt a pszichológiát, meg tényleg azért, mert érdekel. És akkor nem az lenne, hogy jaj le kell ülni, és jaj meg kell tanulni, hanem akkor leülnék, és akkor szívesen olvasnám a kötelező olvasmányokat, és szívesen olvasnám a könyvekből a leckéket is.”*

A továbbtanulással kapcsolatban mindannyian az érdeklődésük alapján döntöttek vagy döntenek (szülői vagy egyéb kényszert nem éreztünk a választásaik mögött), de tisztában vannak a vágyaiknak határt szabó tényezőkkel is, mint az adottságaik, az anyagi lehetőségek, tanulmányi eredményeik, későbbi megélhetés. Ezek különösen Anita, Móni és Matyi esetében nehezítik a döntést, akik a művészi pályák felé vonzódnak, de ennek az útnak a nehézségeit, buktatóit is jól látják. (Érdekes, hogy a tízből három tanuló is ilyen pályára készül, véleményünk szerint ez az arány nagyobb mintán kisebb lenne.)

A fiatalokat jövőbeli munkájukról kérdezve az vált világossá számunkra, hogy a konkrét szakmáról, munkahelyi tevékenységekről a választott pályán nagyon keveset tudnak. Érdeklődési körüket jól felismerik, azt képességeikkel összhangba tudják hozni, de a későbbi munkáról nincsenek sem ismereteik, sem elképzeléseik. A Nórival való beszélgetésből idézünk:

„Hát nem tudom. Ilyen önkormányzatoknál elhelyezkedni, mint jegyző, vagy valami hasonló. Engem érdekelnek ezek a dolgok, bár mondjuk nem sokat konyítok hozzá... Hát én se (tudok sokat ezekről). (...) Nem tudom, mert az olyan felelősségteljes.”

A lányoknak nem kevésbé fontos a majdani hivatás, mint a fiúknak, sőt Zsófi és Eszter esetében úgy éreztük, hogy egyelőre számukra a párkapcsolatnál vagy családnál sokkal többet jelent a lelkesedéssel végzett munka, a sikerek és a karrier.

A válaszokat összevetve azt tapasztaltuk, hogy a fiatalok számára a hivatásválasztásban szerepet játszó főbb tényezők a következők voltak: érdeklődés alapján választott pálya, felelősség a munkában, önállóság, változatosság. Véleményük azonban megoszlott abban a kérdésben, hogy egyedül vagy csapatban szeretnének-e dolgozni, illetve, hogy állandóságra, biztonságra vágnak-e inkább a munkában, vagy izgalmakra és kihívásokra.

A fiatalok pályaválasztását általában a szülők is támogatják, Móni esetében érdektelenek, Anita szülei pedig lebeszelnék őt a művészi pályáról. A tanulók továbbtanulási terveit megalapozottnak éreztük, önismeretük és tudatosságuk meglepő volt számunkra. Döntésüket a szakmák és hivatások mindennapjainak megismertetésével lehetne még segíteni.

- jövőbeli család

A jövőbeli család kérdése hosszabb gondolkodást igényelt a fiataloktól, érződött, hogy ezen keveset gondolkodtak, és egyedül, konkrétumok nélkül kevésbé tervezhető is. A gimnáziumi iskolaforma miatt, ami elsősorban továbbtanulásra készít, nagyon messzinek érzik a családalapítást (egyetem, főiskola, munkába állás után, még legalább 7 év múlva), illetve a

középiskolai és családi kötelekekből kiszabadulva inkább csak a szabadabb, önálló életformán gondolkodnak.

Érdekes volt hallani, hogy beszélgetőpartnereink esetében a fiúk voltak inkább családcentrikusak abból a szempontból, hogy ők egyértelműbben mondtak igent a jövőbeli családra, és hamarabb is tervezik a családalapítást. Úgy tűnt, hogy az ötből négy fiú számára még a saját munkájánál is fontosabb az, hogy boldog családban éljen. Balázs mondja az egyedüllétről a következőket:

„Nekem a magány az egyenlő a halállal. Ha nem lenne körülöttem senki, se család, se barátok ... az hogy én úgymond 25 éves koromtól egyedül megöregedjek egy fél macskával egy házban. Kizárt. (...) Ez fontosabb, mint hogy mit dolgozom. Jóval. Én azt mondom, hogy a focinál is, ami nekem nagyon első. Annál is.”

A lányok sem mondanak nemet a családra, szeretnének férjet, gyerekeket, de fontos számukra az is, hogy lelkesedéssel végezzék azt a munkát, amit választanak, ha az napi nyolc óránál több időt jelent, akkor többet, utazzanak, esetleg szerezzenek még egy diplomát. És így bizony a vágyott család alapítása már 30 éves korukig tolódik. Eszter kivételével valamennyien szeretnének gyerekeket is, de tudjuk, hogy az idő előrehaladtával kicsúsznak a gyermekvállalás időszakából, a csökkenő gyermekszámot inkább magyarázzuk ezzel a ténnyel, mint a tudatosan nem vállalt gyermekekkel.

Társukkal valamennyien házasságban szeretnének élni, a házasságkötést nem csak formáságnak tartják, hanem egy szép hagyománynak, olyan köteleknek, ami erősíti a kapcsolatot. Erről azok is így gondolkodnak, akiknek elváltak a szülei.

„Nem csak azért, mert úgy mondják, hogy az csak egy papír, szerintem az annál több mint egy papír. Az jelent valamit” (Balázs)

„Így előre gondolkodva sokan azt mondják, hogy most minek, hogyha úgyis együtt élnek, meg szeretik egymást, akkor minek a házasság (...) de szerintem azért fontos, mert szerintem még egy szál kialakul a két ember között.” (Zsófi)

„Hát ugye mostanában vannak ezek az élettársi kapcsolatok, meg hasonló kapcsolatok. Én ezeket így elvetem. A mi családunk eléggé konzervatív. (...) és nem tudom, nekem lenne is rá igényem, hogy legyen egy szép házasságom, meg meglegyen a templomi esküvő is, meg a polgári esküvő is. Szerintem ezeket nem szabad kihagyni az életből.” (Nóri)

Az együttélés tehát a fiatalok elképzeléseiben nem a házasság alternatívája hosszútávon, de Gábor kivételével, aki értékeiben a keresztény valláserkölcset követi, minden diák úgy gondolja, hogy a házasságkötés előtt együtt élne a társával egy ideig, hogy jobban megismerje, és jobban tudjon dönteni az elköteleződésben.

„Hát én fontosnak tartom azt, hogy így megismerni az embernek mindenféle tarkamacskáját meg ilyesmijét azelőtt, hogy összeházasodjon vele. Fontosnak tartom azt, hogy legyen egy ilyen párkapcsolat, hogy úgy teljesen, hogy a nap 24 óráját kell vele együtt tölteni, hogy minden kis dolgát lássa, és megfigyelje és tudja. Szerintem úgy van értelme. (...) Mert az úgy már azért tényleg a maximum ami úgy meglehet, és annál már nem lesz másabb a házasság sem.” (Nóri)

A családi kapcsolatokról nehezebben nyilatkoztak a fiatalok. A jövőbeli családjukban fontosnak tartott értékekről, érzelmekről nem tudták kifejezni magukat, különösen azok, akiknek nem biztonságot adó, meleg a mostani a családjuk. Ami többször említésre került a kapcsolatok szempontjából, amire törekedni szeretnének, az a bizalom, az őszinteség és a szeretet voltak. Több interjúban is szóba került a családdal kapcsolatban az idő fontossága, ugyanakkor a nehézsége is. Szeretnének dolgozni (látják maguk körül, hogy ez ma már nem napi nyolc órát jelent), a barátokkal időt tölteni, néhányan sportolni, és így a családra a hétköznapiakban már nagyon kevés idő jut, aminek káros hatását és konfliktusát is érzik.

„Szóval biztos, hogy fogunk dolgozni, de azért az is fontos, hogy akkor ne az legyen, hogy reggel hatkor felkelünk, elmegyünk mindketten dolgozni, én hazaesek hétre, ő hazaesik kilencre, vacsorázunk és elmegyünk aludni.(...) Szóval számomra az is fontos, hogy sok időt töltsék azzal, akit szeretek.” (Zsófi)

Összességében a jövőbeli család kérdésében az mondhatjuk, hogy ez egyelőre nagyon képlékeny és kevésbé végiggondolt téma a fiatalok jövőképében. Nem utasítják azt el, szeretnének társat, gyermekeket, de az önállóság, a szabadság, a pályaválasztás, a munkatevékenység egyelőre jobban leköti gondolataikat, a veszély talán abban lehet, hogy ez az időszak elhúzódik, és életkorilag maradnak le a családalapításról, legalábbis a gyermekekről.

- jövőtervezés, a jövőkép kialakításának feltételei

A jövő tervezésével kapcsolatban azt mondhatjuk, hogy bár a fiatalok többen is mondtak olyat, hogy nem terveznek, és inkább a mának élnek, mégis úgy éreztük, hogy az életüket érintő aktuális és tervezhető kérdésekről elgondolkodnak, keresik az utakat, és sok szempontot próbálnak átlátni és figyelembe venni.

A fiatalok jövőről való elképzelései a saját családi modellben gyökereznek, de minden beszélgetésben érződött az adott diák saját egyénisége is, a saját képességeihez, vágyaihoz igazított jövőterv.

Összességében azt tapasztaltuk, hogy a tanulóknak sokféle tervük, érdeklődési körük van, amit valamilyen módon szeretnének a jövőjükbe beépíteni (munka, család, hobby, külföldi út, másoddiploma, barátok, utazások). Ezek a tervek azonban időben, térben, és energiában is egymásnak ellentmondanak, egymást kizárják. Különösen 20 és 30 éves koruk között nagyon sok lehetőséget látnak maguk előtt a fiatalok, amiket szeretnének átélni, elérni. A fontos talán az volna, hogy az adott helyzetekben tudjanak majd előrelátóan választani, és szelektálni ezekből a lehetőségekből úgy, hogy a számukra legfontosabb célokat szem előtt tartsák, és azok szerint döntsenek.

A reális, megalapozott, értékes jövőkép kialakításának egy fő feltételét ismertük fel a beszélgetésekben. Úgy tapasztaltuk, hogy a biztonság, az elfogadást és szeretetet nyújtó biztos családi légkör és kapcsolatok teszik lehetővé azt, hogy a fiatalok nyugodtan, tudatosan, de érzelmeiket és vágyaikat is figyelembe véve induljanak el a saját életükben. Az interjúk alapján ezt a biztonságot a barátok nem tudják megadni, leginkább pótolni a harmonikus szerelem tudja. Tudásunk és a beszélgetések száma is kevés volt ahhoz, hogy ennek a biztonságot adó, meleg légkörnek az összetevőit le tudjuk írni, és úgy éreztük, hogy a családtól, a fiatal személyiségétől is függ, hogy mi a megfelelő viszonyulás és korlát. A határokat, amik a jó, elfogadó, szerető családot meghatározzák meglehetősen tágnak éltük meg, így azt mondhatjuk, hogy esetünkben nyolc fiatal ilyen alapokkal indulhat, és két lány az, akikkel kapcsolatban remélni tudjuk, hogy nem sodródni fognak, hanem párkapcsolat formájában biztonságra és elfogadásra lelnek.

5.7. A VIZSGÁLAT EREDMÉNYEINEK ÖSSZEGZÉSE, KÖVETKEZTETÉSEK

Empirikus, kvalitatív kutatásunkban német és magyar fiatalok jövőképét és jövőbeli családjukhoz való viszonyukat és terveiket vizsgáltuk többféle módszer segítségével.

Fő kérdésfeltevésünk a következő volt: Korunk szocializációjának eredményeként a német és magyar fiatalok (17–18 évesek) hogyan gondolkodnak jövőjükéről, különösen is a családról?

Ezt a kérdést az egyes módszerek esetében további alkérdésekkel egészítettük ki, így a metaforakutatás esetében a fiatalok képi gondolkodásának segítségével a tanulók családképéről egy tömör képet kaptunk, amelyből megtudtuk, hogy a család mit jelent és miért fontos számukra. A fogalmazások elemzése az elképzelt családról nyújtott információkat, annak szerkezetéről, a házasság és gyermekvállalás értékéről, a családi interakciók típusairól, a családi szerepekről és az érzelmi légkörről. Ezeket az írásos módszereket kvalitatív interjúk egészítették ki, amelyek inkább a jövőhöz való viszonyt, a saját család szerepét és a közeli jövővel kapcsolatos terveket kutatták.

A két írásbeli módszer elemzését és értelmezését kiegészítették hospitálások és beszélgetések, valamint a tágabb környezetről, normákról és értékekről szerzett személyes tapasztalataink, az interjúk adatait pedig a többéves személyes ismeretség segítette és hitelesítette.

A különböző módszerekkel nyert adatok és eredmények kettős célt szolgáltak. Egyrészt a vizsgálat egészének megbízhatóságát növelik, hiszen a több forrásból és módszerrel szerzett információk vizsgálják egymás hitelességét, alátámasztják, vagy cáfolják egymást, másrészt a kapott eredmények a módszerek és a kérdésfeltevések eltérései miatt a téma más-más oldalát világítják meg, más szempontokat vetnek fel, azaz kiegészítik egymást.

Hangsúlyoznunk kell a kutatás eredményeivel kapcsolatban azt is, hogy a vizsgálat a kvalitatív kutatási stratégia szempontjait követte, célunk a fiatalok elképzeléseinek komplex megismerése és megértése volt. Az eredmények értelmezésénél és az adatfelvételnél is a holisztikus szemléletre törekedtünk, minden írást és beszélgetést magunk vettünk fel és elemeztünk, így saját személyes benyomásainkat, a belső összefüggéseket, a tartalom és forma szempontjait is beleszöttük az elemzésbe.

A minta nagysága lehetővé tette a mély összefüggések feltárását és a vizsgálatban résztvevők „arcának megőrzését”, de az eredmények és következtetések megfogalmazásánál nem általánosíthatunk, csupán jelezni szeretnénk azokat az észrevételeinket, feltárt összefüggéseket és feltételezéseinket melyek nagyobb mintán ellenőrizhetőek, és a teljes populációra nézve is szolgálhatnak tanulságokkal.

A kutatás egyes részeinek eredményeit összegezve a vizsgálat **legfőbb eredményének** azt mondhatjuk, hogy nemzeti, nemi hovatartozástól függetlenül a fiatalok jövőképek egyértelműen része a család, a családalapítás, a fiatalok 74%-a házasságban, gyermekekkel tervezi az életét. A családot a fiatalok értéknek tekintik, különösen is a biztonság és a feltöltődés fontosak számukra. A jövő felé összességében optimistán tekintenek.

Ezt az eredményt mindhárom módszerrel kapott adataink bizonyították, így mintánkban nem igazolódtak azok a társadalmi tendenciák, amik a család intézményének hanyatlásában összegezhetők.

A megkérdezett **fiatalok élethelyzete és életkori sajátosságai** okozzák, hogy közeli jövőjüket, az érettségit, szakmunkás-vizsgát és a munkába állást tervezik inkább, jövőbeli életüknek jelenleg ez a beláthatóbb és önállóan tervezhető része. A gimnazistákra ez fokozottabban is igaz, hiszen ők a továbbtanulás miatt az egyetem vagy főiskola után, tehát legkorábban hét év múlva tervezik a családalapítást. A pályaválasztás mellett a közeli tervek az önállósodásra, önálló élet vezetésére vonatkoznak még. Vélhetően inkább a magyar fiatalok esetében jelenik ez meg fontos célként, mivel a német nevelési gyakorlat tapasztalataink szerint a gyermek szabadságát és önállóságát hangsúlyosabbnak tartja. (Csak az interjúkból kaptunk erről információt, így az összehasonlításra nem nyílt módunk.)

Érdekes tapasztalatunk volt az adatfelvétel során, hogy minden tanulócsoportban meglepő volt a jövővel kapcsolatos kérdés, úgy tűnt, hogy a fiatalok kevésbé terveznek, bizonytalan és tervezhetetlen számukra a jövő, kevesebbet is foglalkoznak vele.

A **jövőhöz való viszony** általában reményekkel teli, a német fiatalok gondtalanabb lelkesedéssel és átéléssel írtak az elképzelt hétköznapjukról, a magyar fiatalok jövőképét mintánkban valós társadalmi problémák szövik át, megjelennek az anyagi nehézségektől való félelmek és a személyes élethelyzet okozta jövőbeli nehézségek. Általános szorongásról tehát nincsen szó, valójában a fiatalok számolnak a realitással és ez már a tervezésben is problémákat okoz, hiszen a vágyak, elvárások komoly akadályokba ütköznek.

A jövőhöz való viszonyt és jövőképet a 17–18 éves korra kialakult értékrend, esetleges hit, meghatározó film- és könyvélmények, példaképek, iskolai élmények és pedagógusszemélyiségek, az anyagi helyzet és a saját élettapasztalatok mellett a saját család alakítja leginkább. Az interjúk értékes eredménye volt a családi háttér befolyásának vizsgálata, és az a következtetés, hogy a családban egy 17–18 éves fiatal számára a jövőalakítás szempontjából az elfogadás, a biztonság és a szabadság és támogatás egyensúlya a legfontosabb szempontok. Igénylik még a fiatalok a családi beszélgetéseket, a konfliktusok felvállalását, és egy olyan bizalmi személy jelenlétét az életükben, akivel belső életüket

megoszthatják. A beszélgetések azt mutatták, hogy az alapvető biztonság és elfogadás megléte nélkül a fiatal egész jövőalakítása talajt veszít, és nagy a veszélye a pillanatnyi érzelmi hangulatok által való sodródásnak.

A **posztmodern társadalmi valóság** hatással van a jövőképekre, de mint az eredményekből látszik, nem alapjaiban határozza meg azt. Nem a családszerkezet, inkább az elképzelt családok élete és a szerepek hordoznak újszerű vonásokat. A fiatalok ugyan többségükben pozitívan nyilatkoznak a családról, mint fogalomról, de 16%-uk számára a család nem egyértelműen csak a jó szimbóluma, ők konfliktusokat, válást, érzelmi viharokat is kötnek a családhoz. Megjelenik a jövőképekben az önmegvalósító nő képe, a karrier a lányok számára is érték, a hivatás egy érdekes, szívesen végzett munkát takar. Hangsúlyos az írásokban a fiatalokat körülvevő tárgyi világ, a luxus körülmények, a technikai vívmányok birtoklása, érték a fiatalság, a szépség, a sport, a fitness, a szabadidős elfoglaltságok fontos szerepet kapnak. A családi kapcsolatok mellett az egyéni elfoglaltságok, hobbik is megjelennek. Érezhető a reklámok és a média befolyása, elképzeléseikben felismerhetők az innen átvett modellek, minták. A globális jövőt a pesszimizmus hatja át, a tudományos-fantasztikus filmek hatása tükröződik.

Mindezek mellett, az új szerepfelfogással és a média által befolyásolt életmóddal párhuzamosan mindhárom vizsgálati rész eredményeiből világosan kirajzolódik egy **tradicionális családkép**, amely őrzi a hagyományos formákat, (pl. házasság, több gyerek, a nő inkább a család érzelmi oldala és a háztartás vezetője) és amely a saját család milyenségétől függetlenül a legtöbb fiatal vágya. Úgy tűnik számunkra a kutatás után, hogy a gyermekben él egy veleszületett vágy, szükséglet a társ, a biztonság és az otthonosság iránt, amit változásai ellenére még mindig a család tud hosszú távon biztosítani.

A fiatalok által körülírt családképben megjelenik a családi összetartás, az együttműködés, a családokban fontos a közös étkezés, a beszélgetés, a gyermekekkel töltött közös idő, játék, közös munka és kikapcsolódás.

Ez a **kettősség**, a hagyományos családi élet iránti vágy és az anyagi világot, individualisztikusabb értékeket hangsúlyozó minták akkor kerülnek konfliktusba, ha a fiatalok nem döntenek tudatosan, és nem terveznek előrelátóan. A társadalmi elvárások és a média ugyanis hangosabb, mint a belső vágy. A tanulás, a több diploma, a külföldi út, a gyakorlati tapasztalatok gyűjtése, a fiatalság megőrzése, a szabadság és önállóság kipróbálása természetesen a családalapítás előtti időszakra esik, egyik hozza magával a másikat. Könnyen elindulhat a fiatal a hivatásbeli sikerek lépcsőjén a munkahelyi karrier útján, ami néhány évig minden idejét kitölti és megelégedéssel, boldogsággal is járhat. De mindez kitolja a

családalapítást akár a harmincas évek végére, közepére is, amikor azonban már nem könnyű a szokások feladása, az alkalmazkodás, a gyermekvállalásnak pedig biológiai akadályai lehetnek. És így kerül a statisztikákba a fiatalok elképzelt tradicionális családmodellje helyett a házassági életkor kitolódása, a házasságkötések számának csökkenése, és a születő gyermekek számának drasztikus csökkenése.

Német és magyar vonatkozásban – ami az összehasonlítás szempontját kínálta és adta – hasonlóságokat találtunk inkább, a főbb eredmények a két országban megegyeztek. A különbségek a hagyományokból, az anyagi körülmények eltéréséből adódtak.

A német fiatalok (még a szakiskolások is) tudatosabban és pontosabban látják egy család életének mozzanatait, talán saját családjuk mintáján érzékelik, hogy a párkapcsolat a gyerekek mellett is fontos kell, hogy legyen, hogy a beszélgetésekre szánt idő mennyire fontos, hogy a nő és a férfi együtt felelősek a család életéért. A német fiatalok számára a szabadság fontosabb érték, mind a párkapcsolatban lényegesek a saját programok, barátságok, mind pedig a gyereknevelés lényeges szempontja az elengedés és önállóságra nevelés. A nagyobb anyagi biztonság is oka annak, hogy mindezekre idő és lehetőség van, és ez teszi lehetővé azt is, hogy a nők részmunkaidőben dolgozzanak, illetve háztartási alkalmazott legyen a családban.

A magyar fiatalok számára úgy érezzük, hogy a látott minták, és a vágyott életforma több konfliktust okoz. Nincsen előttük példa arra, hogy az új értékek és elvárások hogyan építhetők be a hagyományos életformába és mindez hogyan valósítható meg szerényebb anyagi körülmények között. Ami elképzeléseikből és családképükből érezhető, az a családi „közös küzdelem”, egy pozitív kép, amely azonban inkább a funkcionalitásra, együttműködésre teszi a hangsúlyt és nem az érzelmi biztonságra. Sok a bizonytalanság és a félelem, a család életét kitölti a munka, a háztartás és a gyermeknevelés hármasának való megfelelés és ennek időbeli konfliktusaival való megbirkózás. Az anyagiaknak fontos szerepet tulajdonítanak, vonzza őket a külföld, ugyanakkor a leírt családi hétköznapi a mostani család mintáját tükrözi.

A **lányok és fiúk családképe közötti eltérések** a metaforákban és a fogalmazásokban mutatkoztak meg inkább. A fiúk családképe összességében pozitívabb, de az érzelmi oldalt nem hangsúlyozzák, inkább a funkcionalitás fontos. Számukra a család hagyományos: feleség, gyerekek, este közös idő, de mindezt nem tudják reálisan az elképzelt napjukba illeszteni, gondolataikat inkább a globális jövő, a hivatás, a munkahely, a munkával kapcsolatos konkrét feladatok és kihívások töltik ki. A fiúk közül többen választották az egyedülélést életformának.

A lányok az emocionális oldalát ragadták meg a családnak, dédelgetnek egy romantikus képet a házasságról, ezt néhol átszövi a saját családban megélt realiztikusabb tapasztalat, és mellette megjelenik a modern nő képe is, amely tendencia a sztárok, a zene és a média hatását mutatja. A lányok számára is fontos a hivatás, a képességeiknek és érdeklődésüknek megfelelő munka, amely mellett azonban fontosabb és nagyobb arányban jelenik meg a család. Próbálják e két területet összeegyeztetni, bár az időbeli konfliktust néhányan érzékelik. A lányok jövőképe összességében realiztikusabb, és jobban a személyes jövőjükre koncentrálnak.

Az **iskolatípusok között** inkább a jövőképek és családképek terjedelmében, stílusában találtunk eltéréseket. Az elvárásoknak és hipotéziseknek megfelelően a szakiskolások előbb terveznek családot, jövőképük a munka szempontjából is realiztikusabb, de a hivatás nem jelent számukra olyan fontos érzelmi kötődést, mint a gimnazistáknak. A magyar szakiskolások családképe a legnegatívabb, amit a családi minták, az érzelmi biztonság hiánya okozhat.

A gimnazisták választékosabban és szemléletesebben mutatják be jövőjüket és a családot, elképzeléseik sokszínűek, a hivatás nagyobb arányban jelenik meg, és a munkához való kötődés hangsúlyosabb.

Vizsgálatunk eredményeinek értékelésénél természetesen azt is figyelembe kell vennünk, hogy mintánkban vidéki fiatalok szerepeltek, illetve Németországban, egy bajor városban vizsgáldtunk, ahol a tradicionális keresztény értékrend szerepe erőteljesebb, mint az ország más területein illetve nagyvárosaiban.

Összességében a kutatás kérdésre azt válaszolhatjuk, hogy a magyar és német fiatalok hasonlóan gondolkodnak a jövőjükéről, a jövőképüknek része a majdani család. A vágyott és maguk körül látott hagyományos családi minták mellett jövőbeli családképüket befolyásolja a média és az új társadalmi elvárások, lehetőségeiket behatárolják és meghatározzák az anyagi körülmények, amit reálisan érzékelnek. Azt mondhatjuk tehát, hogy a jelenlegi családokban megfigyelt változások, amit a szociológia leír, a fiatalok jövőképében és jövőbeli családképében nem jelenik meg, illetve nem változtatta azt meg alapjaiban. A vágyak és tervek szintjén a hagyományos, házasságon alapuló, a házasságban gyermekeket nevelő családi életforma van többségben.

III. ÖSSZEGZÉS

1. A VIZSGÁLAT AKTUALITÁSÁNAK ÉS SZUBJEKTIVITÁSÁNAK KÉRDÉSE

Dolgozatunkban arra vállalkoztunk, hogy korunk társadalmi valóságát, annak megfigyelhető jelenségeit megragadva összefoglaló képet alkotunk a posztmodernnek nevezett társadalomról, a benne élő emberről és a szocializáció feltételeiről, sajátosságairól. E képet megrajzolva a szocializáció alanyait, a fiatalokat kérdeztük arról, hogy ők hogyan látják kilátásaikat, jövőjüket ezekben a társadalmi lehetőségekben, elvárásokban. Jövőképüket több oldalról, több módszerrel is vizsgáltuk, a jövőbeli család kérdése volt a központi téma, de indirekt módon sok más kérdésre is választ kaptunk, illetve összefüggéseket találtunk.

Vizsgálatunk tárgya tehát a jelen volt. Gyakorló pedagógusként így különösen is izgalmas volt a fiatalokkal, illetve mindennapi életükkel kapcsolatos felfedezéseket tenni, és azokat ténylegesen is látni, tapasztalni. Aktuálisan felmerülő kérdésekre választ keresni, a mindennapokban megfigyelhető magatartások okait kutatni, a körülöttünk levő tárgyi és személyi világot tudatosabban figyelni, a fiatalok viselkedésének „miért”-jeit vizsgálni – ezek a feladatok a szakirodalom tanulmányozása mellett életszerűvé tették a dolgozat elkészítését, közel hozták a kutatási témát, és sok személyes tapasztalattal, megtalált összefüggéssel és válasszal gazdagították nemcsak a kutatást, de mindennapi munkánkat is.

Ugyanakkor tudjuk, és különösen a kutatások eredményeinek értékelésekor igyekeztünk hangsúlyozni, hogy éppen aktualitása, jelenvalósága miatt e kérdések vizsgálata több szempontból is szubjektív, saját kutatói attitűdünk erősen befolyásolja. Az egyik ilyen ok az érzelmi érintettség. Munkánk, de érdeklődésünk miatt is figyeljük a gyerekeket, fiatalokat, a szakirodalomban leírt szocializációs változásokat magunk is észleljük, és bizony nem hagynak bennünket közömbösen, vannak jelenségek, amelyeket érdekesnek, másokat szomorúnak, megint másokat örömtelinek tartunk. És mindez természetesen részét képezi a leírtaknak. Ezekről az aktuális jelenségekről olvasva és írva véleményt is nyilvánítottunk, így a dolgozat egésze tükrözi azt az alapvetően konzervatív értékrendet, amelyet magunkénak vallunk. Ez azonban nem azt jelenti számunkra, hogy a társadalmi változások ellenére, sőt azok ellenében tartsunk meg a nevelésben mindent, ami a múltban, közelmúltban érték és jó volt. Inkább úgy keressünk új utakat és válaszokat, hogy a gyereket, a fiatalot próbáljuk a középpontba tenni, megkérdezni, megérteni, és a hatásokat, tevékenységeket szabályozva, a gyermekkel folyamatos kommunikációban és közös reflexióban megismertetni őt a világgal

és posztmodern társadalmunkkal, hogy később önállóan és a szükséges képességekkel felvértezve tudjon benne élni.

2. A DOLGOZAT VÁLASZAI

Célunk e dolgozatban a szociológiai és pedagógiai szempont ötvözése volt, a fiatalok nevelését társadalmi keretbe ágyasztuk, a szocializáció feltételeit a társadalmi valóságból vezettük le. A gyermekkor új, szociológiai megközelítése volt segítségünkre ebben, hiszen ez a felfogás is azt hangsúlyozza, hogy a személyiségfejlés meghatározója az adott kor társadalmi közege, a szociológiai valóság.

A pedagógia a társadalomból levezetett célok fontosságát – mint a nevelés célját – már régóta hangsúlyozza, de a gyermekek vizsgálatában és a hozzájuk való viszonyulásban csak az utóbbi években kezd a hangsúly a fejlődéslélektani törvényszerűségekről a társadalmi változás folyamataira helyeződni. Munkánkkal ehhez a szempontváltáshoz szeretnénk hozzájárulni. A magyar és német szakirodalmat tanulmányozva összefoglaló jelleggel a pedagógia számára áttekintettük a filozófia és a szociológia azon eredményeit, amelyek korunk gyermekét befolyásolják, szocializációját meghatározzák. Ezután sorra vettük a szocializáció fontos elemeit és az aktuális tendenciákat kiemelve kerestünk összefüggéseket a társadalmi valóság és a nevelés között, illetve kutattuk a lehetséges új utakat, veszélyeket is.

Érdekes tapasztalat volt, hogy a német és magyar szakirodalomban leírt jelenségek a történelmi és kulturális hagyományoktól függetlenül mennyire hasonlóak voltak. A Németországban 10-15 éve felismert tendenciák csak néhány éve jelentek meg hazánkban, de a globalizáció, és a nyugati minták rendszerváltás utáni gyors átvétele miatt a fiatalok életkörülményei a két országban igen hasonlóak. Ami problémát jelenthet, az mégis az eltérő hagyományokból és történelmi tapasztalatokból, továbbá az eltérő anyagi körülményekből eredeztethető, hiszen a média által is közvetített és uralkodó trendek az anyagi lehetőségek és tradíciók korlátaiba ütközhetnek hazánkban, ami a fiatalok jövőjében konfliktusokhoz vezethet.

Első kérdésünkre tehát, amely korunk filozófiája, társadalmi valósága és emberképe valamint a fiatalok szocializációja között keresett összefüggést, azt mondhatjuk, hogy a filozófiában leírt és a társadalomban tapasztalt jelenségek tükröződnek a gyerekek mindennapjaiban, tevékenységeiben és mintáiban. Mindez új kihívásokat jelent a nevelés számára, amely feladatokra azonban sem az iskola, sem a családok nincsenek felkészülve, és a szakirodalom

alapján úgy látjuk, hogy egyelőre a változások észlelése, a veszélyek leírása zajlik, de válaszok, új módszerek még nincsenek.

E szempontok összegzése után arra kerestük a választ, hogy korunk szocializációjának eredményeként a fiatalok hogyan gondolkodnak jövőjükéről, különösen is a családról. Az eredmények azt mutatták, hogy nemzeti, nemi és iskolai hovatartozástól függetlenül a fiatalok értéknek tekintik a családot, az érzelmi biztonságot és a nevelésben betöltött szerepét emelik ki. Jövőjüket befolyásolják az új társadalmi elvárások, és tendenciák, amelyek a felnőtt társadalom életét napjainkban meghatározzák, de ezeket terveikben összeegyeztethetőnek gondolják egy hagyományos életformával, amely házasságon alapul, és a családban gyermekeket nevel.

Érdekes azonban részletesen is megvizsgálunk, hogy posztmodern társadalmunk mely jelenségei és milyen formában jelennek meg a fiatalok jövőképében.

3. A SZAKIRODALOM MEGÁLLAPÍTÁSAINAK ÉS KUTATÁSUNK EREDMÉNYEINEK ÖSSZEVETÉSE

A szakirodalom a filozófia, a szociológia, az antropológia és a pedagógia területéről származó írásokat, elméleti fejtegetéseket és kutatásokat ölelt fel, az utóbbi évek vonatkozó magyar és német nyelvű szakkönyveit és szakfolyóiratait igyekeztünk áttekinteni.

A posztmodern társadalom és emberkép jellegzetességeit vizsgálva azt találtuk, hogy a fiatalok jövője szempontjából a legfontosabb jellemző az **egyéni életút, a modellek hiánya**. A német szakirodalom találóan „barkácsolt életút”-nak nevezi azt a minták és támpontok nélküli élettervet, amelyet minden fiatalnak egyénileg kell megkonstruálnia folyamatos döntésekkel és a lehetőségek felméréssel, sokszor azok felkutatásával. Ennek a tervezhetetlenségnek, ugyanakkor a tervezés szükségletének és elvárásának a kettőssége a mintánkban szereplő fiatalok elmondásában is megjelent. Külső elvárásnak érzik magukkal szemben, hogy nyilatkozzanak a jövőjükéről, terveikről, illetve önmaguknak is biztonságot jelentene, ha konkrét életpályák lennének előttük modellként. De mindezek hiányában csak a közeljövő és az aktuális feladatok tekintetében vannak határozott elképzeléseik, a távolabbi élethelyzeteket nem is képzelik el, vagy ha igen, akkor az a terv nagyon képlékeny és nem célként élik meg azt a fiatalok csupán egy lehetőségnek a sok közül. Mintaként még valamennyire megjelenik a szülők családi modellje és a szülők házastársi kapcsolata, de sok esetben érződik egy másfajta élet, másképpen megélt családi hétköznapiak vágya, amelyhez azonban nincsen példa, támpont. A fiatalok érzik, hogy a világot és a jövőt az egyén alakítja

magának, ezt a szabadságot és lehetőséget részben élvezik, és szeretnék kihasználni, ugyanakkor segítség nélkül maradnak e feladattal.

Az egyéni életút alakításával összefüggő probléma a **szabadság, a felelősség kérdése a lehetőségek széles választékában**. Az életúttal kapcsolatos felelős döntések már 18 éves korban széleskörű tájékozottságot várnak el a fiataloktól, amelyek birtokában a lehetőségekből választani tudnak. A pályaválasztás, az iskolaválasztás, a párválasztás, a munkahelyválasztás olyan döntések, amelyek egyrészt az egész életre kihatnak, és meghatározhatják a további utat és lehetőségeket, ugyanakkor itt is van egy ellentmondás, hiszen e döntések manapság mindig módosíthatók. Nincsen megrajzolt életút, nincs az az elvárás, hogy a fiatalnak 25–30 éves korára a végső szakmájában kell dolgoznia, és a „holtomiglan-holtodiglan” jelszóval alapított családban kell élnie. Az interjúkban és az írásos válaszokban azt láttuk, hogy a fiatalok mindezek ellenére törekednek megtalálni a személyiségüknek és képességeiknek megfelelő pályát és vágnak a tartós kapcsolatra, családra. Feltételezésünk szerint e két életterület és annak állandósága, illetve az erre való vágy biztonságot ad, amire emberi természetünkben adódón szükségünk van.

Az egyénileg tervezett és alakított élet, az egyénileg hozott döntések és az ezekhez kapcsolódó felelősségvállalás együttesen az **individualizmus** fogalmával kapcsolhatók össze. Segíti ezt a tendenciát a támpontok elvesztése is, hiszen így az ember önmaga válik élete középpontjává és minden érték végső forrásává. Az önmegvalósítás, a siker és ennek az egyes emberre hárított felelőssége magányba taszítja a fiatalokat is, hiszen azt az illúziót közvetíti, hogy csak önmagukkal, saját életükkel törődjenek. Vizsgálatunk ilyen szélsőségesen nem mutatja az individualizmus előretörését, de az utóbbi évek értékvizsgálatai egyértelműen mutatják ezt a tendenciát, mintánkban pedig az elképzelt családokban megvalósuló saját hobby, egyéni szabadidő, női karrier és a függőség ellenében megőrzött függetlenség mutatnak ebbe az irányba. A problémát ezen a téren nem is a családon belüli kapcsolatok jelentik, inkább a tágabb társadalmi szolidaritás és segítségnyújtás hiánya.

Társadalmunkban a fogyasztói szokások, a **fogyasztói életforma** és a **pénz uralma** hat erőteljesen a fiatalokra és így jövőkéjükre is, amit természetesen a média is befolyásol és erősít. A fogyasztás, bevásárlás, mint szabadidős elfoglaltság megjelenik az elképzelt jövőbeli napokban is, fontos a fiatalok számára a tárgyi környezet, amelyben élni fognak, sokan vágyott, de elérhetetlen luxuskörülményeket részleteznek. Közvetve ide kapcsolható, hogy a divat, a trend hat a választott hivatásra is (közgazdász, lakberendező, informatikus, cégvezető, vállalkozó), a reklámok hatása érződik a nyaralási célokban, a jövőbeli autók márkájában, a szabadidős elfoglaltságokban és a fiatalság megőrzésének erős vágyában. Ugyanígy

természetes része a jövőképeknek a technikai, elektronikus vívmányok birtoklása és mindennapos használata.

A szakirodalom **szorongásról**, **félelemről** is ír korunk emberével kapcsolatban. „Vizsgálatok bizonyítják, hogy a fogyasztói társadalom névadó tevékenysége: a fogyasztás mögött is ott rejtőzik a szorongás. Eszünk, iszunk, hogy levezessük szorongásunkat. Vásárolunk, hogy tárgyakkal töltsük ki életünk, világunk szorongással teli ürességét. Kivásik a szívünk, nem találjuk a helyünket az életben, túl sok a bizonytalan, a megfoghatatlan, a kiszámíthatatlan körülöttünk.” (HANKISS, 2005. 413. o.) De szorongást okozhat a magány, az értékek és támpontok elbizonytalanodása, a döntések és a kapcsolódó felelősség terhe, vagy a civilizációs ártalmaktól, betegségektől való félelem is.

Fiataljaink 17–18 évesen természetesen még nem szorongva vágnak neki az életnek és jövőképüket nem hatja át az alapvető félelem, mégis azt mondhatjuk, hogy terveik nem felhőtlen álmok és elképzelések. Tekinthejük jövőképüket realistának is, hiszen valós társadalmi és anyagi problémákkal számolnak, ugyanakkor ők maguk adják az interjúkban jövővel kapcsolatos érzelmeiknek a félelem címkét is, amely alapvető optimizmusukat és terveiket mégiscsak beárnyékolja. Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a vizsgált életkorban a felelősség és az életút egyéni alakítása még csak terv, hiszen a középiskolai és családi közeg egyelőre biztonságban terelgeti a fiatalat.

A **szocializáció** változásai és a szociológia által leírt tendenciái közül itt most csak azokat emeljük ki és részletezzük, amelyek a fiatalok által leírt családképekben és jövőképekben megjelentek vagy a szakirodalmat bizonyító vagy azt cáfoló erőként.

A **gyermekvállalással** és a demográfiai tendenciákkal kapcsolatban a statisztikák azt mutatják, hogy az európai népesség jelentősen csökken, túlsúlyban lesznek a társadalmakban az idősek, évről évre kevesebb gyermek születik, amelynek részben a tudatos gyermektelenség, részben a szülőképes időből való kicsúszás az oka.

Empirikus tapasztalataink ezzel kapcsolatban azt jelzik, hogy a fiatalok esetében tudatos gyermektelenségről nincsen szó, jövőképüknek 75%-ban része a házasságkötés és a gyermekvállalás. A családot alapítók nagyobb része több gyermeket szeretne, még a nagycsalád sem ritka, tehát a népesség csökkenésének biztosan nem a fiatalok tudatos jövőképe a magyarázata, legalábbis 17–18 éves korban még nem. A választ inkább abban kereshetjük, hogy a középiskola utáni terveik és a velük szemben támasztott társadalmi elvárások (nyelvtudás, több diploma, külföldi tapasztalat, gyakorlat) olyan sokfélék, és olyan sok időt igényelnek, hogy a vágyott családalapítás addig toródik, amikor már a gyermekvállalásnak biológiai akadály van.

A **családi kapcsolatok** társadalmi szinten tapasztalt változásait szintén cáfolják vizsgálatunk eredményei. A válás és az alternatív családformák létrejötte nem tudatos döntés vagy tervezés eredménye, a fiatalok az élettársi kapcsolatot is a házasságra való felkészülésnek és az együttélés próbájának tekintik, nem tartós alternatívának. Ebből a szempontból tekintve, valószínűleg a fiatalok házassággal kapcsolatos elképzeléseivel, konfliktuskezelési képességükkel, és a már említett hosszú távú felelősségvállalással lehet probléma. Ez okozhatja azt, hogy a vágyak ellenére felbomlanak a családok, egy szülővel maradnak a gyerekek és újraházasodással egy szerepekben, funkciókban, kapcsolatokban problémásabb rekonstruált család jön létre.

A **nemi szerep** változásait a fiatalok által elképzelt családokban a családi szerepekhez tudtuk kötni. A szakirodalom e szerepek közötti határok elmosódásáról, a női szerep több évtizede zajló átalakulásáról szól, amely nem kedvez a családi életnek és a családalapításnak. A fogalmazások és az interjúk elemzése azt hozta, hogy a férfi szerep alapvetően a parsons-i modell alapján körvonalazódik, talán egy kicsit nagyobb gyakorlati családi szerepvállalással, mint korábban. Különösen is a lányok elvárásaiban szerepel a családi kapcsolatokban is aktív, gyermekeit nevelő apa és férj. A női szerep leírása még inkább nem-specifikus, mivel a fiúk tradicionálisabb szerepet szánnak majdani feleségüknek, a lányok azonban próbálják feleség és anya szerepüket kitágítani és abban a hivatásnak, karriernek, önmagukra szánt időnek, párkapcsolatnak, hobbynak is helyet és teret adni. Itt érezhető tehát a szerepmódosulás, ami az elképzelések szintjén még nem okoz időbeli és az energiák terén konfliktusokat, de a valóság itt is azt jelzi, hogy az elvárásokat, elképzeléseket és a realitást tudatosan kell egyensúlyba hozni.

A **tevékenységek** jellemzői, illetve változásai, amelyek az irodalomban szerepelnek (elmagányosodás, tapasztalatok beszűkülése, idő szervezettsége, külsőségek fontossága) az elképzelt családok életében nem ragadhatók meg ilyen direkt módon. A tudatos tervezésben nem jelenik meg a család életének ilyen módon való szervezése, mégis van néhány jel, ami arra mutat, hogy a fiatalok életének tudattalanul is része a számítógépezés, a saját televízió, a házon kívül szervezett programok sora, a sport, amit jövőbeli napjukba is beépítenek. Ezek a programok, tevékenységek mutatnak az igényelt egyedüllét, a szervezett szabadidő és a média által irányított napirend felé. Ugyanakkor nem ezek a leggyakrabban megjelölt tevékenységek, hiszen az elképzelt családok életében sokkal több szerepet szánnak a közös étkezéseknek, a beszélgetésnek, a házaspár kettesben töltött idejének.

A szakirodalom, a korábbi kutatások, és saját vizsgálatunk sok ponton összefüggést mutat. Azt látjuk, hogy különbséget kell tennünk az elképzelt jövő és a megvalósítható, megvalósuló

tervek között. A társadalmi valóság, a szociológiailag leírt tendenciák és a fiatalok elképzelései ugyanis alapvetően különböznek. A fiatalok életkoruknak megfelelően optimisták és reményekkel tele indulnak és terveznek. Elképzeléseiket a családdal kapcsolatban a saját családi modell határozza meg alapvetően (leginkább a szerkezetét és a családban tervezett nevelési elveket), de a szerepeket, a családi interakciókat és tevékenységeket, a hivatás és család arányát befolyásolják a posztmodern társadalom trendjei, azok a változások, amelyek szinte észrevétlenül, de mégis jelentős mértékben határozzák meg mindennapjainkat. E két vágy, elvárás, terv konfliktusa elkerülhetetlen. A családalapítás halogatása az egyik gyakorlat e konfliktus feloldására, valószínű azonban, hogy ennél konstruktívabb megoldást is találhatnának a fiatalok a probléma megoldására. Az első lépés talán a helyzet, az elvárások, vágyak tudatosabb észlelése lehet.

4. NEVELÉSI FELADATOK, LEHETŐSÉGEK

Érdekes, ám igen nehéz kérdés, hogy mit tehet a pedagógia és a nevelés, mi lehet a feladata ebben a helyzetben. Megmenteni az értékeket és tradíciókat, amíg lehet? Szembeszállni a gyerekre leselkedő veszélyekkel? Lépést tartani és elfogadni mindazt, ami a társadalomban, így az iskolában, családban is jelen van?

Lehet, hogy ennél távolabbról, és indirektebb úton kell közelítenünk. Véleményünk szerint azért, mert saját mintáink már nem érvényesek, a változások már egy generációváltásnál is gyorsabbak. A keretet és az időt a családon kívül nem nagyon látjuk, de biztosan a párbeszéd, a folyamatos kommunikáció a megoldás. Jó volna megkérdezni, megérteni a fiatalokat! Lehet, hogy meglepő tapasztalatokhoz és válaszokhoz jutnánk, ha saját értékeinket, elvárásainkat és elképzeléseinket félre téve csak hallgatnánk őket, vagy csak figyelnénk viselkedésüket, reakcióikat, vagy kérdeznénk, de elvárásmentesen: Milyen ma fiatalnak lenni? Mitől félsz? Mi okoz örömet? Mit szeretnél? Mi bánt?

A pedagógia örök optimizmusával és hitével valljuk, hogy a nevelés lehetséges, a nevelés a jó felé visz. Ugyanakkor azt is gondoljuk, hogy odafigyelés, idő, türelem és kapcsolat nélkül mindez nem valósulhat meg. Talán ma még nehezebb mindebben hinni, hiszen az eredmény, a változás elbizonytalanít, megkérdőjelezi a munka és energia eredményét, kétségbe vonhatja minden eddigi módszerünket, célunkat.

Nehéz ma még megvonnunk annak az átalakulásnak a mérlegét, amely a társadalomban, a családokban, a fiatalok jövőterveiben is érezteti hatását. Az új korszak szabadságkultusza, személyiségközpontúsága, életöröme, reneszánsz teljességvágya, pluralizmusa és toleranciája,

a különböző élmények keresése: igazi érték. De komoly kárt is tehet ez a változás az emberekben, és különösen is a fiatalokban azzal, hogy üres illúziókkal veszi körül őket, hogy eltorzítja a személyiséget a maga radikális hedonizmusával, szétzilálja a hagyományos kultúrákat, közösségeket és tradíciókat, de nem ad új támpontokat, hogy kielégíthetetlen vágyakat ébreszt azokban a társadalmakban is, ahol remény sincs e vágyak kielégítésére (HANKISS, 2005. 296.o).

A válasz és az objektív megítélés még várat magára, de a nevelés folyamatosan kell, hogy reflektáljon a jelenségekre és változásokra. Valószínűleg a leghelyesebb, ha megérteni, meghallgatni próbáljuk a fiatalokat, és folyamatos kapcsolatra törekszünk velük, és közben – lehet, hogy csak mellékesen, vagy inkább indirekt módon – egyetemes emberi értékeket közvetítünk, és saját élettapasztalatainkat kínáljuk fel alternatívaként, tanulságként.

IRODALOMJEGYZÉK

Allerbeck, Klaus – Hoag, Wendy J. (1985.): Jugend ohne Zukunft? Einstellungen, Umwelt, Lebensperspektiven
Piper Verlag, München

Andor Mihály (2000.): Iskolaválasztás és mobilitás
Budapest, Iskolakultúra könyvek (3.)

Andorka Rudolf (1997.): Bevezetés a szociológiába
Osiris Kiadó, Budapest

Antal L. (1976.): A tartalomelemzés alapjai
Magvető Kiadó, Budapest

Arany Erzsébet (1999.): Roma gyerekek jövőképe
In: Köznevelés 1999./4. 16. o.

Baacke, D. (1995.): Die 6– bis 12 jährigen
Weinheim und Basel

Babbie, Earl (2001.): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata
Balassi Kiadó, Budapest

Bábosik István (1999.): A nevelés elmélete és gyakorlata
Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Babusik Ferenc (2000.): Kutatás a roma gyerekeket képző általános iskolák körében
In: Esély 2000./6. 3–23. o.

Bánfalvy Csaba (1995.): Átmenet az iskolából a munka világába
In: Szakképzési Szemle 1995./4. 24–34. o.

Báthory Zoltán – Falus Iván (szerk.) (1997.): Pedagógiai Lexikon
Keraban Könyvkiadó, Budapest

Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.) (2005.): Ifjúság 2004. Gyorsjelentés
Budapest, Mobilitás Ifjúságkutatási Iroda

Bauer Béla (2001.): A fiatalok értékrendjének eltérései a különböző régiókban
In: Donáth Péter – Farkas Mária (szerk.): Filozófia – művelődés – történet
Trezor Kiadó, Budapest

Bauer, Karl–Oswald – Hellmann, Dirk – Pardon, Hermann (1983.): Einstellungen und Sichtweisen von Jugendlichen
Beltz Verlag, Weinheim und Basel

Beck, Ulrich (1986.): Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne
Frankfurt am Main

Beck – Gernsheim, Elisabeth (1988.): Die Kinderfrage. Frauen zwischen Kinderwunsch und Unabhängigkeit
C. H. Beck Verlag, München

Behnke, Imbke – Zinnecker, Jürgen (1991.): Vom Kind zum Jugendlichen
In: Büchner, Peter – Krüger, Heinz Hermann (hrsg.): Aufwachsen hüben und drüben
Leske+Budrich, Opladen

Bertram, Hans (1987.): Jugend heute: Die Einstellung der Jugend zur Familie, Beruf und Gesellschaft
C. H. Beck Verlag, München

Boda Edit (1992.): Médiafogyasztók klubja
In: Iskolakultúra 1992./5. 70–75. o.

Borosán Gyula (1999.): Egy alacsony iskolázottságú csoport jövőképe
In: Új Pedagógiai Szemle 1994./4. 18–26. o.

Boßmann, Dieter (1982.): Zukunftserwartungen der Jugend
Katzmann Verlag, Tübingen

Britten, Uwe (2000.): 2020. Kinder und Jugendliche über unsere Zukunft
Rowohlt Taschenbuch Verlag

Buckingham, David (2002.): A gyermekkor halála után
Helikon Kiadó, Budapest

Bujalos István (szerk.) (1998.): Posztmodern filozófiai írások
KLTE, Debrecen

Büchner, Peter (1990.): Aufwachsen in den 80–er Jahren
In: Büchner, Peter – Krüger, Heinz–Hermann – Chisholm, Lynne (hrsg.) (1990.): Kindheit und Jugend im internationalen Vergleich
Leske+Budrich, Opladen, 1990 14–37. o.

Büttner, Christian – Krebs, Heinz – Winterhagen–Schmid, Luise (hrsg.) (2000.): Gestalten der Familie – Beziehungen im Wandel
Psychosozial Verlag

Csabai Márta – Erős László – László János (1997.): Az egészséggel kapcsolatos viselkedés, vélekedések és az észlelt kontroll
INFO – Társadalomtudomány 1997. 40. 59–64. o.

Csákó Mihály – Berényi Eszter – Bognár Éva – Tomay Klára (2000.): Politikai szocializáció Magyarországon a kilencvenes években
In: Szociológiai Szemle 2000./1. 50–68. o.

Császi Lajos (2000.): Médiaerőszak: Egy vizsgálat és ami mögötte van
In: Belügyi Szemle 2000./7–8. 46–56. o.

Cseh–Szombathy László (1979.): Családszociológiai problémák és módszerek
Gondolat Kiadó, Budapest

Csepeli György (1989.): A neveletlen nevelő
In: Jel – kép 1989./4. 73–84. o.

Csepeli György – Kígyós Éva – Popper Péter (2006.): Magára hagyott generációk. Fiatalok és
öregesek a XXI. században
Saxum Kiadó

Csepregi Gábor (1994.): A konfliktusok szerepe a családban
Vigilia, 1994./12. 894–902. o.

Csernus Rita (1996.): A Föld 3000 év múlva
In: Fejlesztő Pedagógia 1996./5–6. 86–90. o.

Deák Ferenc (2000.): Kárpátaljai gimnazisták jövőképe
In: Új Pedagógiai Szemle 2000./10. 71–76. o.

Deutsche Shell (hrsg.) (2000.): Jugend 2000 Band 1. 2.
Leske+Budrich, Opladen

Deutsche Shell (hrsg.) (2003.): Jugend 2002. 14. Shell Jugendstudie
Fischer Taschenbuchverlag, Frankfurt am Main

Diezinger, Angelika (1991.): Individualisierungsprozesse in den Biographien junger Frauen:
Exemplarische Fallanalyse zum Verhältnis von Anforderungen, Ansprüchen und Ressourcen
In: Combe, Arno – Helsper, Werner (hrsg.) (1991.): Hermeneutische Jugendforschung
Westdeutscher Verlag, Opladen 27–50. o.

Diósi Ágnes (2001.): Cigány gyerekek helye a magyar oktatásban
In: Fordulópont 2001./4. 38–53. o.

Diósi Pál (2000.): Tarisznyaeltár. Budapesti fiatalok társas kapcsolataikról és generációjuk
gondjairól
Budapest, Fővárosi Pedagógiai Intézet

Dörpinghaus, Eva (1992.): Das Einzelkind – und die Besonderheiten bei seiner Erziehung
Mosaik Verlag

Egervölgyi Vilmosné (1990.): „... ha nem dolgozhatok, maszek leszek”
In: Megyei Pedagógiai Körkép 1990./5. 40–42. o.

Elekes Zsuzsanna – Paksi Borbála (1996.): A magyarországi középiskolások alkohol- és
drogfogyasztása (ESPAD)
Budapest, Népjóléti Minisztérium

Elekes Zsuzsanna – Paksi Borbála (1997.): A fiatalok és a drog
In: Belügyi Szemle 1997./ 11. 74–89. o.

Elekes Zsuzsanna – Paksi Borbála (1998.): A tiltott és legális drogokat fogyasztók jellemzői
In: Kastay I.: Körkép a magyar nyelvű addiktológiai irodalomból
Budapest, Haynal Imre Egészségtudományi Egyetem 83–106. o.

Farkas Katalin (1991.): A nagyszülők bevonása az iskolai nevelőmunkába
In: Új Katedra 1991./1. 23–24. o.

Fodor László (1996.): A gyermekkori tévénzés egyes közvetett negatív hatásairól
In: Közoktatás, 1996./7 8. 4–5. o.

Fölling–Albers, Maria (hrsg.) (1989.): Veränderte Kindheit – veränderte Grundschule
Frankfurt

Fölling–Albers, Maria (1990): Kindheit heute – Leben in zunehmender Vereinzelung.
Herausforderung für die Grundschule
In: Kindheit heute – Herausforderung für die Grundschule
Dokumentation des Bundesgrundschulkongresses 1989 in Frankfurt am Main
Beiträge zur Reform der Grundschule Band 79/80 1990. 138–149.o.

Fülöp Ernő Botond (1991.): Tanulóink jövőképe egy felmérés tükrében
In: Hogyan tovább? 1991./5. 10–11. o.

Gaál Péter (1996.): Az ezredforduló kihívásai és a család
In: Benkő Ágota (szerk.) (1996.): A család. Megtartó erő
Nagycsaládosok Országos Egyesülete, Budapest 107–124. o.

Gábor Kálmán (2002.): A Győr–Moson–Sopron megyei 15–29 éves fiatalok
Szeged, Belvedere Meridionale

Gaschler Jánosné (1986.): Nyolcadik osztályos tanulóink pálya– és családelképzelései
In: Tölgyes József (szerk.): Együtt a családdal. Nevelésszociológiai tanulmányok
Sümegegy 49–59. o.

Gáspár László (1992.): Érték, érték közvetítés, értékelés
Embernevelés, 1992./ 1–2. 77–81. p.

Gaszó Ferenc – Strumpf István (1997.): Nemzedéki orientációk a rendszerváltozásban.
In: Magyarország politikai évkönyve. Budapest 545–570. o.

Gaszó Ferenc – Szabó Andrea (2002.): Társadalmi közérzet, politikához való viszony
In: Ifjúság 2000. Tanulmányok I. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet 240–261. o.

Georg, Werner (1991.): Gesellschaftliche und persönliche Zukunftsvorstellungen
Jugendlicher in Westdeutschland und Ungarn
In: Melzer, Wolfgang – Heitmeyer, Wilhelm – Liegle, Ludwig – Zinnecker, Jürgen (hrsg.):
Osteuropäische Jugend im Wandel
Juventa Verlag, Weinheim und München

Gergely György (2003.): Jövőt tervez az ifjúság
In: Közoktatás 2003./6. 4–5. o.

Giddens, Anthony (1995.): Szociológia
Osiris Kiadó, Budapest

Golnhofer Erzsébet – Szabolcs Éva (1999.): A gyermekkor kutatása új megközelítésben
In: A gyermek, Műhely 1999./5–6. 175–179. o.

Golnhofer Erzsébet – Szabolcs Éva (2006.): Gyermekkor: nézőpontok, narratívák
Eötvös József Könyvkiadó, Budapest

Groeben, Norbert – Rustemeyer, Ruth (2002.): Inhaltsanalyse
In: König, Eckard – Zedler, Peter (hrsg.): Qualitative Forschung
Beltz Verlag, Weinheim und Basel 233–259. o.

H. Sas Judit (2000.): Elképzelt családok. Fiatalok jövőképe 2001–ben – és húsz évvel ezelőtt
In: Fordulópont 2000./2. 7 23. o.

H. Sas Judit (2002.): „Egy napom tíz év múlva” Egy 20 évvel ezelőtti kutatás megismétlése
2001–ben
In: Educatio 2002./3. 365–384. o.

H. Sas Judit (2004.): Elképzelt családok
In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): Ifjúsági korszakváltás. Ifjúság az új évezredben
Belvedere Meridionale, Szeged

Habermas, Jean – Lyothard, Francois – Rorty, Richard (szerk.) (1993.): A posztmodern
állapot
Századvég Kiadó, Budapest

Hankiss Elemér (1999.): Proletár reneszánsz
Helikon Kiadó, Budapest

Hankiss Elemér (2002.): Új diagnózisok
Osiris Kiadó, Budapest

Hankiss Elemér (2005.): Az ezerarcú én
Osiris Kiadó, Budapest

Harms, Gerd – Preissing, Christa (hrsg.) (1988.): Kinderalltag. Beiträge zur Analyse der
Veränderung von Kindheit
FIPP Verlag, Berlin

Havas Péter (1996.): A környezeti nevelés és a jövőképek
In: Iskolakultúra 1996./11. 58–70. o.

Heitmeyer, Wilhelm – Olk, Thomas (hrsg.) (1990.): Individualisierung von Jugend
Juventa Verlag, Weinheim und München 1990.

Hellbrügger, Theodor (1989.): Kinder in unserer Gesellschaft
In: Familie ist Zukunft, XIV. Internationaler Kongress für die Familie
Bonvier Verlag, Bonn 76–86. o.

Heller Ágnes (2004.): Mi a modernitás?

Előadás a Mindentudás Egyetemén 2004. február 2.

Heltainé Nagy Erzsébet (1996): A család, mint az értékek forrása

Confessio, 1996/2. 45–53.o.

Herbeck, Deborah – Herbeck, Peter (1989.): Zwischen Himmel und Hölle – Eine Generation sucht ihre Zukunft

In: Familie ist Zukunft, XIV. Internationaler Kongress für die Familie

Bonvier Verlag, Bonn 224–231. o.

Homoki Andrea (2005.): Jövőképek és életesélyek. Az „Aranyhal” esete a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló fiatalokkal

In: Szretykó György (szerk.): Az ifjúság helyzete és jövőképe. Adalékok az ifjúság szociológiai elemzéséhez

Comenius Bt. Pécs 233–250. o.

Hurrelmann, Bettina – Nowitzki, Klaus – Possberg, Harry (1989.): Erweitertes Medienangebot und Auswirkungen auf die Familie

In: Bertram, Hans ua. (hrsg.): Blickpunkt. Jugend und Familie

Juventa Verlag, Weinheim und München 436–458. o.

Hüse Lajos – Nyírcsák János (2005.): Hátrányos helyzetű fiatalok életesélyei, jövőképe

In: Kapocs 2005./4. 52–59. o.

Inglehart, R. (1990.): Culture shift in advanced industrial society

Princeton/New Jersey

Jakab Zoltán (1986.): A mélyinterjúzás technikájáról

Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest

Jámbori Szilvia (2003.): Az iskolai környezet szerepe a serdülők jövő-orientációjának alakulásában

In: Magyar Pedagógia 2003./4. 481–495. o.

Jövő kutatás (www.wikipedia.org.hu)

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (2000.): Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón

Új Mandátum Kiadó, Budapest

Keddi, Barbara – Pfeil, Patricia – Strehmel, Petra – Wittmann, Svendy: Lebensthemen junger Frauen – die andere Vielfalt weiblicher Lebensentwürfe

Leske+Budrich, Opladen

Kiss Judit – Gordos Ágnes (2003.): Családi és kortárskapcsolatok jellemzői általános iskolás roma és nem roma gyermekek körében

In: Egészségnevelés 2003./3. 100–107. o.

- Knothe, Holger (2002.): Junge Frauen und Männer zwischen Herkunftsfamilie und eigener Lebensform
In: Cornelissen, Waltraud ua. (hrsg.): Junge Frauen – junge Männer
Leske+Budrich, Opladen
- Kopp Mária (1994.): A család az ezredfordulón
In: Vigília, 1994./12. 894–902. p.
- Kopp Mária – Csoboth Csilla – Purebl György (1999.): Fiatal nők egészségi állapota
In: Szerepváltozások Budapest TÁRKI 239–259. o.
- Kovács Gábor (1998.): Mozaikdemokrácia vagy elituralom? A politikai szféra helye és szerepe a posztmodernről az információs társadalomról és a globalizációról szóló elméletekben
In: Világosság, 1998./12. 34–49. o.
- König, Eckard – Zedler, Peter (hrsg.): Qualitative Forschung
Beltz Verlag, Weinheim und Basel
- Kövecses Zoltán (2005.): A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe
Typotex Kiadó, Budapest
- Lamnek, Siegfried (2002.): Qualitative Interviews
In: König, Eckard – Zedler, Peter (hrsg.): Qualitative Forschung
Beltz Verlag, Weinheim und Basel 157–193. o.
- Lappints Árpád (1998.): Az értékekre alapozott nevelési modell megalkotásának szükségessége és esélyei
Új Pedagógiai Szemle, 1998./6. 17–28. p.
- László Miklós (1999.): Példa – kép. A tizenéves korosztály értékválasztásai és a média Jel–Kép, 1999./3.
- Leccardi, Carmen (1990.): Die Zeit der Jugendlichen: was heisst männlich und weiblich in der Zeiterfahrung?
In: du Bois–Reymond, Manuela – Oechsle, Mechtild (hrsg.): Neue Jugendbiographie
Leske+Budrich, Opladen 95–115. o.
- Ledingham, J. E. – Ledingham, C. A. – Richardson, J. E. (1996.): A médiában megjelenő erőszak hatása a gyermekekre
In: Család, gyermek, ifjúság 1996./2. 23–25. o.
- Lengyel Zsuzsanna (2000.): Miért válunk, miként válunk?
In: Schadt Mária (szerk.): Családszociológia. Comenius Bt, Pécs
- Lenz, K (1986.): Alltagswelten von Jugendlichen
Frankfurt am Main, New York
- Lichtenberger Krisztina (2000.): A „változó család” és a gyermekek jövőképe
Szakdolgozat, ELTE BTK

- Lyothard, Jean–Francois (1993.): A posztmodern állapot
In: Habermas, Jürgen – Lyotard, Jean–Francois – Rorty, Richard: A posztmodern állapot
Századvég Kiadó, Budapest 7–145.o.
- Mason, Jennifer (2005.): Kvalitatív kutatás
Jószöveg Műhely Kiadó, Budapest
- Mayring, Philipp (2003.): Qualitative Inhaltsanalyse. Grundlagen und Techniken
Beltz Verlag, Weinheim und Basel
- Meves, Christa (2001.): Nagyszülők ábécéje
Agapé Kiadó, Szeged
- Mohos Sándor (1989.): Hol tart ma a médiapedagógia?
In: Köznevelés 1989./16. 14–16. o.
- Molnár Péter (2006.): Hagyományos és modern jövőkép, min pedagógiai érték
In: Új Pedagógiai Szemle 2006./11. 12–28. o.
- Nádasi Mária (1996.): A kikérdezés
In: Falus Iván (szerk.): Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe
Keraban Kiadó, Budapest 171–211. o.
- Nahalka István (2003.): Nevelési nézetek kutatása – Módszertani megfontolások
In: Iskolakultúra 2003./5. 69–76. o.
- Napp–Peters, Anneke (1987.): Ein – Elternteil – Familien
Juventa Verlag, Weinheim und München
- NCSV (1994.): A példakép
In: Világító Ceruza 1994./8. 3. o.
- Neményi Mária (szerk.) (1988): A család
Gondolat Kiadó, Budapest
- Neményi Mária (2000.): Új család – új modell
In: Schadt Mária (szerk.): Családszociológia. Comenius Bt, Pécs
- Neubauer, Georg – Emmerich, Inge – Starke, Kurt – Weller, Konrad (1992.): Trauscheinehe
Ost oder „wilde“ Ehe West?
In: Neubauer, Georg – Melzer, Wolfgang – Hurrelmann, Klaus (hrsg.): Jugend im deutsch –
deutschen Vergleich
Luchterhand Verlag 141–177. o.
- Neubauer, Walter (1989.): Selbstbilder, Selbstwertgefühle und Lebensentwürfe junger
Menschen
In: Nave–Herz, Rosemarie – Markefka, Manfred (hrsg.): Handbuch der Familien – und
Jugendforschung
Luchterhand Verlag, Neuwied und Frankfurt am Main

Nyári Katalin (1997.): Droggondok
In: Belügyi Szemle 1997./11. 90–99. o.

Nyitrai Imre (2003.): Példa-kép-telenség, avagy ki lesz ma tűzoltó, katona és vadakat terelő juhász?
In: Fordulópont, 2003./4. 108–111. o.

Oláh Anna (2000.): A cigánygyerekek továbbtanulásának családi háttere
In: Család, gyermek, ifjúság 2000./3–4. 27–32, 28–35. o.

Oppitz, Günther (1984.): Kinder oder Konsum?
Boldt Verlag, Boppard am Rhein

Örkény Antal – Szabó Ildikó (2001.): A siker záloga. Magyarországi és romániai középiskolások életstratégiáinak értékei
In: Educatio 2001./3. 472–492. o.

Packard, Vance (1984.): Verlust der Geborgenheit
Scherz Verlag, Bern und München

Páldi János (1994.): Gondolatok a példaképekről és az eszményképekről
In: Embernevelés 1994./3. 84–92. o.

Pálhegyi Ferenc (1993.): Szükség van-e a mai családok életében „szereposztásra”?
In: Csizmadia Ferencné – Kiss Józsefné (szerk.): Családpedagógiai segédanyagok – szemelvénygyűjtemény. Budapest

Pataki Ferenc (2003.): A társadalmi viszonyok szerepe a személyiségformálásban
ELTE BTK, Pedagógiai Doktori Iskola, Budapest
előadás jegyzet

Patzelt, Werner J. (1992.): Jugend im Bayerischen Wald
Wissenschaftsverlag Richard Rothe, Passau

Pethő Bertalan (szerk.) (1992.): Posztmodern
Gondolat Kiadó, Budapest

Petri, Horst (2002.): Der Verrat an der jungen Generation
Verlag Herder, Freiburg im Breisgau

Peuckert, Rüdiger (1996.): Familienformen im sozialen Wandel
Leske+Budrich, Opladen

Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit (2000.): Kísérlet a „tradícióőrző” és az attól elszakadó „modernizálódó” családi értékek empirikus vizsgálatára
In: Spéder Zsolt – Tóth Pál Péter (szerk.) (2000.): Emberi viszonyok
Századvég Kiadó, Budapest 52–80. o.

Popper Péter (2002.): A felnőtté válás pszichológiai nehézségei
ELTE BTK, Pedagógiai Doktori Iskola, Budapest
előadás jegyzet

Porczió Györgyné (1996.): A család, a család funkciói, családtípusok, családgondozás
In: Orbán Ottó (szerk.): Szöveggyűjtemény és mintatár szociálpedagógia szakos hallgatók részére – V. kötet
Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger

Preuss–Lausitz, Ulf (1994.): Megváltozott gyerekek – változó iskola
In: Új Pedagógiai Szemle, 1994./7 8. 56–63. p.

Preuss–Lausitz, Ulf (1997.): A fiatalok világa a posztmodern társadalomban
Új Pedagógiai Szemle, 1997./7 8. 192–198. p.

Ranschburg Jenő (1996.): Szeretet, erkölcs, autonómia
Integra–Projekt Kft., Budapest

Rolff, Hans Günter (1990.): Kindheit heute – Leben aus zweiter Hand. Herausforderung für die Grundschule
In: Kindheit heute – Herausforderung für die Grundschule
Dokumentation des Bundesgrundschulkongresses 1989 in Frankfurt am Main
Beiträge zur Reform der Grundschule Band 79/80 1990. 61–77.o.

Rolff, Hans Günter – Zimmermann, Peter (1989.): Veränderte Kindheit – veränderte pädagogische Herausforderungen
In: Fölling–Albers, Maria (hrsg.) (1989.): Veränderte Kindheit – veränderte Grundschule
Frankfurt 28–39. o.

Rolff, Hans Günter – Zimmermann, Peter (1990.): Kindheit im Wandel
Beltz Verlag, Weinheim und Basel

Roloff, Julianne – Dorbritz, Jürgen (hrsg.) (1999.): Familienbildung in Deutschland Anfang der 90–er Jahre
Leske+Budrich, Opladen

Roussel, Louis (1988.): Die soziologische Bedeutung der demographischen Erschütterung in den Industrieländern der letzten zwanzig Jahre
In: Lüscher, Kurt – Schultheis, Franz – Wehrspann, Michael (hrsg.) (1988.): Die „postmoderne“ Familie
Universitätsverlag, Konstanz

Rummel, Carsten (2000.): Die Freiheit, das Chaos der Liebe, und die Notwendigkeit einer neuen Generationenethik
In: Büttner, Christian – Krebs, Heinz – Winterhager–Schmid, Luise (hrsg.): Gestalten der Familie – Beziehungen im Wandel
Psychosozial – Verlag

Sallay Hedvig (2003.): A szülői nevelés hatása serdülők jövő–orientációjának alakulására
In: Magyar Pedagógia 2003./3. 389–403. o.

Satir, Virginia (1999.): A család együttélésének művészete
Coincidencia Kft, Budapest

Schröder, Helmut (1995.): Jugend und Modernisierung
Juventa Verlag, Weinheim und München

Schütze, Yvon (1993.): Jugend und Familie
In: Krüger, Heinz – Hermann (hrsg.): Handbuch der Jugendforschung
Leske+Budrich, Opladen 335–347. o.

Sebő József (2002.): A tradíciók és a posztmodern szorításában – töredékek a család jelenéről, jövőjéről
In: Szretykó György (szerk.) (2002.): Globalizáció és család
Comenius Bt., Pécs

Seidenspinner, Gerlinde (1996.): Neue Lebensentwürfe junger Frauen und ihrer Partner
In: Busch, Friedrich W. – Nave–Herz, Rosemarie (hrsg.): Ehe und Familie in
Krisensituationen
Isensee Verlag, Oldenburg 85–98. o.

Seidman, Irving (2002.): Az interjú, mint kvalitatív kutatási módszer
Műszaki Könyvkiadó, Budapest

Sichter, B. (1981.): Zeit – Kämpfe mit Kindern
In: Ästhetik und Kommunikation 12. (45./46.) 5–19. o.

Silbereisen, Rainer – Vaskovics László – Zinnecker, Jürgen (hrsg.) (1996.): Jungsein in
Deutschland
Leske+Budrich, Opladen 1996.

Simon Tamás (2002.): Fiatalok életminőségét befolyásoló közérzete kívánságaik és félelmeik
alapján 1989–2000 között Magyarországon
In: Egészségnevelés 2002./3. 104–108. o.

Soltész Márta (1980.): A házasság felbontása. Különélés
In: Szilágyi Vilmos (szerk.): A családi élet mai problémái – ahogyan hazai szakértőink látják
Tankönyvkiadó, Budapest

Somlai Péter (1997.): Szocializáció
Corvina Kiadó, Budapest

Sozialraumanalyse für die Jugendhilfeplanung der Stadt Passau
ISPLAN, 2002.

Stafford, Shannon (1999.): A jövőkép
In: Fejlesztő Pedagógia 1999./2–3. 14–16. o.

Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László – Nemeskéri István (szerk.) (2002.): Mozaik 2001.
Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében
Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet

Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (szerk.)(2001.): Ifjúság 2000. Tanulmányok I. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet

Szabó Ildikó (2003.): Az iskolaválasztástól a pályaválasztásig
In: Lanner Judit (szerk.): Hogyan tovább? Pályaválasztási elképzelések Magyarországon Országos Közoktatási Intézet, Budapest 92–110. o.

Szabó Katalin (2005.): A hagyományos értékrendszer alakulása a mai magyar fiatalság körében
In: Szretykó György (szerk.): Az ifjúság helyzete és jövőképe. Adalékok az ifjúság szociológiai elemzéséhez
Comenius Bt. Pécs 266–283. o.

Szabolcs Éva (1993.): A kvalitatív kutatási módszerek megjelenése a pedagógiában
In: Magyar Pedagógia 1993./3. 343–347. o.

Szabolcs Éva (1995.): Fejezetek a gyermekkép történeti alakulásából
ELTE BTK Neveléstudományi Tanszék: Pro Educatione Gentis Hungariae Alapítvány
Budapest

Szabolcs Éva (1996.): Tartalomelemzés
In: Falus Iván (szerk.): Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe
Keraban Kiadó, Budapest 330–339. o.

Szabolcs Éva (2001.): Kvalitatív kutatási metodológia a pedagógiában
Műszaki Könyvkiadó, Budapest

Szakál Gyula (2005.): Átalakuló társadalom, átalakuló értékek
In: Szretykó György (szerk.): Az ifjúság helyzete és jövőképe. Adalékok az ifjúság szociológiai elemzéséhez
Comenius Bt., Pécs 253–265. o.

Szapu Magda (2002.): A zürkorszak gyermekei. Mai ifjúsági csoportkultúrák
Századvég, Budapest

Szapu Magda (2004.): A zene mentén szerveződő mai ifjúsági csoportkultúrák
In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): Ifjúsági korszakváltás – Ifjúság az új évezredben
Belvedere Meridionale, Szeged 108–122.o.

Szvetelszky Zsuzsanna (2004.): Láttuk, hallottuk, másoltuk
In: Fordulópont, 2004./1. 13–20. o.

Tari Katalin (2002.): „Álmaimban Amerika visszainteget” (A tizennégy éves korosztály jövőképe 2002-ben)
In: Kósáné Ormai Vera – Ruskó György (szerk.): 10 évesek vagyunk. Írások a XIII. kerületi óvoda – és iskolapszichológiai hálózat munkájából
Budapest 98–102. o.

Thiersch, Hans – Thiersch, Renate (1997.): Die 6– bis 14 jährigen: Lebenssituation, außerschulische und schulische Angebote
In: Beck, M. ua.: Kinder in Deutschland
Tübingen 59–104. o.

Torgyik Judit (1997.): A család hatása a serdülők családképének alakulására
Szakdolgozat ELTE BTK

Utasi Ágnes (1989.): Családok és életstílusok
MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest

Utasi Ágnes (2000.) Tradicionális család individuális értékpreferenciákkal
In: Spéder Zsolt – Tóth Pál Péter (szerk.) (2000.): Emberi viszonyok
Századvég Kiadó, Budapest 137–157. o.

Vajda Mihály (1992.): Változó evidenciák (Útban a posztmodern felé)
Doktori értekezés tézisei
Budapest

Vámos Ágnes (2001./1.): A pedagógusok értékelésfogalmának elemzése metaforahálóval
In: Golnhofer Erzsébet – Nahalka István (szerk.): a pedagógusok pedagógiája
Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Vámos Ágnes (2001./2.): A metafora felhasználása a pedagógiai fogalmak tartalmának vizsgálatában
In: Magyar Pedagógia 2001./1. 85–108. o.

Vámos Ágnes (2003./1.): Metafora a pedagógiában
Gondolat Kiadói Kör; ELTE BTK Neveléstudományi Intézet, Budapest

Vámos Ágnes (2003./2.): Metafora a pedagógiai kutatásban
In: Iskolakultúra 2003./4. 109–112. o.

Vámos Ágnes (2003./3.): Tanárkép, tanárfogalom a családban
In: Iskolakultúra 2003./5. 113–118. o.

van der Linden, Frans J.(1990.): Orientierungs – und Beziehungsmuster von Jugendlichen: Eltern und Gleichaltrige
In: du Bois–Reymond, Manuela – Oechsle, Mechtild (hrsg.): Neue Jugendbiographie
Leske+Budrich, Opladen 135–155. o.

Varga Balázs (2005.): A gyermekvállalási kedvet befolyásoló tényezők
In: Szretykó György (szerk.): Az ifjúság helyzete és jövőképe. Adalékok az ifjúság szociológiai elméletéhez
Comenius Bt., Pécs 163–179.o.

Varga István (1989.): A családi környezet hatása a fiatalok családképének alakulására –
Csongrád megyei tapasztalatok
Kandidátusi értekezés, Szeged

Vass István (2002.): Szabadidős tevékenység, jövőkép
In: Módszertani Közlemények 2002./5. 204–207. o.

Vekerdy Tamás (1999.): A képernyők varázsa
In: Fordulópont, 1999./1. 8–14. o.

Venczelné Varga Éva (1996.): Társadalmi szolidaritás és család
In: Benkő Ágota (szerk.) (1996.): A család. Megtartó erő
Nagycsaládosok Országos Egyesülete, Budapest 75–78. o.

Veres Valér (2005.): Jövőtervek – társadalmi – származási kontextusban
In: Új Ifjúsági Szemle 2005./1. 70–88. o.

Vester, Heinz–Günter (1993.): Soziologie der Postmoderne
Quintessenz Verlag, München

Vidra Anikó (2004.): Fiatalok térhasználata
In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): Ifjúsági korszakváltás – Ifjúság az új évezredben
Belvedere Meridionale, Szeged 140–149.o.

Vízer Balázs (1997.): Ifjúság és változás a posztkommunista országokban
In: Educatio 1997./1. 171–173. o.

Wágnerné Fónád Julianna (1978.): A tanuló fiatalok családi életéről és a családi nevelésről
alkotott elképzelései
In: Egészségnevelés 1978./6. 261–265. o.

Wahl, Klaus – Tüllmann, Greta – Honig, Michael – Sebastian–Gravenhorst, Lerke (1980.):
Familien sind anders!
Rowohlt Taschenbuch Verlag, Reinbeck bei Hamburg

Walfser, Sabine – Schröder, Richard (2001.): Kinder und ihre Zukunft
In: Kinrad, Franz–Michael (hrsg.): Kindheit und Familie
Waxmann Verlag, Münster 2001. 99–127. o.

Winn, Marie (1990.): Gyerekek gyermekkor nélkül
Gondolat Kiadó, Budapest

Zeicher, Hartmut J. – Zeicher, Helga (1994.): Orte und Zeiten der Kinder. Soziales Leben im
Alltag von Grosstadtkindern
Juventa Verlag, Weinheim und München

Zinnecker, Jürgen (1990.): Kindheit, Jugend und soziokultureller Wandel in der
Bundesrepublik Deutschland
In: Büchner, Peter – Krüger, Heinz–Hermann – Chisholm, Lynne (hrsg.) (1990.): Kindheit
und Jugend im internationalen Vergleich
Leske+Budrich, Opladen, 1990 14–37. o.

Zinnecker, Jürgen – Behnken, Imbke – Maschke, Sabine – Stecker, Ludwig (2002.): null zoff
& voll busy
Die erste Jugendgeneration des neuen Jahrhunderts
Leske+Budrich Opladen

Zrinszky László (2002.): Nevelésfilozófia
ELTE BTK, Előadás jegyzet